

Marjeta Manfreda Vakar

IVAN MANFREDA - JAKA IN NJEGOV ČAS

Marjeta Manfreda Vakar

IVAN MANFREDA - JAKA IN NJEGOV ČAS

Tolmin, 2024

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Manfreda I.-Jaka
94(497.4)"1941/1945"

MANFREDA Vakar, Marjeta

Ivan Manfreda - Jaka in njegov čas / Marjeta Manfreda Vakar ; [spremna beseda Pavel Jamnik].
- Tolmin : Združenje borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin, 2024

ISBN 978-961-96504-1-7
COBISS.SI-ID 198391043

“Leta bojev, krvi in solza, naporov in pomanjkanja. Ali sme kdo reči, da nismo izpolnili svoje dolžnosti? /.../ Za vsako ped naše primorske zemlje v južnem soncu, za vsako drevo ali cvetlico po ena kaplja krvi in ena solza. Za to ceno smo našo zemljo za vedno odkupili za nas in za naše otroke. /.../”

France Bevk, 1963

ZAHVALA

Zahvaljujem se Bernardi Aljančič, Primožu Bajcu, Rudolfu Balohu, Zdravku Bizalju, Meliti Bizjak, Ivanu, Milanu in Alenki Božič, Bredi Bunič, Jerneju Debevcu, Stefanie Dellemann, Jožetu Dežmanu, Moniki Dolinšek, Ireni Fratnik, Carli Giacomozzi, Magdi Gnezda, Marjanu in Roku Hriberniku, Sonji Hvala, Pavletu Jamniku, Nevenki Janež, Lini Jelen, Gregorju Jenušu, Cvetki Kavčič, Jožetu Kebetu, Tomažu Kosmaču, Jožetu Košuti, Mihi Kozorogu, Marijanu F. Krajncu, Janezu Krvini, Danku, Jožetu, Ludviku in Metodu Lebanu, Zdravku Likarju, Metki Lipušček, Danici Logar, Dušku Majstoroviču, Eleni Makorič, Damjani Maligoj, Jožefu, Alojziju, Bernardi, Tilki Manfreda, Osvaldu Močniku, Mojci Mrakič Štekar, Aleksandri Nesterović, Draganu Ojdaniču, Marjanu Pavletiču, Alexu Pearmanu, Albinu Piberniku, Rastku Plohl, Barbari Radovan, Marti Rendla, Anici Repar, Božu Repetu, Magdi Rozman, Mariji in Ivanu Rutarju, Mitju Sedku, Zalki Slivnik, Urošu Staniču, Milici Stavanja, Cvetku Svetliku, Nataši Špolad-Manfreda, Jožetu Trčku, Poloni Trobec Mlakar, Hermanu in Mojci Tušar, Roku Uršiču, Gorazdu Vidmarju, Darku Vrečku, Mariji Jermol Zbačnik, Hedviki Zdovc, Alojzu Žibertu, Katharini Winter, zaposlenim v Knjižnici Cirila Kosmača Tolmin, Arhivu Republike Slovenije, na Območni geodetski upravi Celje, v Upravnih enotah Celje, Kranj, Maribor in Tolmin, Pokrajinskemu muzeju v Novi Gorici, Zgodovinskemu arhivu Ljubljana – Enoti v Idriji, Mestnemu muzeju Idrija, Tolminskemu muzeju, Zgodovinskemu arhivu Celje, na Zemljiški knjigi na Okrajnem sodišču v Celju, Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije, v Vojnem arhivu Republike Srbije, skrbnikom spletnega portala Slstory: Zgodovina Slovenije, Združenju borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Bovec, Kobarid, Tolmin in vsem drugim za prijaznost in širokogrudnost v pogovoru, posredovanju informacij, gradiva in koristnih nasvetov. Zahvaljujem se tudi vsem ostalim, ki ste me spodbujali pri raziskovanju in pisanju.

UVOD

Ob svojem rojstvu se vsak znajde v situaciji, na katero ne more vplivati. Postopoma se začnemo zavedati možnosti izbire – da v danih okoliščinah napravimo to ali ono. Tisti, ki so se aprila leta 1941 odločili, da se bodo okupaciji uprli, in med njimi je bil tudi Ivan Manfreda, so ravnali prav, pa čeprav so s tem izpostavili nasilju in smrti tako sebe kot svoje bližnje. Štiri leta so prestajali skrajne fizične in psihične napore, a na koncu sebi in nam izborili pravico do lastne narodnostne identitete in maternega jezika, pri tem pa dosegli še nekaj, česar ta planet že dolgo ni doživel, to je, da se je tisti, ki ni posedoval bogastva in je delal “manj zahtevna” dela, počutil kot gospod. Generaciji naših starih staršev in staršev sta si to izborili in cena je bila visoka. A je bilo vredno.

V obdobju, ko so v Evropi razpadle, nekatere tudi v krvi, socialistične države in je zahodni blok, s finančnimi institucijami in korporacijami postopoma prevzel nadzor nad njimi, je za nekatere govoriti o komunizmu in rdeči zvezdi najmanj nemoderno, če že ne sramotno. To dejstvo zdaj revizionisti zgodovine izrabljajo, saj vedo, da se danes večina ljudi ne bo postavila za “premagano” socialistično ureditev in idejo komunizma. Ampak, kaj je komunizem po definiciji? V Slovarju slovenskega knjižnega jezika lahko preberemo, da je komunizem brezrazredna gospodarsko-družbena ureditev, ki temelji na podružbljenju proizvodnih sredstev, odpravi izkoriščanja in delitvi dobrin po potrebah. Mar nimamo istih osnovnih potreb in mar nam zaradi tega ne pripada približno enaka količina zraka, vode, hrane in priložnosti za osebni razvoj? Mar ni potem logično podpreti tiste sile in njihove prakse, ki poskušajo v tem duhu organizirati življenje v družbi?

Pri opredeljevanju do same ideje komunizma in njegovih simbolov se ne gre naslanjati na to, kaj so nekateri, ki so nosili rdečo zvezdo, počeli slabega. Saj je tudi kakšen nacist koga rešil pred koncentracijskim taboriščem, pa je zato kljukasti križ še vedno simbol ideologije, ki je zagovarjala večvrednost ene “rase” in pravico do iztrebljanja nekaterih drugih etničnih in socialnih skupin, medtem ko je rdeča zvezda simbol borbe za delavske pravice in za pravičnejšo družbo (tudi mnenje Evropskega sodišča za človekove pravice). Pri opredelitvi glede nekega simbola je pomembna ideja, ki stoji za njim. Ljudje pa smo, kar smo. In tudi Ivan Manfreda, partizansko Jaka, je bil človek, ki ni počel le dobrih ali le slabih stvari. V strašnih časih vojne je kot vojak in poveljnik sprejemal težke odločitve in počel tako junaška kot grozovita dejanja. Temu se ni mogel ne želel izogniti, s to razliko, da je vedel, katera stran je v tej vojni pravična in za obstoj slovenskega naroda potrebna.

Z Ivanom Manfredom - Jakom sem se prvič srečala med branjem članka Hiša upornikov, objavljenem v Tolminskem zborniku leta 1975. K pozornemu branju me je pritegnilo dejstvo, da je avtorica Pavla Leban v njem opisala življenje družine, s katero smo si po očetovi strani v sorodu. Gre za partizansko družino Manfreda s Huma pri Podmelcu, ki ji je Ivan pripadal. Do te družine sem med branjem začutila globoko spoštovanje. O njej sem povprašala očeta, ki pa do nekaterih njenih članov, še posebej Ivana, ni gojil istih občutij, kot sem jih jaz. Zame je bil Ivan (in je še vedno) junak. V nekaterih njegovih odločitvah in dejanjih sem se zlahka prepoznala: odklonitev služenja vojaškega roka za fašistično Italijo, prostovoljna priključitev jugoslovanski vojski marca 1941, po njeni kapitulaciji iskanje stika s skupinami v Bosni, ki so se še upirale, pridružitve partizanom in boj za osvoboditev vse do konca vojne. A to ni bil edini vzrok za moje večje zanimanje zanj. Predvsem njegova smrt je bila tista, ki je v meni sprožila

potrebo po raziskovanju in iskanju resnice. Vsi sorodniki, s katerimi sem o njem govorila, so mi namreč omenjali nesrečo z motorjem takoj po koncu vojne, ki naj bi jo zagrešili ali člani Oddelka za zaščito naroda ali domačini iz Bače pri Modreju ali Čepovana. Pod vtisom njihovih pričevanj sem do Ivana kot žrtve začutila sočutje, skrb in odgovornost. Želela sem najti resnico in jo dati na plano. Ker je tako prav. Ker nas samo resnica lahko pomiri. Nas, žive, in njih, mrtve.

Tako sem ob neki priložnosti leta 2015 stopila v stik s častnikom varnostne službe Jugoslovanske ljudske armade, Marijanom F. Kranjcem, generalmajorjem v pokoju, in ga povprašala, kje bi lahko našla dokumente o Ivanovi smrti. Ko sem mu omenila, da je bil med vojno tudi v zaščitni četi Vrhovnega poveljstva narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, da je prejemnik spominskega znaka, da pa ga na uradnem seznamu spomeničarjev ni, se je (tudi glede na to, da je dolgo služboval na Primorskem in je že veliko vedel pa tudi napisal o primorskih partizanih) odločil, da mi pomaga. Opogumljal in usmerjal me je pri iskanju dodatnega gradiva v arhivih in na uradih, pri iskanju stikov z ljudmi, ki bi o Ivanu lahko še kaj vedeli in o njem pisal protiobveščevalno rekonstrukcijo primera. Na koncu nekaterih mojih popravkov ni upošteval in tako je v šestnajst strani dolgi študiji o Ivanu, ki jo je vključil in objavil v obliki elektronske knjige z naslovom Primorski uporniki, vojaki in obveščevalci (2016), ostalo nekaj neresnic oziroma napačnih navedb. Njegovega trdnega prepričanja o vzroku Ivanove smrti (ob objektivno pomanjkljivem vedenju, kaj se je v času nesreče dogajalo) nisem mogla kar sprejeti, zato sem se odločila, da z iskanjem nadaljujem in na koncu nekaj o tem napišem tudi sama.

Da bo to knjiga, me je prešinilo, ko sem imela napisanih že nekaj deset strani, kar ni bilo nič nenavadnega, saj sem se vedno bolj poglobljala v arhivsko gradivo in knjige ter se o Ivanu pogovarjala z ljudmi. Na tej točki sem se odločila, da bom opisala njegovo življenjsko pot od rojstva do smrti, v knjigo vključila tudi drobce iz življenja njegovih bližnjih in daljnih sorodnikov in soborcev ter vse to umestila v kontekst časa, krajev in dogodkov, v katerih je bil udeležen. V knjigi ga do vrnitve v Slovenijo poleti 1942 naslavljam s krstnim imenom Ivan, potem pa večinoma s partizanskim imenom Jaka, ki ga je verjetno dobil takrat in pod katerim so ga ljudje na Tolminskem najbolj poznali.

Knjiga je preplet ustnih spominov nanj in zapisanega v dokumentih, spominih borcev in knjigah. Dokumenti in spominsko gradivo so predvsem iz Arhiva Republike Slovenije, Pokrajinskega arhiva Nova Gorica, idrijske enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Združenja borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Bovec, Kobarid, Tolmin, osebnega arhiva Zdravka Likarja iz Kobarida in Tolminskega muzeja. O njegovem življenju sem želela zbrati čim več informacij in preprečiti, da bi šlo v pozabo. Rada bi, da se Ivana Manfrede - Jake, pogumnega prvoborca in prejemnika spominskega znaka 1941, katerega življenje je ugasnilo le dva meseca po priborjeni svobodi in po koncu nemške vojaške okupacije, spominjamo, tako kot se spominjamo drugih pogumnih primorskih fantov in deklet, partizanov in partizank.

Avtorica

Ivan Manfrede - Jaka

“Verjemi nam, da te bomo imeli vedno v spominu in naj ti bo lahka ta tolminska puntarska zemlja!”

Iz poslovnega govora kapetana Ivana Rupnika s Tržaškega vojnega področja ob Jakovem pogrebu, 14. julija 1945 v Tolminu

OTROŠTVO IN MLADOST

Ivan Manfreda se je rodil 9. januarja 1916 v mestu Karnap, deset kilometrov severno od Essna, v tedaj Nemškem cesarstvu. Njegova mama je bila Berta Brandstetter, rojena 1. aprila 1894 Mariji Brandstetter v Trofengu blizu Eisenerza na Štajerskem. Odraščala je brez očeta in čeprav se je po mami Mariji rodila v premožno družino, si je bila že kot mlado dekle primorana poiskati službo. Osemnajstletna je v Leobnu, kjer je delala kot natakarica, spoznala Jožefa Manfreda, svojega bodočega moža. Rodil se je 17. marca 1887 v Poljubinju 18, po domače pri Bibeljnu. V mladosti se je izučil za čevljarja, kruh pa si je služil v rudnikih v Dortmundu, Leobnu, Lienzu, Essnu ter nazadnje v Šleziji. Z Berto sta se poročila 10. januarja 1915 v Hiefiau, kraju blizu njenega takratnega doma. Ivan Manfreda je bil njun tretji otrok. Pred njim sta se rodila Alojzija, 30. maja 1913 v Krumanu blizu Admonta, in Jožef, 7. avgusta 1914, tako kot Ivan, v Karnapu.

*Slika 1:
Berta Manfreda z Alojzijo, Jožefom
in Ivanom (v naročju)*

Leta 1918 se je Berti in Jožefu v Hiefiau rodil četrti otrok, Avgust. Družini ni bilo lahko. Bila je vojna in primanjkovalo jim je denarja. Če bi bile politične okoliščine drugačne, bi si družina lahko pomagala z Bertinim denarjem, tako pa po koncu vojne ni mogla dvigniti denarja, ki ga je zanjo namesto dediščine na banko v takrat še obstoječi Avstro-Ogrski monarhiji položilo njeno avstrijsko sorodstvo. Iz dedovanja so jo namreč izključili zaradi predsodkov do revnega moža Slovenca. Mlada družina je ob razpadu monarhije našla zavetje na moževem domu v Poljubinju. Jožefov oče Andrej Manfreda je bil nekaj časa vaški župan in je lahko pomagal mladi družini tudi finančno.

Andrej Manfreda se je rodil 17. julija 1857 na Poljubinjskih Ravnah št. 60, po domače pri Maklavu, in se priženil k Bibeljnu v Poljubinj. Z ženo Marijo Zalašček sta imela veliko otrok, od katerih jih je sedem dočakalo odraslo dobo. Poleg Jožefa, Ivanovega očeta, so bili to še:

- **Andrej:** rodil se je 19. februarja 1886 in se 7. maja 1913 poročil z Jožefo Leban iz Poljubinja. Z družino sta živela pri Briegarju, na hišni številki 33. Med drugo svetovno vojno je bil aktivist Osvobodilne fronte v Volčah. Zaradi izdaje so ga italijanske oblasti izsledile in zaprle. Takoj po kapitulaciji Italije je bil iz koncentracijskega taborišča Cairo Montenotte odpeljan v Gusen-Mauthausen, kjer je 19. decembra 1943 umrl;
- **Miha:** rodil se je 4. septembra 1888. O njegovem življenju se bolj malo ve. Nekaj časa je preživel

- v psihiatrični bolnišnici v Benetkah. Umrl je 3. avgusta 1940;
- **Marija:** rodila se je 18. decembra 1896. Odločila se je za samostansko življenje, ki ga je kot nuna Zita preživela v Gorici;
 - **Janez:** rodil se je 20. novembra 1898. Bil je vojak v Galiciji. Umrl je mlad, 17. oktobra 1923 v Gorici;
 - **Tereza:** rodila se je 3. oktobra 1900 in se 15. novembra 1922 poročila z Jožefom Lebanom, po domače Škudrom, v Zatolmin. Njun sin Jožef je bil partizan. Še ne devetnajstletnega so ga 30. januarja 1944 v Čadrgu ubili Nemci. Tereza je umrla 3. februarja 1972;
 - **Anton:** rodil se je 23. maja 1902 in se 21. maja 1931 poročil z Jožefo Rejc, po domače Zajčevo. Po smrti očeta Andreja, 12. januarja 1935, je podedoval Bibeljnovu domačijo in prevzel skrb zanjo. Umrl je 15. januarja 1981.

*Slika 2:
Bibeljnova domačija v Poljubinju*

Družina Jožefa Manfrede se je ob iskanju dela selila iz kraja v kraj in se zagrizeno prebijala skozi življenje. Ko so ob koncu prve svetovne vojne razmere v Nemčiji in Avstriji zanjo postale pretežke, se je začasno zatekla k Jožefovemu očetu Andreju v Poljubinju. Kako so prišli tja, obstajajo različna pričevanja. Pavla Leban (1975) piše, da se je Jožef med prvo svetovno vojno z ženo, s hčerko Lojzko in sinovoma Pepijem in Ivanom vrnil ter živel na domu svojega očeta v Poljubinju. Sina Avgusta ne omenja. Danica Logar (1985) v biografiji o bratu Ivanu piše, da je oče še med vojno leta 1918 zaradi težkih razmer pripeljal družino v Poljubinju, sam pa se je vrnil na delo v Nemčijo. Ivanova sestrična Marija Rutar pa se spominja, da ji je nona Marija Zalašček pripovedovala, da Andreju ni bilo všeč, da so njegovi vnuki odraščali na tujem. Nekoč naj bi vzkliknil: “ ‘Moja kri ne bo potujčena!’ in ženi naročil: ‘Ti se uštimi, ti bom kupu unenca (najboljšo obleko, op. a.), pa an kampanou cukra za lon (sladkor v zahvalo, op. a.), če greš po dva pobča naša. ’ ” (M. Rutar, 2015)

Marija Zalašček naj bi se torej odpravila k sinu in njegovi družini v Avstrijo ali Nemčijo. Jožef se očetovi želji ni upiral, Berta verjetno tudi ne, in Marija je oba vnuka pripeljala v Poljubinju. To sta bila Jožef in Ivan. Alojzija v pripovedi ni omenjena. Ko se je Berti rodil četrti otrok (tretji sin), Avgust, naj bi se z novorojenčkom (verjetno tudi s tedaj petletno Alojzijo) še sama odpravila na dom moževih staršev. Na železniški postaji Most na Soči naj bi jima priskočil na pomoč nek vojak in ju že v temi pospremil do Poljubinja. Po pripovedovanju Marije Zalašček je Andrej potem od sina zahteval, naj se vrne domov in poskrbi za družino. Na Humu pri Podmelcu mu je marca 1920 pomagal kupiti hišo in kmalu se je

družina, povečana za sina Matijo, rojenega 22. februarja 1920 v Poljubinju, preselila na svoje. Doma, na Humu št. 70, so se Jožefu in Berti Manfreda rodili še Danica, 8. junija 1921, Anton, 7. junija 1923, Osvald (Valdi), 20. septembra 1924, Viktor, 24. marca 1926, Marija, 28. oktobra 1927, ki je isti dan umrla, in Marica, 6. januarja 1929. Družino je leta 1925 doletela žalostna izguba. Za posledicami krvave griže je umrl sedemletni Avgust.

*Slika 3:
Bibeljnova hiša na Humu*

Prva se je osamosvojila sestra Alojzija, ki je petnajstletna, okoli leta 1928 odšla za služkinjo v Tolmin in nato v Trst. Nekaj časa je bivala tudi v goriškem samostanu pri teti Mariji, nuni Ziti. Brat Jožef je živel pri starem očetu Andreju in stricu Antonu v Poljubinju in se izučil za čevljarja. Oče Jožef je delal kot rudniški miner v tujini do leta 1930, ko se je za stalno vrnil k ženi in otrokom na Hum. Približno v tem obdobju so petnajstletnega Ivana po končani ljudski šoli, ki jo je obiskoval v Podmelcu, kot pastirja poslali k Tapalovu v Poljubinj. Življenje je bilo za tako veliko družino, kljub delavnosti, težko. Fašizem pa jim je vse skupaj, kot vsem Primorcem, samo še oteževal.

Ivanu Poljubinj ni bil tuj, saj je tam živel že prej, skoraj štiri leta svojega otroštva je z mamo in brati preživel na domačiji starega očeta Andreja. Pri Tapalovih, kjer je delal, je spoznal domačega sina Miho Lebana, domoljuba in kasneje enega prvih organizatorjev Osvobodilne fronte v Poljubinju, ter njegovo sestro Pavlo, ki po upornosti ni prav nič zaostajala za njim. Raje je pustila šolo, kot da bi sodelovala na fašističnih proslavah. Med vojno je bila bolničarka v partizanski bolnišnici Franja. Miha in Pavla sta bila Ivanova sorodnika, druga bratranca njegovega očeta. Miha je bil starejši od Ivana, Pavla pa je bila približno njegovih let. Ivan je takrat, če že ne prej, prišel v stik z njima. Miha je bil politično dejaven in povezan z zavednimi Slovenci že pred začetkom vojne. Leta 1926 je namreč Baška grapa postala eno izmed najpomembnejših žarišč organizacije TIGR. Ivan se je v Poljubinju družil tudi z drugimi vrstniki, s katerimi je delil domoljubna in napredna prepričanja. Že zgodaj se je v njem razvil občutek za pravičnost in že zgodaj se je pokazal njegov pogum. V šoli so se morali vsi otroci vpisati v otroško fašistično organizacijo Opera nazionale balilla. Ivan se je skupaj z brati temu uprl. In čeprav so jim za kazen ukinili šolsko malico, v svoji uporniški drži niso popustili. Ivan je pri Tapalovih in drugih premožnejših kmetih delal do svojega devetnajstega leta. Verjetno mu ni bilo lahko, zdaj tu, zdaj tam in proč od doma. Pa tudi doma na Humu se ni mogel počutiti dobro, saj so se okoli leta 1930, ob začetku gradnje vojaških skladiščnih objektov v Meleh, v gospodarsko poslopje, ki je stalo tik ob njihovi hiši, vselili karabinjerji, ob njem pa postavili še barako za posadko obmejne straže. Med bivanjem v Poljubinju so Ivanu dajali

občutek domačnosti obiski pri stricu, starih starših in bratu Jožefu, ki je že od malega živel pri njih. Predvsem pa se je vedno bolj učil zanašati se sam nase. Mama Berta se je zelo trudila, da bi otrokom omogočila šolanje. Obiskala je veliko obrtnikov in poizvedovala, kje bi se otroci lahko izučili za poklic. Tako se je Matija izučil za peka, Valdi pa se se kljub materinemu trudu, da bi mu našla službo, moral vse do začetka vojne preživljati kot pastir pri Krivcu v Poljubinju in pri Rutarju na Ljubinju. Kot dninar si je občasno služil kruh tudi brat Anton.

POBEG V JUGOSLAVIJO

Kdor ni bil vključen v fašistično stranko, se takrat na Primorskem ni mogel zaposliti. Pa tudi sicer so domačini lahko dobili le preprosta dela, pomembnejša mesta so zasedli v glavnem italijanski priseljenci. V Baški grapi je bilo več italijanskih podjetij z italijanskimi delavci, nekaj domačinov, ki so se pragmatično vključili v fašistično stranko, pa je dobilo delo pri vojaških cestnih projektih. Oče Jožef je bil verjetno naklonjen komunističnim idejam in se samo zato, da bi dobil službo v tovarni, ni hotel priključiti fašistom, pa tudi osebnega imena si ni dal poitalijančiti. Uporna družina Manfreda s Huma je zato živela v revščini. Doma so imeli eno kravo in kokoši. Bilo je težko, zemlja ni nudila veliko, a nekako so preživeli.

Slika 4: Anton Manfreda

Ivan je začel razmišljati, da bi si našel delo drugje. Leta so tekla, odrasel je v mladeniča in nekaj je moral storiti zase in za svoje življenje. Še preden je, devetnajstleten, dobil poziv za vojsko, se je odločil. Bilo je leto 1935, fašistični teror in raznarodovalna politika na Primorskem sta se že hudo zažrla v ljudi, ki so, tako kot Ivan, na lastni koži občutili strah, ponižanje in krivico. Prepoved slovenskega jezika v šolah in javnih ustanovah in celo preganjanje petja v maternem jeziku je našim ljudem vsililo občutek tujstva na lastni zemlji.

“Na Primorskem, v Istri in Kvarnerju so po nekaterih ocenah poitalijančili okoli petsto tisoč slovanskih imen. Spreminjali so imena, celo tista na pokopališčih. Spreminjali so toponime, od ledinskih imen polj in gozdov, do vasi, mest in regij.” (M. Ivančič, 2018)

Ivanu se je uprlo, da bi odšel v Abesinijo služiti italijanskemu fašističnemu imperializmu, ki je tlačil tudi njega in njegov rod, zato se je odločil, da se vojaškemu naboru izogne z ilegalnim prečkanjem meje, hkrati pa poskuša najti delo in začeti novo življenje v Jugoslaviji, kamor se je tri leta kasneje, po vrnitvi iz Abesinije, odpravil tudi njegov starejši brat Jožef. Tega leta sta z Antonom Kramarjem iz Poljubinja, kasnejšim komandantom Logaškega bataljona, prebegnila prek gora na Gorenjsko. Anton se v Tolminskem zborniku spominja: “V mislih sem se preselil v leto 1935, ko sem preko Vogla pobegnil brez potnega lista v staro Jugoslavijo. Ni bila lahka pot preko zasneženih gora in zastražene meje. Na misel mi je prišel tudi moj sotovariš na tej poti, Ivan Manfreda, kasnejši znani partizanski komandant Jaka.” (A. Kramar, 1975)

V zapisu iz zapuščine Pavle Leban (1974) je kot sopotnik omenjen tudi Miha Manfreda iz Tolminskih Raven. Ivan je po prihodu v Jugoslavijo dva meseca delal na kmetiji v Tomačevi vasi pri Ljubljani, a ker pravega dela zase zatem ni našel, je za par dni odšel k očetovemu bratrancu, Antonu Manfredi, ekonomu Državne bolnice za duševne bolezni v Novem Celju.

Anton se je rodil leta 1897 pri Maklavu na Poljubinjskih Ravnah. V Ljubljano je prišel leta 1919 po ujetništvu v Ukrajini in bojih za Koroško pod generalom Maistrom, star dvaindvajset let. Kmalu se je zaposlil v upravi splošne bolnišnice v Ljubljani. Leta 1932 je bil kot ekonom premeščen v Državno bolnico za duševne bolezni Novo Celje, dve leti potem, ko je Dravska banovina od barona Turkoviča kupila dvorec v Novem Celju in v njem odprla bolnišnico. Poročil se je star 39 let, septembra 1936, ko se je iz Celja vrnil v Ljubljano, kamor so ga ponovno premestili, tokrat v Državno bolnico za duševne bolezni Ljubljana - Studenec.

*Slika 5:
Državna bolnica za duševne bolezni -
Dvorec Novo Celje, ok. 1930*

Ivan je po nekaj dnevih bivanja pri stricu v Novem Celju odšel v Celje. Tam je spoznal tesarskega obrtnika Aljančiča in se pri njem zaposlil. Sprva je delal kot vajenec, po dokončani Obrtni nadaljevalni šoli leta 1939 in vse do izbruha vojne pa kot tesarski pomočnik. Aljančičeve delavnice in žage danes ni več, okoli leta 1962 so tam postavili hale Cestnega podjetja Celje, jih v osemdesetih porušili in na njihovem mestu zgradili hiše. Dve sta v bližini nekdanje delavnice ali točno tam, na Ulici Zofke Kvedrove 1 in 2.

*Slika 6:
Gimnazija Celje – Center. V njej je bila
v času, ko je Ivan Manfreda bival v Celju,
tudi Obrtna nadaljevalna šola*

Ivan je bil v šolskem letu 1937/1938 vpisan v 2. c razred omenjene šole, v naslednjem šolskem letu v 3. c razred, medtem ko v šolskem letu 1936/1937 njegovega imena med vpisanimi v 1. razred Obrtne nadaljevalne šole in Deške gimnazije ni zaslediti. Prav tako ne v letu 1935, ko je prišel v Celje. Verjetno je Ivan dopoldan delal v Aljančičevi delavnici, popoldan in zvečer pa hodil v šolo. V šoli je imel v drugem in tretjem razredu zelo dobre ocene pri strokovnem risanju, manj dobre pa pri obrtnem knjigovodstvu in strokoznanstvu. Od vseh v 3. c razredu je leta 1939 imel največ, opravičenih, zamud (osemdeset ur), medtem ko v 2. c razredu od septembra do vključno januarja 1938 ni imel nobene.

Število	Učenca	Izkaz šolskih zamud																															Število zamujenih ur (luned) ali nezopravičenih ur				
		Dan																																			
		Mesec	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		31			
9.	1. Logar Jozef, mojster	September																																			
	2. 7. decembra 1938	October																																			
	3. 1. oktobra 1938	November																																			
	4. rim. kat., slo.	December																																			
	5. 22. II. 27. 22. II. 41.	Januar																																			
	6. kraj. meseč. v delov.	Februar																																			
	7. Brišič Andrej, mojster	Marec																																			
	8. luj. Brišičeva H.	April																																			
		Maj																																			
		Konec šolskega leta																															35				
10.	1. Manfreda Ivan, mojster	September																																			
	2. 9. januarja 1936	October																																			
	3. Kramar (Lena), Slovenija	November																																			
	4. rim. kat., slo.	December																																			
	5. Erayz. mozaik.	Januar																																			
	6.	Februar																																			
	7. Aljančič Ivan, mojster	Marec																																			
	8. luj. Dečkova c. 30.	April																																			
		Maj																																			
		Konec šolskega leta																															75				

Kvalifikacija kandidata	Napredovanje v učnih predmetih															
	pripravljalnega razreda				nadaljevalnih razredov											
	Normo veljaj	Šolski oblik	Slovenština	Pisane	Rečiastvo	Risanje	Obrtna spaj	Obrtno risovanje	Obrtna izdelanja	Obrtno knjigovodstvo	Strojstvo in optič	Dizajniranje	Četno-razredna			
I	5	5						5	5			4	5	5	5	3
II	5	5							5			5	5	5	5	5
III																
Konec	5	5						5				5	5	5	5	5
I	5	5						3	3			3	4	3	3	4
II	5	3							3			2	4	3	3	5
III																
Konec	5	4						3				2	4	3	3	5

Slika 7: Redovalnica 2. razreda Obrtne nadaljevalne šole, Celje

Kot podnajemnik je živel v vili na Dečkovi cesti 30, danes Adamičevi ulici 4. Lastnica hiše je bila v času njegovega bivanja v Celju Katarina Vedenik. Verjetno je imel sobo na vrhu, v enem izmed dveh prostorov, ki gledata na današnje Starihovo ulico. Sedaj je hiša opuščena in delno porušena čaka na podrtje.

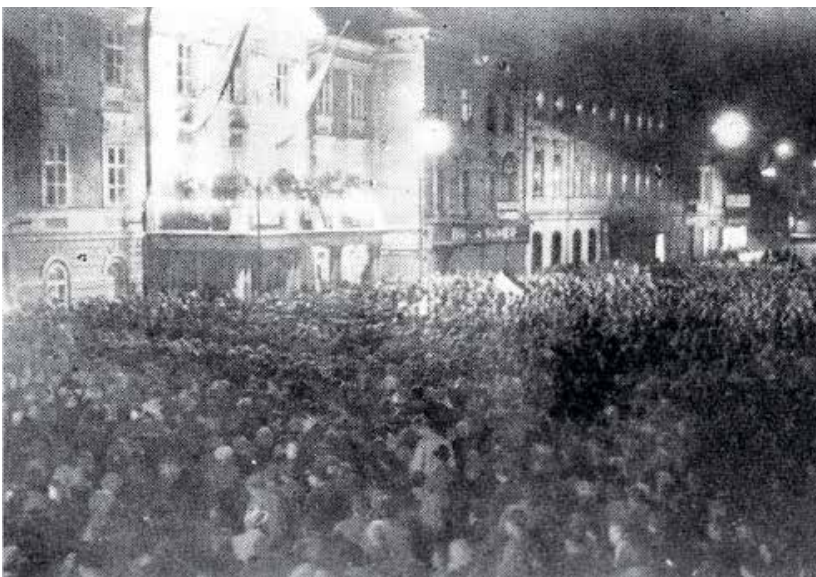
Slika 8:
Dečkova cesta 30, danes
Adamičeva ulica 4, Celje

Še ne petintridesetletni Franc Aljančič je v Celje prišel iz vasi Podbrezje na Gorenjskem, slaba tri leta pred Ivanovim prihodom na Štajersko, in tam odprl tesarsko obrt. Leta 1941 je Aljančičevo podjetje veliko delalo za premožno družino Westen, ki je imela v lasti industrijske obrate po celi Sloveniji. Maks Adolf Westen je bil že od leta 1935 član nacionalsocialistične stranke in med okupacijo sodelavec nemške tajne obveščevalne službe, poleg tega je bila družinska tovarna v Celju del oboroževalne industrije za Nemčijo, zato je razumljivo, da tej družini povojne partizanske oblasti niso mogle biti naklonjene.

Čut za pravičnost, zgodnje izkušnje pomanjkanja in socialne neenakosti so Ivana vodile k ljudem, ki so imeli podobne izkušnje in so se zavzemali za večjo družbeno pravičnost. Spoznal je, da kot delavec tudi v Jugoslaviji ni lahko živeti, zato se je včlanil v sindikat lesarskih delavcev, začel brati družbeno kritično literaturo in se udeleževati delavskih stavk v Celju. Bil je vesele narave, piše njegova sestra Danica Logar (1985) v spominih na brata. Rad je pel in kakšne pol leta pred začetkom vojne se je menda včlanil v društvo Zvon (morda Soča), v katerem je bilo tudi veliko Primorcev. Ob sobotah so se srečevali, prepevali in se pogovarjali pozno v noč. Prav gotovo so bili z mislimi pogosto doma. Brali so časopise in si izmenjavali vesti, ki so jim jih pošiljali sorodniki in prijatelji. Po sporazumu Ciano-Stojadinović in približevanju Jugoslavije k Italiji leta 1937 so bili, razumljivo, hudo razočarani, saj jih je jugoslovanska vlada izdala in pustila na cedilu. Srh so jim zbudale tudi profašistične katoliške milice, ki so se v Sloveniji začele pojavljati že takoj po maju 1931, ko je papež Pij XI. objavil okrožnico *Quadragesimo Anno*, s katero je cerkev sprejela fašistično družbeno ureditev. Kot piše Grega Repovž (2019), se je kasneje Katoliška akcija, ki je ostro nasprotovala socialističnim idejam naklonjenim skupinam znotraj svojih vrst, opredelila tudi za generala Franka in Hitlerja. Tigrovci so v obupu začeli požigati italijanske šole. Goreli sta tudi šoli v Čezsoči in Plužni na Bovškem.

IZBRUH VOJNE

Ko je vlada Kraljevine Jugoslavije 25. marca 1941 podpisala pristop k trojnemu paktu, so se po vsej državi ljudje začeli zbirati in ogorčeno protestirati. Že dan zatem je Slovenski klub v Ljubljani sklical zborovanje študentov, ki so se ga udeležili predstavniki različnih političnih nazorov. Sklenili so, da bodo zahtevali preklic pakta, neodvisno politično usmeritev države in obrambo njene svobode. Nikjer na svetu

*Slika 9:
Demonstracije proti vstopu
Kraljevine Jugoslavije v trojni pakt,
Celje, 27. 3. 1941*

ni prišlo do tako v veliki meri spontanih in množičnih demonstracij proti fašizmu kot tiste dni marca v Jugoslaviji. Demonstrantom je bila skupna zahteva po izstopu Jugoslavije iz trojnega pakta, sicer pa so vzklicali politično in ideološko različna gesla. Demonstracije so bile tudi v Celju in najverjetneje se jih je udeležil tudi Ivan, ki je tam živel.

Po državnem udaru, ki ga je v noči s 26. na 27. marec izvedla skupina vojaških častnikov pod vodstvom generala Bora Mirkovića, in po preklicu pakta s silami osi se je Hitler odločil za nenapovedano vojaško agresijo zoper Jugoslavijo in njeno okupacijo. Jugoslovanska vojska se kljub že dalj časa trajajoči vojni v velikem delu Evrope ni zadostno pripravila na morebiten napad. Pa tudi posebnega interesa za to ni bilo. Tako vlada kot vojska znotraj sebe nista imeli enotnega stališča ne do pakta s silami osi ne do celovitosti Jugoslavije.

Prostovoljec vojske Kraljevine Jugoslavije

Ivan se je že marca kot prostovoljec priključil jugoslovanski vojski. Dali so mu uniformo in ga kot ostale zaprli v vojašnico, splošne mobilizacije pa niso razglasili. Sestra Danica Logar (1985) v spominih nič ne piše o tem, kje je bil Ivan, ko se je začela vojna. Piše le, da so ga nekaj dni zatem, ko so ga uniformirali, skupaj z ostalimi prostovoljci odpeljali z vlakom v Ljubljano in da so se jim tam na železniški postaji pridružili še drugi. Ivan je bil prepričan, da gredo branit mejo, vendar so jih odpeljali v Karlovec in jih spet zaprli v vojašnico. Med čakanjem v negotovosti je v kaotično in razburkano dogajanje udarila vest, da bo Hrvaška postala samostojna kraljevina. Nihče ni vedel, kaj ga čaka.

10. aprila, teden dni pred kapitulacijo Jugoslavije, je samooklicani poveljnik vseh hrvaških oboroženih sil Slavko Kvaternik v imenu Ante Pavelića, vodje ustašev, v Zagrebu razglasil kraljevino Neodvisno državo Hrvaško. Ivan v hipu ni bil več v svoji, ampak v neki drugi, sovražni državi, ki je bila na strani tistih, proti katerim se je želel boriti. Ko je 11. aprila, dan po razglasitvi Neodvisne države Hrvaške, iz smeri Zagreba del 14. oklepne divizije nemškega 40. motoriziranega korpusa zasedel Karlovec, so bili Ivan in prostovoljci vojske Kraljevine Jugoslavije zaprti v vojašnici in nihče od nove hrvaške oblasti si ni želel, da bi se spopadli z Nemci. Mačkova Zaštita je tisti dan v Samoboru razorožila vojake, ki so s topovi streljali na nemške tanke. Nič presenetljivega, če vemo, da je Vladko Maček, ki je 7. aprila zapustil vlado v Beogradu in odšel na Hrvaško, takoj po razglasitvi njene neodvisnosti prebivalce pozval k lojalnemu sodelovanju z novimi oblastmi. Čeprav se pred vojaškim napadom na Jugoslavijo ni aktivno zavzemal za samostojno Hrvaško, je kasneje postal lojalen ustaškimi oblastem.

Kraljevino Jugoslavijo sta vojaško zasedla Tretji rajh in Kraljevina Italija. Določena ozemlja premagane države sta dodelila še Kraljevini Madžarski, Kraljevini Bolgariji, Kraljevini Albaniji, Švabom v Romuniji in Neodvisni državi Hrvaški. Slovenski narod je bil po njihovih načrtih (tudi ustaških) namenjen izbrisu. Ante Pavelić je januarja 1940, še pred začetkom vojne v Jugoslaviji, italijanskemu zunanjemu ministru grofu Cianu dejal, da bo Slovenija (razen Maribora) pripadla Hrvaški. To je razvidno tudi z ustaškega zemljevida iz istega leta, na katerem je Slovenija del Velike Hrvaške. To se kasneje ni zgodilo, saj je Hitler odločil drugače.

Narodni svet Slovenije, ustanovljen 6. aprila 1941, ki ga je skoraj povsem obvladovala Slovenska ljudska stranka, si je prizadeval za izstop iz Jugoslavije, če bi sile osi pristale na ozemeljsko celovitost Slovenije. Ban Marko Natlačen si je s funkcionarji Narodnega sveta v prvih dneh okupacije silovito prizadeval doseči neodvisnost Slovenije (od Jugoslavije) ter priključitev nove države silam osi, vojsko na njenem ozemlju pa je želel preoblikovati v Slovensko narodno vojsko, ki naj bi okupacijske sile takoj zaprosila za premirje. 10. aprila je na Vrhniki z dobrodošlico pričakal italijansko vojsko. Dan za tem, v jutranjih urah,

je Narodni svet po radiu obvestil prebivalce, da je prevzel izvrševanje vrhovne oblasti nad slovenskim ozemljem ter skrb za usodo slovenskega naroda. Kar je pomenilo kapitulacijo, še preden je kapitulirala legalna Kraljevina Jugoslavija.

Slovenska ljudska stranka je že po padcu Pariza, leta 1940, kot piše Bojan Godeša (2011) v knjigi Čas odločitev in kot v Mladini navaja Božo Repe (2012), postopoma začejala tajno iskati rešitev za slovensko nacionalno vprašanje znotraj rasističnega in totalitarističnega nacističnega novega reda. Bojan Godeša (2011) piše, da je bil ključna oseba pri tem minister vlade Anton Korošec, ki da je bil po mnenju nemških diplomatov edini pomembnejši jugoslovanski državnik, ki je z resničnim notranjim prepričanjem vodil boj proti Judom, prostozidarjem in komunistom in ki je imel ob tem tudi potrebno avtoriteto in energijo, da premaga odpor. Najprej so se veljaki Slovenske ljudske stranke poskušali pogoditi z nemškim rajhom. Ker jim to ni uspelo, so se obrnili na italijansko vojsko in Mussolinija.

Ljudje marsičesa, o čemer so se njihovi predstavniki in vojaški poveljniki pogovarjali ali dogovarjali, še slutili niso. Bili so zbegani, prav tako Ivan.

Edini, ki so se že mesece pred začetkom vojne v Jugoslaviji začeli pripravljati na spopad, so bili komunisti. Tito je na silvestrovo 1940 prijateljem v Zagrebu dejal: "Verjetno slavimo zdaj zadnje novo leto v stari Jugoslaviji. Hitler nas ne bo pustil pri miru, zaradi tega bo prišlo do težke situacije. Vsekakor smo mi komunisti na to pripravljani." (J. Pirjevec, 2011)

28. marca, dan po državnem udaru, je Tito pisal v Moskvo in predlagal, da bi komunisti organizirali splošni odpor proti vse bolj verjetni nemško-italijanski agresiji, vendar Stalin nad tem ni bil navdušen. Tito je upal, da je kraljeva vojska sposobna zdržati vsaj mesec ali dva, in ga je tako hitra kapitulacija presenetila. Vladimir Dedijer piše, da je na dan napada, 6. aprila, Tito v Zagrebu sklical sejo Centralnega komiteja Komunistične partije Hrvaške in da so po njej v štab armade poslali delegacijo z zahtevo, da sprejmejo vse nemobilizirane delavce v vojsko ali pa jih oborožijo za obrambo mesta pred Nemci. Delegacija je bila zavrnjena. Istega dne je Darko Černej v imenu Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije na seji Narodnega sveta predlagal, da tudi predstavnik komunistov postane član tega sveta in ob tem predložil letak Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije s pozivom delavcem k obrambi domovine. Tudi to je bilo zavrnjeno. Obrambna usmerjenost komunistov, kot piše Bojan Godeša (2011), je bil temeljni razlog, da je Narodni svet zavrnil sodelovanje z njimi. Narodni svet namreč ni imel v načrtih obrambe Jugoslavije, ampak je ljudi pozival k redu in miru, poveljnike kraljeve vojske pa k predaji. Tito je kasneje priznal, da se komunisti niso izkazali in da bi že takrat morali prevzeti vso pobudo v svoje roke. A križem rok niso stali. Ni bilo malo komunistov, ki so se kot prostovoljci priključili jugoslovanski kraljevi vojski.

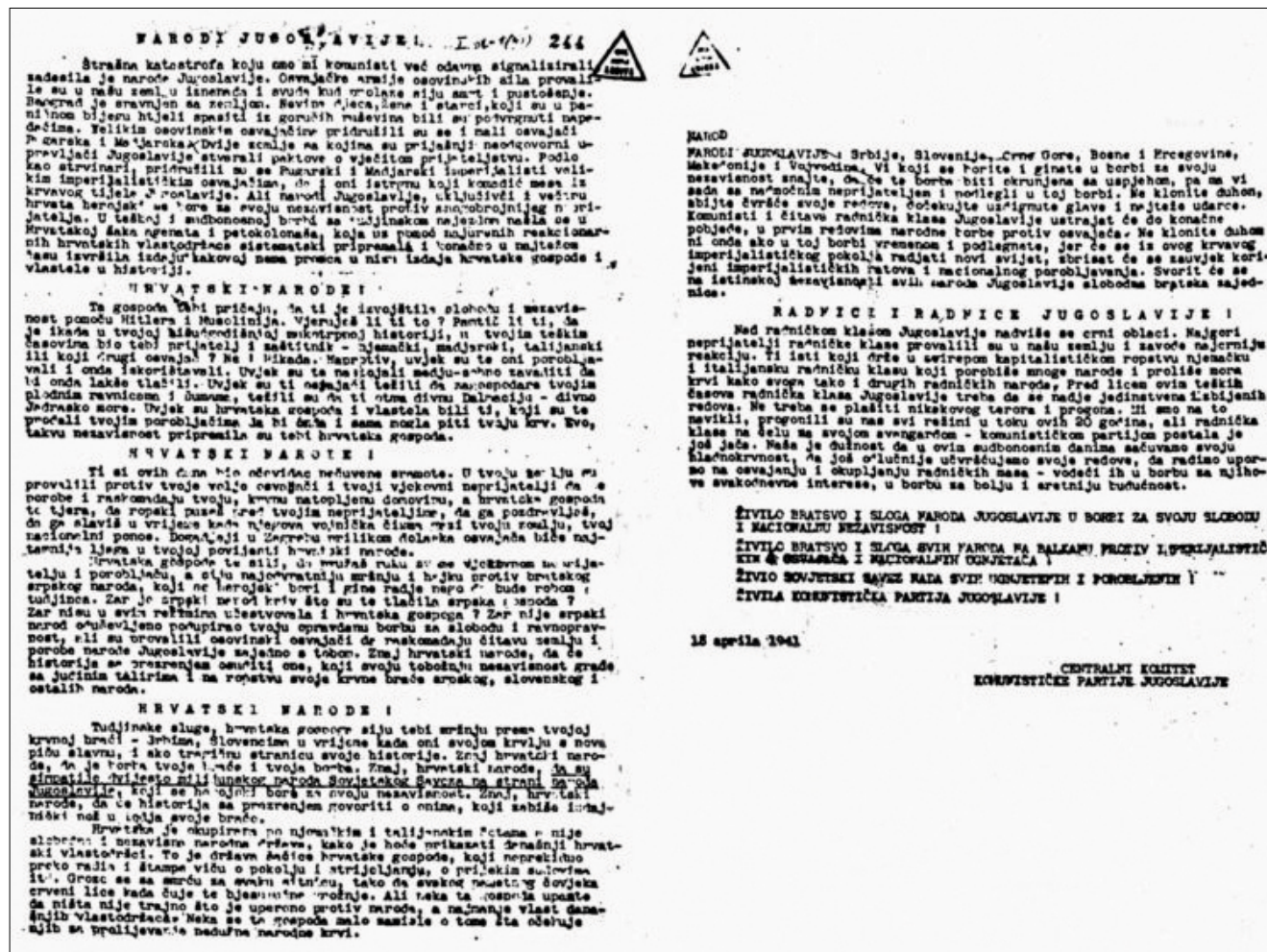
"Temelj za narodni odpor je bil postavljen jeseni 1940 leta z dogovori med KP Jugoslavije in naprednimi demokratičnimi silami. Tito je ustanovil vojaško komisijo, katere naloga je bila po napadu na Jugoslavijo ustvarjati razpoloženje za odpor. Po aprilski kapitulaciji 1941 leta se je ta komisija spremenila v glavni štab partizanskih odredov, ki je potem vodil vse vojaške operacije. Skromne in osamljene partizanske skupine, ki so se začele pojavljati kmalu po zlomu stare Jugoslavije, so se po napadu na Sovjetsko Zvezo 1941 organizirale pod enotnim vodstvom v partizanske odrede po vsej Jugoslaviji." (Slovenski poročevalec, 1945)

Na dan razglasitve Neodvisne države Hrvaške so ustanovili Vojni komite s Titom na čelu. Članom komunistične stranke je Tito ukazal, naj začnejo zbirati lahko orožje in ga poskrijejo za kasnejši oboroženi upor.

15. aprila 1941 je Centralni komite komunistične partije Jugoslavije objavil prvi borbeni poziv jugoslovanskim narodom, tudi Hrvatom. V nadaljevanju je naveden del besedila.

“Hrvatski narod!

Ti si bil te dni očividec nezasišane sramote. V tvojo deželo so vdrlj proti tvoji volji osvajalci in tvoji stoletni sovražniki, da te zaslužnijo in razdelijo tvojo s krvjo prepojeno domovino, hrvaška gospoda pa te sili, da se suženjsko plaziš pred svojim sovražnikom, da ga pozdravljaš, da ga proslavljaš v trenutku, ko njegov vojaški škorenj gazi tvojo deželo, tvoj narodni ponos. Dogodki v Zagrebu ob priliki prihoda osvajalcev bodo v tvoji zgodovini, hrvatski narod, najtemnejši madež. Hrvaška gospoda te sili, da prožiš roko svojemu stoletnemu sovražniku in zaslužnjevalcu, hkrati pa seje najodvratnejšo mržnjo in gonjo proti bratskemu srbskemu narodu, ki se herojsko bori in raje umira, ko da bi bil tužčev suženj. Ali je srbski narod kriv, da te je tlačila srbska gospoda? Ali ni v vseh režimih sodelovala tudi hrvaška gospoda? Ali ni srbski narod navdušeno podpiral tvoje upravičene borbe za svobodo in enakopravnost? Toda navalili so osvajalci osi, da razdelijo vso zemljo in zaslužnijo narode Jugoslavije hkrati s teboj. Vedi, hrvatski narod, da bo zgodovina s prezirom obsodila tiste, ki svojo takoimenovano neodvisnost gradijo z judeževimi srebrniki in na suženjstvu svojih krvnih bratov – srbskega, slovenskega in ostalih narodov.” (T. Ferenc, 1962)

Slika 10: Proglas CK KPJ narodom Jugoslavije ob okupaciji z dne 15. 4. 1941

Prvi napad so slovenski skojevci izvedli že 29. aprila. V Volkmerjevem prehodu v Mariboru so zažgali dva nemška avtomobila.

“Kmalu po okupaciji se je v Mariboru odvil sploh prvi napad na objekte v Sloveniji: ‘29. 4. 1941 ob šestih zjutraj je policijski stražmojster Niederl iz 1. policijskega revirja uradu telefonično sporočil, da v Studenski ulici, blizu hotela “trije zamorci”, dogorevata dva osebna avtomobila.’” (G. Ločniškar, 2004)

Kapitulacija

Resnega odpora s strani Kraljevine Jugoslavije ni bilo in 17. aprila je jugoslovanska vojska na ukaz Simovićeve vlade kapitulirala. Oblastniki so hiteli reševati predvsem sebe in svoje družine. Kralj Peter in okoli dvesto vladnih funkcionarjev iz vseh meščanskih strank so s svojimi družinami zbežali v Veliko Britanijo.

Ko je Ivan v Karlovcu izvedel za kapitulacijo, je najprej pomislil, da gre za protipropagando. V vojašnici, kjer je bil skupaj z drugimi prostovoljci nastanjen, je poiskal prijatelja, komunista iz Kranja, in skupaj sta se skrivaj podala v mesto. Osupla sta gledala nemške tanke, ki so hrumeli po cesti, in poslušala hreščanje radia, ki je prebivalstvo obveščal, da je jugoslovanska vojska kapitulirala. Tla so bila posuta z letaki, ki so jih odvrгла nemška letala, da bi ljudi soočila s predajo oziroma jih prepričala vanjo. Ivan ni mogel verjeti, da so se vdali brez boja. Sestri Danici je kasneje dejal, da so se bili pripravljene boriti za Jugoslavijo in zanjo tudi kri preliti. Da so bili pripravljene prenašati vse napore, udarce, saj so verjeli v zmago in ne v tako sramoten poraz. Komando nad vojašnico so takoj prevzeli Nemci, jo zastražili in prav kmalu začeli z deportacijo vojakov, predvsem Judov, Srbov in komunistov, v taborišča. Redki so slutili, kaj jih čaka, in lahko pravočasno zbežali.

Maja 1941 so Nemci sklenili, da pošljejo bataljon pretežno hrvaških vojakov v Banjaluko. Tam je že bil Viktor Gutić, ki je bil tja poslan na dan kapitulacije. V govoru ustaškim vojakom v Banjaluki je 26. maja sporočil, da bodo vsi nezaželeni elementi kmalu pokončani, tako da za njimi ne bo ostala niti sled. Dan zatem so bile v Bosanskem Brodu njegove zle napovedi že ukaz: “Odredil sem brezobzirne ukrepe za uničenje Srbov, najprej gospodarsko, nato pa še v vseh drugih pogledih. Do njih ne sme biti nobenega lažnega usmiljenja, uničujte jih, kjerkoli se za to pokaže priložnost. / .../ Spremljala vas bosta gospodov blagoslov in moje odobravanje.” (M. Todorović - Bilić, 2013)

Ali sta bila Ivan in njegov tovariš iz Kranja tedaj že v Banjaluki ali sta tja prišla konec maja, po Gutićevem zločestem pozivu, se iz Daničinih (1985) zapisov ne da razbrati. Sta se pa z nekaj prostovoljci v Karlovcu zagotovo pridružila zgoraj omenjenemu bataljonu. Ivan je želel poiskati skupine v Bosni, za katere je slišal, da se še spopadajo z okupacijsko vojsko, in se jim pridružiti.

Vojaki hrvaške narodnosti, do nedavnega vojaki kraljeve jugoslovanske vojske, so aprila 1941 nenadoma postali vojaki hrvaškega domobranstva, redne vojske Neodvisne države Hrvaške. Sestavljali so glavno bataljona, s katerim sta Ivan in njegov tovariš prišla v Banjaluko. Redna vojska je skupaj z orožniki in s civilnimi oblastmi vzpostavljala oblast na teritoriju novoustanovljene hrvaške kvizlinške države. Njen poveljnik je postal Slavko Kvaternik. Ustaši formalno niso bili del redne vojske, temveč po zgledu Nemčije in Italije posebna oborožena nacistična organizacija pod neposrednim poveljstvom Ante Pavelića. V času, ko je bil Ivan s tovarišem v Banjaluki, so ustaši zagrešili že veliko hudih zločinov nad srbskim prebivalstvom. Na začetku so pobijali in mučili samo moške, kmalu pa tudi ženske in otroke ter jih sistematično zapirali v uničevalna taborišča po vsej Neodvisni državi Hrvaški. Ivana je pretreslo, ko

je opazil, da nekateri poveljniki njihove vojske prijateljujejo z ustaši. Mučenje nedolžnih ljudi, beda in strašno bratomorno klanje ga je silno prizadelo, piše v spomilih na brata Danica Logar (1985). Kdaj sta se Ivan in njegov tovariš odločila za pobeg iz vojašnice v Banjaluki, se ne ve. V sestrih spomilih piše le, da sta nekega dne izkoristila nepazljivost stražarja in pobegnila v neznano. Sprva nista vedela, kam. Povsod je nanju prežala smrt. Nikjer nista bila varna pred ustaši, Nemci in ovaduhi. Tavalala sta v noči, dokler nista dobila zatočišča pri nekem kmetu.

Mejo med Neodvisno državo Hrvaško in Srbijo so zaprli 24. maja 1941. Na Hrvaškem so se razmere vedno bolj zaostrovale tudi znotraj komunističnih vrst, saj so nekateri hrvaški komunisti sodelovali s Pavelićevim režimom. Ti so v obrambo sporazuma med Hitlerjem in Stalinom nameravali ločiti Komunistično partijo Hrvaške od Komunistične partije Jugoslavije. Na to je Tito 15. maja odgovoril:

“Jugoslavija je danas pregažena, okupirana i raskomadana od strane imperijalističkih razbojnika. Sve narode Jugoslavije snašla je ista sudbina, pa i hrvatski narod, koji nije dobio sa “nezavisnom” državom Hrvatskom istinski svoju slobodu i nezavisnost, nego je došao u još gore ropstvo i bijedu, kao i ostali narodi Jugoslavije. Mi komunisti ne priznajemo tu okupaciju i komadanje, jer nije napravljeno po želji naroda, već nasiljem imperijalističkih osvajača. Pred nas komuniste koji smo u sastavu jedinstvene Komunističke partije Jugoslavije, a čije je narode snašla ista sudbina, postavlja se pitanje da li ćemo se danas razjediniti i rasparčati svoje snage kad treba da se borimo protiv zajedničkog neprijatelja, imperijalističkih okupatora. Ne, nećemo se razjediniti, nego ćemo se danas jače nego ikad zbiti u jedinstvene redove oko našeg Centralnog komiteta KPJ, okupiti oko sebe sve narode Jugoslavije u zajednici s ostalim pregaženim i okupiranim narodima Balkana i čitave Evrope, a na čelu sa Sovjetskim Savezom povesti odlučnu i nepomirljivu borbu za istjerivanje imperijalističkih okupatora iz naših porobljenih i okupiranih zemalja i rušenje svojih domaćih tlačitelja i eksploatora.” (CK KPJ, 1941)

Z UPORNIKI V BOSNI

Kaj natančno je Ivan počel od pobega iz vojašnice od pomladi do jeseni, se ne ve, se je pa zagotovo skrival in iskal stik z uporniki. Morda ni takoj vedel, da obstajata dve odporniški skupini, ena četniška in ena komunistična, prva nacionalistična in kraljeva in druga vsejugoslovska in družbeno revolucionarna. Morda je pa tudi vedel in se v Bosni najprej pridružil četnikom. Anton Milič v prvi knjigi trilogije Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca namreč piše: “Proti večeru smo šli vsi skupaj v mesto, da si ogleđamo nekatere zanimivosti. Srečali smo Ivana Manfreda, doma iz Kobarida (pravilno: s Huma pri Podmelcu, op. a.), ki pa je bil med četniki že od začetka vojne. Takoj smo ga nagovorili, da je vstopil v našo enoto.” (A. Milič, 1963)

Verjetno se je to zgodilo 26. decembra 1941, ko je tudi slovenski vod v sestavu petega bataljona 1. proletarske brigade prispel v Rogatico. Zagotovo gre za Ivana s Huma, saj ga Anton Milič v isti knjigi omenja kot borca slovenskega voda prve čete šumadijskega bataljona, iz drugih virov pa je znano, da je to bil Ivan Manfreda s Huma in ne iz Kobarida. Na to, da je bil morda najprej pri četnikih, bi lahko kazala vrzel v njegovi kadrovski poli (1944), kjer nič ne piše, kaj je v Bosni počel poleti in del jeseni do 28. oktobra 1941, ko se je pridružil romanijski partizanski četi, v kateri je bil do 11. novembra. In hkrati pojasni napačno navedbo, da je s tem datumom postal borec 1. proletarske brigade, kar se ni moglo zgoditi, saj je bila ta formirana šele 21. decembra istega leta. Vse kaže, da je bil Ivan vsaj del novembra in decembra v četniških enotah, ki pa so se takrat v Bosni, nekatere, borile še z ramo ob rami s partizani. Verjetno je bil v četniški Rogatiški brigadi, ki je imela, tako kot Romanijski partizanski odred,

svoj sedež v Rogatici. Četniška propaganda je bila takrat močnejša od partizanske, zato so tamkajšnji partizani množično prestopali k četnikom. Tudi v spominih Ivanove sestre Danice se lahko začuti začetna zbežanost glede izbire poti: "Tako je Ivan še nekaj časa iskal pravo pot – pot do tistih, ki se resnično borijo za pravico in svobodo." (D. Logar, 1985)

Romanija

Romanija je bila eno izmed žarišč upora v Bosni. V drugi polovici julija 1941 je tam začel delovati štab partizanske čete, ki je kmalu prerasla v bataljon in oktobra v odred z več kot tisoč dvesto borci. Romanijski odred je bil ustanovljen 5. oktobra 1941. Sestra Danica Logar (1985) piše, da si je Ivan kmalu pridobil simpatijo drugih borcev. Piše tudi, da ji je zelo rad pripovedoval o svojem prvem komandantu, legendarnemu Slaviši Vajner - Čiču, organizatorju odpora na Romaniji, članu Generalnega štaba narodnoosvobodilnega boja Bosne in Hercegovine ter komandantu odreda.

Pod njegovim vodstvom se je novembra boril proti Nemcem in ustašem v Rogatici in Spodnji Romaniji, ko so prodirali proti ozemlju, ki so ga partizani, tedaj še skupaj s četniki, 24. oktobra osvobodili in ga potem uspešno branili skoraj tri mesece. Ivan je zaustavljal sovražno prodiranje na območju Rogatice, ki je bila tedaj središče obsežnega osvobojenega ozemlja v vzhodni Bosni in pod nadzorom četnikov in partizanov, ki so tedaj še nekako sodelovali pod poveljstvom Čiče Romanijskega.

*Slika 11: Romanijski odred
konec leta 1941*

V PRVI PROLETARSKI BRIGADI

Po prvi sovražni ofenzivi, v kateri so konec novembra Nemci zasedli Užice, so se partizanski odredi skupaj z vrhovnim štabom umaknili v Sandžak, kjer pa niso mogli ostati dolgo. Po strateškem premisleku so združili vojaške sile in z njimi krenili v vzhodno Bosno. V kraju Rudo je bila 21. decembra formirana 1. proletarska udarna brigada kot prva redna vojaška enota in predhodnica bodoče jugoslovanske armade. Na dan ustanovitve je štela okoli tisoč dvesto šestdeset borcev, razporejenih v šest bataljonov. Njen komandant je konec decembra postal Koča Popović. Iz slovenskih borcev so formirali slovenski vod in ga dodelili prvi četi petega šumadijskega bataljona. Med njimi še ni bilo Ivana, saj je bil takrat v Rogatici.

Komandir čete je postal Veljko Tomić, namestnik političnega komisarja čete Slovenec David Katan, komandant bataljona pa Milan Ilić Čiča, izkušeni borec še iz prve svetovne vojne. Na dan formiranja so bili v slovenskem vođu:

- *Emerik (Emil) Dolinšek* (11. september 1920, Ruše, Maribor–21. januar 1942, Pjenovac),
- *Vaclav Ždarek* (21. maj 1911, Hradec Kralove, potem Smolnik, Ruše–21. januar 1942, Pjenovac),
- *Jožef Pepo Druškovič* (8. marec 1912, Slovenj Gradec–21. januar 1942 Pjenovac),
- *Bogomir Jereb* (1919, Iška Loka–21. januar 1942, Pjenovac),
- *Edvard Roš* (13. oktober 1911, Radovljica, potem Ljubljana–21. januar 1942, Pjenovac),
- *Vladislav Kante* (26. november 1912, Koboli, Gorenja Branica pri Trstu–21. januar 1942, Pjenovac),
- *Mirko Tušek* (12. februar 1916, Cerkvenjak, Lenart–21. januar 1942, Pjenovac),
- *Ivan Mužik* (1908, Kovor, Tržič–21. januar, Pjenovac),
- *Vinko Telban* (9. oktober 1921, Podjelovo Brdo, Sovodenj–21. januar 1942, Pjenovac),
- *Franc Šalomon* (6. november 1921, Trbovlje–21. januar 1942, Pjenovac),
- *Alojz Brajdič* (24. oktober 1911, Ločna, Novo Mesto–med 22. januarjem 1942 in 3. avgustom 1942),
- *Julijana Pibernik - Ankica* (9. junij 1905, Šmarca, Slovenski Javornik–14. februar 1942, Foča),
- *Albin Pibernik* (20. februar 1905, Šmarca, Slovenski Javornik–5. oktober 1942, Žnidarjeva gmajna, Ravne, na Blokah),
- *Albin Pibernik - Korčagin*, otrok (1. februar 1931, Slovenski Javornik),
- *Feliks Trček* (19. marec 1911, Lavrovec, Logatec–17. julij 1963, bolnica Golnik, Ljubljana),
- *Oskar Šavli - Silvo* (Jakob) (14. februar 1914, Koper, kasneje Maribor),
- *Anton Milič - Marko* (9. september 1908, Mali Repnič pri Trstu)
in še dva ali trije srbski borci.

Posebna slovenska četa Ivan Cankar je bila na iniciativo Oskarja Hudalesa in s podporo Edvarda Kardelja ter Ivana Mačka ustanovljena že 5. novembra 1941 v Užicah. Namen je bil združiti vse Slovence, ki so kot pregnanci prišli v Srbijo, se tam vključili v različne partizanske enote, tudi na novo mobilizirane, v posebno četo, jo usposobiti, okrepiti in kot elitni kader poslati v Slovenijo. Četa je v Užicah štela petindvajset borcev, poveljeval ji je Albin Pibernik. Kmalu je število borcev naraslo na devetinpetdeset, vendar je med umikom iz Užiške republike v spopadih z Nemci in s četniki večina umrla ali se porazgubila. Ob formiranju 1. proletarske brigade je kot poseben slovenski vod s sedemnajstimi slovenskimi člani prešla v prvo četo petega šumadijskega bataljona.

S četniki in partizani v Rogatici

Iz Ruda se je brigada kmalu napotila proti partizanskim odredom na območju Rogatice. Borci so gazili sneg in se prebijali vzdolž železniške proge do porušene in požgane Medjedje. Muslimanske družine so se v strahu pred pokoli skrivale v pečinah, kjer so zmrzovale in stradale. 24. decembra zvečer je 1. proletarska brigada s Titom in z vrhovnim štabom na čelu prispela v Rogatico. Ob prihodu v to pretežno muslimansko mesto sta v njem delovali dve upravi, četniška in partizanska. Na stavbah so vihrale tako trobojnice z rdečo zvezdo kot četniške zastave z mrtvaško glavo. Temu so se proletarci čudili, saj so mnogi na lastni koži doživeli četniško izdajo v Srbiji, se pa niso spuščali v spore in spopade z njimi, saj je bila naloga brigade združiti vse sile proti okupatorju in preprečiti bratomorno vojno. Pred njihovim prihodom je veliko borcev s tega območja iz partizanskih odredov prešlo k četnikom. Nekateri samo zato, ker niso prenesli muslimanov v svojih vrstah. Titu, vrhovnemu štabu in proletarcem pa je

uspelo obrniti trend. Zaradi solidarnega in bratskega odnosa med borci različnih narodnosti v brigadi jim je pretežno muslimansko prebivalstvo začenjalo zaupati, medtem ko se je četniškega nasilja in plenjenja balo. Skoraj mesec dni so v glavnem delovali politično. Prebivalcem so pojasnjevali vzroke za mednacionalne spopade in poboje, seznanjali so jih s svojimi načrti in narodnoosvobodilnimi ter revolucionarnimi idejami, organizirali življenje na osvobojenem ozemlju, malo pred nemško zimsko ofenzivo pa tudi razoroževali četnike, čemur se slednji menda niso upirali, vsaj ne močno. Tako jim je uspelo ubraniti partizansko gibanje pred četniško manipulacijo in dominacijo ter poskusi uničenja, hkrati pa, vsaj med bivanjem 1. proletarske brigade na območju Rogatice, zaščititi prebivalstvo pred četniškimi, muslimanskimi in ustaškimi pokoli.

Slovenskemu vodstvu so se v Rogatici priključili še:

- **Ivan Manfreda - Jaka** (9. januar 1916, Karnap, Essen, potem Hum pri Podmelcu–12. julij 1945, Vipava),
- **Pavle Žaucer - Matjaž** (18. december 1914, Janževa gora, Selnice ob Dravi–31. oktober 1986, Ljubljana); namestnik komisarja slovenske čete Ivan Cankar v Užicah, ki se mu je uspelo prebiti v Rogatico,
- **Vinko Zevnik** (28. julij 1914, Praše–28. oktober 1943, Ledine),
- **Mihael Hrašovec** (24. avgust 1921, Košaki, Maribor–po 1945).

Medtem ko je konec decembra vrhovni štab odšel iz Rogatice proti Bjeli Vodi in Čevljanovičem in so se bataljoni razporedili po različnih krajih, v katerih so ostajali različno dolgo, se je brigada kot celota vedno bolj pomikala proti Varešu. Borci petega bataljona, med njimi Ivan, so v globokem snegu in mrazu marširali v smeri Podromanije, Sokolca in Han Pjeska. V Grivicah so prespali v hiši premožnega kmeta in se po skromnem zajtrku napotili naprej. Ustavili so se v veliki vasi z vojašnicami in utrdbami, kjer so se pogreli in si odpočili. Čeprav je bilo v uborni kmečki hiši, polni odraslih, otrok in ovac, bolj malo prostora, se je našel prostor tudi za partizane. Kmalu je do njih prišel ukaz in morali so odhiteti na pomoč muslimanskemu prebivalstvu v naselju blizu Krama. Četnikom, ki so nameravali ponovno napasti vas, so ponoči prišli za hrbet, jih nekaj ubili ali ujeli, medtem ko je drugim uspelo zbežati. V vasi so našli prestrašene ljudi, ki so se pred četniki skrili v bunkerje. To ni uspelo vsem. Sredi vasi so ležala trupla otrok z razbitimi glavami, žensk in starcev s prerezanimi vratovi. Iz gozda se je ponoči slišalo tuljenje volkov. Šumadijski bataljon je nadaljeval pot skozi opustošene vasi, polne trupel.

Čakanje na sovjetsko pomoč v Sokolcu

Prišli so v Sokolac. S komando mesta so morali z bližnjega letališča odstraniti sneg, da bi sovjetska letala, ki so jih nestrpno pričakovali, lahko pristala. Prišel je zadnji dan v letu, letal ni bilo in nihče ni vedel, ali bodo sploh prišla. Nanje so zaman čakali skoraj dva tedna. V tem času so partizani varovali letališče in četnikom preprečevali pokole nad muslimanskim prebivalstvom bližnjih vasi.

Peti bataljon, v katerem je bil Ivan, je dobil nalogo, da razoroži vse četnike, ki se italijanski in nemški vojski ter domobrancem in ustašem niso zoperstavljali, so pa napadali muslimanske civiliste. Poleg tega so četniki, okrepljeni z nekaterimi srbskimi oficirji razsule jugoslovanske vojske, začeli odkrito napadati tudi partizane. Neodvisna država Hrvaška v vzhodni Bosni skorajda ni imela oblasti, zato je pozvala Nemce, naj ji pomagajo uničiti tamkajšnje "bandite".

V drugi sovražni ofenzivi, ki se je začela 15. januarja 1942, so se na stran ustašev, domobrancev, Nemcev in Italijanov odkrito postavili tudi četniki. Njihovi vojvode so jim v tistem času ob grožnji s smrtno kaznijo

prepovedali napadati Nemce in ustaše. Vrhovni štab narodnoosvobodilne vojske je zaradi ofenzive preklical pomikanje brigade proti Varešu in jo usmeril v obrambo osvobojenega ozemlja v vzhodni Bosni. Šumadijski bataljon, v katerem je bil Ivan, se je okoli 17. januarja nahajal v Kramu. Poslan je bil proti Han Pjesku in Vlasenici, da bi s tamkajšnjimi partizanskimi odredi zbrali razorožene in preživele tovariše ter četnikom izmakniti čim več opreme, ki so jo, zaplenjeno, čuvali v vlaseniškem skladišču.

Tragedija v Han Pjesku

Glavnino partizanske vojske v vzhodni Bosni so tedaj sestavljali 1. proletarska brigada in trije odredi: Birčanski, Ozrenski in Romanijski. Slednjemu je poveljeval Ivanov prvi komandant, Slaviša Vajner - Čiča. Dan za dnem je snežilo, zapadlo je že več kot dva metra snega. Mraz je pritiskal, hrane je zmanjkovalo in uši so postajale vedno bolj nadležne. Sovražne vojske so zasedle prehode in začele stiskati obroč okrog Romanije. Peti bataljon je 18. januarja lahko prišel le do Han Pjeska, saj so Vlasenico že zasedli Nemci in ustaši. Utrujeni in premraženi borci so se nastanili v bližnji kraljevi dvorec in v njem preživel noč. Naslednji dan so v zasedi čakali na četnike, da bi si povrnili vsaj nekaj orožja in streliva, ki so jim ga ukradli iz skladišča. Dočakali jih niso, saj so se ti že umaknili v Srbijo. Bataljon, v katerem je bil Ivan, je nato odšel proti Pločam nad Vlasenico. Zgodaj zjutraj 19. januarja so bataljonske izvidnice v bivšo gostilno ob cesti prinesle novico o sovražnikovih premikih. Borci bataljona so takoj zasedli položaje desno in levo ob cesti Han Pjesak–Vlasenica, kjer so počakali na sovražnika. Ta se je pomikal po cesti iz Vlasenice in s smučmi po snegu skozi gozd. Partizanom je uspelo odbiti prve napade, a so se morali umakniti, saj so jim za hrbet prihajali četniki. Njihov umik je krila prva četa, v kateri je bil slovenski vod. Ko je glavnina bataljona dosegla gozd, se je vanj umaknila tudi četa. Umik jim je uspel, čeprav je veliko partizanskih strojnic zaradi hudega mraza zatajilo. Edina možnost nadaljnjega umika je bila v smeri železniške postaje Pjenovac. Vodiči so jih ponoči prepeljali v vas, ravno ko so tam praznovali dan svetega Jovana. Slovence je sprejela premožna kmečka družina in jih pogostila. Posušili so si oblačila, obutev in se spočili. Morda se je tudi Ivan, kot nekateri njegovi soborci, pogovarjal z domačini, morda je bolj poslušal ali pa spal na kakšni odeji. Tam jih je našel Pavle Žaucer in jim povedal, da so Nemci zasedli Han Pjesak in da se je štab romanijskih enot s komando mesta od tam umaknil na železniško postajo Pjenovac. Naslednjega dne okoli poldne je na postajo prišel tudi peti bataljon z nalogo, da uniči topove, ki so bili tam. Ivan in soborci so se najprej okrepcali z mesno juho in se spočili.

Slika 12: Slaviša Vajner - Čiča Romanijski

Kdo ve, kako bi se dogodki odvijali, če bi komandant Slaviša Vajner - Čiča upošteval opozorila borcev užiške čete, da se je na postaji v dolini, obdani z visokimi grebeni, nevarno zadrževati, in če bi verjel opozorilu četnika, ki jih je pozno ponoči prišel posvarit, da se nanje pripravlja napad. In tako so naslednjega dne partizanske enote kljub svarilom še vedno ostajale na postaji. Partizani so pospravljali vojaški material, da bi ga odpeljali s seboj. Komandant bataljona Ilič je prvo četo poslal po deske, da bi popravili železniško progo. Tisti, ki so ostali na postaji, so veliko časa porabili za razstavljanje dveh topov, ki so ju skupaj z naboji nato naložili na sani.

Nenadoma je do njih prišlo opozorilo, da prihajajo Nemci. Slovenski vod je zasedel položaje ob progi pred železniško postajo, da bi ostalim kril umik. Ivan (1944) je v kadroviski poli (glej prilogo št. 1) napisal, da je v tem spopadu zadrževal sovražnikovo prodiranje. Zgodilo se je to, česar so se mnogi bali.

Znašli so se v pasti. Povsod okoli njih je bil dva metra visok sneg, po katerem so se jim na smučeh približevali Nemci. Četa s slovenskim vodom se je prva odzvala. Sprejela je boj in preprečila začetni

napad. Žaucer se je nato s preživeli iz svoje desetine pridružil levemu krilu. Ko je zagledal konjenico, ki je ob progi prodirala proti postaji, je pohitel, da bi posvaril tovariše na železniški postaji, ki so, postrojeni v kolonah po dva, čakali samo še na odhod. A je bilo prepozno. Nanje se je usula svinčena toča in v trenutku ubila dvainštirideset borcev petega bataljona in posavske čete. Ta dan, 21. januarja, je zaradi četniške izdaje in lahkomiselnosti partizanskega vodstva padlo čez šestdeset partizanov, med njimi deset slovenskih borcev, komandant šumadijskega bataljona Milan Ilić in komandant Romanijskega odreda Slaviša Vajner. Ivan je s strelno rano v pljučih preživel. Z ranami so preživeli še naslednji slovenski borci: Albin Pibernik, Anton Milič, Alojz Brajdič, Vinko Zevnik in Miha Hrašovec. Pavle Žaucer jo je odnesl brez poškodb. Vsi viri navajajo sedem preživelih Slovencev v tej bitki, s tem da so, tako pišeta Anton Milič (1963) in S. Nikolić (2011), Feliks Trček, Oskar Šavli, Julka Pibernik in mali Albin ostali na varnem v vasi Kram, nedaleč od Pjenovca. Nekaj borcev, s katerimi je bil Milič, je iz brezupne situacije rešil težek voz, ki se je z dvema vpreženima konjema znašel v zametu in mimo katerega nemška konjenica ni mogla. Preživeli so se hitro začeli vzpenjati proti robu gozda, od koder so se upirali vse do noči, ko je sovražnik z napadom prenehal. Izmučeni in ranjeni partizani so se po temi in snegu prebijali proti Kramu, kjer so jih sprejeli vaščani in jim ponudili pomoč.

Ivan se je verjetno prebijal s tistimi iz slovenskega voda, ki so bili v času napada nad postajo, blizu hiše, v kateri so prenočili, in so se skupaj z delom štaba bataljona umikali po hribu navzgor. Le malo jih je preživelo na izpostavljenem terenu. Med njimi Ivan. "Došao je i naš Ivan Manfreda, kome je metak probio pluća. Ništa određeno nije znao da kaže o ostalim drugovima. Bio je vrlo uzbudjen, ne toliko zbog rane, koliko zbog paklene vatre i straha koje je proživeo." (P. Žaucer, 1966)

Za njim je prišel samo še Albin Pibernik. Ranjence, ki so nemočni obležali v snegu, so Nemci brez milosti pokončali. Preživeli so se s tovariši in svojci (Pibernikovi), ki so jih pričakali v vasi, prebili do štaba brigade v Knežini, severovzhodno od Podromanije.

V naslednjih dneh se je 1. proletarska brigada med nenehnim premikanjem čez planote, mimo Ivančičev, Čevljanovičev in drugih, premnogih, požganih vasi spretno izogibala spopadam in 26. januarja prišla v Visovac. Dan zatem je dosegla planino Crni Vrh, kjer je zavetje našla v kmečkih hišah v Tihovičih, Vlahinji in Blagovičih. Medtem ko sta bila Tito in vrhovni štab že na varnem v Foči, je bila glavna 1. proletarske brigade še vedno v sovražnem obroču in iskala izhod. Štab brigade se je odločil za zahodno smer: čez Sarajevsko polje mimo letališča v Rajlovcu proti izviru Bosne in čez tisoč petsto metrov visoko in močno zasneženo planino Igman. Končni cilj pohoda (Foča) se je nahajal na jugu.

Čez Igman

27. januarja popoldan se je brigada zbrala ob potoku v Grabljivi Njivi in se razporedila v kolono. Na čelu malo manj kot osemstotih ljudi so pot v sneg utirali v belo odeti domačini iz črnovrškega bataljona, ki so jim sledili borci prvega in drugega bataljona. Za njimi je šel peti bataljon s slovenskim vodom in petdesetimi ranjenci, med katerimi je bil na nosilih tudi Ivan. Sledila je še zaščitnica iz borcev tretjega bataljona. Kolona se je počasi premikala v noči, ki jo je osvetljevala polna luna. Samo poveljniki so vedeli, kam gre. Skupine so bile sklenjene, razdalja med posamezniki po nekaj metrov. Vsak je moral paziti na tovariša pred in za seboj. Kolona je bila dolga dva kilometra. Ko so bili prvi borci že v dolini in so se počasi pomikali proti glavni cesti ter železnici proti Sarajevu, je zaščitnica še vedno stopicala na mestu in zmrzovala. Nekateri so bili brez zimskih oblačil in samo v opankah, saj jih je vojna zgrabila in potisnila v nepredvidljive okoliščine in kaos. Tisto noč se je temperatura spustila na 32 stopinj pod ničlo. Zaradi izjemno hudega mraza se je sovražnikova straža zadrževala večinoma znotraj poslopij. Partizani

so med prečkanjem železniške proge nekajkrat negibno obstali ali legli v sneg in počakali, da so mimo zdrveli vlaki, ki so kolono presekali na dvoje. Prečili so potoke in kdor si je ob tem zmočil noge in se potem v zaprtem prostoru ogrel, je kasneje ostal brez prstov ali celo umrl. Ko so prišli do reke Bosne, so na mostu onesposobili ustaše in prišli na drugi breg. Prvi borci v koloni so dosegli vznožje Igmana ob desetih zvečer. Zagledali so se v visoko, belo goro, ki jim je v temi zapirala pot. Pred njimi je bila strašna preizkušnja:

“Kakšna sila nas je v tej grozljivi noči, ko je živo srebro zlezlo že pod petintrideset stopinj, gnala naprej? Kaj nam je dajalo moči, da smo zdržali, ko so nam roke primrzovale k puškam in strojnicam, ko nam je srež na debelo pokrtil obraze, sopara, ki smo jo izdihovali, pa se je strjevala v ledene sveče, ki so nam po več centimetrov dolge visele z obrvi, nosu, brk in brade in smo jih od časa do časa lomili, da smo si vsaj malo olajšali tovor. Neusmiljeni zimi smo postavljali nasproti nezlomljivo vero, da bomo premagali tudi ta napor, globoki sneg in strahoviti mraz, ki sta tedaj bila hujša sovražnika od vseh Nemcev, ustašev in četnikov.” (A. Milič, 1963)

Vzpenjali so se v ostrih zavojih, padali po zaledeneli stezi in se znova postavljali na noge, ki jih niso več čutili. Pot se je od mnogih stopal spremenila v drsališče. Spuščali so se v kotanje in se prebijali skozi temo in gmoto snega. Drevesa so glasno pokala in se lomila. Tonili so v sen, halucinirali, a nihče se tiste noči ni izgubil, nikogar niso pustili, da bi izginil. Prezebli so potiskali drug drugega navkreber, pomagali ranjenim, bolnim in šibkim ter po devetnajstih urah hoje premagali sami sebe in dosegli vrh. Okrepčali so se s kruhom in z žganjem ter kmalu nadaljevali pot po globokem gozdu proti Trnovemu. Ko so prišli na čistino, so jih opazila letala in jih začela obstreljevati. K sreči jim zaradi visokega snega in razpotegnjene kolone niso mogla do živega. Otrpli so se pomikali naprej. Peti bataljon je skupaj z ranjenci prispel v majhno vas Ledići med Bjelašnico in Igmanom, kjer so jim borci igmanskega odreda v kočah blizu gozda pripravili bivališča. Do večera so bili vsi na toplem in zdravstveno za silo oskrbljeni. Skoraj tristo jih je bilo zaradi ran, ozeblin in izčrpanosti nesposobnih za boj in odvisnih od pomoči drugih. Vaščani so jim nudili, kar so imeli: toplo kozje mleko in goveje meso, ki je po bombardiranju raztrgano ležalo okoli hiš. V vasi so ostali dva, tri dni, dokler ni peti bataljon dobil naloge, da pomaga ranjenim in bolnim priti do Foče. Z volovskimi vpregami so jim priskočili na pomoč tudi kmetje in obnemogle prepeljali do gozdne železnice v dolini Bistrice. Iz Miljenine so jih z majhnimi vozovi odpeljali do Broda na Drini, kjer so jih pričakali partizani in domačini iz Foče. Vse ranjene, med njimi Ivana, in bolne, ki niso mogli hoditi, so naložili na nosila, vozove in konje in jih prepeljali v bolnišnico. Tisti, ki so lahko hodili, so šli peš po cesti proti sedem kilometrov oddaljeni Foči. Na poti ob reki so videli srhljive prizore trupel z odrezanimi in razbitimi glavami v vodi. Bila so trupla žensk, otrok in starcev iz muslimanskih vasi. Potegnili so jih iz vode in jih v preprostih krstah pokopali.

V ZAŠČITNIH ENOTAH VRHOVNEGA ŠTABA

Fočanska republika

Foča je bila od 20. januarja do 10. maja 1942 središče osvobojenega ozemlja, imenovanega Fočanska republika. Vladimir Dedijer (1981) je v dnevniku zapisal, da je trajala dlje kot Pariška komuna. Partizani so kontrolirali in branili široko območje južno od Sarajeva z več mesti (Foča, Čajniči, Goražde, Čelebići, Kalinovik ...), ki se je naslanjalo na osvobojene kraje v Črni Gori in Hercegovini. Poleg obrambe osvobojenega ozemlja so proletarski bataljoni prehajali tudi v ofenzive.

Ko je v začetku februarja peti bataljon skupaj z ranjenci prišel v Fočo, so ranjene, bolne in prezeble igmance postopoma namestili v staro avstro-ogrsko vojašnico blizu mosta čez Drino, od mesta oddaljeno dva kilometra. S skupnimi močmi so jo preuredili v bolnišnico. Domačinke, od katerih se jih je nekaj izučilo za bolničarke, so poskrbele za vso opremo, orodje in medicinske instrumente, ki so bili večinoma provizorični. V bolnišnici je bilo okoli sto šestdeset prezebljih ljudi, od tega več kot štirideset v hudem stanju in mnogim so morali amputirati prste. Primanjkovalo je anestetikov, zdravil proti tetanusu, tifusu, steklini in povojev. Bolnišnico je vodil požrtvovalni zdravnik Gojko Nikoliš.

Peti bataljon se je vselil v šolo, ki je stala v središču mesta. Takoj ko so se Slovenci namestili, jih je v šolski pisarni obiskal Tito. Žalostno in zaskrbljeno jih je gledal in spraševal o izkušnjah zadnjih dni in kako so, piše Anton Milič (1963).

Čprav so vsi zagotavljali, da ni tako hudo, jim je priskrbel zdravstveno oskrbo in večino vključil v svoj zaščitni vod. Kot piše Dragan Veselinović (2020), jim je Tito dejal: "Poslal vam bom poveljnika zaščitnega voda Tripkovića, ki vas bo nekaj razporedil po enoti, drugi pa boste tukaj okrevali."

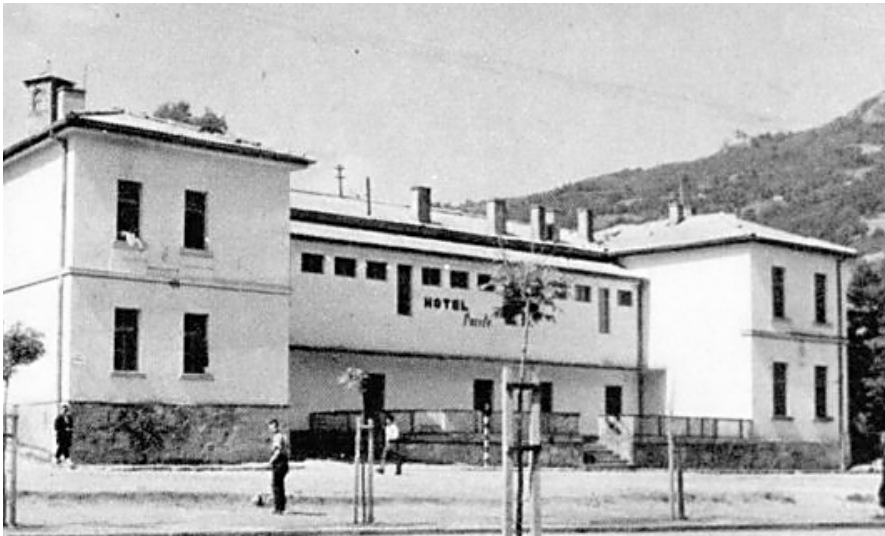
Tito je Lazarju Tripkoviću ukazal, naj jih odpelje v bližnjo hišo, kjer so jih bolničarji pregledali in oskrbeli. Oskar Šavli in Pavle Žaucer edina nista bila ranjena ali bolna, zato sta lahko nove naloge prevzela takoj. Prvega so še istega dne sprejeli v agitprop Vrhovnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, drugega pa v njegov gospodarski oddelek. Antona Miliča je pod svoje neposredno poveljstvo prevzel Aleksandar Ranković in ga postavil za komandirja čete za posebne naloge. Kje je bil tedaj Alojz Brajdič, za katerega Milič (1963) piše, da je ozebel v igmanskem maršu in bil kasneje pogrešan, se ne ve. Morda se je zdravil v igmanski bolnišnici, tako kot Julijana Pibernik - Anica (Frida), ki je, kot se spominja sin Albin, 14. februarja zaradi zastrupitve krvi umrla. "Nekega jutra sem samo videl, da je ni več v tisti sobi. Grem v drugo in tam sem jo videl, kako leži skrčena. Mama je bila mrtva. Tekel sem proč in se opotekal od žalosti. To je bil strahoten udarec za mene. Bolečina in žalost, nepozabna, strašna, neprenosna. Našel sem očeta in mu vse povedal. Jokala sva oba s strašno žalostjo v srcu." (A. Pibernik, 2016)

Enajstletni Albin je ostal sam z očetom. Za njegovo varnost, bivanje in tolažbo po mamini smrti je poleg očeta skrbel Tito osebno. Vzel ga je k sebi v hotelsko sobo, kjer je živel skupaj z Davorjanko Paunović - Zdenko.

Sprva so bili v zaščitni vod vključeni Albin Pibernik starejši, Miha Hrašovec, Ivan Manfreda, Vinko Zevnik (kasneje na lastno željo premeščen v ariljsko četo), formalno pa tudi Julijana Pibernik, ko se je še zdravila v bolnišnici, in Albin Pibernik mlajši. Tako so tudi nekateri slovenski borci postali stražarji vrhovnega štaba in Tita. Preselili so se v poslopje pošte, kjer je bil nastanjen zaščitni vod. Kot piše Veselinović, so spali kar na deskah, saj slame v kraju ni bilo. Nekaj deset metrov stran so v hotelu Gerstel (danes stoji na njegovem mestu Muzej stare Hercegovine) bivali Tito in člani vrhovnega štaba in od tam vodili osvobodilni boj po celi Jugoslaviji.

Zaščita članov vrhovnega štaba narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije je bila najprej organizirana septembra 1941 v Stolicah pod imenom Straža Glavnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije. Sredi decembra istega leta se je preimenovala v Zaščitni vod Vrhovnega štaba. Skupaj s Slovenci je v začetku marca 1942 štel osemindeset stražarjev.

Dragan Veselinović (2020) piše, da je 21. februarja desetina zaščitnega voda spremljala Tita in nekaj članov vrhovnega štaba, ko so se peš odpravili v štiri kilometre oddaljeno vas Brod na Drini. Tam so

*Slika 13:
Hotel Gerstel, kjer so bivali člani
vrhovnega štaba in do sredine
marca 1942 Tito in Davorjanka
Paunović - Zdenka.*

imeli v pritlični hiši Smaila Islambašića partizani delavnico orožja in streliva, ki je bilo za obrambo Foče izjemnega pomena. Prišli so si ogledat obrat in delo v njem. Čez nekaj dni je desetina stražarjev spremljala Tita, ko se je odpravil na krajši lov v okolico Broda.

Zaščitni vod je 1. marca odšel s Titom na praznovanje ustanovitve 2. proletarske brigade v petdeset kilometrov oddaljene Čajniče. Potovali so z avtobusom. Ko so naleteli na porušeno cesto, so pot nadaljevali peš in na konjih. Na cilj so prišli okoli poldne. Nekaj Titovih stražarjev je obkrožilo hotel, pred katerim se je odvijala slovesnost, nekaj pa jih je zasedlo položaje v pritličju in nadstropjih stavbe. Še istega dne so s Titom odšli do Miljena, kjer jih je čakal avtobus. Preden so se vrnili v Fočo, so se odpeljali še do Goražda, kjer je imel Tito posvet s štabom Operativne cone za vzhodno Bosno.

Tito se je sredi marca skupaj z Zdenko, malim Albinom Pibernikom in delom zaščitne čete preselil iz centra Foče v nekdanjo tobačno tovarno, ki stoji na levi strani Drine blizu železnega mostu, kasneje pa v vilo, danes Igmanska ulica 12, nad železniško postajo. Poleg vile in tobačne postaje je bila stražarnica in tam je vedno budno oprezalo najmanj dvajset stražarjev. Vse kaže, da je bil Ivan, kot tudi del stražarjev, ki jih je vodil Albin Pibernik, vsaj na začetku večinoma na prvotni lokaciji, pred hotelom Gerstel v mestu.

“Trpković je zaščitni vod razdelil. On, politkomisar Korčagin in 15 stražarjev so šli varovat postajo. Drugi del je ostal, kjer je bil, poveljeval jim je Albin Pibernik. Trpković je okoli postaje določil 6 stražarskih mest. Opravljanje straže je bilo naporno. Vsak stražar je stražil do 4 ure po mrazu in v globokem snegu. Stražarji so se pritoževali in zahtevali dodatno osebje za pomoč, tj. Pibernikove stražarje. Trpković je njihove zahteve zavračal, kar Titu ni bilo všeč. Poklical ga je in mu izrekel ukor. Ukazal mu je, naj iz Pibernikove skupine izloči še nekaj ljudi in jih pripelje.” (D. Veselinović, 2020).

Zaščitni vod se je 25. marca znatno okreplil z borci Valjevskega narodnoosvobodilnega partizanskega odreda, ki so tisti dan prispeli v Fočo in se tako preoblikoval v Zaščitno četo Vrhovnega štaba narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljne vojske Jugoslavije. Ivan je v kadrovski poli (1944) napisal, da je bil v zaščitni četi od konca marca naprej. Morda je dejansko potreboval za okrevanje dva meseca ali pa je začel opravljati svoje naloge že prej.

Pred vilo so stražili v glavnem borci iz Valjeva, ki so se na položajih menjavali. Zaščitno četo je tedaj že vodil Momčilo Džurić - Moma, katerega pomočnik je postal nekdanji poveljnik Tripković, politkomisarja

Miodraga Jovanovića - Korčagina pa je zamenjal Albin Pibernik. Četa je imela dva voda in oddelek inženircev in vezistov. Komandir prvega voda je bil Mića Stanojlović, drugega pa Živan Dimitrijević - Gija, oba iz nekdanjega valjevskega odreda. Bogosav Mitrović - Šumar je bil desetar in namestnik komandirja drugega voda in je stražil neposredno pred Titovim domom. V svojih spominih (1975) piše, da se je Tito pogosto po več ur dnevno sprehajal po stezi, ki si jo je sam izbral, včasih pa ga je pot zanesla še gorvodno po levem bregu Drine. Na sprehodih so ga spremljali Albin Pibernik mlajši, komandir čete Džurić in okrog dvajset stražarjev, med njimi Bogosav Mitrović - Šumar, bodoči komandir prve čete zaščitnega bataljona. Ko se je Tito odpravil na bojišče, je z njim vedno šla tudi zaščitna četa ali vsaj en izmed njenih vodov ali desetina. Tako je bilo tudi 7. aprila, ko se je odpravil čez Goražde proti obkoljeni Rogatici na položaje 1. proletarske brigade v Varošištu in kjer je vod ostal tri dni. Pravzaprav so ga stražarji spremljali povsod. Tudi ko se je iz vile namenil na ogled filma v Fočo ali na slavnostni banket, prirejen v čast v Rusiji odlikovanemu sinu, na sestanke vrhovnega štaba in podobno. Včasih so bili prisotni neposredno na dogodkih, včasih so ga čakali kje blizu, zunaj stavbe, kjer se je odvijalo srečanje. Del zaščitne čete je ščitil tudi ostale člane vrhovnega štaba, ki so bivali v hotelu Gerstel. Kolikor se Albin Pibernik mlajši spominja, so se borci menjavali; zdaj so bili na eni lokaciji, zdaj na drugi. Ne spominja pa se, kdo je koga in kdaj pazil, ne spominja se niti, kje se je zadrževal Ivan Manfreda. Ali v okolici hotela ali postaje oziroma izmenično na obeh lokacijah. Borci zaščitne čete so bili povsod, kjer se je nahajal Tito in kjer so se nahajali ostali člani vrhovnega štaba. Pa tudi verskega referenta so spremljali na njegovih poteh. Verjetno si je nekoč tudi Ivan ogledal film o neustrašnem osvajanju visokih gora in dva tedna pred umikom iz Foče prvo partizansko nogometno tekmo (če ni v njej celo igral), v kateri sta se spopadli ekipi, sestavljeni iz članov vrhovnega štaba in zaščitne čete (Dragan Veselinović, 2020).

*Slika 14:
Vrhovni štab v Foči,
velika noč, 6. april 1942*

Foča je bila, ko je tam bivala partizanska vojska, polna življenja. Borci, kurirji in obveščevalci so prihajali in odhajali, imeli so osem velikih tovornjakov in avtobus, ki je vsak dan vozil na relaciji Foča–Goražde. Omogočena je bila neposredna radijska povezava s Stalinom, kar je bilo tedaj izrednega pomena. V Foči so vzpostavili pošto in imeli celo svoje znamke. Izdajali so partijski bilten in kar tri časopise. Organizirali so šolstvo, prirejali umetniška, kulturna in družabna srečanja, ki so bila tudi s strani domačinov lepo obiskana, športna in celo šahovska tekmovanja (na slednjih je blestel Ranković). V začetku maja so se na prvi partizanski olimpijadi, ki je trajala več dni, pomerili v nogometu, odbojki, atletiki in šahu. Sprejeli so pomembne fočanske predpise, z ljudmi razpravljali o delu in razvoju ljudske oblasti, razvili upravo in organizirali razne odbore, pri čemer so bili še posebej pomembni narodnoosvobodilni odbori.

V mestu so delovale mizarska, čevljarska, krojaška, mehanične in druge delavnice. V dveh pekarnah so ponavadi pekli hruškov kruh, včasih tudi ječmenov ali ovsen. Ker jim je primanjkovalo hrane, so jo tistim trgovcem in domačinom, ki so zaloge skrivali samo zase, na silo odvzeli. Tako so nekoč zaplenili tri tisoč kilogramov žita in sto petdeset kilogramov kave. Le suhega sadja, tobaka in žganja je bilo dovolj. Slednjega ne za pitje, saj se partizani niso smeli opijati, a resnici na ljubo, tudi abstinerjali niso vedno. Še posebej ne na svatbah, kjer so za praznovanje potrošili tudi nekaj streliva, ki pa so ga kmalu nadoknadili, saj so imeli lastno orožarsko proizvodnjo. Čeprav je hrane primanjkovalo, je niso nikoli namenjali le sebi. Več kot tri tisoč obrokov na dan so pripravili tudi za domačine. Manjkalo je oblačil in obutve. V skrivališčih so našli tudi to. Nekoč so naleteli na veliko količino blaga, iz katerega so potem sešili spodnje perilo in partizanska oblačila.

Domačinke so bile v glavnem zelo naklonjene narodnoosvobodilnemu gibanju. Več sto jih je delalo za fronto. Pletle so puloverje, nogavice, rokavice, zbirale hrano in druge potrebne stvari. Ko je v mestu potekala skupščina Antifašistične fronte žena, se je udeležilo okoli petsto žensk iz vzhodne Bosne, v sami Foči pa se je predavanj in srečanj pod vodstvom treh aktivistk udeleževalo skoraj devetdeset odstotkov prebivalk bližnjih vasi. Nekatere so postale bolničarke, nekatere tudi borke.

Veliko uspeha je imelo partizansko gibanje tudi med mladimi. V samo dveh dneh je mladinsko društvo naraslo za sedemsto članov. V Foči so formirali štiri mladinske brigade. Na širšem osvobojenem ozemlju so poleg mladinskih sestavili še nekaj drugih partizanskih enot in prostovoljnih odredov, v katere so vključili kmete in tiste nekdanje četnike, ki niso zakrivali vojnih zločinov.

Čeprav so bili na osvobojenem ozemlju, ni šlo za svobodno ozemlje v času miru. Sovražna letala so jih pogosto preletavala in bombardirala okolico, v porušenih in požganih vaseh so se skrivali četniki in ustaši. Med njimi so bili tudi zločinci, ki so pred prihodom partizanov surovo pomorili več tisoč ljudi, večinoma žensk, starcev in otrok. V svojih kletah in skladiščih so te hudodelce skrivale tudi nekatere družine. Za "čiščenje" terena tolp, ki so se ponekod začele ponovno zbirati in napadati, je vrhovni štab angažiral šest bataljonov. Četa, ki ji je poveljeval Anton Milič in ki je med drugim skrbela za minersko delovanje, za varnost in nadzor v okolici Foče in uničevanje sovražnikovih postojank, je dobila nalogo, da najde in aretira četnike, ki so zakrivali zločine, in jih preda vojnemu sodišču. Veliko četniških vodij je pobegnilo, tistim, ki so jih prijeli, pa so sodili.

Partizani so bili pozorni tudi na morebitne izdaje v lastnih vrstah, vendar ne dovolj. Nekaj bivših četnikov v partizanskih enotah je imelo skrivne stike s četniškimi poveljniki, prav tako pa tudi britanska vojna misija Hidra v Foči. Slednja je svetu prikrivala četniške zločine in širila laži o dogajanju na bojiščih v Jugoslaviji. Ko so med tretjo sovražno ofenzivo partizani morali v naglici zapustiti Fočo, je veliko četnikov iz partizanskih vrst dezertiralo in pobegnilo. Muslimansko prebivalstvo je Italijane, ki so zasedli Fočo, gostoljubno sprejelo. Verjeli so, da so njihovi prijatelji in da jih bodo zaščitili pred nasiljem. Vendar se to ni zgodilo. Italijani so oblast nad mestom kmalu predali četnikom, ti pa so se, potem ko so že pomorili muslimane v okoliških vaseh, surovo znesli še nad prebivalstvom Foče.

Začetek tretje sovražne ofenzive

Nemci so v drugi polovici aprila 1942 ob izdatni pomoči domobranskih, ustaških, italijanskih in četniških sil začeli tretjo sovražno ofenzivo. Hoteli so uničiti narodnoosvobodilno vojsko in njeno vodstvo. Začeli so napadati partizanske položaje v vzhodni Bosni, Sandžaku, vzhodni Hercegovini in Črni gori. Zveze med vodstvi partizanskih enot po državi so bile prekinjene. Titu je uspelo ohranjati stike le z nekaterimi

deli Bosne in Črne gore ter prek radijske zveze s Kominternom. Stalin se ni želel zameriti ne zahodnim zaveznikom ne jugoslovanski emigrantski vladi, od katere si je obetal določene koristi. Tako kljub Titovim rotečim prošnjam, v katerih je opisoval dramatični položaj partizanske vojske, v Jugoslavijo ni poslal vojaške pomoči. Sovražnik je močno napadal in partizani, ki jim je primanjkovalo streliva in hrane, so se morali znova umakniti. Nenehno premikanje proletarskih brigad in poveljstva vrhovnega štaba narodnoosvobodilne vojske se je izkazalo za pravilno. Brigade so iz sovražnih ofenziv prihajale brez večjih izgub, se z novimi borci, ki so se jim pridružili na poti, vedno bolj krepile, osvobajale teritorij, napadale, se umikale in spet napadale ter vzpostavljale nadzor nad novimi in ponovno osvobojenimi območji. 9. maja, pozno popoldan, je večina vrhovnega štaba s Titom na čelu in z zaščitno četo v zadnjem hipu zapustila Fočo in se v smeri jugovzhoda umaknila v Bastasi, kraj ob sotočju Sutjeske in Drine. Ponoči so dosegli korita reke Tare tik pod Šćepan Poljem. Reko so prečkali prek visečega mostu, ki je povezoval vzhodno Bosno in Črno goro.

Umik v Črno goro

Črnogorci so se že kmalu po italijanski okupaciji organizirano in množično uprli. V narodni vstaji, ki je izbruhnila 13. julija 1941, je sodelovalo od petintrideset tisoč do štirideset tisoč ljudi. Uspelo jim je pregnati sovražnika s svojega ozemlja, ostal je le v nekaterih večjih mestih. Razmerje moči se je do 10. avgusta 1941 spet prevesilo na stran okupatorja. Do 30. novembra so partizani ponovno osvobodili dobršen del črnogorskega ozemlja, vendar so jim težki pogoji, pa tudi lastne napake, onemogočili uspešen boj z italijansko vojsko in s četniki, ki so v prvih mesecih leta 1942 skupaj nadzorovali vzhodni del Črne Gore. Partizane je pestila predvsem lakota, pa tudi huda zima ter pomanjkanje streliva, oblačil in obutve. Veliko domačih partizanov je padlo ali prestopilo v četniške vrste. K slednjemu je pripomoglo tudi revolucionarno nasilje nad prebivalstvom, ki je marsikoga odvrnilo od partizanskega gibanja.

Slika 15:
Most čez Taro pri Šćepan Polju

Po prihodu v Črno goro je Tito z vrhovnim štabom do 19. maja bival v Liječevini, v hiši Branka Grubača. Nekaj borcev zaščitne čete je bilo nastanjenih v sosednji hiši, pri Grujićih, in v vasi varovalo vrhovnega poveljnika, ostali pa so bili na terenu. Zaščitna četa je tedaj imela različne naloge. Ena njena desetina je skupaj s kragujevškimi borci branila most pri Ščepan Polju, po katerem so kolone borcev z ranjenci in s tovorom na bosanskih konjih prehajale reko Taro. Partizani so razporejali ljudi in tovor ter pazili na bližnja skladišča žita. Kragujevški bataljon je 14. maja ponoči kot zadnji prečkal most. Sovražnik je bil že nevarno blizu, ko so ga inženirci iz zaščitne čete v zadnjem hipu razstrelili.

Druga desetina zaščitne čete se je pod vodstvom Bogosava Mitrovića, namestnika Gijevega voda, usmerila proti Uzlupu, da bi tam varovala drugi most čez Taro. Čezenj so se pred četniško ofenzivo umikali borci in prebivalci Sandžaka. S seboj so gnali živino ter tovorili hrano in prtljago. Partizani so bili včasih tako lačni, da so za mleko, sir in kajmak menjali celo spodnje perilo. Kje točno se je tedaj nahajal Ivan, ni znano. Ali je bil v Liječevini ali pri visečem mostu pri Ščepan Polju ali pa na mostu pri Uzlupu. Slednjemu so borci zaščitne čete dali ime Dardaneli. Stražili so ga na obeh bregovih.

Tito je z glavnino vrhovnega štaba in delom zaščitne čete ostal v Liječevini do 20. maja. Ostali člani vrhovnega štaba, ki jih je varoval en vod zaščitne čete, so zapustili vas že prej. 15. maja zjutraj so se odpravili proti jugu in se po več kot petih urah hoje ustavili v Nedajnu na Pivški planini. Medtem ko je borce ob Tari grela majsko sonce in so nekateri v reki tudi plavali, so bile razmere na Pivški planini še precej zimske. V težko dostopni in divji pokrajini je hladno pihalo in po vrtačah je ležal sneg. Električne ni bilo. Akumulatorje so napajali s pomočjo dinam na ročni pogon. Ko se je tudi preostalo partizansko vodstvo z delom zaščitne čete umaknilo iz Liječevine, so obrambo mostu Dardaneli prevzeli sandžaški borci. Stik z njimi sta vzdrževala člana vrhovnega štaba Aleksandar Ranković in Pavle Ilić, s katerima je bila desetina zaščitne čete. Borci iz Sandžaka so ostali v Liječevini in med drugim pazili na skladišča žita v bližnji okolici. Hrane in tobaka iz Foče borcem na Pivški planini sprva ni primanjkovalo. Sicer pa so hrano, material in opremo iz Ščepan Polja v glavnem prenesli v Rudine, Pišće, Žabljak in Mratinje, kamor so prišle tudi nove pošiljke iz Sandžaka. V Rudine, kjer je bila partizanska bolnišnica, so nastanili večino ranjencev, preostale pa so skupaj z bolniki namestili po prej omenjenih vaseh. Partizanske brigade so se tiste dni pogumno in uspešno spopadale s četniškimi in z italijanskimi silami in zaustavljale njihovo napredovanje, ker pa jim je začinjalo zmanjkovati streliva, hrane in moči, so se morali umakniti. Bili so v težki situaciji, saj jih je sovražna vojska povsod močno napadala.

Tito se je z Arsom Jovanovićem in vodom zaščitne čete iz Nedajna prek Durmitorja odpravil v Žabljak in naprej do Črnega jezera, kjer se je 22. maja posvetoval z vojaško političnim vodstvom Črne gore in Sandžaka o situaciji, v kateri se je znašla partizanska vojska. Ugotovili so, da partizanske borbene enote nimajo dovolj moči in streliva za obrambo in da je najbolje pričeti razmišljati o umiku v Bosno. Naslednji dan se je Tito z odpravo vrnil v Nedajno. Ker so vas preletavala italijanska letala, se je 24. maja z glavnino vrhovnega štaba in zaščitne čete umaknil proti jugozahodu, vod zaščitne čete (verjetno so ga sestavljali valjevski borci) pa je spremljal Aleksandra Rankovića in Pavla Ilića pri prenosu hrane za lačne borce in civiliste iz skladišč v črnogorskem Sandžaku na Pivško planino.

Plužine

Naslednjega dne okoli poldne sta glavnina zaščitne čete in vrhovni štab prispela v pusto pokrajino nad sotesko Pive in se ustavila v vasi Krstac, ki je stala nekaj kilometrov severno od današnjega mostu pri novih Plužinah. Veliko okoliških vasi je bilo leta 1976 ob gradnji hidroelektrarne na Pivi potopljenih, tudi Krstac in stare Plužine. Danes jih pokriva skoraj dvesto metrov globoko Pivško jezero. Ko se je spomladi

1942 tam znašel Ivan, ga je, kot njegove utrujene in prezeble tovariše, zagotovo presunila lepota divjega in globokega kanjona. V Krstacu se je Titova kolona z zaščitno četo najprej nastanila v opuščeni šoli, potem pa se je, ker ni bilo nikjer prostora za konje, okoli pol petih popoldan odpravila naprej proti jugu. V dveh skupinah so se spustili v ozek kanjon Pive in jo prečkali čez stari most kralja Nikole. Po dobri uri hoda so prispeli v Plužine. "Tu se je reka globoko zajedla med pobočja Magliča in Golije. Vas je čepela kot v kotlu, iz nje se je videlo samo košček neba in kamnite stene." (M. Madić in K. Kavgić, 1966)

Tisti dan ali naslednji sta jih dohitela Aleksander Ranković in Pavle Ilić z vodom zaščitne čete. Desetina inženircev zaščitne čete pod Smirnovim vodstvom in Miličeva četa pa sta nekaj dni pred tem pri Donjem Kruševju blizu Ščepan Polja v oseminštiridesetih urah zgradili most čez Pivo. Čezenj so prve dni junija s pomočjo sandžaških borcev in pretežno ženskih in mladinskih civilnih brigad evakuirali okoli osemsto ranjencev in bolnikov iz osmih partizanskih bolnišnic. Poleg tega so s konji v Hercegovino, na planino Vučevo, pretovorili ves material iz Rudin in bližnjih skladišč. Morali so pohiteti, saj je sovražna vojska že močno napadala Durmitor in Volujak.

Oboroženemu odporu navkljub je bilo območje Pive vedno bolj v krempljih sovražnika. Italijanski okupator je moril skupaj s četniki. Italijani so četnikom dajali orožje in oblast, ti pa so se zagrizeno spopadali s partizani, ščitili italijanske tabore in prisilno mobilizirali moško prebivalstvo. Zaradi poznavanja terena so četniki prodirali prvi in utirali pot okupatorju. Italijanska letala so sejala smrt na Durmitor in okolico. Veliko partizanov in civilistov je umrlo. Ljudje so množično zapuščali svoje domove in bežali v planine. In čeprav je Tito o tem redno obveščal Kominterno, Stalin njegovih prošenj po razširjanju vesti o četniški kolaboraciji in pomoči v hrani, orožju in materialu ni hotel uslišati.

Med 3. in 5. junijem se je 2. proletarska brigada, ki je imela nalogo, da poskrbi za okoli šesto ranjencev, znašla v težki situaciji. Tito se je hudo razjezil. Zbral je zaščitno četo in se z njo napotil proti Pivi in Durmitorju, da bi pomagal. Verjetno je bil zraven tudi Ivan. Obrnili so se šele, ko je Milovan Djilas prepričal Tita, da se kot vrhovni poveljnik v tako brezupni situaciji nima pravice izpostavljeti. K sreči se je vse dobro izteklo. 6. junija je Tito z vodom zaščitne čete obiskal 2. proletarsko brigado v vasi Stabna, deset kilometrov zahodno od Plužin.

Četniki so se vrhovnemu štabu in brigadam vedno bolj približevali in 8. junija popoldan, dan pred partizanskim umikom iz Plužin, so silovito napadli bližnje vasi in nadaljevali s prodiranjem skozi kanjon Pive. Z mitraljezi in minometi so obstreljevali tudi pobočja blizu Plužin. Ivan (1944) je v kadrovski poli napisal, da je v Črni gori in Vzhodni Bosni zadrževal sovražnikov prodor. Morda je bil tudi v vodu zaščitne čete, ki je poskušal zapreti prehod iz kanjona k Plužinam. Vse partizanske enote, ranjenci in civilisti so bili že na levem bregu reke, ko so se četniki nevarno približali mostu na Pivi. Zaščitna četa s Titom na čelu ga je pravočasno prečkala in na desnem bregu zavzela položaje. Tito je borcem kazal, kako naj zavzamejo najboljše položaje in se hitro pripravijo na obrambo. Razporejeni v skupine so na vzpetinah nad Krstacom pričakali četnike in jim onemogočili, da bi dosegli reko in prečkali most. Tisti dan, ko so branili dostop do Plužin, je minomet udaril tik ob Titu.

Partizani so se umaknili v zadnjem trenutku, ko so pozno zvečer dobili sporočilo, da so vse partizanske enote že na varnem. V članku, ki govori o Ivanovem življenju in smrti, objavljenem v Primorskem dnevniku, piše: "Ko je bil 1. 1942 tov. Tito ranjen, ga je nosil do zavetišča prav iz prvih bojnih vrst." (Primorski dnevnik, 1945)

Da je pomagal Titu, ko je bil ranjen, piše v svojih spominih na brata tudi Danica Logar (1985). Ali se je to zgodilo v spopadu pri Krstacu ali kje drugje, če se je, se ne ve. Albin Pibernik mlajši se namreč ne

spominja, da bi bil Tito v tistem obdobju, ko so bili skupaj, kdaj ranjen.

Med bivanjem v Plužinah sta Tito in Zdenka živela v hiši bana Zetske banovine, Muje Sočice, vrhovni štab in večina zaščitne čete pa v kamniti hiši družine Adžić. Ko Ivanu ni bilo treba stražiti, se je morda tudi on kdaj osvežil v Pivi in pojedel kakšno postrv, saj je komandir zaščitne čete rad lovil ribe. Sicer pa stražarsko delo ni bilo lahko. Tito je nekoč pisal Milovanu Djilasu, da je včasih težje kot biti na položajih, saj je težko podnevi in ponoči ostajati buden, pozoren in stražiti ljudi, ki se premikajo, seliti opremo, ki ni vedno lahka, in prenašati še vse ostale napore, ki jih vsiljuje vojna.

Proti Bosni

Ponoči 9. junija se je vrhovni štab umaknil iz Plužin na zahod. O tem piše Dragan Veselinović:

“Vrhovni štab je zato, da bi partizansko vojsko koncentriral na planini Zelengora, odšel na novi pohod. Kolona je krenila prek vasi Miloševići in Stabna do južnih vzpetin Suvoborja, kjer je naredila krajši postanek v bukovem gozdu. Nato se je zvečer povzpela do Velikega Stabanskega jezera, pod gorovjem Volujak, tik ob naravni meji med Črno goro in Bosno. Za njo so se počasi pomikale kolone iz centralne bolnišnice in bolnišnic, premeščenih iz Stabne, Mratinja in drugih vasi na levem bregu Pive. Premiki kolon so potekali z velikimi težavami. Konj za prenos ranjencev in bolnikov ni bilo dovolj. Na Pivi so porušili vse mostove in četnikom onemogočili prehod. Tito je ukazal daljše bivanje ob jezeru, vse dokler ne bo prepričan, da so vse kolone na varnem. Uredili so si taborišče.” (D. Veselinović, 2020)

Med vzpenjanjem po skalovju Kruščice in prodiranjem skozi gozdove proti Velikemu Stabanskemu jezeru so bolj malo jedli. Imeli so le nekaj nesoljene jagnjetine in hruškov kruh. Borci zaščitne čete so ob jezeru postavili kolibe iz listja in vej. Za ležišča so dobili nekaj sena, ki so ga pokrili s šotorskimi krili. Spali so na prostem. Žejo so si tešili z vodo iz bližnjega potoka. V taboru je bilo vse tiho, ogenj je že ugasnil, ko je 12. junija ponoči Tito bral poročilo Koče Popovića o hudih izgubah 2. proletarske brigade v bojih s četniki pri Gackem. Ko je Tito prebral poročilo, je zapustil kolibo, nemirno hodil sem ter tja po temi in razmišljal. Še preden se je zdanilo, se je kolona vrhovnega štaba prvič po pol leta obrnila proti severu. Začela se je uresničevati njegova nedavna odločitev, da se iz črnogorskih, hercegovskih in sandžaških partizanskih odredov ustanovi tri nove brigade, se jih priključi obstoječima dvema in da vse skupaj odrinejo v Bosansko krajino, ne pa v Srbijo, kot je sicer znaten del partizanskega vodstva želel.

Italijani in četniki so brigadam poskušali presekati pot v Bosno in onemogočiti umik. Od Gacka na jugu so se slišali topovi. Kolona vrhovnega štaba je dosegla porušene Izgore in se pomikala naprej proti Sutjeski. Pokrajina se je spremenila. Skalnato pokrajino in brezpotja Črne gore je zamenjala mehka bosanska zemlja. Držali so se toka reke in po desetih urah hoje so se ustavili na razvalinah nekdanje stražnice. Bili so utrujeni in sestradani, saj petnajst ur niso jedli. Lakoto so si za silo tešili z ovčjim mesom. Kruha ni bilo. Soli ni bilo. Začeli so se kazati znaki skorbuta. Ulegli so se pod lipe, jablane in češnje in poslušali grmenje italijanskih bombnikov, minometov in topov.

Kot piše Dragan Veselinović (2020), je 13. junija vrhovni štab obiskal poveljnik severnohercegovskega narodnoosvobodilnega partizanskega odreda Vlado Šegrt in ga seznanil z razmerami v vzhodni Hercegovini. Partizani so nadzorovali planine in gorovja v trikotniku Trnovo–Foča–Gacko. Uspešno so ohranjali stike s 1. in 2. proletarsko brigado. Pot na Zelengoro je bila odprta in varna. Tistega dne so izvedeli, da so pri kurirju Draže Mihajlovića našli štirideset pisem ministra emigrantske vlade v Londonu, namenjenih četniškim oficirjem v Črni gori. V njih so bila navodila, kako uničiti partizansko gibanje.

Ob štirih ponoči so se odpravili naprej. Zjutraj so prišli v globoko korito Sutjeske. Močno je deževalo, zrnca toče so jim tolkla lica. Reka je drla, da jo je bilo slišati daleč stran. Vsi premočeni so nadaljevali pot skozi kanjon in 14. junija prišli v zaselek Suha, kjer so se ustavili ob porušeni avstrijski vojašnici na tedanji tromeji Črne gore, Bosne in Hercegovine. Ko so si za silo povrnili moči, so se odpravil dalje. Hodili so po stari karavanski poti ob Sutjeski in v hitrem maršu zapustili sotesko.

Vstopili so v dolino Tjentište. Bila je zelena in bujna, z drevesi, polnimi sadja, le ljudi, ki so nekoč tam prebivali, ni bilo nikjer. Vas je bila požgana in zravnana z zemljo. Na koncu livade je v skromni bolnišnici pod milim nebom ležalo dvesto petdeset premočenih in lačnih ranjencev. Izčrpani borci so jim dali mleko, saj so ga ranjenci še bolj potrebovali kot sami. Nadaljevali so pot, se povzpeli na Košur, okoli osemsto metrov visok grič, kjer so nameravali prenočiti. Da pa bi se izognili sovražnim letalom, ki so jim sledila in jih nenehno bombardirala, so se že ponoči spustili v gozd, kjer so končno lahko prenočili.

Zgodaj zjutraj so nadaljevali pot proti južnim pobočjem Zelengore. V gozdu pod Treskavico so se za hip ustavili, potem pa še isti dan, 16. junija, prišli v vas Vrbnico. Skupina borcev zaščitne čete je spremljala Tita na obisku štaba 3. sandžaške brigade, ki se je nahajal v bližnji vasi Grandići, drugi del zaščitne čete pa se je z vrhovnim štabom zadrževal južno od Vrbnice. V kateri skupini je bil Ivan, se ne ve. Zagotovo pa je bil tako kot vsi lačen in izčrpan, saj je bila za njim dolga in naporna pot skozi opustošeno pokrajino, kjer razen čemaža, divjega česna, gozdnega sadja in bukovih plodov, ni bilo ničesar. Ko se je 17. junija Tito s stražarji vrnil z obiska bližnjih partizanskih enot, je na Zelengori v gozdu nad Vrbnico ukazal postaviti tabor. Tja sta se nato premaknila tudi drugi del zaščitne čete in vrhovni štab.

Lakota in zbiranje brigad na Zelengori

Pobočje Zelengore je v naslednjih dneh postalo zbirališče brigad. Ker so bili borci izčrpani od lakote, vsakodnevnih bitk, hoje in dežja in ker še niso zbrali vseh ranjencev, je Tito ukazal z nadaljevanjem pohoda počakati. Med čakanjem na Zelengori so bili skoraj brez hrane. Kruha in soli ni bilo. Jedli so polento iz ječmenove moke in mleka. Dobivali so po sedemdeset gramov moke na dan. Lakota je bila strašna. Sestradani so strgali skorjo z dreves, srkali sok iz nje, jedli mlado bukovo listje, trave, divje plodove, nekateri celo opanke, pečene na ognju. Zelo so shujšali in nekateri so zaradi lakote umrli.

“Mnogi stražarji so zboleli za skorbutom. Bolezen je pri njih tako napredovala, da so si lahko iz dlesni povsem brez bolečin ruvali zobe. Intendant kuhar Milan Belovuković - Deva je delil le majhne obroke. Stražarji so pričakovali kakšno dodatno hrano, a je niso dobili, ker je ni bilo. Spet so jedli gozdne plodove. Imeli so srečo v nesreči, ko je eden od njih odkril zrele in drobne jagode na poseki sredi gozda. Vprašali so Tita, ali jih lahko nabirajo, in ta jim je dovolil. Nabirali so jagode in jih spotoma jedli. Mnogim so se jeziki odebelili, tako da so jih komaj držali v ustih. Stražar Bogosav Mitrović - Šumar je nabral jagode tudi za Tita in kuharico Zoro Dragičević, ki je v tistih dneh za Tita pripravila posebno jed. Iz ječmenove moke je na olju spekla piškote. Odnese mu jih je poln krožnik. Tito jih je razlomil na majhne koščke in jih razdelil med 20 stražarjev. Vsak je dobil kos. ‘Piškoti za vas, tovariši. Evo, kar vzemite.’ Za sebe ni zadržal nobenega. Nasmehnil se je in rekel kuharici: ‘Ništa, ništa, kuvaj ti meni kafu!’ Stražarji so opazili, da Tito naslednjih nekaj dni ni nič več jedel. Dobro se je zavedal, da stražarje pestita lakota in skorbut. Vse, kar je zaužil, je bila kava, ki jo je intendantka hranila posebej zanj. Težave pri prehranjevanju zaščitne čete so bile večje kot v proletarskih brigadah, zato so ji intendanture brigad izročale hrano. Ob kotlu nihče ni smel gledati drug drugemu v oči, da ne bi prišlo do spora zaradi hrane.” (D. Veselinović, 2020)

Za zdravstveno oskrbo vrhovnega štaba in zaščitne čete je skrbela zdravnica Olga Milošević, ki je borcem svetovala tudi glede prehrane, vendar pa takrat na Zelengori ni bilo kaj veliko svetovati, saj razen suhih hrušk ni bilo ničesar.

Med čakanjem na odhod so do vrhovnega štaba prihajale novice z bojišč v Hercegovini, Črni gori in tudi Sloveniji. Ravno takrat je namreč izšla stoštirideseta številka partizanskega časopisa Vesti, v kateri je bilo veliko prostora namenjenega uspešni vstaji v Sloveniji. Po radiu so dobili sporočilo, da so slovenski partizani osvobodili veliko narodnostnega ozemlja. Tega so se vsi razveselili, še posebej Slovenci, med katerimi je bil tudi Ivan.

Vrhovni štab je iz partizanskih enot na Volujku in Zelengori formiral še 3., 4. in 5. proletarsko brigado. 19. junija so bili na sestanku vrhovnega štaba v Vrbnici prisotni vsi brigadni štabi in večina njihovih članov je bila za to, da glavnina partizanske vojske krene v Srbijo. Tito je ponovno odločil drugače. V Bosni je videl boljše pogoje za razmah vstaje, širitev svobodnega ozemlja vse od Neretve do Slovenije in razrast partizanske vojske, ki bi lahko kasneje osvobodila tudi Srbijo. Kasnejši dogodki so potrdili pravilnost Titove odločitve. 22. junija 1942 je podpisal zgodovinski ukaz za ofenzivne operacije proletarskih brigad proti zahodni Bosni in prehod v Hercegovino, kjer tako velikih partizanskih sil še ni bilo. Ta njegova poteza je bila po Dediđerju najusodnejša v vsej vojni, saj je zelo verjetno rešila partizansko vojsko.

Ko so nacistične sile prodirale proti Rostovu, Kavkazu, Stalingradu in v severni Afriki proti Egiptu, se je Tito odločil, da s štiri tisoč borci z Zelengore krene preko planinskih pogorij Treskavice, Bjelašnice, Bitovnje in Vranice v Bosansko krajino. Le nekaj partizanskih enot je ostalo na svojih dotedanjih območjih. Varovale naj bi ranjence, bolnišnico in nadaljevale borbo proti okupatorju in njegovim pomagačem. Brigade so se 24. junija zjutraj odpravile na dolg marš proti zahodni Bosni.

Veliki pohod Titovih brigad v Bosansko krajino

Po načrtu vrhovnega komandanta se je partizanska vojska razdelila v dve koloni. Na čelu desne, v kateri je bil najverjetneje Ivan, je bila 2. brigada, sledil ji je del vrhovnega štaba z načelnikom Arsem Jovanovićem, ki je koloni poveljeval, in z delom zaščitne čete. Na koncu je sledila 4. brigada, v kateri je bilo tudi veliko partizank.

*Slika 16:
Pohod 2. proletarske brigade
na Zelengori*

Smer desne kolone je bila Džurinino Brdo, Vlaholje in Premilovo Brdo, kjer naj bi se Jovanovićeve kolona srečala z levo kolono, ki jo je vodil Tito in so jo sestavljali 1. in 3. brigada in verjetno prvi vod stražarjev zaščitne čete. Od tam naprej naj bi se koloni določen čas premikali skupaj. Hodili naj bi v glavnem ponoči, podnevi pa naj bi se izogibali avionom. Da jih ti ne bi opazili, naj bi se razdelili na manjše skupine in se kamuflirali.

Na pot so krenili okoli dveh ponoči. Hodili so do večera, ko so se ustavili na Borovoj Glavi, pet kilometrov stran od Kalinovika, ki je bil takrat v italijanskih rokah. Nad mestom se je vso noč slišalo streljanje, ki se je nadaljevalo tudi čez dan. Partizani se na streljanje četnikov niso odzivali.

Ker stražarji, verjetno iz voda, v katerem je bil Ivan, niso imeli več mesa, je član vrhovnega štaba Ivan Milutinović, ki je bil v drugi koloni, poslal k Titu kurirja Marka Piperja, da ga vpraša, ali lahko zakoljejo žrebička.

“ ‘Ne!’ je odvrnil Tito. Kmalu zatem pa se je spomnil lačnih stražarjev in ga poklical: ‘Piper, pojdi do Milutinovića in mu povej, da lahko zakoljejo žrebe. Upajmo, da bo nekaj mesa tudi za našo kolono!’ Zaklali so žrebe in skuhalo čorbo z mesom brez soli. Nekaj so je poslali Titovi koloni. Na Zelengori so vsi prvič jedli konjsko meso. Vsak je dobil krožnik čorbe in košček mesa. Nekaj mlajših stražarjev se je vrtelo okoli tovarišic, ki jim je bilo zoprno jesti to meso. Upali so, da jim bodo odstopile koščke mesa, a so jih lačne tovarišice pojedle same.” (D. Veselinović, 2020)

Še niso pojedli vsega, ko jim je 1. proletarska brigada že dostavila hrano: kruh, meso, sir, slanino, sol in ostalo, kar so zaplenili v spopadu s četniki blizu Borja, kjer so skupaj s 3. brigado “čistili” teren in utirali pot. Četniki so brigadama obljubili, da ju med prehodom ne bodo napadli, a so ju s tem hoteli le ukaniti. Napadeni partizani so se hitro znašli in na koncu četnike celo premagali.

Jovanovićeve kolona, v kateri so bili tudi slovenski stražarji, se je z 2. in s 4. brigado premaknila naprej in se 26. junija proti jutru srečala s Titovo kolono na planšariji Gvozno Polje pod Treskavico. Tam so preživeli dan in prenočili. Verjetno jih je takrat obiskal Anton Milič (1963). Sedeli so poleg radijskega sprejemnika in z mešanimi občutki poslušali poročila iz Moskve. Žalostile so jih ruske laži o četniških zmagah nad okupatorjem, ko so se vendar samo partizani spopadali z njim. Razveseljevale pa so jih vesti, ki so govorile o uspehih Rdeče armade in zahodnih zaveznikov.

V dežju prek Treskavice

Štabna kolona se je 27. junija ponoči povzpela proti planini Treskavica. Vodil jo je pripadnik zaščitne čete Vojislav Bjeković, ki je pot dobro poznal, saj je pred vojno prek Treskavice v Bosno nešteto krat tihotapil hercegovski tobak. Na višini tisoč sedemsto metrov so na planem prenočili. Nobenega zaslona ni bilo, kaj šele kolib. Močno je začelo deževati in nekaterim je pogasilo ogenj, ob katerem so se greti. Hoteli so nadaljevati pot, a so ostali brez konj. Naslednji dan so jih prepoznali na travniku, kjer so se pasli z drugimi konji. Ponoči so jih namreč pomotoma zaplenili kurirji 4. brigade.

“Pohod prek tega gorovja je bil v vsej vojni med težjimi. Vreme je bilo kljub poletju nestabilno. / .../ Teren ni bil gozdnat, zato tudi ni bilo nobenega drevesa za zaščito, šotorov pa niso imeli. Bili so premočeni, mnogi tudi prehlajeni. /.../ Zakurili so nekaj velikih ognjev in se tresoč sušili okoli njih. Stražarji so k ognju obrnili hrbte, da bi si jih ogreli in posušili. Po vratovih so se jim zlivale mrzle, skoraj snežne dežne kaplje. Iz hrbtov se jim je kar kadilo, voda jim je tekla v spodnjice.” (D. Veselinović, 2020)

*Slika 17:
Kolona 2. proletarske brigade
na Treskavici*

Proti vrhu Treskavice (2088 m) so se odpravili 28. junija in ga pred večerom prekoračili v močnem deževju in toči. Mrzel veter jim je bičal lica, po strminah so se prebijali skozi meglo, ne da bi prav dobro videli, kje hodijo. Kolona se je trgala, skupine so se mešale med seboj, borci so tavalili in se iskali. Tita je na čelu kolone spremljal vod Miće Stanojlovića. Drugi vod, ki ga je vodil Živan Dimitrijević - Gija in v katerem je bil morda Ivan, je med spuščanjem precej zaostal. Gija je naprej poslal kurirja z ukazom, naj se Šumar in nekaj drugih borcev zaščitne čete vrne, da pomagajo starejši materi dveh padlih partizanov, ki ji je konj med nesrečnim zdrsom ukleščil noge. S skupnimi močmi so dvignili konja in žensko rešili. Kolono so potem dohiteli v vasi Poljice. Spet je deževalo. Da bi se ogreli in si posušili oblačila, so nabrali mokre veje in zakurili ogenj. Nekateri so prav tekmovali, kdo bo naložil več kurjave. Največji ogenj je uspelo zakuriti zaščitni četi in ob njem so se potem pogreli tudi ostali. Beseda je stekla in med pohodniki se je zaslišal smeh. Nekaj časa so se še pogovarjali, nato pa utonili v spanec. Naslednji dan, 29. junija, so se odpravili naprej in po celodnevni hoji prispeli v muslimansko vas Gornja Presjenica.

Razkol v zaščitni četi

Niso imeli le člani vrhovnega štaba in štabov drugih partizanskih enot različna mnenja o tem ali se umakniti in nadaljevati borbo v Srbiji ali zahodni Bosni. Tudi med borci zaščitne čete je bilo to čutiti, najverjetneje pa tudi med ostalimi borci in udeleženci pohoda. Še posebej so nesoglasja bruhala na plano ob utrujenosti, lakoti in v drugih težkih okoliščinah. Dragan Veselinović piše, da je prišlo na Treskavici do slabe volje in jeze tudi med stražarji.

“Težaven teren, lakota, pa zaspanost in utrujenost so na Treskavici med stražarji vzbudili jezo in odpor. Mnogi so se osebno pritoževali Titu. Menili so, da ne bodo zmogli tako težkega pohoda in premagovanja sovražnih ovir na poti. Razdelili so se v dve skupini: Srbi iz Srbije ter Srbi in Črnogorci iz Črne gore, ki so zahtevali vrnitev v Srbijo, in Srbi iz Bosne in hrvaške Like ter Hrvati in Slovenci, ki so bili za pohod.” (D. Veselinović, 2020)

Tito je tistim, ki so dvomili v pravilnost njegove odločitve, vedno znova pojasnjeval razloge zanjo. Med pohodom prek Zelengore in Treskavice je prihajalo tudi do drugih nesoglasij, ki so včasih prerasla v manjše razprtije:

“Po pričevanju pomočnika politkomisarja zaščitne čete Vladana Bojanića so se nekateri člani VŠ in CK KPJ s Titom pogovarjali o ukrepih za odločnejše in strožje utrjevanje komunistične ideologije prek narodnoosvobodilnih odborov in poveljstev partizanskih enot. Zahtevali so odstranitev nekomunističnih kadrov iz teh struktur, češ da slabijo partizanski boj. Svoje trditve so upravičevali s propadom Užiške in nato še Fočanske republike. Zahtevali so faze revolucije. Tito jim je odgovarjal: ‘Do kdaj vam bom še govoril, da ni dveh faz, da jih ne bo. To je narodnoosvobodilna vojna, naše geslo je bilo in bo ostalo Smrt fašizmu, svoboda narodu! Ne bo novega gesla. Nobenega boja za oblast ne bo. Partijska naloga ni spremenjena.’ ” (D. Veselinović, 2020)

Ivan je bil naklonjen pohodu v zahodno Bosno in predvsem narodnoosvobodilnemu značaju partizanske borbe. Ne gre namreč spregledati dejstva, da ne pred vojno ne v času bojevanja v Bosni, Črni gori pa tudi ne v Loškem odredu v Sloveniji, septembra 1942, ni bil član komunistične partije.

Napad na železniško progo Sarajevo–Konjic

Ko so izčrpani in premočeni partizani prispeli do muslimanske vasi Gornja Presjenica, so jih vaščani gostoljubno sprejeli. Po šestih dneh so se spet lahko umili in si z oblačil in obutve sprali blato. Noč pa so po treh tednih spet lahko prespali na toplem in suhem v hišah.

Za Bjelašnico je potekal petinpetdeset kilometrov dolg odsek na glavni železniški progi Sarajevo–Mostar–Ploče. Tito in vrhovni štab sta napravila načrt za uničenje vseh železniških postaj in odprtih delov proge na njem. Vrhovni štab in zaščitna četa sta s 1. in 3. brigado krenili na dolg marš v smeri južnega kraka proge Sarajevo–Konjic, 2. in 4. brigada pa proti njenemu severnemu kraku. V nočeh na 4. in 5. julij so proletarske brigade uničile edino povezavo porečja Save z južnim Jadranom in za več mesecev prekinile železniški promet na progi Sarajevo–Mostar–Dubrovnik, po kateri so Nemci prevažali vojake, orožje, strelivo, hrano in rudnine. Diverzija je popolnoma uspela. Uničili so enajst železniških postaj, vse instalacije, mostove, okoli štirideset lokomotiv in več kot sedemdeset vagonov. Kje v teh akcijah je sodeloval Ivan, ni znano. Zaščitna četa je bila razdeljena po vodih in desetinah, ki so imeli različne naloge.

Po hitrem in uspešnem zavzetju Bradine se je del stražarjev s Titom spustil v vas, večina pa se jih je razdelila v patrolje, ki so se v krogu razporedile okoli vasi ter jo zastražile. Nekaj borcev, med katerimi je bil tudi Vladimir Dedijer, je brez streljanja zaustavilo natovorjen vlak, nekaj jih je dobilo nalogo paziti na ujetnike, predvsem domobrance, nekaj jih je preiskovalo vas in podobno. Tisti, ki so prevzeli prehrabno skladišče italijanskega podjetja, so v triintridesetih vagonih našli veliko hrane: moko, koruzo, suho meso, paradižnik, sladkor, grah, mast, med, lešnike, mandlje in češnje. Albin Pibernik mlajši (2016) se spominja, da je vsak borec na konju dobil zaboj češenj. Morda je bil ob vagonih na železniški postaji tudi Ivan, saj je Tito komandirju zaščitne čete Albinu Piberniku starejšemu naročil, naj gre z večjim delom svojih borcev tja in naj z vagonov natovorijo čim več hrane in drugega plena ter vse na konjih ali hrbtih prenesejo na zborna mesto in pripravijo za nadaljnji transport. Pri tovorjenju so pomagali tudi borci brigad. Sadje in med so takoj oddali za bolnišnico, prav tako biskvit, likerje in drugo. Kasneje so na pohodu velik del plena razdelili revnim okoliškim prebivalcem, pretežno muslimanom. Po dolgih dnevih lakote se mnogi niso zmogli krotiti in so se prenajedli češenj in partizanske polente, kar jim je povzročilo prebavne motnje. Poleg hrane so se v Bradini razveselili tudi tristo osemdesetih kilogramov dinamita, ki so ga našli v magazinu. Vaščani, pretežno Srbi, so bili sprva prestrašeni, a so jih partizani s svojim vedenjem (večinoma) kmalu pomirili. Vladimir Dedijer (1981) v svojem dnevniku piše, da mu je Aleksandar Ranković naročil, naj s kunami, ki so jih zaplenili ustašem, plača kavarnam, trgovinam in

podjetjem morebitne partizanske dolgove. Ker je prihajalo tudi do prisilnega odvzemanja hrane, živine in kdaj tudi neprimerne vedenja do prebivalstva, je Tito izdal ukaz, naj se takšno vedenje strogo kaznuje.

Po premiku v vas Renovica se je Tito, da bi dohitel štab 1. proletarske brigade, ki je pripravljala napad na mesto Konjic, z večino članov vrhovnega štaba in desetino ali vodom stražarjev ločil od ostalega poveljstva in zaščitne čete.

“Da bi bil uspeh uničenja prometnice čim večji, je vrhovni štab načrtoval napad na Konjic, edino večje mesto v zgornjem toku Neretve, in njegovo začasno osvoboditev. Za akcijo je bila določena 1. proletarska brigada, katere štab in glavnina sta šla že naprej na zahod. Enoto je bilo treba zbrati, zato so Tito in večji del VŠ-ja pod varstvom desetine stražarjev prispeli do njenega štaba v hrvaški vasi Gobelovina nad reko Neretvico. 10 kilometrov so se pomikali mimo muslimansko-hrvaških vasi Ovčiči in Zagrepčane.” (D. Veselinović, 2020)

Kje je bil Ivan, se ne ve. Morda je ostal z glavnino čete in nekaj člani vrhovnega štaba, med katerimi je bil Vladimir Dedijer, in miroval vse do 7. julija, ko so dobili ukaz za premik v Ravličje, od koder so v naslednjih dneh pot nadaljevali do vasi Jasenak, Ljeska in Kute.

1. proletarska brigada je v noči na 9. julij napadla Konjic in ga hitro zavzela. Iz mesta je pregnala ustaše in domobrance, ki so pobegnili proti Mostarju. Partizani so uničili železniško postajo in vso kompozicijo, s čimer so presekali povezavo s Hercegovino in vplivali na padec nemške proizvodnje boksita v Mostarju za polovico. To se je zgodilo v času, ko so se italijanske sile iz dela Bosne umikale proti Jadranu, močne nemške, ustaške in domobranske enote pa pustošile po Kozari. Okupator je po uspešnih partizanskih diverzijah spoznal, da je postala partizanska vojska nevarna. Nemci so zato v boj proti partizanom vključili še del divizije iz Sarajeva, Italijani dele dveh divizij iz Hercegovine ter močne Mihajlovićeve sile, hrvaški kvizlingi pa so se odzvali z deli treh domobranskih polkov in ustaško Črno legijo iz Sarajeva ter domobransko divizijo iz doline Neretve. Partizanske brigade so se razdelile v dve skupini: 2. in 4. brigada sta tvorili desno kolono in skozi julij ofenzivno delovali v smeri Gornjega in Donjega Vakufa in Bugojna, 1. in 3. brigada pa sta oblikovali levo kolono, s katero sta se večino časa pomikala vrhovni štab in zaščitna četa. Ni čisto jasno, kdaj sta se (potem, ko je še pred napadom na Konjic Tito z delom vrhovnega štaba in stražarjev odhitel k štabu 1. proletarske brigade) oba dela štaba in zaščitne čete ponovno združila. Morda že 10. julija v Solakovi Kuli ali pa, verjetneje, 13. julija v vasi Kute, ko so z vzpetine opazovali borbo za Prozor.

Prihod kurirjev iz Slovenije v Solakovo Kulo

Tito je 9. julija ob šestih zjutraj s četrtem bataljonom 1. proletarske brigade (ki ga je takrat dodatno varoval), prispel v Solakovo Kulo. Nekaj stražarjev ni šlo z njim, saj jim je primanjkovalo konj, da bi lahko v kraj pretovorili vso opremo. Počakali naj bi na Aleksandra Rankovića, ki mu je Tito naročil, naj poskuša najti še dva konja.

Partizansko vodstvo Slovenije se je spomladi 1942 odločilo, da vzpostavi prvi neposredni stik z vrhovnim štabom partizanskih enot Jugoslavije, zato je na pot poslalo patroljo, v kateri so bili kurirji Jože Porenta - Ture (komandant), Ljubo Jovan - Sašo (komisar), Damjan (Dare Verec?), Werner Breznik - List in Jaka (ime in priimek neznana). Iz Tisovca v Suhi krajini so krenili 7. junija in po več kot dvesto kilometrih dolge in naporne poti 10. julija srečno prispeli v vrhovni štab, ki se je nahajal v Solakovi Kuli. S Titom

*Slika 18:
Kurirji Glavnega štaba
narodnoosvobodilne vojske in
partizanskih odredov Slovenije*

so se srečali še isti dan. Damjan, ki naj bi bil po navedbah Ljuba Jovana vodja patrolje, mu je poročal o uspehih partizanskega boja in Osvobodilne fronte v Sloveniji. Razpoloženje je bilo veselo in optimistično. Pili so kavo in se pogovarjali. Slovenski kurirji so z vrhovnim štabom ostali vse do 3. avgusta 1942. Ob prihodu kurirjev so bili Ivan in ostali slovenski borci zaščitne čete verjetno v drugi vasi, Ljeski, in se niso mogli takoj veseliti srečanja z njimi. Kot piše Vladimir Dedijer (1981), je bila tedaj v Kuli prava internacionala. Poleg kurirjev iz Slovenije so prišli še kurirji operativne cone za Bosansko krajino in iz vzhodne Bosne poveljnik glavnega štaba Bosne in Hercegovine, Svetozar Vukmanović - Tempo. Poročila so bila obetavna.

V vasi so se zbirale enote 1. in 3. brigade in skupaj z vrhovnim štabom pripravljale načrte za napad in osvoboditev bližnjega Prozora, edinega mesta v dolini reke Rame, ki je še bilo pod ustaško in italijansko oblastjo. Zavzetja mest sicer niso bila njihov cilj, ampak je bil namen spodbuditi partizanski odpor v zahodnih delih države, kar jim je tudi uspelo. Ko je 27. novembra 1942 v Bihaću potekalo prvo zasedanje Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, je bilo v Jugoslaviji že petinštirideset tisoč kvadratnih kilometrov osvobojenega ozemlja. Teh nekaj dni bivanja partizanskega vodstva v Solakovi Kuli je bilo pomembnih za nadaljnji potek narodnoosvobodilnega boja.

V osvobojenem Prozorju

V Prozorju je živelo okoli tisoč ljudi. Branili so ga ustaši, domobranci, nekaj orožnikov in italijanski bataljon. Ker so vedeli, da bo partizanska vojska po uspešnem zavzetju Bradine napadla tudi njih, so svoje bojne položaje v mestu dobro utrdili. Kljub vsemu je 13. julija borcem 1. in 3. proletarske brigade po hudih pouličnih bojih uspelo mesto zavzeti. Spopadi v Prozorju in okolici so trajali tri dni. Ustaši so se po velikih žrtvah morali umakniti. Ko so se boji končali, se je tudi Ivan z borci zaščitne čete, s Titom in z vrhovnim štabom v dežju in mraku spustil v osvobojeno mesto. Partizansko vodstvo se je namestilo v prvo nadstropje hiše družine Grčić, v kateri je bila orožniška postaja, v pritličje pa se je namestilo poveljstvo zaščitne čete in del stražarjev, ki so hišo in okolico krožno zavarovali. Ko se je po dveh dneh vrhovni štab preselil v hišo katoliškega župnika Perića, so se pri Grčiću namestili še preostali borci zaščitne čete. Če ne prej, je takrat prišel tja tudi Ivan.

Z zavzetjem Prozorja so si partizani olajšali dostop do Gornjega Vakufa. To je bilo pomembno, saj je tam okupator zbiral ustaške in četniške sile za napad na partizanske brigade.

Ljubo Jovan (1972) piše, da skoraj ni bilo dneva, da jih med bivanjem v vrhovnem štabu ne bi preletavala italijanska ali ustaška letala in jih bombardirala. Tri dni po osvoboditvi Prozorja so ob napadu dveh ali treh letal tudi slovenski kurirji s Titom in sandžazskim partizanskim vodstvom bežali iz hiš. Grčićeva hiša je izgubila streho, žrtev pa med njimi ni bilo. Niso pa vsi imeli te sreče. Bombe so v mestu in okolici ubile osem borcev, ki so jih v veliki žalosti še isti dan pokopali. Ljudje so se med bombardiranjem zatekli na polja in njive in se domov vrnili šele proti večeru. Takrat je prvi vod zaščitne čete varoval Titov umik v samostan Šćit, a ker so letala tudi tam napadala, so se vrnili. Ivan in drugi Slovenci so bili najbrž v drugem vodu in so s poveljnikom Gijo ostali v Prozorju. O nekaterih zadolžitvah dela zaščitne čete v tem mestu piše Dragan Veselinović.

“Prozor je postal središče obširnega osvobojenega ozemlja. Poleg njega so bili osvobojeni še Gornji Vakuf (Uskoplje) in samostan Šćit, močno ustaško oporišče. Vzpostavljeni so bili stiki s partizani Bosanske krajine in Dalmacije, kar je bil pglavitni cilj osvobajanja tega kraja. Težišče bojev se je preneslo na zgornji tok reke Vrbas, kamor sta prihajali 2. in 4. proletarska brigada. Mesti Bugojno in Donji Vakuf sta bili ogroženi. Mesto je dobilo nove politično-vojaške ustanove. Ustanovili so mestni in krajevni NOO odbor. Člani VŠ so ustanovili vojaško sodišče za sojenje okupatorjem in ustašem. Za pomoč so dobili desetino stražarjev pod poveljstvom kadeta vojaške akademije Milorada Jankovića. Desetina je spremljala ujetnike iz zapora do sodišča in po sojenju nazaj v zapor. To sodišče je bilo prvo v okupirani Evropi, ki je sodilo tem ljudem. Knjige o slovenski zgodovini pomotoma navajajo, da je bilo prvo tako sodišče ustanovljeno jeseni 1943 v Kočevju, kjer je sodilo ujetim belogardistom in slovenskim četnikom, poraženim v bitkah na Turjaku in v Grčaricah. Poveljstvo čete in poveljstvi brigad so izdali stroge ukaze o vedenju partizanov v mestu in okolici. Stražarji in borci – proletarci so bili slabo oblečeni in obuti, povrh vsega pa še lačni. Njihove intendanture jih niso zmogle primerno oskrbeti in nahraniti.” (D. Veselinović, 2020)

Partizansko vodstvo se je trudilo, da bi svojim borcem preprečilo kraje in grdo ravnanje s prebivalstvom, na kar je Tito še v začetku julija opozarjal. Da bi takšno samovoljno nasilno vedenje čim bolj omejil, je izdal ukaz o primernem postopanju s prebivalci. Za njegovo kršitev so bile določene ostre kazni, tudi odpust iz partizanske vojske in usmrnitev.

Naprej proti Bosanski krajini

Štabna kolona je iz Prozorja odšla v dveh delih. Prva skupina, v kateri sta bili polovica vrhovnega štaba s Titom in polovica zaščitne čete, je šla na pot v noči na 19. julij 1942, druga pa je v Prozorju ostala vse do 23. julija. V katerem od teh dveh štabnih delov je bil Ivan, se ne ve. Bogosav Mitrović - Šumar (1975), poveljnik desetine drugega, Gijinega, voda, se spominja, da je bil s svojo enoto v drugi koloni. Glede na to, da je Tita ponavadi spremljal prvi vod, je morda tudi Ivan iz Prozorja odšel z drugo skupino. Prva kolona se je po desetih kilometrih ustavila v hrvaški vasi Pidriš na vzhodnem pobočju planine Raduše, kjer je ostala tri dni. V revnem naselju je bilo veliko bolnikov s pegavim tifusom in sifilisom. Štabni koloni sta se spet združili, če ne prej, čez nekaj dni, na planini Cincar, ko sta srečno prečkali nevarno Kupreško polje.

“Kolona je prestopila na Kupreško polje in pešačila skozi srbske vasi Rilić in Zamaglina. Obe vasi sta bili v podobnem stanju kot Gornje Vukovsko. Preživeli vaščani so jim pripovedovali o ustaških pokolih na

Kupreškem in Livanjskem polju in naštevali kraška brezna, v katera so ustaši pometali na stotine kmetov. Preživeli so stopili v partizansko vojsko.” (D. Veselinović, 2020)

Slovo na planini Cincar

Ko je Titova kolona 24. julija zapustila Pidriš, je na poti srečala štab krajiške brigade, ki ji je svetoval odhod na planino Cincar. Tito je nasvet upošteval in čez dva dni so prispeli na planino. Bila je poraščena z gozdom, a sovražna letala so partizane, ki so jih stalno zasledovala in bombardirala, kljub temu opazila, zato so se ti umaknili na drugo stran planine, na Malo Drežnico. Bivali so na prostem, na tisoč sedemsto metrov nadmorske višine, sredi dreves. Čeprav je bilo vlažno, je na kraškem terenu vode, ki so jo potrebovali za pitje, kuhanje in umivanje, primanjkovalo.

Ko so prispeli na planino, so se srečali z operativnim štabom za Dalmacijo in se z njim posvetovali o skupnih oboroženih akcijah. Načrtovali so celo borbe na morju, sovražnikovi premoči navkljub. V naslednjih dneh so se na planini Cincar odvijala posvetovanja tudi z vojaško političnim vodstvom Bosanske krajine. V tistem času so se tja, pod zaščito dela sandžaške brigade, prebili ranjenci in zdravstveno osebje. Ivan in ostali Slovenci so ostali na planini Cincar sedem dni, morda dan ali dva več. Ali so bili tudi oni kdaj udeleženi v bitkah, ki so jih bataljoni proletarskih brigad nenehno bili z ustaši v okolici, se ne ve. Ivan tega v svoji kadrovski in vprašalni poli ne omenja. Vladimir Dedijer (1981) pa omenja le, da je Tito z nekaj borci 28. julija odšel “na položaj”. S katerimi borci je bil, ni znano.

V SLOVENIJO

Obdobje, ki ga je Ivan prebil s 1. proletarsko brigado in kot borec zaščitne čete vrhovnega komandanta Tita in vrhovnega štaba partizanske vojske, je bilo najtežje v razvoju vstaje jugoslovanskih narodov. Partizani so se lahko zanesli samo nase, na svojo iznajdljivost in pogum in na tisti del domačih ljudi, ki jim je zaupal. Ob sovražnih napadih so kmetje z živino in najnujnejšim bežali v gozd in se skupaj s partizani poskušali rešiti. Poleti 1942, ko jih je stisnilo v obroč trideset tisoč nemških, madžarskih, četniških, ustaških in domobranskih vojakov, je bilo na Kozari ubitih več kot triintrideset tisoč ljudi, sedemdeset tisoč odgnanih in kasneje mrtvih v koncentracijskih taboriščih, med njimi triindvajset tisoč otrok. Jugoslovanska kraljeva vlada v Londonu in zahodne sile so takrat moralno in materialno podpirale četnike, ti pa so z okupatorsko vojsko na vsak način hoteli uničiti partizansko gibanje, edino, ki se je borilo za osvoboditev. Pa tudi Stalin ni pomagal. Ni se odzval ne na Titove prošnje po materialni pomoči ne na množico poročil o četniških in ustaških grozodejstvih, kolaboraciji in izdajah. Sovjetska zveza je pri jugoslovanski emigrantski vladi celo sklenila povzdigniti svoje poslaništvo na stopnjo veleposlaništva, kar je med jugoslovanskimi komunisti in partizani povzročilo zmedo in vznemirjenost. Kljub temu pa se je partizanska vojska krepila, saj je v njene vrste vstopalo vedno več ljudi, tisti, ki so ostali doma in ji zaupali, pa so ji nudili zavetje, hrano in oskrbo, prenašali pomembne informacije o položajih in namerah sovražnika in partizane še na veliko drugih načinov podpirali.

“Mi smo molčali dolgo časa, dve leti smo se borili sami /.../. /.../ samo s pomočjo naših siromašnih kmetov /.../. /.../ toda smo vzdržali. /.../ O nas so govorili v inozemstvu in doma, tako kakor da gre za peščico komunistov, za skupino ljudi, ki se hoče dokopati do oblasti. Vprašam vas, tovarišice, v koliki meri bi se obdržala neka peščica ljudi, katere ljudstvo ne bi podpiralo, ki je ljudstvo ne bi hotelo? Koliko bi potrebovala, recimo, tedanja ogromna nemška sila, italijanska sila, različni četniki, nedičevci,

paveličevci, da bi zadušili to peščico ljudi, ki baje hoče podjarmiti ljudstvo, da mu sede na pleča?" (J. Broz - Tito, 1945)

Na planini Cincar se je Tito odločil, da se s slovensko patroljo vrnejo v Slovenijo tudi vsi Slovenci, ki so se takrat nahajali v Bosni in tudi tisti, na katere bo patrolja na svoji poti naletela.

Ivan si je v bojih v Črni gori, Bosni in Hercegovini pridobil veliko izkušenj. Ko je v drugi polovici avgusta 1942 prišel v Slovenijo, zagotovo ni pozabil na svoje srbske, črnogorske, hrvaške in muslimanske soborce, od katerih se je, skupaj z ostalimi preživeli iz nekdanje slovenske čete, v začetku avgusta 1942 na planini Cincar ločil. Prav tako ni pozabil na slovenske tovariše, s katerimi se je razšel ob prihodu v Slovenijo, in tudi ne na svoje poveljnike, kot sta bila Čiča Romanijski in Tito. Vplivali so na njegovo razpoloženje in kasnejše odločitve.

Odhod

Kot datum odhoda v Slovenijo večina virov navaja 3. avgust. Ljubo Jovan (1972) in Mira Mihevc (1990) navajata 4. avgust, Anton Milič (1963) pa piše, da je 6. avgusta zvečer na visoki in gozdnati planoti z lepimi in zelenimi pašniki srečal osem starih znancev iz slovenske čete, ki so mu povedali, da vsi Slovenci odhajajo v Slovenijo. Ta datum si je zapomnil, saj naj bi to bila obletnica njegovega odhoda v partizane. V nadaljevanju omenja, da so 16. avgusta, na sedmi dan pohoda, prispeli v okolico Korenice, kar bi lahko pomenilo, da so na pot krenili 10. avgusta. Vendar pa Ivanov sovaščan in kasnejši partizanski tovariš, Jože Kozorog - Tihomil, navaja, da je 10. avgusta srečal Ivana v Liki, v kraju Korenica. Anton Milič nadalje piše, da so deveti dan v gozdu blizu reke Mrežnice dobili nove vodiče, s katerimi so po dveh dneh prispeli v Drežnico na Veliki Kapeli, kjer so liške partizanske enote ravno pripravljale napad na ustaško postojanko v Jezeranih. Iz zgodovinskih virov vemo, da se je ta napad zgodil 13. avgusta, tako da bo kar držalo, da so se Slovenci s planine Cincar na pot odpravili 3. ali morda 4. avgusta in ne 10. avgusta, kot navaja Anton Milič. Poleg tega Albin Pibernik mlajši pravi, da so planino Cincar zapustili pred napadom na Livno. Kot vemo, se je ta zgodil 7. avgusta. Vsi pa so si složni, da je potovanje v Slovenijo trajalo osemnajst dni.

Ob odhodu je Tito slovenski patrolji izročil sveženj pisem za slovenski glavni štab, vsakemu posebej stisnil roko in zaželel srečno pot. Naročil jim je, naj pozdravijo vse Slovence, zlasti tovariše iz glavnega štaba in izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Slovencem v zaščitni četi naj bi med drugim dejal: "Vi sedaj odhajate v Slovenijo in nosite pozdrave naših južnih bratov, a v mojem imenu pozdravite slovenske borce in ves napreden slovenski narod. Svoje izkušnje boste prenesli v nove kraje in jih predali v bojih novim borcem. Izkažite se s takšno zavestjo in borbo, kot ste se tukaj." (D. Veselinović, 2020)

Po ganljivem slovesu so se na pot odpravili: Ivan Manfreda, Anton Milič, Miha Hrašovec, Albin Pibernik s sinom Albinom, Oskar Šavli, Feliks Trček, Vinko Zevnik, Pavle Žaucer, vodniki ter petčlanska slovenska patrolja, ki se je vračala z obiska pri vrhovnem štabu jugoslovanske partizanske vojske. Skupina si je za komandirja na poti v Slovenijo izbrala Albina Pibernika, za komisarja pa Pavla Žavcerja.

Skozi Bosansko krajino in Liko

Prvi dan so se spustili do Glamoča. Tam jih je sprejela komanda mesta in poskrbela za njihovo namestitev in prehrano. Prespali so na slamnatih ležiščih v šolski dvorani. Naslednji dan so jih vodiči peljali čez

Glamočko polje, kjer so pogosto napadali četniki. Z nekaj sreče in veliko previdnosti so brez težav prispeli do krajiških partizanov v Rogu, na drugi strani polja. Tretji dan so hodili ob vznožju planine Šator in reki Unac do osvobojenega Drvarja, kjer so se zvečer pridružili krajevni prireditvi. Z veseljem so se odzvali in prebivalcem spregovorili o svojih partizanskih izkušnjah. Anton Milič (1963) se spominja, da so prespali v poslopju nekdanje uprave lesnega podjetja, Mira Mihevc (1990) pa piše, da so tamkajšnji politični delavci po prijateljskem sprejemu slovenskim borcem ponudili prenočišče v drvarskem hotelu. "Spati v postelji je bilo za partizane nekaj nenavadnega in obetali so si prijetno spanje, vendar se niso dobro počutili v posteljah. Ko so ugasnili luč, je bilo še slabše; začela se je pravcata ofenziva stenic, s spanjem ni bilo nič. Prebedeli so vso noč in navsezgodaj zjutraj drvarski hotel zapustili." (M. Mihevc, 1990)

Četrty dan so se po strmi in ovinkasti poti povzpeli na planino Klekovači in v večernih urah prišli v vas Oštrelj, na nekaj čez tisoč metrov nadmorske višine. Naleteli so na domačine, ki so obnavljali svoje požgane domove. Ti so ob ustaškem napadu pravočasno zbežali in si rešili življenje. Partizane so lepo sprejeli in jim ponudili, kar so imeli.

Naslednji dan se je patrolja odpravila proti Bosanskemu Petrovcu. Hodili so po široki cesti skozi vasi, kjer so muslimani in pravoslavci živeli složno in bili srečni, da pri njih ni četnikov. V Bosanskem Petrovcu s približno tisoč prebivalci je bilo polno partizanov, še okoli devetsto ranjenih borcev pa je okrevalo v partizanski bolnišnici v bližnji okolici. Za hrano so skrbele mladinske brigade. Nabirale so jo po vsej Bosanski krajini. Bilo jo je dovolj za vse in tako so se tisti večer tudi Ivan in ostali Slovenci dobro najedli. V mestu so ostali še naslednji dan, da so pričakali kurirje, s katerimi so potem prečkali planino Osječnico in se spustili v dolino reke Une.

Pozno zvečer so prispeli v planinsko mesto Lapac v Liki, kjer so zanje poskrbeli domači partizani. Pogovarjali so se o izkušnjah na južnih bojiščih, tamkajšnjih partizanskih taktikah, borbah proletarskih brigad, Titu in članih vrhovnega štaba in o začetkih odpora v Liki. Vstajo so na noge dvignili dalmatinski prvoborci, večinoma delavci iz Splita, Trogirja in Šibenika. Ko so Ličani videli njihov pogum, so se jim pridružili in skupaj so v srditem boju osvobodili tudi Lapac, kjer so se v prvi polovici avgusta znašli Ivan in njegovi tovariši. Med sprehodom po mestu so Slovenci naleteli na zajete italijanske tanke, topove in tovorna vozila. Kot se spominja Ljubo Jovan (1952), član slovenske kurirske patrolje, so tam videli tudi prvo oficirsko šolo, ki jo je tedaj obiskovalo okoli devetdeset borcev.

Pot so nadaljevali proti planini Pleševica. Ob premaganem vzponu so na vrhu zagledali naselje iz lesenih hiš. V njih so si domačini in partizani uredili bivališča, obrtne delavnice in bolnišnico. Ustavili so se, odpočili in se med čakanjem na kurirje razgledali.

Ko so 9. avgusta zapustili naselje, se je zanje začel nevarnejši del poti. Ob spustu proti kraškemu polju in Korenici so zato postali še bolj oprezni. Čakalo jih je prečenje območja, gosto prepređenega s sovražnimi posadkami. Uspelo se jim je izogniti srečanju z njimi in ponoči so bili že na komandi mesta Korenica. Ko so na vhodu pokazali prepustnico s Titovim podpisom, jih je poveljstvo povabilo naprej in pogostilo. Seznanilo jih je s situacijo v Kordunu, Baniji, Gorskem kotarju in Sloveniji, kjer je ravno takrat divjala sovražna ofenziva. Kurirske zveze so bile zaradi tega pretrgane, na srečo pa je zveza do Drežnice še delovala. Utrujeni pohodniki so zaspali in se zjutraj 10. avgusta spočiti odpravili na ogled Korenice. Kot večina tamkajšnjih mest je bila močno poškodovana.

Ivan je tistega dne na cesti pred menzo naletel na rojaka iz Poljubinja, Jožeta Kozoroga (Smaličovega). Srečanje je zagotovo oba presenetilo in razveselilo. Ivan je Jožetu povedal, da prihaja iz vrhovnega štaba in da se s slovensko patroljo vrača v Slovenijo. Z njo so se vračali tudi Slovenci, ki so na poti naleteli

nanjo in želeli domov. Jožeta Kozoroga so kot italijanskega mobiliziranca julija 1942 pri Gospiču zajeli partizani. Na dan ko sta se z Ivanom srečala v Korenici, je tudi on vstopil v partizansko vojsko.

Poleg kurirjev in devetih slovenskih borcev iz vrhovnega štaba je bilo v skupini, ki je še istega dne zapustila Korenico, že več kot deset Slovencev, med njimi tudi Ivanov rojak Jože Kozorog. Več ur so hodili po lepi in asfaltirani cesti čez osvobojeno ozemlje, kjer pa zaradi bližine sovražnih postojank ni bilo partizanske vojske. Tudi domačinov ne. Naselja so bila opustošena. Hoteli ob Plitviških jezerih so bili prazni in poškodovani, nikjer ni bilo žive duše. Občudovali so slapove in radi bi zaplavali v prelepih jezerih, a morali so dalje, bila je vojna in čakale so jih druge naloge, se spominja Anton Milič (1963). Nekje na poti so izgubili vodiča in zašli. Odmaknili so se od železniške proge Zagreb–Split in se v bližini Vrhovine začeli vzpenjati v hrib, kjer pa so se nenadoma znašli v topniškem ognju. Kamenje je frčalo okoli njih, a so Italijani na srečo streljali na slepo, se spominja Albin Pibernik (2016).

Šele ko so se prebili na drugo stran hriba, so si oddahnili. V gozdu Male Kapele so naleteli na begunsko taborišče, kjer so jim ponudili zavetje. Ustavili so se in prespali na planem pod bukvami.

Kordun in Gorski kotar

Nevarno je postalo tudi na območju Korduna, kjer je bil sovražnik močnejši. Blizu izvira Možnice so slovensko patroljo prevzeli novi vodiči, tisti iz Korenice pa so nadaljevali pot proti glavnemu štabu hrvaške partizanske vojske, ki se je nahajal v bližini Karlovca. Z novimi vodiči so nato po dveh dnevih hoje po pobočjih Male in Velike Kapele prispeli v Drežnico.

V tem malem gorskem mestu je bil glavni partizanski center za Liko, Kordun in Gorski kotar. Zaradi tretje sovražne ofenzive so bile tudi tukaj kurirske zveze pretrgane. Ker povezave s slovenskimi partizani ni bilo, so v Drežnici ostali več dni. Ali je še kdo razen Antona Miliča sodeloval z liškimi partizani v napadu na ustaško postojanko v Jezeranih 13. avgusta, se ne ve, zagotovo pa je bilo nekaj slovenskih borcev udeleženih v neki bitki, saj Jože Kozorog (1987) piše, da so imeli v Drežnici borbo, da so uničili sovražnika in dobili precejšnje količine orožja in opreme. Tiste dni so se 1. brigada 1. operativne cone Hrvaške, proletarski bataljon Hrvaške in druge partizanske enote spopadali z ustaši, domobranci, orožniki in italijanskimi vojaki, ki so prišli iz Brinja in Brloga. Kljub boljši oborožitvi in uporabi mitraljezov, minometov in topov so se morali Italijani zaradi hudih izgub umakniti. Partizani so v Jezeranih zajeli čez sedemdeset pripadnikov hrvaških sovražnih enot in jim 15. avgusta sodili. Sojenje je potekalo v Drežnici in Slovenci so bili povabljeni, da mu prisostvujejo. Od vojnih strahot ranjeni ljudje so s Tomom Pavlakom, enim izmed najhujših ustaških zločincev, hoteli obračunati kar sami. Partizani so jim ga na pol mrtvega iztrgali iz rok, mu sodili in ga še isti dan ustrelili. Kot se spominja Albin Pibernik, je sojenje potekalo nekako takole: “Jeste za to, da se drug ..., koji je napravio zločine: ..., strelja?” In narod je zavpil: ‘Streljaj!’ ” (A. Pibernik, 2015)

Po nekaj dneh so prišli kurirji iz Gorskega kotarja in na komandi mesta Drežnica sporočili, da gredo Slovenci lahko z njimi. Odpravili so se proti zahodu. Hodili so po glavni cesti, ki so jo morali ponekod zaobiti ali prečkati ovire na njej. Liški partizani so jo namreč na več mestih prekopali in pregradili, da bi partizanske položaje zavarovali pred italijanskimi tanki, tovornjaki in vojaščino. V popoldanskih urah so zagledali morje. Anton Milič (1963) se spominja, da so se ga nepopisno razveselili. Sam, ker ga je spominjalo na dom, drugi pa, ker so ga morda videli prvič. Spuščali so se proti Fužinam in železniški progi Reka–Karlovac. Vodiči so se spretno izmikali močnim sovražnim zasedam, ki so nanje prežale ob cestah in železnici.

Zaradi ofenzive tudi partizanski odred v Gorskem kotarju ni imel stika s partizanskimi enotami v Sloveniji. Pohodniki so se tako ustavili v tamkajšnjem taboru in prespali. Zjutraj se je tudi Ivan po dolgem času lahko spet umil in se v bližnjem potoku rešil nekaj uši, ki so bile ena zoprnejših partizanskih nadlog. Med čakanjem na ponovno vzpostavitev kurirske zveze so si slovenski in hrvaški partizani zaupali spomine na vojna doživetja. Hrvati so jim pripovedovali o terorju, ki so ga zganjali Italijani nad ljudmi, o požganih domovih, ubitih, zaprtih in odgnanih v taborišča. Pripovedovali so o partizanskem napadu na italijanski konvoj tridesetih kamionov in osvoboditvi ljudi, ki so bili poslani v taborišče na Rab. V glasu hrvaških borcev je bilo čutiti razočaranje, ko so pripovedovali o ljudeh, ki se jim potem, ko so jih iztrgali iz ujetništva, razen par mladeničev, niso hoteli pridružiti. Slovenci so pripovedovali o borbah v Bosni in Črni Gori, ustaških in četniških zločinih, partizanskem vodstvu, Titu, ustanavljanju proletarskih brigad, uspešni diverziji na progi Sarajevo–Mostar, o pohodu v zahodno Bosno in podobno. Naslednjega jutra je pri zajtrku Slovence razveselila novica, da so prišli kurirji iz nekdanjega Notranjskega odreda, verjetno tedanjega Kočevskega. Že zvečer so skupaj odšli proti Sloveniji.

O nadaljevanju poti obstajata vsaj dve verziji. Mira Mihevc (1990) piše, da so pohodniki hiteli mimo Ravne Gore in Skrada ter prečkali Kolpo nekje med Brodom na Kolpi in Faro. Podobno piše udeleženec pohoda, kurir Ljubo Jovan (1952), ki pravi, da so Kolpo prečkali med Vrbovskim in Delnicami. Anton Milič (1963) pa piše, da so dosegli Risnjak in se z njega spustili proti Snežniku. Med spuščanjem so v dolini na glavni cesti videli požgane tovornjake, o katerih so jim dan prej pripovedovali borci gorskokotarskega odreda. Dopoldan naj bi dosegli zbirni tabor na Milanovem vrhu, kjer naj bi bilo že čez sto petdeset borcev iz vseh slovenskih operativnih enot. Kurirji iz slovenske patrulje so želeli čimprej naprej, zato so pohodniki že naslednje jutro nadaljevali pot. Anton Milič (1963) piše, da je z njimi odšel tudi pesnik Matej Bor. Albin Pibernik (2016) se spominja, da so po prihodu v Slovenijo najprej taborili v Loškem potoku. Kje natančno, se ne spominja. Vzhodno nad naseljem Hrib-Loški Potok se v bližini nahaja Milanov vrh.

Vseh pohodnikov je bilo že za dobro četo. Namenili so se proti staremu partizanskemu taboru na planoti nad Čabrom, ki so ga našli zapuščenega in razmetanega. Zaradi varnosti so se utaborili v njegovi bližini. Sovražna ofenziva se je vsaj tam že končala, vendar so italijanske patrulje še vedno lovile ljudi, ki so pred terorjem zbežali v gozdove. Blizu opuščene tabora so preživeli nekaj dni. Ker so Italijani živino odgnali, mesa ni bilo najti. Da bi se prehranili, so na bližnjih njivah nabirali krompir in fižol, v sadovnjakih pa sadje. Ponoči so krompir, fižol, hruške, jabolka in slive vrgli v kotel. Čeprav je bilo to vse, kar so imeli, je bila jed, ki so jo skuhal, kot se spominja Anton Milič (1963), kar okusna.

Opustošenje

Velika italijanska ofenziva se je začela 16. julija 1942. Zajela je tudi Notranjsko in večji del Kočevskega. Več kot sedemdeset tisoč sovražnih vojakov je prečesavalo območje za območjem, da bi uničili slovensko partizansko vojsko, ki je štela že okoli štiri tisoč borcev in bork in je nekaj mesecev obvladovala skoraj dve tretjini tako imenovane Ljubljanske pokrajine. Pri tem so se poslužili domačih nasprotnikov komunizma in narodnoosvobodilnega boja, sodelovalo pa je tudi nemško vrhovno poveljstvo. Vse tiste, ki so jih imeli na sumu, da bi partizanom lahko pomagali ali se upirali italijanizaciji, so nameravali odgnati v koncentracijska taborišča. Pri pripravi seznamov za deportacije je sodelovala tudi katoliška cerkev. Na Rabu, v Gonarsu in drugod po Italiji je bilo konec novembra interniranih šestindvajset tisoč ljudi samo iz Ljubljanske pokrajine.

“Ker so bila obstoječa taborišča, pripravljena v opuščeni vojašnicah, poleti 1942 že polna, so se italijanske

fašistične oblasti odločile, da ogradijo del polja na otoku Rab z namenom, da se z lakoto v nečloveških razmerah pomori čim več italijanski ekspanziji na vzhod motečih Slovencev. S tem bi naredili prostor za tiste Italijane, ki naj bi na Mussolinijevo zahtevo izenačili državno mejo Italije z etnično mejo. To pa bi pomenilo naselitev Italijanov do takratne meje na Savi med Nemčijo in Italijo. Izbira močvirnega in poplavam izpostavljenega polja sredi otoka z nemogočimi bivalnimi razmerami je botrovala številnim žrtvam. Vsakemu internirancu je bil namenjen le kubični meter prostora v preperem šotoru, na goli zemlji, s šopom slame in staro odejo, brez zaščite pred soncem in burjo. Ob smrdljivih latrinah, polnih mrčesa in bakterij, so bili interniranci prikrajšani tudi za vodo in neumiti. Največji delež k veliki umrljivosti pa je prispevala lakota.” (V. Škorjanec, 2011)

Do kapitulacije Italije je v taborišču na Rabu umrlo skoraj tisoč petsto ljudi, po preselitvah v druga taborišča pa še tisoč tristo, med njimi veliko otrok. Med ofenzivo je bilo ubitih več kot dva tisoč civilistov, padlo je in bilo ranjenih tudi veliko partizanov. Italijani so požigali vasi, plenili premoženje in živino. Kljub temu da je partizanska vojska izgubila veliko osvobojenega ozemlja, ni bila uničena. Večina partizanskih enot in njenih ustanov ni bilo odkritih. V to opustošeno pokrajino so v drugi polovici avgusta prišli Ivan in njegovi tovariši.

Prihod na Notranjsko in slovo od tovarišev

Anton Milič (1963) piše, da so prispeli v bližino nekdanjega tabora nad Čabrom in zaman iskali zvezo z glavnim štabom slovenske partizanske vojske. Srečevali so se le z borci, ki so se v ofenzivi izgubili in so zdaj iskali svoje čete, bataljone, odrede. Patrulja se je kljub temu, da ni našla stika s poveljstvom, po dveh dnevih odpravila naprej. V gozdu nad Glažuto so naleteli na pobeglega vola. Ujeli so ga, zaklali ter po dolgem času zaužili nekaj mesa. Še istega dne zvečer so se z dobro novico vrnili kurirji in obveščevalci, ki so šli iskat zvezo s partizanskimi enotami. V stik so prišli s Kočevskim, z Dolenjskim in Notranjskim odredom, z glavnim štabom in s Tomšičevo brigado (Anton Milič, 1963). Milič napačno navaja Notranjski odred, saj je bil ta že konec junija ukinjen. Iz njega so nastali Kočevski, Krimski in Polhograjski odred. Večina borcev je s kurirji takoj odšla k svojim enotam. Nekateri, med njimi Ivan Manfreda in Jože Kozorog, so odšli h Kočevskemu odredu.

Kot datum prihoda v odred Jože Kozorog (1980) navaja 21. avgust. Po njegovih besedah so v tabor nad Babno Polico prišli ali okoli poldneva ali popoldan. To bi lahko pomenilo, da so z območja Glažute odšli 20. avgusta zvečer.

Anton Milič (1963) piše, da so v gozdu nad Glažuto prespali samo tisti, ki so bili namenjeni v glavni štab. Ivan in njegov rojak Jože Kozorog verjetno ne, saj sta bila po pričevanju slednjega 21. avgusta že na Babni Polici.

Nad Glažuto je avgusta zaradi italijanske ofenzive nekaj dni moral čakati tudi Mirko Bračič (bodoči komandant Loškega odreda) z borci, ki so iz Starega Loga odšli proti Primorski (pohod je bil potem prekinjen in prestavljen). Patrulja in tisti slovenski borci iz Bosne, ki so prespali nad Glažuto, so nadaljevali pot proti Travni gori, visoki kraški planoti zahodno nad Sodražico.

Kot se spominja eden izmed kurirjev, Ljubo Jovan (1952), so tja prispeli 22. avgusta in naleteli na del odreda. Na kateri del, Ljubo Jovan ne omenja. Morda so srečali Bračičevo skupino, morda Kočevski odred. Na Travni gori nihče ni vedel povedati, kje se nahaja glavni štab, zato so se kurirji razdelili, da bi ga čimprej našli.

Ljubo Jovan (1952) piše, da sta Damjan in Jože Porenta - Ture, ki sta pazila na Titova pisma, ostala v odredu na Travni gori, sam je odšel proti Ljubljani, Werner Breznik - List proti Kočevski, Jaka (član patrolje) pa na Dolenjsko.

O srečanju s patroljo in slovenskimi borci iz Bosne je v svojem poročilu Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije 25. avgusta 1942 pisal komisar Kočevskega odreda Cveto Močnik - Florjan:

“Ker sem deset dni bival v enem taborišču skupaj s tovariši, ki so se doslej borili na jugu, bom podal o njih vtise, katere sem dobil v tem času. Vtisi se nanašajo predvsem na tovariše, ki so partijci. Tovariš Silvo (Oskar Šavli, op. a.) je dober poznavalec marksistično-leninistične teorije. Tu je predvsem pomagal pri izdelavi letakov in Slovenskega poročevalca. Mislim, da bi se najbolje uporabil v Agitpropu. Je discipliniran. Tovariš Pavle (Pavle Žaucer, op. a.) je discipliniran in agilen. Ima nastop, kateri ga hitro napravi priljubljenega med tovariši. Že v Srbiji je bil politkom in mislim, da ima vsa svojstva, da bi dobro izvrševal politkomisarske naloge. Tovariš Viktor (Vinko Zevnik, op. a.) je izredno borben in delaven. Več ga ne poznam, ker je bil skoro ves čas prostovoljno v patrolah. Kar pa je bil v taboru, pa je s pripovedovanjem o borbah, katerih se je udeležil, dvigal borbeni duh naših tovarišev. Tovariš Anton (Anton Milič, op. a.) je bil ves čas zelo discipliniran in marljiv. Tudi on je mnogo pripovedoval o doživljajih iz borb. Tovariš Albin (Albin Pibernik, op. a.) je bil discipliniran in marljiv. / .../ Tovariš Feliks (Feliks Trček, op. a.) je tudi discipliniran in marljiv. Po značaju je pa mrtev in bolj sam zase, tako da ga nisem natančneje spoznal.” (C. Močnik, 1942)

Ivan Manfreda še ni bil član komunistične partije, vprašanje je tudi, ali je bil v taboru, ki ga omenja Cveto Močnik, ali je bil že na Babni Polici, tako da v poročilu ni omenjan. Iz zapisa bi se dalo razumeti, da so po prihodu v Slovenijo tovariši, o katerih piše, deset dni taborili na istem mestu, kar pa se ne sklada z Miličevim pisanjem v knjigi Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca (1963) in tudi ne s Kozorogovim zapisom (1987), iz katerega je razvidno, da so bili 15. avgusta šele v Drežnici na Hrvaškem. Glede na pričevanja in dokumente so v večjem partizanskem taboru bili nekaj dni kasneje le na Milanovem vrhu, 22. avgusta na Travni gori, dan kasneje ali dva (po besedah Antona Miliča) v Podstenicah in najmanj od 29. avgusta naprej (vsaj nekateri) na Goteniškem vrhu. Ivana Manfrede in Jožeta Kozoroga v Podstenicah in na Goteniškem vrhu zagotovo ni bilo. Ali sta bila na Travni gori ali ne, pa se z gotovostjo ne ve. Mogoče sta odšla proti Babni Polici s Travnne gore in ne že iz gozda nad Glažuto. 29. avgusta je bil tabor, v katerem sta se nahajala štaba Kočevskega odreda in 3. grupe odredov, zagotovo na Goteniškem vrhu in tam Ivana Manfrede in Jožeta Kozoroga ni bilo.

“Prispeli smo najprej po naključju do III. grupe na Goteniškem vrhu (Medvedjek), kjer smo našli Boruta (Polde Maček, op. a.), komisarja III. Grupe, Štefana (Roman Golob, op. a.), intendanta III. grupe, Bora (Vladimirja Pavšiča, op. a.), komisarja Florjana (Cveto Močnik, politkomisar kočevskega odreda, op. a.), Rijo (Marijo Leskošek, op. a.), Alenko (Hedviko Leskošek, op. a.), njihovo spremstvo, Tureta (Jože Porenta, op. a.) s patroljo, ki se je vrnila od Vrhovnega štaba in privedla s seboj pet Slovencev iz Srbije, ki so bili med partizani. Pošto od Vrhovnega štaba ima Ture. /.../ Drugega dne, 30/8. smo krenili /.../.” (J. Rus, 1942)

Ivan Manfreda je bil 29. avgusta že vodnik prve čete drugega bataljona Loškega odreda, ki je bil formiran dva dni prej v Grajševki, zahodno od Babnega Polja.

Loški odred je bil sestavljen pretežno iz tretjega bataljona Kočevskega odreda, ki se je imel namen prebiti na Primorsko, kar pa mu ni uspelo. Ko je bil razbit, so se njegovi borci ponovno zbrali pod Volčjim hribom, zahodno od Prezida. “Tretji bataljon kočevskega odreda se je umaknil proti bivši jugoslovansko-

italijanski meji in se je kljub pojavom malodušja, zakopavanju orožja ter vračanju posameznih borcev in skupin na domove zbral po ofenzivi v taboru pod Volčjim hribom, zahodno od Prezida.” (A. Umek, 2005)

Anton Bavec - Cene, komandant drugega bataljona Loškega odreda, se spominja, da je bilo nekaj borcev, ki so takrat prišli iz Bosne, najprej v tem odredu. Spominja se Ivana, omenja pa, sicer ne poimensko, tudi druge. Verjetno so se našli na območju Otrobovca pod Snežnikom, zahodno od Babne Police, kjer so se po ofenzivi zbirali borci, predvsem z Notranjske. To se je dogajalo na istem mestu, kjer je bil čez teden ali dva formiran Loški odred. Vseh borcev je bilo že čez dvesto. Življenje v taboru je bilo razgibano, vojaško in politično. Vodstvo je vložilo veliko truda in energije, da bi borce prepričalo v nujnost in smisel odhoda na Primorsko in tudi sicer borbo izven domačega okoliša.

“Vseh teh pet, šest tovarišev iz Bosne je bilo avgusta meseca 1942 začasno dodeljeno Loškemu odredu. V odredu nas je bilo okoli sto, sto dvajset ljudi in nas je zelo zanimala situacija na splošno v Bosni in ti tovariši so bili za nas zelo zanimivi in so nam ob tistih velikih tabornih ognjih, pravzaprav smo jih kar zadolževali, da so nam pripovedovali svoje doživljaje, kako je bilo v Bosni in na Hrvaškem. Kolikor mi je poznano, mi je že takrat Jaka pravil, pa ne samo Jaka, tudi drugi, kje so bili in sem si dobro zapomnil, da je bil on v 1. proletarski brigadi.” (A. Bavec - Cene, 1980).

Ali se Bavčeva izjava nanaša na prve dni bivanja v odredu, ko je bil ta še Kočevski, ali gre že za Loški odred, ki je bil ustanovljen 27. avgusta, se ne ve. Glede na to, da v dokumentih ni zaslediti, da bi, razen Ivanu Manfredi, ostalim borcem iz Bosne, na primer Albinu Piberniku, Antonu Miliču, Feliksu Trčku, Vinku Zevniku, Pavlu Žaucerju in drugim, bile dodeljene kakšne funkcije v Loškem odredu (kar bi bilo glede na izkušnje in pretekle naloge logično), lahko sklepamo, da Ivanovi soborci niso bili dodeljeni temu odredu in da so odšli proti Kočevskemu rogu, še preden se je Loški odred sploh formiral.

Da so borci iz Bosne odšli iz Glažute proti Kočevskemu rogu, piše tudi Anton Milič (1963).

Da so prišli v Bazo 20, se spominja tudi Albin Pibernik mlajši (2016). Ampak to se je zgodilo po koncu ofenzive, 10. septembra, ko so se tam srečali z Borisom Kidričem. Ivan zagotovo ni odšel na Kočevsko, temveč je do konca septembra ostal v Loški dolini. Tako je za Ivana, po slovesu na planini Cincar, prišlo novo slovo.

Slika 19:
Loški odred poleti 1942

Tovariši, prvoborci, s katerimi je že od leta 1941 bil bitke v Bosni in Hercegovini, Črni Gori, so odšli drugam in tam dobili nove zadolžitve. Anton Milič je postal namestnik komisarja bataljona Cankarjeve brigade, januarja 1944 namestnik poveljnika Gregorčičeve brigade, potem poveljnik Kosovelove brigade in nato poveljnik Goriškega vojnega področja. Pavle Žaucer je bil najprej poslan na Štajersko, nakar so ga premestili na Koroško, kjer je deloval kot sekretar okrožja in kot član Pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo. Leta 1943 je bil na Kočevskem zboru izvoljen v Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Oskar Šavli je postal član štaba Tomšičeve brigade, kasneje član Pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Gorenjsko, bil je v agitprop komisiji Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in od marca 1945 do osvoboditve član Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Primorsko. Tudi Albin Pibernik, Feliks Trček, Viktor Zevnik in Miha Hrašovec so bili najprej v Tomšičevi brigadi. Albina Pibernika so že 5. oktobra istega leta med spopadom na Žnidarjevem pašniku v Loškem Potoku ali (po uradnih podatkih) na Ravnah na Blokah ubili belogardisti. Feliks Trček naj bi bil v skupini, ki je leta 1943 odšla ali na drugo zasedanje Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije ali leta 1944 v Drvar. Ob vračanju naj bi spričo doživetih krivic in zločina nekega partizanskega oficirja dezertiral, se prebil do Slovenije in se nato vse do amnestije skrival. Vinko Zevnik je bil konec leta 1942 poslan v zaščitno četo Glavnega poveljstva slovenske narodnoosvobodilne vojske, kjer je bil tudi osebni spremljevalec Ivana Mačka - Matije. Po kapitulaciji Italije je postal komandant tretjega bataljona Vojkove brigade. Oktobra leta 1943 je padel na Ledinah. Miha Hrašovec je bil do 14. marca 1943 v Tomšičevi brigadi kot borec in kot njen kronist (pisal je tudi zasebni dnevnik). Omenjenega dne je postal del zaščite Glavnega štaba slovenske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov, od sredine leta 1943 do konca maja 1945 je bil pri kurirjih, nato pa do 20. septembra 1945 v jugoslovanski tankovski armadi (Gatoški).

Loška republika 1918

V Loški dolini so se ljudje uprli že zgodaj. Prva svetovna vojna se je končala. Domov so se vračali travmirani vojaki in se spraševali, za koga in za kaj so se borili. Nekaj jih je v Rusiji slišalo za revolucijo ali so jo celo doživeli. Doma je povratnike pričakala že dobro poznana revščina, saj so si najboljšo zemljo in gozdove že dolgo nazaj prigrabili nemški plemiči. Niti tako imenovani maseljčarji, ki so imeli nekaj zemlje in živine in so na žage in železnico tovorili les, niso mogli nahraniti svojih družin. Veliko ljudi je odšlo v tujino s trebuhom za kruhom. Med njimi so le redki imeli srečo in priložnost. Preživeli vojaki, razočarani nad bogom in cesarjem, navdahnjeni od ruske revolucije, so po gostilnah Loške doline, skupaj z ljudstvom modrovali, da bi bilo tudi pri njih najboljše vzeti stvari v svoje roke. Strasti so se razvemale in novembra 1918 je v Starem trgu zavrelo. Mlado in staro je oklicalo republiko. Revolucionarji so se odpravili na grad Snežnik, kjer so grofu zaplenili hrano in pijačo. Nekaj so skuhalo zase, ostalo pa razdelili med ljudi. In čeprav so jih vojaki iz Karlovca čez teden ali dva razorožili in zaprli, je svobodni duh v njih živel naprej. Ta socialni upor na slovenskih tleh v tistem obdobju ni bil edini. Bistveni razlogi so bili seveda isti, čeprav nekaterim ni bilo všeč tudi to, da bi s še nedavnimi sovražniki živeli v isti državi, na primer v Viniški republiki. Po vzoru oktobrske revolucije je bila 29. maja 1919 v Prekmurju oklicana tudi slovenska Murska republika, ki so jo 6. junija istega leta zatrle kar enote madžarske Rdeče armade. Madžarskega komunističnega vodjo Bela Kuna narodnostne pravice Slovencev niso zanimale.

Odpor in kolaboracija v Loški dolini in okolici

Po italijanski okupaciji aprila 1941 so se svobodoljubni prebivalci Loške doline tajno organizirali. Prav so prišle tudi puške in drugo orožje, ki so ga skrivali še od konca prve svetovne vojne. Poleg tega so

ob pobegu kraljeve vojske z obmejnih predelov z Italijo pobrali, kar so vojaki pustili za seboj ali še niso uničili, in zakopali ali drugače poskrili za kasnejši oboroženi upor. Komunisti so se povezali z zanesljivimi ljudmi, ki so vplivali na prebivalce, da italijanskim okupatorjem niso izročali tega orožja, vsaj večina ne. Širili so krog zaupnikov ter jih seznanjali z idejami in delovanjem Osvobodilne fronte. Od ljudi, ki niso bili naklonjeni oboroženemu upor, so odkupovali orožje, ki pa ga je kupoval tudi kaplan Kramarič, nasprotnik komunizma in vdan politiki Vatikana. Po obdobju priprav in manjših sabotaž je v nedeljo, 19. oktobra 1941, v Ložu počila puška. Partizani so napadli italijansko posadko. Potem je pritisnila zima. Več kot tisoč italijanskih vojakov je partizanske enote Ljuba Šercerja in Mirka Bračiča iz gozdov pregnalo v Ljubljano in njeno okolico. Na jugu Notranjske pa so še naprej delovali aktivisti. V začetku februarja 1942 so v Loško dolino spet prišli partizani. Polovica Šercerjevega bataljona pod vodstvom Stanka Kovača - Smelija se je utaborila blizu Spodnjih Poljan. Večina domačih prebivalcev jim je bila naklonjena in jim pomagala s hrano, z oblačili in drugimi stvarmi.

Italijani so slutili, da se za njihovim hrbtom plete uporniška mreža, zato so med domačini poskušali najti ljudi, ki bi jim bili pripravljeni izdajati. Čeprav pri tem niso imeli posebnega uspeha, jim je od redkih posameznikov le uspelo dobiti podatke, zaradi katerih je prišlo tudi do prvih aretacij. Odporniškega gibanja pa to ni moglo zlomiti, saj je imela Osvobodilna fronta, ki ga je spodbujala in vodila, močno oporo v narodu. Iz mnogih krajev so se prestrašeni italijanski vojaki umaknili že pred marcem. Tudi iz Babnega Polja. Ko je prišla pomlad, se je partizanom pridružilo veliko domačih fantov. Središče tamkajšnjega osvobodilnega gibanja je postala Babna Polica. V Loško dolino so prihajali partizani tudi od drugod. Ena skupina je prišla iz Rakeka in se utaborila na Racni gori nad Vrhniko pri Ložu. Iz nje je nastala Rakovška četa, katere komandant je konec marca postal Stanko Kovač - Smeli, komisar pa Anton Bavec - Cene. S slednjim je bil kasneje pogosto povezan tudi Ivan Manfreda - Jaka. Borci Rakovške čete so obračunali z izdajalci in se 19. aprila spopadli z italijanskimi vojaki. V zasedi so jih pričakali v Tatinski Dragi blizu Kozjega vrha. Ko so po cesti pripeljali štirje tovornjaki polni vojakov, so jih zasuli z bombami. "Ljudje pred bližnjo hišo so kričali: 'Živeli partizani! Dajte jih, le dajte jih!'" (F. Šušteršič, 1961) Malo manj kot sto italijanskih vojakov je tisti dan padlo. Devet partizanov je zaplenilo veliko pušk in drugega orožja, baje ga je bilo za tri čete. Po tem napadu se jim je pridružilo okoli sto šestdeset Slovencev in Hrvatov in formirali so nov, Zidanškov, bataljon. Rakovška četa je ponovno napadla 11. maja s Strmca nad Grahovim v Cerkniški dolini. Moški iz cerkniških vasi niso želeli stati križem rok in so se jim pridružili, čeprav so bili nekateri oboroženi le z žagami, s sekirami, in krampi. S podrtimi smrekami so zaprli prehode in presekali telefonske povezave. Tistega dne so partizani napadli italijansko kolono, ki je pripeljala skozi Grahovo. Italijani so imeli tudi tokrat veliko žrtev. Dober teden po tem napadu se je sovražna posadka umaknila iz Starega trga in Loška dolina je zadihala svobodo. Nobenega italijanskega vojaka ni bilo več tam. V Stari trg so se na tovornjakih pripeljali borci Zidanškovega bataljona. Med njimi je bil komisar Cveto Močnik - Florijan. Na občinskem pročelju je vihrala zastava z rdečo zvezdo. Oblast so prevzeli odbori Osvobodilne fronte. Po štiriindvajsetih letih je Loška dolina ponovno postala republika, tokrat partizanska. Agrarna komisija je v dogovoru s kmeti, z najemniki in bajtarji mednje razdelila graščinsko zemljo. Posestnikom, med katerimi je bila tudi katoliška cerkev, pa to ni bilo všeč in so na pomoč poklicali fašistično oblast:

"Smo brez občinske oblasti, brez vojaške posadke, popolnoma zapuščeni... Mi, duhovniki, smo vedno v cerkvi; osebno smo pozvali ljudstvo in prosili, naj uboga oblastva, mnogi so nas poslušali, toda mnogi ne pridejo v cerkev. / .../Dajte nam novo občinsko upravo in vrnite nam vojaško posadko. Prosim vas, gospod komisar, da nas obvestite, kaj naj napravimo kot najbolj nujno. Imamo popolno zaupanje v vas in upam, da nas ne zapustite. Z vašo pomočjo bo ljudstvo bolj ubogljivo kot doslej. Gospod komisar, zahvaljujem se Vam za naklonjenost in Vas prosim, da mi pošljete navodila. Vam vdani in naklonjeni, Presetnik Francesco, župnik". (F. Šušteršič, 1961)

Slika 20:

Italijanski vojaki med roško ofenzivo streljajo talce. Z leve Franc Žnidaršič (Mehalov), Janez Krajc (Kovačev), France Škerbec (Malnarjev), Feliks Žnidaršič (Hlepov), Edvard Škerbec (Malnarjev), Križna gora (vsi iz vasi Dane v Loški dolini, op. a.), 31. 7. 1942.

F. Presetnik je maja 1942 iz Starega trga poslal to pismo fašističnemu komisarju Umbertu Rosini v Logatec. Poleg župnika Pravharja in kaplana Puharja iz Loškega potoka je bil en bolj zagrizenih organizatorjev bele garde.

Seveda so fašisti takoj prišli "pomagat". In zaradi izdajstev so tudi vedeli koga iskati. Začele so se množične aretacije in mučenja. Gorele so partizanske hiše in vasi. Od konca julija do srede avgusta je bilo za Loško dolino najhuje. "Pobijte vse sumljive ljudi! Pobijte vse, ki so ovajeni kot komunisti, pa čeprav jih najdete doma! so bile zapovedi." (F. Šušteršič, 1961)

Samo v Babnem Polju so 30. julija pobili štirideset moških, ki so pred sovražnimi vojaki pobegnili na travnike kosit. Ženam in materam so Italijani obljubili, da se njihovim možem, sinovom, bratom ... ne bo nič hudega zgodilo, če pridejo domov. Prišli so in naslednji dan so jih v Vražjem vrtcu polovico postrelili. Fašisti in bela garda so se kruto znesli nad ljudmi. Kot drugje v času velike italijanske ofenzive so bili partizani tudi v Loški dolini nemočni. Bilo jih je premalo, da bi lahko preprečili teror.

Okupatorji z duhovščino in belogardisti so bili zaradi tega lahko uspešni v zapiranju, mučenju in pobijanju neoboroženih ljudi, a partizanske vojske v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, kljub žrtvam, ki jih je med prebijanjem skozi sovražne obročje utrpela, niso mogli uničiti.

V Loškem odredu

Severovzhodno od notranjskega Snežnika, v Grajševki, gorski dolini med hriboma Otrobovec in Požar, nad Babnim Poljem, so 27. avgusta 1942 pretežno iz borcev tretjega bataljona Kočevskega odreda in nekaj novincev formirali Loški odred. Njegova borca sta postala tudi Ivan Manfreda in Jože Kozorog.

Odred, ki mu je poveljeval Mirko Bračič iz Trsta, je imel tri bataljone. Prvi in drugi sta imela vsak po šestdeset večinoma mlajših borcev. Oba sta bila določena za odhod na Primorsko. Prvemu je poveljeval Ivo Slavec - Jokl iz Kranja, drugemu Anton Bavec - Cene. Ivanu so zaupali funkcijo vodnika prve čete drugega bataljona. Čete so imele okoli dvajset borcev. Tretji bataljon naj bi ostal na Notranjskem. V njem so bili starejši, bolni ter nekaj žensk z otroki, ki so pred nasiljem pobegnili od doma. Slednji se je kasneje preimenoval v civilni tabor.

Slika 21: Mirko Bračič

Jože Kozorog - Tihomil se spominja:

“Po končani ofenzivi so se naše edinice povečale in začeli smo napadati belogardiste, ki so sodelovali s sovražniki. Ti belogardisti so bili vsi oboroženi od sovražnika. Nekega dne oz. večera smo napravili napad na več njihovih postojank. Ko smo vse razorožili, smo jih odpeljali v ujetništvo in jih kaznovali; nekatere tudi s smrtjo. Po tej akciji so Italijani ponovno napravili veliko ofenzivo na nas, zato smo se morali ponovno umakniti v gozdove za nekaj dni. Po povratku smo ponovno delali posamezne akcije ter pospravljali pridelke za prehranjevanje vojske.” (J. Kozorog, 1987)

Tudi Ivan je sodeloval v teh bojih z belogardisti in ovaduškim klerom. Eden redkih duhovnikov, ki se ni pustil prestrašiti in je vedel, kaj je prav in kaj narobe, je bil župnik Anton Črnugelj v Babnem Polju. Kakšen vpliv so imeli duhovniki na odločitev domačinov za podporo beli gardi (in posledično okupatorju) ali Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilnemu boju, je razvidno tudi iz primera, ko je omenjeni župnik uspel prepričati domačina, da je namesto k belogardistom odšel k partizanom:

“Tiste dni je prišel po poti mimo župnišča hlapec Koderca, ki je bil že v gozdu, a ga je gorje tako zmedlo, da se je odločil za napačen korak. Srečal je župnika Črnuglja, ki ga je ustavil in vprašal, kam je namenjen. Javit se grem. Zdaj je tako vsega konec...’ ‘Nikar ne hodi, ubili te bodo,’ je dejal župnik. Ko je videl, da Koderca okleva, ga je povabil s sabo v župnišče, mu prinesel vina na mizo in ga začel prepričevati, naj gre v gozd k partizanom. Fant je ubogal – namesto k Italijanom se je napotil k borcem za svobodo.” (F. Šušteršič, 1961)

V noči na 3. september so čete Loškega odreda usklajeno in istočasno napadle belogardiste in Italijane v Starem trgu, Danah, Viševku, Pudobu in Podložu. “Noč je bila zelo tiha in mirna brez mesečine, le rahel veter je pihljal in se igral z listjem na sadnem drevju. Po hišah je vladala grobna tišina in povsod je bila že tema. Čas napada se je približeval.” (J. Kordiš, 1962) Ob enajstih zvečer so med petjem partizanskih pesmi nepričakovano vpadli v vasi, začeli streljati na italijanske postojanke in vdirati v hiše domačih izdajalcev. Belogardisti so se ponekod zagrizeno branili skozi okna, tako da so bile borbe dolge in hude. Stari trg je napadla le ena četa petindvajsetih partizanov, a je bilo dvesto napadenih sovražnih vojakov kljub temu poraženih. V spopadu je bilo ubitih deset italijanskih vojakov, zaplenili so jim devet pušk, čez petsto nabojev, dvajset ročnih bomb in eno pištolo. Partizani hujših žrtev niso imeli, le trije borci so bili ranjeni. Večino vaških straž so samo razgnali, odgovorne za nedavne poboje domačinov in aktivistov, tudi kaplana Kramariča, pa so obsodili na smrt. Da bi družine in ljudi, povezane z osvobodilnim bojem, obvarovali pred maščevanjem, so zanje v gozdu napravili tabor. V snežniških gozdovih je v lesenih barakah vse do decembra bivalo okoli devetdeset ljudi iz Loške doline in okolice, med njimi so bili predvsem otroci, ženske ter stari in obnemogli ljudje. Takoj po napadu se je umaknilo še okoli sto trideset domačinov. Za njihovo varnost je v hrvaškem taboru pri vasi Sokoli skrbel del Zidanškovega bataljona. Po tem uspešnem napadu so borci Loškega odreda nadaljevali borbo na Hrvaškem.

“Z Otrobovcev smo krenili popoldne in tisti dan je bil zelo lep. Sonce je sijalo, tako da je bilo zelo prijetno hoditi skozi goste smrekove in hojeve gozdove po senci. Vendar pa nas je zelo morila žeja, ker vode ni bilo nikjer za dobiti na tem kraškem terenu. Vasi pa nikjer ni bilo v gozdovih, posamezne planinske kočice so bile požgane in vodnjaki zatrpani z raznimi odpadki, pa vode nismo smeli uživati, tudi če bi do nje prišli... Še isti večer smo prišli v Gorski kotar iznad Gerova, točnega mesta se ne spominjam.” (J. Kordiš, 1962)

*Slika 22: Del drugega bataljona
Loškega odreda nad Babnim Poljem v
septembru 1942*

Na območju Gorskega kotarja so ostali približno teden dni. Med slovenskimi in hrvaškimi partizani so se stkale prijateljske vezi. Ob tabornem ognju so prirejali politične ure, tudi pesmi in glasbe ni manjkalo. Skupaj so hodili v zasede, vendar se z Italijani običajno niso spopadali, ker so se ti zadrževali znotraj postojank, če pa so jih že zapustili, so jih v večjem številu.

V Loško dolino so se vrnili 9. septembra. Dan zatem je drugi bataljon, v katerem je bil Ivan, dobil nalogo, naj gre po hrano in pripravi zajtrk za celoten odred, prvi bataljon pa je legel k počitku. Slednjemu je bilo namreč ukazano, da že navsezgodaj zjutraj krene nad vas Vrh v zasedo. Tam naj bi pričakal italijanske vojake in belogardiste, ki so prihajali na Babno Polico v hajko in pobirat poljske pridelke. Partizanom zaseda ni uspela, saj jih je sovražnik prezgodaj opazil in z minometi začel streljati nanje. Sovražnih vojakov je bilo čez petsto, več kot so partizani pričakovali. Napadenim tovarišem so takoj prišli na pomoč borci drugega bataljona. Mirko Bračič jih je iz njegovega sestava izbral trideset in z njimi krenil proti Vrhu, kjer naj bi se nahajala skupina prvega bataljona, a so namesto nanjo naleteli na Italijane. Borili so se srdito, na koncu pa so le morali popustiti in se umakniti. V taboru na Otrobovcu so se potem pripravljali na nove akcije.

Ivan Manfreda v svoji kadrovski poli piše: “Sodeloval sem v borbah v Loški dolini 1942. Kot vodnik sem imel nalogo, da s svojim vodom zadržujem vsak sovražni prodor na osvobojeno ozemlje.” (I. Manfreda, 1944)

Kaj več o svojih nalogah v Loškem odredu ne piše. Zagotovo pa je tako kot ostali borci odreda s polj pobiral pridelke in stražil na bližnjih hribih. Zima je bila še daleč, a morali so misliti na čas, ko bodo potrebovali zaloge hrane.

Polja okoli Babne Police so bila polna krompirja, koruze in drugih pridelkov, a v požgani vasi ni bilo nikogar, ki bi jih pospravil, saj so Italijani skoraj vse kmete odgnali v taborišča. Borci odreda so dobili nalogo, naj gredo na polja po hrano. Italijani so izvedeli, da so partizani vsak dan na poljih in tako zmotno mislili, da gre za veliko vojsko, ki da nabira živež za vsakodnevne potrebe.

Loški odred je spet šel v napad 16. septembra 1942. Belogardisti v Kozariščah so po prvih streljih iz partizanskih pušk pobegnili iz postojanke in se poskrili po domovih. Ljudje so se napadalcev bali, vendar

*Slika 23:
Loški odred na pohodu proti Gerovu
(Gorski kotar) leta 1942.*

jim partizani niso škodili. Tudi štiri belogardiste, ki so jih tisti dan ujeli, so samo razorožili, jim napravili pridigo in jih nato izpustili. Žal narodnega izdajstva s tem niso mogli preprečiti. Na prošnjo župnika F. Presetnika in kaplana Duhovnika sta bila kmalu po napadu v Loško dolino napotena Janez Kralj in Janez Borštinar, oba tesno povezana z organizacijo Kristusovi mladci in klerofašistično šolo, ki je delovala pod njenim okriljem. Prvi je postal komandant belogardistične postojanke v Pudobu, drugi pa v Danah.

Ker vodstvu odreda ni in ni uspelo dobiti kontakta z vipavskimi, brkinskimi in kraškimi partizani, se je odločilo, da popelje odred na Primorsko čez Dolomite. Po 18. septembru sta prvi in drugi bataljon krenila proti Cerkniaškemu jezeru. Drugi dan pohoda so partizani od terencev v Podskrajniku izvedeli, da imajo nad Logatcem, Verdom in Borovnico Italijani hajko, zato se je odred vrnil in se za dva dni utaboril nad vasjo Dolenje Jezero v gozdu pod Javornikom. Srečanju z domačini, ki ga je pripravilo vodstvo odreda, je prisostvoval tudi Ivan. Ko je italijanska hajka prenehala, so se partizani spet odpravili proti Logatcu. Nekje med Logatcem in Vrhniko so od tamkajšnjih borcev izvedeli, da Italijani prečesavajo Dolomite, zato se je poveljnik odreda, Mirko Bračič, odločil, da poskušajo stik s primorskimi partizani ponovno dobiti preko javorniških gozdov. Vrnili so se pod Snežnik za Babno Polico in se 25. septembra premaknili nad Županov laz zahodno od Babnega polja. Ko so prispeli, je bil že mrak. Postalo je hladno in kazalo je na dež. Borcev, že vajenih življenja na planem, to ni motilo.

“Proti jutru pa je naš spanec prebudilo govorjenje par tovarišev, nakar smo jim začeli prigovarjati, naj bodo tiho. Mislili smo, da je nekdo vstal, ker se mu ne spi in se tako s pogovarjanjem kratkočasi. Na vprašanje, kdo je, se je eden od naših tovarišev oglasil in vprašal, kje je komandant in ko se je komandant oglasil, je rekel, da so prišli trije kurirji s Primorskega zaradi vzpostavljanja zveze. S tem je bilo vprašanje odhoda in zveze rešeno in za odred je s tem nastalo obdobje priprav na odhod. Kurirji so bili zelo dobri in bistri fantje že v zrelih letih in s precejšnjim izkustvom za sabo. Imenovali so se po partizanskih imenih. Tarzan /Šturm Niko iz Senožeč, padel v Saječah pri Postojni leta 1943. Batjuška, (Žitko Ličen, op. a.) zelo visok, iznad trideset let, doma iz Brja v Vipavski dolini, in /Bognar (Ludvik Lovko, op. a.) doma iz Volč pri Košani. Ker so bili utrujeni, so po kratkem razgovoru s komandantom odreda, tovarišem Bračičem, legli k počitku.” (J. Kordiš, 1962)

Naslednjega dne so si imeli veliko povedati. O bojih in življenju na Primorskem pa o starih avstrijskih puškah, ki so jih tam še pogosto uporabljali, in mavzericah in o avtomatskem orožju, ki ga je bilo

na okupiranem jugoslovanskem ozemlju precej več. Primorska je bila za večino borcev z druge strani rapalske meje bolj ali manj nepoznana dežela. "Večina naših borcev je o teh krajih samo slišala od naših očetov, ki so se bojevali v prvi svetovni vojni, in nekaj malega izvedelo iz knjig in časopisov v stari Jugoslaviji, namreč pred vojno se je o Primorski zelo malo pisalo in v šolah malo učilo, kakor da to niso slovenski kraji." (J. Kordiš, 1962)

Še isti dan, 26. septembra popoldan, se je deset primorskih borcev z Bračičem na čelu in v spremstvu treh primorskih kurirjev odpravilo na Primorsko. Med njimi je bil tudi Ivan.

PRIMORSKA

Med Ivanovo več kot sedemletno odsotnostjo s Primorske se je tamkajšnji odpor proti narodnemu zatiranju samo še okreplil. Ko je Italija stopila v vojno in vdrla v Jugoslavijo, je med Primorce prodrlo tudi spoznanje o nujnosti oboroženega odpora.

"Oče je pomislil na puško, ki jo je zakopal ob razpadu cesarske Avstrije, sin njegov, nasilno vtaknjen v Mussolinijevo vojsko, pa je začel razmišljati, kako bo dezertiral. Vedno ostrejši pogledi so spremljali karabinjerje in črnosrajčnike. Pozabili so ljudje na stare prepire: nekaj je prišlo vanje, kakor pride pomladni veter prek Krasa, Nanosa in Krna in razmaje drevesa." (D. Pirjevec, 1963)

Primorci so bili mobilizirani v redni italijanski vojski in posebnih delovnih bataljonih, veliko ljudi je bilo zaprtih v taboriščih in zaporih. Prvi partizani na Primorskem so bili predvsem tisti, ki se jim je z emigracijo v Jugoslavijo posrečilo izogniti naboru in zaporu, se povezati s komunistično partijo in z Zvezo komunistične mladine Jugoslavije ter se vrniti domov. Res, da je bil narodnoosvobodilni odpor organiziran, a kot piše Dušan Pirjevec - Ahac, so se Primorci dvignili tudi sami od sebe:

"Zakaj je Angel Kodrič iz Renč začel zbirati okrog sebe svoje stare znance in prijatelje in vzpostavljati ilegalne organizacije in zbirati orožje? Zakaj se je na Primorsko vrnil Ferdo Kravanja in začel iskati zvez s člani nekdanjih bratskih terorističnih organizacij? 'Zdaj je prišel pravi čas,' je dejal Ferdo, ko se je po letih pregnanstva vrnil. 'Zdaj je pravi čas,' je dejal Angel Kodrič. 'Zdaj je pravi čas...' je šlo med ljudmi. Pa nihče ni poslal Ferda Kravanja, pa nihče povedal očetu, da je treba puško izkopati. Nihče ni naročil Angelu, naj organizira. Dezertirali so fantje, s Sicilije in iz Kalabrije. Peš so potovali domov, po tovornih vlakih so se skrivali. Doma so očetje izkopali puške in jim jih dali brez velikih besed, ponoči, na skrivnem. Dekleta so jim pripravila obleko in so šli. Prišlo je med ljudi, 'sedaj je pravi čas,' so dejali." (D. Pirjevec, 1963)

Italijani so na Primorskem že takoj po prvi svetovni vojni, poleg vojaških in političnih organov, organizirali tudi močno razpredeno mrežo vohunov. "V vsaki vasi, ki je imela italijanske priseljence, so bili med njimi tudi zaupniki policijskih organov, ki so opazovali obnašanje ljudi do okupatorja. Med temi priseljenci so bili delavci, učitelji, uslužbenci, člani fašistične organizacije in drugi." (F. Hvala, 1994)

Okupatorske oblasti so tako imele že od prej informacije o politični usmeritvi posameznih domačinov, zaradi česar so morali biti aktivisti Osvobodilne fronte in partizani na Primorskem še posebej previdni. Sprva so za varnost skrbeli najzanesljivejši člani Osvobodilne fronte, postopoma pa je to nalogo tudi na Primorskem prevzemala Narodna zaščita.

Napad na vlak pri Kilovčah

Prvo minersko akcijo na Primorskem je 28. oktobra 1941 izvedla partizanska četa, v kateri sta bila Karlo Maslo - Drago iz Ostrožnega Brda v Brkinih in Ervin Dolgan - Janez iz Trnovega pri Ilirski Bistrici, ki sta med Narinom in Kilovčani iztirila vlak, na katerem so bili nemški letalci z vzhodne fronte, poslani na oddih na Jadransko obalo. V poročilu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je navedeno, da je bilo mrtvih sedemdeset pilotov, dvesto pa ranjenih. O tem pišeta Kramar (2001) in Domen Lorencin (2013). Partizani so se kmalu po napadu umaknili na Vipavsko, kjer se jim je spomladi 1942 pridružila večja četa, pod vodstvom Mileta Špacapana - Igorja iz Ozeljana. Prečkanje jugoslovansko-italijanske meje je postajalo vedno težje. Špacapanovi borci so se morali čeznjo prebijati posamično. Stanku Kovaču - Smeliju in njegovemu Kočevskemu bataljonu poleti 1942 ni uspelo. Kmalu po prestopu meje so jih napadli italijanski vojaki. Smelija so v spopadu ubili, a čeprav je bil bataljon razbit, so se njegovi borci počasi spet našli in prav njim se je konec avgusta ob prihodu na Notranjsko pridružil Ivan.

Brejčevo poročilo

Sekretar Pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije Tomo Brejc - Pavle je 22. avgusta 1942 v svojem poročilu o položaju v Slovenskem primorju Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije sporočil, da se je osvobodilno gibanje na Primorskem že močno razširilo, da pa jim primanjkuje močnega in izgrajenega partijskega kadra za vodenje. V Trstu so v drugi polovici leta 1942 imeli slovenski komunisti samo dva aktivista, Jožeta Udoviča - Nina in Milana Trobca - Tarasa, v Benečiji še nikogar. Skoraj vsi mladi fantje med dvajsetim in tridesetim letom so bili mobilizirani v italijansko vojsko, tako da so se pri svojem delu lahko oprli predvsem na mlajše in starejše moške in ženske. Za izgradnjo močnega zaledja za osvobodilni boj na Primorskem in prodor gibanja v furlansko ravnino, kjer je antifašistično gibanje obstajalo, a je bilo pasivno in ni bilo dovolj povezano, se je bilo potrebno najprej organizacijsko in idejno dobro pripraviti. Želeli so usposobiti domače ljudi, jih izobraziti in pripraviti za samostojno borbena delovanje ter odpraviti oportunističnost, sektaštvo in protiverska stališča, ki so jih gojili nekateri, tako imenovani "stari komunisti". Iz Slovenije so potrebovali ustrezen učni in propagandni material, potrebovali so tudi prostor za tehniko (tisk). Čeprav je bilo delavstvo v večjih primorskih mestih precej naklonjeno levici, so do takrat komunisti z njimi navezali komaj prve in le rahle organizacijske stike. Italijanski delavci v Trstu so kljub temu uspešno poškodovali tri električne stebre, v Tržiču pa so se italijanski in slovenski delavci skupaj branili pred fašističnim nasiljem. Uprli so se alpini divizije Julija, ki so v Vidmu in Gorici protestirali, da se jih pošilja na vzhodno fronto. Pri tem so ubili enega majorja, ranili več oficirjev, poškodovali precej gorskih topov in ostalega orožja ter uničili nekaj avtomobilov. Po mestih so hodili v večjih skupinah, peli revolucionarne pesmi in vzklikali Sovjetski zvezi in tovarišu Stalinu. Alpini so se uprli tudi v Torinu, v Tarantu pa mornarji. Žal pri teh demonstracijah civilno prebivalstvo ni sodelovalo. Na Primorskem je delovalo okoli sto okrajnih in krajevnih odborov Osvobodilne fronte. Večinoma so zbirali hrano, obleko in obutev za partizane pa orožje, finančna sredstva ter propagandno gradivo. Kmetje so sabotirali oddajo živil italijanskim oblastem, kolikor so le mogli. Ko so jih pri tem odkrili, so jih pogosto kaznovali. Fašisti so nad ljudmi vršili hud teror, zapirali so cele družine, pretepali ljudi, ki so govorili slovensko, mnogo hiš so požgali. S tem so jih poskušali odvrniti od narodnoosvobodilnega boja. A partizanske vrste so se krepile. Mladi fantje se z dopusta niso več vračali v Mussolinijevo vojsko, ampak so prestopali v partizanske čete prvega primorskega bataljona. Ta bataljon so Primorci želeli poimenovati po pesniku Simonu Gregorčiču. Tomo Brejc je v poročilu navedel tudi razloge za to:

"Pesnik je globoko zapisan v srcih tega ljudstva. Čeprav je bil mehak in je pred svojimi nasprotniki

klonil, ima veliko zaslugo, da je naš narod na Primorskem ostal tako zaveden. Poimenovanje bataljona po njem bo močan moralni udarec reakcionarni duhovščini, ki je bila tudi njegov nasprotnik. Bil je globoko socialno čuteč človek in je težnjam po socialni enakosti dal duška v nekaterih svojih pesmih. Ljudje poimenovanje po njem splošno odobravajo." (T. Brejc, 1942)

Neformalno je bil bataljon najprej razdeljen v dve četi, Tolminsko in Vipavsko. Na začetku je bila Vipavska bolj dejavna. Z napadi na italijanske patrulje ji je uspelo oborožiti svoje borce z novjšimi puškami in drugim orožjem ter municijo. V Trnovskem gozdu so oglarjem ukazali, naj gredo domov in naj prenehajo oskrbovati fašistične avtomobile z ogljem in s plinom. Zažgali so štiristo petdeset kubičnih metrov pripravljenih drv.

Odhod na Primorsko

Mirko Bračič je 3. oktobra izdal ukaz o reorganizaciji primorskih partizanskih čet, med njimi Tolminske, ki naj bi se oblikovala v Tolminski bataljon.

Slika 24:

Ukaz št. 8 Štaba Soškega odreda slovenskih partizanskih čet z dne 3. oktobra 1942 (pomotoma je kot mesec naveden september, op. a.)

Kdaj je Ivan Manfreda postal Jaka, se ne ve natančno, zagotovo je to partizansko ime imel že 3. oktobra 1942, saj ga Bračič v svojem ukazu s tega dne imenuje Jaka.

Po prejemu dopisa štaba Gregorčičevega bataljona, ki je tedaj štel okrog sto štirideset borcev ter posedoval petinosemdeset pušk, štiri mitraljeze in eno brzostrelko, in pisma Toma Brejca, člana Pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Primorsko, ki mu ga je prinesla primorska patrolja 26. septembra, se je komandant Loškega odreda odločil, da z njo in nekaj prostovoljci takoj krene na Primorsko. Z Bračičem in s tremi kurirji so odšli: Ivan Manfreda - Jaka, ki je bil imenovan za komandirja druge tj. Tolminske čete (ki naj bi nastala iz tolminske skupine), drugega tj. Tolminskega bataljona, Emil Filipčič - Ličen (politični komisar istega bataljona), Jože Kozorog - Tihomil, Jože Kordiš, Jernej Arko - Črt, Miro Perc - Maks in drugi.

Jože Kozorog se teh dni spominja:

“V Loškem odredu smo bili do 27. septembra. Komandant odreda Mirko Bračič je takrat zbral vse prostovoljce, ki bi želeli iti na Primorsko. Vseh deset Primorcev, kolikor nas je bilo tam, vključno z Jakom, nas je stopilo iz vrst in še isti dan smo z Bračičem odšli proti Primorski. Do večera smo prišli v take gozdove, da je bila tema, še ko je sijalo sonce. Prenočili smo v gozdu. Drugo jutro zgodaj smo se približali meji in jo v največji tišini prekoračili. Kmalu nato nas je pričakal kurir in naš vodil dalje proti Postojni. Pozno ponoči smo dospeli do železniške proge med Pivko in bližnjo postajo. Še preden smo vsi prečkali progo, so na nas začeli streljati stražniki, vendar smo vsi srečno dospeli v naš logor, kjer smo se po treh dneh spet pošteno najedli. Še isti večer smo nadaljevali pot po vipavski dolini in po dveh dneh dospeli do prve čete Simonovega bataljona (bataljon S. Gregorčiča, op. a.) v gozdu pod Vogrskim. Jaz sem ostal v tej četi, Jaka pa je isti dan zvečer, 1. 10. 1942, odšel na Tolminsko.” (J. Kozorog, 1987)

Jaka je poljubinskega rojaka spet srečal leta 1943 v Gradnikovi brigadi. Jože Kozorog je bil po prihodu na Tolminsko najprej četni in bataljonski intendant, nato kurir na TV postaji 22, vmes sekretar rajonskega odbora Osvobodilne fronte, v brigadi politkomisar čete in od jeseni 1944 obveščevalec in član Oddelka za zaščito naroda za Severnoprimerjsko okrožje. Po vojni je bil večinoma zaposlen v trgovini, med drugim kot direktor podjetja Tolminka (Alpkomerc). V času vojne je o njegovem obveščevalnem delu podal zelo dobro oceno Janko Rink iz Komande mesta Tolmin:

“Kozorog Jožef od Valentina in Leban Katarine rojen dne 18/3-1912 v Poljubinju. Vstopil v NOV dne 10/8-1942. V januarju 1944 so ga na svojem domu prijeli Nemci in ga potem izpustili, nakar je ostal doma do 12/8-1944. Kandidat K.P.S. od 26/2-1943. Član KPS od 30/2-1944. Kot član obveščevalnega centra se je v tem času izkazal zelo aktivnega in požrtvovalnega. Organiziral je zelo dobre mreže naše obveščevalne na sektorju, ki mu je bil odkazan. Discipliniran je v vseh ozirih, pošten in tovariški.” (J. Rink, 1944)

Bračičeva skupina je iz gozda nad Babnim Poljem krenila verjetno 26. septembra popoldan. Hodili so v smeri Javornika in šli mimo vasi Kozarišče in Šmarate. Tik pred nekdanjo mejo, ki so jo dosegli v mraku in je bila na obeh straneh zastražena z italijanskimi vojaki, so v grmovju prenočili. Lakoto so si težili z mesom in s pečeno koruzo. Ob zori so nadaljevali pot mimo Starih Ogenc v smeri vasi Juršče. Vmes so se spočili, saj jih je čakal dolg nočni pohod.

“Pred nočjo, ko je bilo še malo sonca, smo pot nadaljevali in prvo smo se vzpeli na male, s kamenjem pokrite, ostre vršičke od koder smo imeli pogled na prvo vas z one strani granice, to je vas Juršče. Oglevali smo si okolico in smer, v kateri treba da nadaljujemo željeno pot. /.../ Šli smo iznad vasi

Juršče skozi borov in kamnit gozd, kjer smo ravno v mraku prišli na vrh hriba med Jurščami in Palčjem, kjer se je pred nami odprla cela ravan proti Pivki. Težko je opisati občutek, ki sem ga imel tisti čas kot borec partizan prihajajoč v te kraje, zdelo se mi je, da se v meni vse nekaj spreminja, enako so pripovedovali ostali tovariši pozneje. V teh trenutkih smo imeli pred seboj ne samo nalogo osvoboditi svoj kraj, ampak tudi kraje, ki so bili na koncu prve svetovne vojne prodani. Mi smo bili ti, ki – ko je treba – pomagamo primorskemu ljudstvu v borbi in zato smo morali biti še bolj pripravljeni, kakšno stališče bomo zavzeli in da se ponášamo tako, da bi nas ljudstvo čim pristrčnejše sprejelo, kakor so nas učili predpostavljeni pred našim odhodom.” (J. Kordiš, 1962)

Hodili so mimo Palčij, Trnja, Slovenske vasi ... Pri Slavini so ponoči prečkali železniško progo, šli skozi gozd Loza (tako so ga imenovali partizani) in ob vznožju nekega hriba prespali tistih nekaj ur, ki jih je še ločilo do jutra. Okrog osme ure zjutraj so nad vasjo Volče pri Košani srečali primorske partizane iz zgornje Vipavske doline, ki so poleg treh kurirjev, zagledali še skupino partizanov iz Loškega odreda. Veliko so si imeli povedati o borbah, italijanskih hajkah, kolaborantih, propagandi, odnosu ljudi do narodnoosvobodilnega boja, stanju oborožitve partizanskih čet v Jugoslaviji in podobno. Takoj so spoznali, da imajo enako stališče glede nujnosti oboroženega odpora.

“Videli smo iz pogovorov, da so to borci čvrsto odločni v boju za svoje nacionalne pravice in da imajo zelo napredne poglede na daljni razvoj borbe. Tako rekoč ni bilo različnega gledišča med nami in njimi, le ko smo govorili o velikem terorju in požigih, so se bolj zgražali kot mi, to pa zato, ker na Primorskem, če ravno je fašizem izvajal vsa grozodejstva nad 23 let, vendar do tistega časa še ni tako odkrito izstopal, kot je na primer v naših krajih, da je živim ljudem zabijal žeblje v glavo, da oči vrta ven in temu slično. Nobenih dvomov niso pokazali v borbo in zmago partizanske vojske, le pri poedincih se je kazala želja, da ne bi napadali v bližini njihovih vasi, to pa zaradi straha pred represalijami.” (J. Kordiš, 1962)

V Volčah so po dveh mesecih spet okusili kruh in se tudi sicer dobro najedli. Ali so ostali tam še eno noč ali so še isti večer odšli naprej, iz pričevanj ni jasno razbrati. Pot so nato nadaljevali mimo Senožeč, Dolenje vasi proti Vrhom nad Vipavsko dolino in proti jutru, verjetno 30. septembra, prišli v gozdiček nad vasjo Podraga.

“Ko smo se prebudili, je že sonce vzhajalo in sijalo po zelenih obronkih južnega dela Vipavske, pri čemer so se rumeni vinogradi nekako topili med zelenimi gozdički, tako da se je barva nekako spreminjala ob pogledu na okolico. / .../ Pokrita s sivim in z belim kamenjem sta dva velikana, Nanos in Čaven, dajala tako lepoto za občudovanje in kar nagledati se nismo mogli okolice.” (J. Kordiš, 1962)

Tam so ostali do večera, ko so se odpravili dalje in poskušali najti stik s poveljstvom Gregorčičevega bataljona. Šli so mimo vasi Manče, Šmarje in se po Kordiševem (1962) pričevanju za nekaj dni ustavili v Brjah.

Težko verjetno je, da je v vasi za več dni ostal tudi Ivan Manfreda - Jaka, saj je bil 2. ali 3. oktobra že na Tolminskem. Zagotovo se v Brjah ni ustavil komandant odreda, Mirko Bračič, saj je še istega dne nekam odšel in ga je Jože Kordiš (1962) spet srečal šele čez nekaj dni v taboru poveljstva Gregorčičevega bataljona nad Vogrskim. Lahko da je Jaka tisti dan, 1. oktobra, ko je odred prispele v Brje, odšel z Bračičem.

NA TOLMINSKEM

V Tolminski četi Gregorčičevega bataljona

Prvi primorski partizanski bataljon Simona Gregorčiča, ki se mu je Ivan, ko je prispel na Tolminsko, najprej priključil, je bil ustanovljen med 10. in 15. avgustom 1942 v Vodica nad Ozeljanom. Na dan ustanovitve je štel triinosemdeset borcev. Njegov komandant je postal Jože Lemut - Saša iz Gozda pri Ajdovščini, komisar pa Martin Greif - Rudi iz Zgornjega Dupleka pri Mariboru. Zagotovo so bile prisotne tri čete, prva in druga Vipavska ter Tolminska (Sergej Kraigher in Lidija Šentjunc, 1958), morda pa tudi kraška minerska skupina (Jože Hočevar, 2001).

Ko je Jaka v začetku oktobra prišel na Tolminsko, je bataljonu že poveljeval Martin Greif - Rudi. Njegov namestnik je bil formalno Janko Premrl - Vojko iz Podnanosa, ki pa se je še kot komandir druge Vipavske čete zadrževal predvsem pri njej, in je funkcijo namestnika komandanta bataljona zato najverjetneje dejansko opravljal Pavel Jež - Iztok. Komisar bataljona je bil Mile Špacapan - Igor iz Ozeljana.

Posamezne manjše oborožene partizanske skupine so na območju Tolminske razdrobljeno delovale že pred ustanovitvijo Gregorčičevega bataljona, ko so se združile v Tolminsko četo. Tolminski četi je poveljeval Peter Čelik - Tolminski iz Reke pri Cerknem, komisar je bil Albert Bole - Miloš iz Snežatnega pri Kojškem, potem pa, ko so slednjega 22. avgusta 1942 v Srednjem Lokovcu ubili karabinjerji, je funkcijo komisarja (po volji borcev) prevzel Mirko Zimic - Miro iz Podsabotina.

Slika 25: Mirko Skočir -
Miško iz Zatoľmina

Ko je Tolminska četa 22. avgusta prispela v tabor Vogršček, ki je stal na levem bregu v bližini istoimenskega hudourniškega potoka pod Lomom, je štela približno osemindvajset borcev, med njimi so poleg Petra Čelika - Tolminskega in Mirka Zimica - Mira bili še Jože Kokošar - Metod iz Tolminskega Loma, Mirko Skočir - Miško iz Zatoľmina, Franc Žagar - Chamberlain z Žage, Ferdinand Bordon - Jakec iz Prapotna v Benečiji, Anton Štanfelj - Triglav iz Podsabotina, Anton Leban - Mitja iz Šmihela pri Ozeljanu, Ciril Krašna - Tine iz Budanj pri Vipavi, Alojz Zupančič - Zmago iz Kranja, Benjamin Vrenko - Slovenko iz Kroke blizu Kranja, Jože Tavčar - Marolt iz Poljanske doline, Anton Knapič - Lojze iz Spodnjih Pirnič pri Medvodah, Ivan Kramar - Martin, Zdravko Erzetič - Zdravko, iz Goriških brd pa Jože Simsič - Jurij in Gabrijel Kumar - Jelko, oba s Huma, Slavko Furlan - Dušan s Kojškega, Peter Maraž - Pavel iz Šmartnega, Jože Peršolja - Filip iz Brestja, Alojz Gabrijelčič - Zdravko iz Brdic pri Kožbani, Anton Lisica - Boris iz Kožbane. Morda je bil poleg še Leopold Zorzut in drugi.

Po načrtih štaba Gregorčičevega bataljona in Pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Slovensko primorje naj bi se četa zaradi velikosti terena, ki ga je pokrivala, že konec avgusta razdelila na tri skupine, ki naj bi iz tabora Vogršček odšle vsaka na svoje območje in tam postale samostojne čete. To so bile briška, tolminska (ustanovljena v začetku septembra) in baško-cerkljanska skupina. Briško skupino je vodil Alojz Zupančič - Zmago, baško-cerkljansko Peter Čelik - Tolminski, tolminsko pa sta vodila Jože Tavčar - Marolt in Franc Čopi - Borutin iz Čezsoče.

Tolminsko skupino osmih partizanov je na desni breg Soče blizu Kozaršč prepeljal čolnar M. B. Ko so se izkrkali, sta jih Gomilarjev Janez in Janko Rutar pospremila v gozd nad vasjo Ušnik, kjer so si v globeli

gozda Martinek napravili tabor, ki pa so ga že čez nekaj dni zapustili in se namestili pod vrhom Hlevnika nad potokom Kamnico pod Dreko. Franc Čopi - Borutin je nato z nekaj borci odšel v Zatolmin, kjer je navezal stik s Francem Šavlijem - Medvedom, predsednikom okrožnega odbora Osvobodilne fronte za Tolminsko, ki jih je kasneje v obeh omenjenih taborih na volčanski strani tudi obiskal. Prinesel jim je čevlje oziroma gozdarje in šotorska krila za zimo. Za njihovo prehrano, oblačila, varnost in obveščanje so skrbeli volčanski aktivisti. Zaradi partizanskih akcij, s katerimi so zbudili pozornost Italijanov, so se malo pred oktobrom umaknili na levi breg Soče in se ponovno utaborili v taboru Vogršček, ki je postal povezovalna točka med prej omenjenimi skupinami, komisar Tolminske čete Anton Leban - Mitja pa neke vrste vodja tabora, v katerem je ostalo nekaj borcev in poveljniškega kadra. Skrbeli so za povezovanje skupin in za opravila, potrebna za njihovo delovanje. Od tam sta tolminska in briška skupina odšli na Šentviško planoto, kjer sta skupaj opravili nekaj manjših akcij. V Kneških Ravnah sta se potem ločili. Tolminska se je prek planine Lom napotila proti Ljubinju, obšla tolminsko pokopališče in Podorehovo kmetijo nad Doljami in se enkrat sredi oktobra utaborila na Mrzlem vrhu. Narodnoosvobodilno gibanje na Tolminskem je oktobra dobilo tudi svojo zastavo. Po Šavlijevem navodilu jo je sešila Marica Šorli. Na zastavi je bilo izvezeno posekano deblo in ob njej velika bleščeča sekira. Iz debela je poganjala močna mladika, nad katero se je bočil Triglav, na belem polju pa je žarela rdeča zvezda. Vse je obkrožal napis Za svobodo v boj. Zastava je krasila sestanke in srečanja Osvobodilne fronte, skrivali pa so jo v bunkerjih pri Zatolminu.

V tolminski skupini so bili v začetku oktobra Jože Tavčar - Marolt, Franc Čopi - Borutin, brata Jože Skočir - Ciril in Mirko Skočir - Miško iz Zatolmina, Miha Šavli - Perun (Sutov) iz Poljubinja, Janko Kofol - Tine s Sel nad Volčami, Stane Lužnik - Danko iz Ušnika, Jože Kokošar - Metod iz Tolminskega Loma, Anton Knapič - Lojze iz Spodnjih Pirnič, Jože Simsič - Jurij, Alojz Filipčič - Švejk iz Brda pri Sežani, Emil Filipčič - Ličen, Slavko Bombač - Boris z Notranjske, Alojzij Rutar, morda tedaj še Ludvik Pangerc in drugi.

Kraigherjevo poročilo

Dober teden za tem ko je Ivan prišel na Tolminsko, je 9. oktobra 1942 o položaju na Primorskem v dopisu, namenjenemu sekretarju Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Francu Leskošku, poročal Boris Kraigher, organizacijski sekretar Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Poročal je o visoki narodni zavesti med Primorci, pa tudi o majhni motivaciji za oboroženi odpor. Zaradi pomanjkanja partizanskega in aktivističnega kadra na terenu, ki bi ljudem znal pojasniti razliko med partizanskim in četniškim gibanjem in jih prepričati v nujo po čimprejšnjem oboroženem boju, je bil tedaj, ob močni organizacijski prepredenosti Mihajlovičevih četnikov na Primorskem, vpliv slednjih še precej močan. Kjer pa so aktivisti Osvobodilne fronte bili v stiku z domačini, je vpliv četnikov hitro splahnel in ni bila redkost, da so kmetje, nevarnosti navkljub, dali partizanom na razpolago vse, kar so imeli, rekoč, da jim zemlje ne morejo odnesti, vse drugo pa da bo že še čas popraviti in zgraditi. Četniki so ljudi svarili pred oboroženim odporom in jim Kraljevino Jugoslavijo prikazovali boljše, kot je v resnici bila. Domačini so partizanom in aktivistom kljub četniški propagandi radi pomagali, čeprav predvsem le s hrano in z oblačili. Ker so se bali sovražnikovega maščevanja, so jih prosili, naj se ne zadržujejo ali napadajo italijanskih vojaških posadk blizu njihovih domov. Sprva se jim tega še ni bilo potrebno bati, saj se je tako imenovani "zeleni kader" (dezerterji iz italijanske vojske) želel v gozdovih predvsem skrivati. Ko pa so se tolminskim partizanom pridružili še fantje, ki so se jeseni leta 1942 množično izognili italijanski mobilizaciji, se je število posamičnih oboroženih akcij povečalo. Kraigher jih opisuje kot "hajduške". Čeprav so bile izraz pogumne mladine, niso bile dovolj premišljene in so predstavljale nevarnost, da sovražnik partizanske skupine izsledi in jih uniči. Zaradi tega so voditelji

slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja poslali na Primorsko izkušenega Mirka Bračiča in njegov Loški (Soški) odred. Kadrovsko pomoč so primorskim partizanom nudili tudi prekaljeni komunisti, ki jim je tisto poletje uspelo zbežati iz italijanskega taborišča Gonars, med njimi sta bila Miro Perc in Boris Kraigher. Slednji v poročilu s Primorske navaja pomanjkanje podpore Osvobodilni fronti in partizanskemu gibanju s strani srednjega razreda in buržoazije, kar je bila po njegovem po vsej verjetnosti posledica šibke povezanosti z delavci, več kot dvajsetletne italijanske politike in fašistične oblasti, s katero so se povezali domači "višji sloji", ter protiverske nastrojenosti nekaterih domačih komunistov in njihovih odklonov v levo, vendar ne v odnosu do partizanskih akcij, ampak do socialnih problemov narodnoosvobodilnega gibanja. Premožnejši sloji so bili pogosteje kot z Osvobodilno fronto povezani s četniškimi organizacijami. In čeprav se je na Primorskem čutila želja po enotnem odporu in je imelo gibanje izrazito narodnoosvobodilni značaj, aktivistom Osvobodilne fronte tudi ni uspelo pritegniti sokolskih in katoliških organizacij. Formalno in politično je bilo partizansko gibanje na Primorskem tedaj v rokah dveh članov pokrajinskega komiteja komunistične partije, Toma Brejca - Lojzeta in Antona Veluščka. Narodnoosvobodilnemu gibanju so bili v večji meri naklonjeni kmečki fantje in dekleta in je še posebej na spodnjem Vipavskem imelo izrazito ljudski značaj. Primorsko odporniško gibanje ni imelo le močno izražena narodnoosvobodilnega naboja, ampak tudi razredni.

Prevzem poveljevanja Tolminske čete na Mrzlem vrhu

Ivan Manfreda - Jaka se je partizanom v zgornjem Posočja pridružil 2. ali 3. oktobra 1942, verjetno v taboru Vogršček, potem ko je z Bračičevo patroljo prispel z Notranjske na Primorsko.

"Mirko Bračič je po dogovoru z bataljonskim vodstvom (Gregorčičevega bataljona, op. a.) 3. 10. 1942 v Tolminskem Lomu preuredil 1. primorski partizanski bataljon Simona Gregorčiča v dva bataljona novoustanovljenega Soškega odreda. 1. bataljon tega odreda s petimi četami je obdržal ime Simona Gregorčiča (v njem je ostal Jakov rojak, Jože Kozorog - Tihomil, op. a.) in tudi ostal na osrednjem operativnem območju Primorske. 2. bataljon Soškega odreda, imenovan tudi Tolminski, ki je bil ustanovljen (dejansko v začetku novembra, op. a.) na Tolminskih Ravnah, sta sestavljali Tolminska in novoustanovljena Briška četa." (J. Hočevnar, 2001)

Ko so Jaka, Emil Filipčič - Ličen, Jernej Arko - Črt iz Starega trga pri Ložu, Miro Perc - Maks, komandant Mirko Bračič in še kdo v začetku oktobra prispeli v tabor Tolminske čete v Vogršček, so tam našli devetintrideset mož. Dvajset jih je bilo odsotnih in so se nahajali na Bovškem. Menda so želeli preko prelaza Predel v Rabelj. Slovensko partizansko vodstvo je namreč tja in v okolico Trbiža poslalo Martina Greifa - Rudija s skupino, da bi tamkajšnje aktiviste povezal v Osvobodilno fronto. Na poti so si premislili in se tudi zaradi izdaje obrnili. Je pa v naslednjih mesecih cela četa oboroženih rabeljskih rudarjev prečkala mejo in se pridružila Bovški četi.

Tolminska četa je delovala na Tolminskem, Kobariškem in Bovškem in je bila v času Jakovega prihoda razdrobljena na tri skupinice, od katerih je bila vsaj še ena poleg te na Bovškem aktivna na terenu vse do približno srede oktobra, ko se je celotna skupina spet zbrala in se zaradi lažje preskrbe in stikov s političnim vodstvom za dalj časa utaborila nad vasjo Gabrje, na zahodnem pobočju Mrzlega vrha. Bivali so v opuščeni kaverni iz prve svetovne vojne. S skupino je bil v pogostih stikih Franc Šavli - Medved iz Zatolmina, predan komunist in aktivist Osvobodilne fronte, ki je prvim partizanom na Tolminskem pomagal, kolikor je le mogel. Partizani so potrebovali topla oblačila, odeje, obutev, orožje, hrano in drugo. Tisti, ki so taborili pod Mrzlim vrhom, so bili zelo dobro povezani z bližnjimi terenskimi aktivisti in mladino in s tem bili tudi obveščeni o sovražnikovih premikih, oborožitvi in podobno. Da so prišli

do orožja (potrebovali so ga predvsem novinci), so napadali manjše sovražne patrulje in postojanke. Taktike partizanskega bojevanja jih je učil Jože Tavčar - Marolt, politično pa sta jih osveščala Franc Čopi - Borutin (do odhoda na Bovško) in Franc Šavli - Medved. Slednji se jim je kot partizan pridružil 22. oktobra 1942, ko mu je uspelo zbežati pred aretacijo.

Jaka in nekateri drugi borci so iz tabora Vogršček prišli pod Mrzli vrh malo pred Šavlijem, kmalu po 15. oktobru. Tja so prihajali tudi fantje s Šentviške planote, Baške grape (veliko jih je bilo iz Koritnice), vasi iz okolice Tolmina itd. Po formiranju Soškega odreda, 24. oktobra, se jim je v začetku novembra pridružil še del borcev nekdanjega Loškega odreda, ki so na Primorsko krenili mesec dni za Bračičevo patruljo, s katero je, kot že omenjeno, prišel tudi Jaka. V tabor Tolminske čete je prišel kot poveljniški kader. Za komandirja Tolminske čete (ki je nastala iz dotedanje tolminske skupine) je bil z ukazom štaba Loškega oziroma Soškega odreda imenovan 3. oktobra 1942. Dotedanja Tolminska četa Gregorčičevega bataljona pa se tiste dni še ni preoblikovala v Tolminski bataljon Soškega odreda (to se je zgodilo v začetku novembra, op. a.), kar je razvidno iz prvega poročila, ki ga je 18. oktobra novoimenovani komandant Tolminskega bataljona, Miro Perc - Maks (kasnejši načelnik pokrajinske komisije Varnostnoobveščevalne službe in Odseka za notranje zadeve za Slovensko Primorje in do 1. aprila 1944 načelnik Oddelka za zaščito naroda za območje 9. korpusa) poslal v štab Soškega odreda in v katerem je med drugim pisalo, da Tolminski bataljon še ni formiran.

Kako se je Jaka počutil z nalogo, da prevzame poveljstvo čete, ki je že nekaj tednov imela svoja vodja: Jožeta Tavčarja - Marolta in Franca Čopija - Borutina? Verjetno se je v začetku držal ob strani, se nevsiljivo vključeval in čakal na prihod glavnine borcev Loškega odreda na Primorsko. To se je zgodilo kmalu. Loški odred je 21. oktobra s približno sedemdesetimi borci prečkal staro jugoslovansko-italijansko mejo, postal s tem Soški in se 24. oktobra v Podragi pri Vipavi formiral z vsemi svojimi bataljoni. Tudi s prej samostojnim bataljonom Simona Gregorčiča in z njegovimi četami, vključno s Tolminsko in njenimi skupinami, ter s starimi in novimi borci, med katerimi je bil tudi Jaka. Stara Tolminska četa je torej postala Tolminski bataljon. Štel je sto borcev, imel petinsedemdeset pušk in šest puškomitraljezov. Njegove zadnje enote so na svoje operativno območje prišle v drugi polovici novembra. Za komandanta Tolminskega bataljona je bil imenovan Anton Bavec - Cene, za politkomisarja pa Alojz Bombač - Boris. Sestavljale so ga štiri čete: prva Briška, druga Tolminska, tretja Bovška in četrta Baško-Cerkljanska.

Slika 26: Franc Šavli - Medved

Jaka je bil sprejet v Komunistično partijo Slovenije 20. oktobra 1942. Sprejel ga je komisar čete (še Gregorčičevega bataljona) Emil Filipčič - Ličen, ki je na Tolminsko prišel istočasno z Jakom. Jaka je v začetku novembra, ko sta se na Tolminskih Ravnah izoblikovali dve četi Tolminskega bataljona, Briška in Tolminska, postal komandir slednje. Franc Čopi - Borutin pa je sredi novembra s Ferdom Kravanjo - Petrom Skalarjem odšel na Bovško. Jaka je ostal komandir Tolminske čete vse do 19. januarja 1943, ko so ga imenovali za namestnika komandanta Tolminskega bataljona. Tolminska četa je do konca decembra taborila pod Mrzlim vrhom. Že v oktobru se je Jaka srečal s Francem Šavlijem - Medvedom v njegovi čevljarški delavnici v Tolminu. V njej so izdelovali tudi zimske čevlje, nahrbtnike in šotorska krila za partizane.

Šavli je imel stike z gorenjskimi aktivisti, udeleževal se je srečanj komiteja Komunistične partije Slovenije za Goriško in drugih sestankov in je bil pomemben vir informacij za partizanske enote na Tolminskem in prenašalec njihovih sporočil. Aktivisti so se sestajali tako pri njem doma kot v njegovi delavnici, kjer so bili tudi vsi zaposleni člani osvobodilnega gibanja.

26. oktobra je Tolminska četa zaplenila orožje domačinu z Ljubinja, ki je simpatiziral s fašisti, ob tem so v gostilni uničili Ducejevo sliko in prisotne opozorili, da bodo izdajstva kaznovana s smrtjo. 6. novembra je dvanajst borcev Tolminske čete napadlo šest italijanskih stražnikov in fašistov v Globočnu, na cesti med Zatolminom in Pologom, pri čemer so bili poleg Jake udeleženi še Mirko Skočir - Miško, Miha Brovč - Breza, Janko Kofol - Tine, Gobo (partizansko ime) in Jože Tavčar - Marolt, ki je napad vodil. V zasedi so na Italijane čakali tri dni. Ko so jih zagledali, so z rafalom do smrti pokosili desetarja finančne straže, tri fašiste pa ranili. 22. novembra (nekateri trdijo da 11. novembra, v počastitev praznika oktobrske revolucije) je Tolminska četa napadla italijansko prehranjevalno patroljo med Poljubinjskimi Ravnami in planino Lom. To je bila prva partizanska akcija na območju Poljubinja. Vojake, ki so nosili hrano manjšim postojankam visoko pod Rodico, Tolminskim Kukom in Krikovim vrhom, so partizani, med katerimi so bili Miha Šavli (Sutov) iz Poljubinja, Egidij Šorli - Smrekar iz Koritnice, Janko Kofol - Tine s Sel pri Volčah, Emil Filipčič - Ličen (tudi Batjuška), Milan Jug - December iz Solkana in Dolenc, razorožili, jim odvzeli obleko, nagnali v dolino, mulo otovorjeno s hrano pa odpeljali v svoj tabor. Po tem napadu so Italijani izpraznili postojanke pod Kukom in Krikovim vrhom, na planini Razor, pod prevalom Globoko itd., kar je partizanom omogočilo prosto gibanje po planinski poti med Mrzlim vrhom in planino Lom, vse do kasnejšega (od srede decembra naprej, op. a.) tabora v Projih.

Srečanje z domačimi

Že sedem let je bil Jaka zdoma in zelo si je želel srečanja z družino. Zvezo z domačimi mu je uspelo vzpostaviti preko sorodnikov iz Zatolmina, pri katerih so se že od samega začetka shajali partizani. Z brati in s starejšo sestro so se srečali v grapi pod Humom, pri sorodnikih Zakrajnkarjih, ker domov zaradi italijanskih stražnikov in karabinjerjev Jaka ni mogel. Srečanje je bilo polno čustev pa tudi Jakovih spodbud bratom, naj se pridružijo partizanom. Razveselilo ga je, ko so mu povedali, da so z odporniškim gibanjem že povezani. (Danica Logar, 1985)

Drug drugemu so tako krepili moč in vero v zmago. Jaki in njegovi prvi četi sta se brata Valdi in Anton pridružila 7. novembra 1942. Jaka je v novembru obiskal tudi sorodnike v Poljubinju. Z njim so 30. novembra zvečer v Bibeljnovi hišo vstopili domačina Franc Jermol in Miha Šavli (Sutov), še dva nepoznana partizana (en od njiju je bil menda iz Brd) ter Jakov drugi bratranec, Ivan Janko Manfreda (Zakrajnkarjev) s Huma, partizansko Savo, kasnejši načelnik Varnostnoobveščevalne službe za Baško in Kanalsko ter tajni pooblaščenec Oddelka za zaščito naroda na partizanskih letališčih Krasinec in Podzemelj. Bili so borci Soškega odreda in prvi partizani, ki so jih Manfredovi iz Poljubinja srečali. Prihod partizanov v hišo, sploh pa Johana (tako so Bibeljnovi iz Poljubinja klicali Jako), je bil dogodek za vso družino. Jakov bratranec Jožef Manfreda (2015), ki je bil takrat še otrok, se Jake spominja kot postavnega, srednje visokega moškega oglatih potez, kostanjevih las in svetlih oči. Po videzu naj bi bil malce podoben očetu. Jaka jim je tisti večer pripovedoval o bojih v Bosni, kako je bil nekoč ranjen v pljuča in kako težko se je prebijal skozi visok sneg. Mlajšega bratranca je še zanimalo, zakaj imajo okrog pasu jajca. Mama mu je nato pojasnila, da niso jajca, ampak bombe, menda angleške. Verjetno so se takrat pogovarjali tudi o terenskem delu, vendar se Jakov bratranec tega ne spominja.

Po večerji so se umaknili v bližnji Kacjanov "bošk", kjer so za Bibeljnovim vrtom, skriti pod skalo, ostali štiri dni. Hrano jim je nosila Jakova petnajstletna sestrična Marija. Nekega dne, ko je bila z nahrbtnikom, polnim hrane, že na dvorišču, je v bližini opazila Italijane, ki so prišli na orožne vaje. Sprva ni vedela, kaj napraviti, a se je kmalu znašla. Šla je čez vrt, lomila veje, jih spravljala v nahrbtnik in ob prvih drevesih hitro zavila v gozd. Poiskala je skrite partizane in jih posvarila pred vojaki. (Marija Rutar, 2015)

Jaka in Janko Manfreda - Savo sta se med vojno večkrat oglasila pri Bibeljnu. Janko Manfreda (1976) je po vojni zapisal, da je k Antonu Manfredi in njegovi ženi Jožefi pogosto hodil po hrano, strelivo, sanitetni material in ostale stvari, da je od Antona dobival obvestila o gibanju sovražnih enot pa tudi prespal je kdaj pri njih. Ko so se v začetku decembra Jaka in tovariši vračali v tabor pod Mrzlim vrhom, so s seboj odnesli tudi okoli dva tisoč cigaret, ki jih je stric Anton v zameno za prevoz zabojev na železniško postajo prevzel od Jožefa Carlija iz Tolmina. Med prvimi, ki jih je Jaka obiskal ob vrnitvi, sta bila tudi Miha in Pavla Leban (Tapalova) iz Poljubinja. Pavla Leban se spominja Jakovega obiska:

“Sredi novembrske noči je potrkalo na okno in moški glas je tiho poklical brata. Vprašala sem, kdo je, moški v temi pa me je prosil, naj pokličem brata. Miha je nemudoma vstal in odšel pred hišo. Kmalu je brat poklical še mene in ko sem stopila pred vežna vrata v temo, sem prvič zagledala partizana, v katerem sem komaj prepoznala našega nekdanjega pastirčka, ki je od nas prav tako neke noči zbežal preko meje. Pred menoj je stal Jaka s triglavko na glavi, ki so jo takrat nosili primorski partizani, z mavzerico čez rame, v temno modri karabinjerski uniformi in z dvema rdečima črtama na rokavu, kar ga je izdajalo za komandirja čete. Pozdravil je s pestjo in partizanskim smrt fašizmu. Jaz sem mu z veseljem odgovorila. V nekaj besedah mi je pojasnil namen gibanja Osvobodilne fronte in partizanske borbe in mi dejal, da moramo tudi žene pomagati pri uničevanju okupatorja in se z delom na terenu pridružiti skupni borbi slovenskega naroda. Prvič sem se počutila enako z bratom in hvaležna za zaupanje sem Jaki obljubila, da bom pomagala. Z bratom sva mu nato pripravila nekaj hrane zanj in za četo. Dal mi je še nekaj partizanske literature, nato pa je izginil v noč. Od radostnega doživetja nisem mogla vso noč zatisniti očesa. Pogled na partizana Jako, katerega je bila sama odločnost, pogum in moč, mi je dal predstavo o partizanih in začutila sem, da je ta pot, za katero sem se z vsem srcem odločila, prava in da bo nekoč napočil tisti dan, po katerem smo v petindvajsetletni sužnosti hrepeneli vsi Primorci. Čeprav Jaka ni bil govornik, je znal s svojo pojavo med mladimi fanti v vsaki vasi zbuditi iskro odpora, da se je že novembra in decembra precej fantov iz vasi Zatoľmin, Ljubinj in Prapetno pridružilo partizanskim četam.” (P. Leban, 1974)

O Jaki je še zapisala:

“Komandir Jaka je večkrat pripovedoval ob tabornem ognju o svojih doživetjih. Posebej je vse zanimalo, kako je prišel med partizane. Ob takšnih trenutkih je molčeči Jaka postal zgovoren, iz oči mu je sijal ogenj navdušenja. / .../ Borci so bili navdušeni, a ne le ob tabornem ognju, ko jim je pripovedoval, pač pa tudi, ko je stopil pred zbor svoje čete z besedami: ‘Tovariši, kdo gre nocoj prostovoljno v akcijo?’ Takrat so ga obstopili vsi kot eden, nihče ni bil malodušen, vsi so mu zaupali, z njim bi šli tudi skozi najtežje boje, vanj so zaupali, saj so ga poznali kot sebi enakega, ki je z njimi pasel krave, pekel krompir na paši, uganjal razne vragolije, mladostne norčije in danes jim je bil zgled partizanskega borca. Ne toliko besede temveč dejanja so bila tista sila, ki je vlivala borcev ob njem poguma in moči.” (P. Leban, 1975)

Kmalu po prihodu na Tolminsko se je Jaka zadrževal tudi pri sorodnikih Lebanovih (Škudrih) v Zatoľminu. Iz strahu pred sankcijami mu teta Terezija ni dovolila v hišo, mu je pa sestrična Marija Leban nosila hrano v bližnji Kavčičev (Gugalov) senik. Spal je drugje, v Škudrovem seniku v Krascah, blizu cerkve, včasih pa tudi v Skalah nad zaselkom Ralne. Sestrična je kasneje pripovedovala, da je Jaka dobro vplival na domače ljudi, saj se jih je po njegovem prihodu veliko odločilo za vstop v partizane. Tako se jim je 2. februarja 1943, na svečnico, pridružilo šest, sedem zatoľminskih fantov, med njimi Jožef Leban (Škudrov), Janko ali/in Alojz Klinkon (Jakšev) in Jožef Klinkon (Kletenkov).

Začetki osvobodilnega gibanja v Poljubinju

Odporniško gibanje je tudi na Tolminskem zaživelo že v prvem letu vojne. Najprej v Zatoľminu in Volčah. Poleg Franca Šavlija - Medveda so bili posebej dejavni še Andrej Kavčič - Kovač, Franc Perdih, Andrej Tuta - Jež iz Zatoľmina, Andrej Rutar iz Dolj, Anton Krivec s Prapetna in Franc Grbec - Bogdan iz Volč. Pri zbiranju hrane, oblačil in pri drugih nalogah so sodelovale tudi ženske, med njimi Marija Šavli (Medvedova žena), Marija Kavčič (Kovačeva žena) in študentka Marica Kragelj iz Zatoľmina.

Ko so 30. novembra 1942 prišli v Poljubinj prvi partizani, med njimi Jaka, Janko Manfreda, domačina Miha Šavli (Sutov) in Franc Jermol, so bili ljudje tudi tam že organizirani. Sredstva za potrebe osvobodilnega gibanja so Poljubinjci začeli zbirati v letu 1941. Akcijo sta vodila Albin Leban (Korunov) in Jože Kozorog (Smaličev). Kmalu so se pridružili še drugi. Ivan Leban (Korunov) je za Kroniko narodnoosvobodilnega boja za vas Poljubinj 1941–1945, povedal: “Proti koncu leta je prišel v vas Batistuta Karel iz Tolmina z nekim neznanim človekom (Velušček Matevž) in smo sklicali sestanek pri Smaliču. Zbralo se nas je kakih 25 mož iz Poljubinja. Danes se vseh ne spominjam več, vem pa, da je bil Kenda Ivan (Godcev) in Miha Leban (Tapalov), in jaz.” (P. Leban, 1974)

Tudi Jakov stric Anton (Bibeljnov) je po posredovanju Ivana Kende (Godcovega) skupaj z nekaterimi Poljubinci finančno prispeval za Osvobodilno fronto. Prvo večje zbiranje sredstev v vasi sta v juliju 1942 organizirala Zoran Manfreda - Aleksander (Dolar), kasneje član okrožnih komisij Varnostnoobveščevalne službe za Baško in Idrijo in do jeseni 1946 pripadnik Korpusa narodne obrambe Jugoslavije, sicer Jakov drugi bratranec, ter Albin Leban (Korunov), oba iz Poljubinja. Zbiranje pomoči je potekalo pri Kozorogu (Smaliču). Med prvimi Poljubinjci, ki so se požrtvovalno lotili zbiranja hrane za partizane sta bila tudi Mihov brat Andrej Šavli (Sutov) in njun oče, ki sta vsak po svojih sorodstvenih in prijateljskih vezeh povezala še družine: Kenda (Godčeve), Leban (Korunove), Leban (Tapalove), Janež (Jenakove), Kragelj (Lukčeve), Leban (Zajčeve), Manfreda (Dolarjeve), Leban (Mlinarjeve), Luznik (Kacjanove), Jermol in druge. Posebej je bila pomembna povezava z mlekarjem Jožefom Rejcem (Zajcem) in z blagajnikom mlekarske skupnosti Ivanom Manfredo (Dolarjem). Denar in hrano za zaprte v Gonarsu je zbirala tudi Pavla Leban z nekaj dekleti in, kot piše v svojih zapiskih, pomoči ni odrekla prav nobena hiša. (P. Leban, 1974)

Jaka si je že od samega začetka prizadeval, da bi k delu za osvobodilno gibanje pritegnil tudi ženske. Tako so konec decembra 1942 pri Lenki Kozorog v Poljubinju sklicali sestanek žena, ki so se ga poleg Lenke udeležile še Pavla Leban in Rozina Manfreda iz Poljubinja ter Silva in Zorka Bajt iz Tolmina. Sestanek je vodil Pavlin brat Miha Leban, aktivist še iz predvojnega obdobja. Dekleta so pletla partizanom nogavice in tople puloverje za zimo, nosila pošto, zbirala pomoč za internirance ipd.

Pavla Manfreda (Briegarjeva), Jakova sestrična, je dala dekletom veliko volne za nogavice, ni pa bila vesela Jakovega obiska, ko je prišel po njenega brata, da bi ga odpeljal v partizane. Vse kaže, da so bili o Jakovem prihodu obveščeni, saj se je bratranec pred njim skrtil. Pavla Leban (1974) v svojih spominih piše, da je takrat Briegarjeva Jako “nahrulila”, on pa da se je ujezil in jo ostrigel.

Decembra je prišel v Tolmin novi kaplan, Alojz Duhovnik, ki je predvsem dekleta prepričeval, naj se ne vključujejo v partizansko gibanje in je v vasi sklical sestanek, na katerega jih je povabil. Ta pa ni dolgo trajal, saj so ga domači fantje s svojim prihodom in petjem slovenskih pesmi prekinili.

Ne le Jaka, tudi drugi borci, ki so v narodnoosvobodilno vojsko vstopili med prvimi, kot Miha Šavli (Sutov), so tisti čas prihajali v tolminske vasi in navduševali vaščane za delovanje v Osvobodilni fronti

*Slika 27:
Aktivistke Osvobodilne fronte
za Tolminsko*

in partizanskih četah. Ljudje so se množično odzivali. Kot piše Pavla Leban (1974) v svojih spominih, so za partizane v mlin pri Godcu, kjer je delal Ivan Leban (Mlinar), vsak dan prinašali koruzo, pšenico, krompir in druga živila, v mlekarno pri Jožefu Rejcu (Zajcu) pa del mlekarskih proizvodov. Seveda je bilo to nevarno in v vasi so bili tudi ljudje, ki so se raje potuhnili. Tolminski dekan Vodopivec je prav tako poskušal odvrniti ljudi od pomoči Osvobodilni fronti, z utemeljitvijo, da bo v nasprotnem primeru tekla kri.

A kdor je mislil, da bi do osvoboditve moralo priti brez žrtev, se je motil. To se je pokazalo tudi na mirovni konferenci ob koncu vojne v Parizu. Če se ne bi uprli z orožjem in postali del vojaške koalicije proti silam osi, bi Slovencem velesile zmagovalke odrekle glas pri odločanju o njihovi suverenosti. Ameriški predsednik Roosevelt je še pred pristopom Jugoslavije k trojnemu paktu jugoslovanskim in slovenskim politikom sporočil: "Amerika bo priznavala samo interese tistih držav in narodov, ki se bodo borili. Tisti, ki se ne bodo borili, priznanja in obravnave niti ne zaslužijo." (B. Godeša, 2011)

Vsaka smrt prijatelja, tovariša, soborca je preživele globoko potrla, čeprav se je na zunaj zdelo, da je tudi znotraj vse otopelo. Tako je konec novembra padel Jernej Arko - Črt iz Starega trga pri Ložu. Črt je v tabor Tolminske čete prišel skupaj z Jakom in borci Loškega odreda. Ob formiranju Tolminskega bataljona je postal komisar četrte čete. Da ne bi padel v roke italijanskim vojakom, ki so 27. novembra napadli partizansko šolsko taborišče na Obloškem vrhu, se je ubil. Italijani so se grozovito znesli nad njegovim truplom. Odsekali so mu glavo, jo nasadili na drog in z njo blazneli po Oblokah in Hudajužni. Ljudi je to hudo pretreslo. A so postali le še bolj odločni in trmasti.

V SOŠKEM IN SEVERNOPRIMORSKEM ODREDU

Namestnik komandanta drugega bataljona Soškega odreda

Že v drugi polovici decembra 1942 je četrta četa Tolminskega bataljona začela uporabljati taborišče v Prodih, ki se je nahajalo sredi težko dostopnih gozdov nad Kneškimi Ravnami. Vodstvo bataljona je italijanskemu lesnemu trgovcu, ki je tam vodil sečnjo, ukazalo, naj takoj prekine z delom in prepusti

prostor partizanom. Pred tem je komandant bataljona, Anton Bavec - Cene, nagovoril okoli sto dvajset, sprva začudenih, delavcev iz bližnjih vasi ter jim pojasnil, kdo so, proti komu in za kaj se borijo. Delavci so že čez nekaj dni zapustili delovišče, v lesene kolibe pa so se naselili partizani. Brunarice so stale blizu nakladalne postaje ob žičnici. Bile so kar velike, saj je v vsaki lahko spalo do petnajst ljudi. Da bi lažje prebila zimo, se je 3. januarja 1943, po trimesečnem bivanju tristo metrov pod Mrzlim vrhom, tedaj druga četa pod Jakovim vodstvom pridružila četrti četi in štabu Tolminskega bataljona v Projih.

Jaka je bil 19. januarja 1943 z ukazom št. 22 Soškega odreda imenovan za namestnika komandanta drugega – Tolminskega bataljona. Za komandirja in politično komisarko prve čete, ki je delovala na tolminskem območju, sta bila imenovana Egidij Šorli - Smrekar in Ana Marija Pervanja, za drugo, ki je delovala na Kobariškem in Bovškem, Franc Čopi - Borotin in Drago Rebec - Kovač, za tretjo, ki je delovala na baškem koncu, Stanko Kenda in Janez Kranjc - Nikolaj in za četrto, ki je delovala v Goriških brdih, Ludvik Kandare in Jakob Špeh. Komandant bataljona je postal Anton Bavec - Cene, politični komisar Drago Flis - Strela, namestnik političnega komisarja pa Emil Filipčič - Ličen.

Slika 28: Matija Manfreda
(Jakov brat)

Nekaj dni zatem, 25. januarja, se je Jaki, Antonu, Valdiju in šestnajstletnemu Viktorju, ki je v partizane vstopil 2. januarja, v zasneženih Projih pridružil še brat Matija, ki je malo pred božičem prišel na dopust iz italijanske vojske. Bil je pek, vendar pa kruha ni pekel samo za italijanske vojake, ampak tudi za grške partizane in domačine. V Grčiji se je povezal s tamkajšnjimi aktivisti in jim skrivaj dajal polne vreče italijanskih panjok in moke.

Vodstvo narodnoosvobodilnega boja je januarja in februarja 1943 ob uspešni propagandni akciji prehitelo načrtovano italijansko mobilizacijo slovenskih fantov in na severnem Primorskem pridobilo med štiristo in petsto prostovoljcev. Med njimi so bila tudi dekleta. Vsi so upali, da bo vojne kmalu konec, a najhujše je šele prihajalo.

Napad na karabinjersko postajo nad Zakrižem

V spopadu z italijanskimi vojaki je 25. decembra 1942 na hribu Rodne pri Cerknem zaradi izdaje padlo pet partizanov Tolminskega bataljona, med njimi tudi Peter Čelik. Borci Tolminskega bataljona in terenci so hoteli maščevati njihovo smrt. Kar nekaj časa so tuhtali, kje naj udarijo. Po nekaj tednih so se odločili za napad na karabinjersko postajo nad vasjo Zakriž, le pet kilometrov od Cerknega, v katerem je bilo tedaj nameščenih več kot dva tisoč italijanskih vojakov. Po podatkih naj bi bilo v postaji okoli dvajset karabinjerjev. Za datum napada je bil določen 26. januar 1943. Napad, v katerem so sodelovali borci prve in četrte čete, je vodil komandant bataljona, Anton Bavec - Cene. Za napad se je javilo veliko prostovoljcev, zato je izmed njih izbral nekaj čez trideset borcev, med njimi tudi Jako. Anton Bavec je formiral dve skupini, jurišno in bombaško. Za napad so se skrbno pripravili. V Projih so vadili, tako da so "napadali" leseno barako, v kateri so sicer bivali. Anton Bavec se spominja smešnih situacij, do katerih je ob tem prihajalo:

"Nekega jutra so me na klic Uzbuno, s katerim sem jih hotel opozoriti, da smo "napadeni", Primorci zvedavo gledali in še naprej ležali. Verjetno so mislili, da z menoj ni nekaj v redu. Šele ko je tovariš, kateremu sem naročil, naj gre do stražarja, ki naj na moj ukaz odda nekaj strel v zrak, so se zganili. Nič čudnega, če je do tega prišlo. Primorci niso poznali besede Uzbuna, drugače bi bilo, če bi uporabil besedo Alarm." (A. Bavec, 1985)

Slika 29:

*Anton Bavec - Cene (v sredini) aprila 1943
v taboru Gradnikove brigade v Projih na
Tolminskem*

Pri vaji za napad na postajo v Zakrižu so pogosto preigrali potek napada in možne sovražnikove odzive. Pri načrtovanju so upoštevali tudi obvestila, ki jih je na terenu zbrala izvidnica. Iz tabora v Projih so na dan pred napadom krenili ob dveh popoldan. Kurir, domačin in nekdanji tigrovec, Tone Koder, jih je varno vodil čez visoke snežne zamete nad prepadi v smeri proti Nemškemu Rutu, kjer so se pri Kemperletovih odpočili in okrepčali. Predhodnica, v kateri so bili Stanko Jeram, Franc in Alojz Mlakar ter domačini, ki so bili udeleženi v pripravah na napad, je nadaljevala pot nad vasjo Koritnica, prečkala Bačo in okoli osmih zvečer prispela na javko Distretto v Spodnjem Bukovem. Terencem so naročili, naj borcem, ki bodo šli v napad, pripravijo večerjo. Ko se je začelo temniti, se je iz Ruta odpravila tudi glavnina kolone. Spustila se je v dolino Koritnice, prečkala železniško progo in se dobri dve uri za izvidnico ustavila v Spodnjem Bukovu. Večina borcev se je namestila v seniku in polegla na suho listje. Ker je bilo za kuhano večerjo že prepozno, so pojedli le nekaj suhe hrane. Morda je bil Jaka z njimi, morda pa je z vodstvom in ostalimi vstopil v hišo, kjer so posedli za veliko kmečko mizo in okoli krušne peči. Morda je tudi on spil kozarček žganja in pojedel kos kruha z domačim sirom. Verjetno so se po enournem počitku odpravili na Ravne pod Kojco, kjer so prespali in prevedrili dan. Zanje so poskrbeli aktivisti iz Kojce in Krtečne. V poznih večernih urah so se odpravili proti uro oddaljenemu Zakrižu. Da bi bili v snegu čim manj opazni, so nosili bela oblačila. K sreči takrat na Bukovem ni bilo italijanske postojanke. Komandant Bavec jim je na Snatnem brdu dal še zadnja navodila in počasi so krenili v akcijo.

Obkolili so postojanko in porezali telefonske žice. Okoli enajstih ponoči so se postojanki najprej približali v belo oblečeni bombaši, med katerimi je bil tudi Jaka. Anton Bavec se spominja:

“Razdelil sem oddeljenja in izdal zadnja navodila. Z južne strani je napadel Ludvik Krajc, doma iz Dan pri Starem trgu na Notranjskem, s svojim oddeljenjem, s severne strani vodi Ivan Manfreda Jaka svoje bombaše. Midva s hrabrim mitraljezecem Decembrom pa sva se približala postojanki na razdaljo desetih metrov. Lahko rečem, da so bile točno na dogovorjen čas odvržene bombe, naloga bombaškega oddeljenja. Čim so padle prve bombe, je mitraljezec vžgal po vratih in stražarju in izvršen je bil bliskovit juriš. Napad je trajal dobre četrte ure. Italijani so bili silno presenečeni in so nudili le šibak odpor.” (A. Bavec, 1985)

Bili so ravno pri večerji, ko so skozi okno priletele ročne bombe in jih zasule krogle. Partizani so med jurišem peli pesem Bandiera rossa. Ko so Italijane pozvali k predaji, so ti z dvignjenimi rokami začeli stopati iz barake. Borci Tolminskega bataljona so bili ob predaji posadke prijetno presenečeni, saj so prišli do več orožja, kot so mislili, da ga karabinjerji imajo. Imeli so srečo, saj so Italijani ravno tisti dan dobili dodatno orožje. Tako so partizani zaplenili tri puškomitraljeze, enaindvajset pušk, čez tristo nabojev, šest pištol, okrog sto bomb, polno oblačil, tudi z ovčjo volno podloženih zimskih plaščev, veliko obutve, druge vojaške opreme ter hrane. Šestnajst borcev, ki so sodelovali pri napadu, je po njem svoje lovske puške zamenjalo za italijanske karabinke. V spopadu so bili ubiti trije italijanski vojaki, štirje so bili ranjeni. Politična komisarka Ana Marija Pervanja je ranjence obvezala in jim po italijansko razložila namen in pomen partizanskega boja pa tudi to, da partizani ne pobijajo karabinjerjev in vojakov, da pa ne prizanašajo fašistom.

Kot piše Anton Bavec (1985), je s tem opravila zelo uspešno propagandno akcijo, saj so Italijani kasneje nevede in nehote hvalili Ano Marijo in partizane ter o njih naokoli pripovedovali fantastične zgodbe. Preden so se partizani umaknili in s seboj odnesli svoj plen, so karabinjerjem ukazali, naj se slečejo. Pobrali so jim obleko, saj so jo pozimi v gozdu še kako potrebovali. Vračali so se po isti poti. Na javki Distretto so se za hip ustavili, se pogreli z žganjem, okrepčali in hitro nadaljevali pot. Med Koritnico in Rutom so zažgali skladišče oglja in s tem napravili lastniku iz Grahovega ob Bači in Italijanom precejšnjo škodo. V karabinjerskem poročilu so jo ocenili na štiriindvajset tisoč lir. V Nemški Rut so prišli naslednjega dne zjutraj. Vaščani so partizane prvič videli tudi podnevi. Anton Bavec (1985) piše, da so se jih razveselili, jim postregli in jih obdarili z raznimi dobrotami. Ustavili so se tudi pri Kemperletovih, a so, čeprav izmučeni, s hojo nadaljevali, saj jih je do tabora v Prodih čakala še dolga pot. Pa tudi morebitnim italijanskim intervencijam so se hoteli izogniti. Ko so slednjič le prispeli v Prode, so jih tam pričakali navdušeni soborci.

Napad na postajo v Zakrižu je bil deležen velikega odmeva med prebivalstvom. Ljudem je pomagal, da so se do neke mere otresli strahu, saj so izkusili bližino in moč partizanskega gibanja, ki so ga imeli za svojega in so o njem govorili kot o slovenski ljudski oblasti.

Tako so od partizanov na primer zahtevali, da jim pomagajo odpečatiti mline, ki so jih Italijani prepovedali uporabljati. Anton Bavec se spominja, da so jim rade volje in hitro ustregli. Na papir so, podobno kot so jim pisali mobilizacijske pozive, napisali poziv, da morajo mleti žito. Ta ukana, s katero so ljudi želeli zavarovati pred sovražnikovim nasiljem, jim je v začetku še kar uspevala. Po akciji v Zakrižu so na teren poslali mobilizacijske patrolje, s katerimi so v Prode večer za večerom prihajali novi prostovoljci. Nad tako dobrim odzivom so bili tudi v štabu presenečeni. Da bi družine zaradi odhoda svojcev v partizane zavarovali pred italijanskimi represalijami, so si izmislili neke vrste pisne zahteve, partizanske mobilizacijske pozive, ki so jih vročali družinam. S temi so potem svojci hodili na karabinjerske postaje in spričo "neprostovoljne" partizanske mobilizacije sinov, bratov in mož hlinili nezadovoljstvo in žalost. "Nekoč je sam marešalo tolažil jokajočo mater, naj ne joka, kajti če bi on dobil takšno pozivnico, bi tudi moral s partizani. Podobno je marešalo na Šentviški Gori tolažil navidez jokajočo ženo, naj neha jokati, ker da se možu ne bo zgodilo nič hudega." (A. Bavec, 1985)

Poskus napada na italijansko postojanko na Medrcih

Ivan Manfreda - Jaka je bil 2. februarja po ukazu štaba Alpske operativne cone imenovan za komandanta Tolminskega bataljona, njegov dotedanji komandant, Anton Bavec - Cene pa je postal namestnik komandanta Soškega odreda. Dan za tem je Jaka z nekaj borci napadel italijansko vojaško postojanko

ob železniški progi v Baški grapi, pri čemer jim je uspelo postojanko uničiti, pridobiti šest pušk in nekaj druge vojaške opreme. Uspešen januarski napad na karabinjersko postajo v Zakrižu in na skladišče oglja v bližini Koritnice je opogumil borce, da so 6. februarja znova poskusili z napadom. Idejo za napad na italijansko postojanko na pobočju Medrc pod Poreznom sta dala domačina Janez in Miha Mavri. Pripravila sta vse potrebne podatke, napad pa je vodil Jaka, ki je tedaj opravljal še funkcijo namestnika komandanta bataljona. Javilo se je petindvajset prostovoljcev.

Iz tabora v Prodih so se odpravili 5. februarja. Okoli desetih zvečer so prispeli na domačijo Franca Hvale - Petra, v javko Distretto, kjer so za hip postali, nato pa nadaljevali do kmetije v Camariji v Zakojški grapi. Tam so jih domačini nahranili in prenočili. Dan je nato minil v ogledovanju postojanke, ki so jo nameravali napasti. Povečerjali so in se še pred nočjo odpravili na pot. Vzpenjanje jim je oteževal sneg. Z velikimi napori so se približali postojanki, ki je bila v zidanem prostoru dobro zavarovana. Franc Hvala v Spominih na partizanski čas, piše: "Že pred 21. uro so bili partizani pripravljene na napad; a preden se je kaj začelo, so jih italijanski vojaki opazili, kajti po napadu na postojanko v Zakrižu so bili bolj budni in previdni. Na partizane so začeli streljati z vsem orožjem. Napadalce je oviral poledenel sneg, zato tudi večkratni jurišni napad ni uspel." (F. Hvala, 1994)

Italijani so uporabili tudi ročne bombe. Franca Mlakarja in Dominika Feltrina so v spopadu ranili, Janka Razpeta iz Selc pri Bukovem pa ubili. Jaka in soborci so se umaknili. Nekateri izmed njih so pomagali ranjencema, ki sta nato okrevala na javki v Spodnjem Bukovem, ostali pa so se takoj odpravili proti izhodišču in okoli polnoči prispeli na Distretto. "Tam jih je čakala prejšnji dan naročena topla večerja; a namestnik komandanta, Jaka, nobenemu ni dovolil večerjati; stal je ob kotlu in prihajajoče podil naprej, da bi čimprej prešli reko Bačo in cesto ob njej. Bal se je, da jih v Grapi čaka kakšna zaseda. A tudi to se je dobro izteklo." (F. Hvala, 1994)

Življenje v partizanskem taboru v Prodih

Veliko borcev Tolminskega bataljona je Jaka že poznal, saj so bili z njim v drugem bataljonu Loškega odreda, v katerem se je ob prihodu iz Bosne na Notranjsko boril. V času Jakovega poveljevanja bataljonu je bilo življenje v partizanskem taboru v Prodih, kot se spominja borec Peter Špik - Srečko, zelo dobro organizirano:

"V taboru je bila izredna disciplina, izredna organiziranost, da v marsikateri družini ni take sloge, kakor je bila takrat med partizani v Prodih. Za vsako nekulturno vedenje ali kletev je bila določena primerna kazen: pospravljanje po taboru, predčasna straža in podobno. V zimskem času je bila ob sedmi uri budnica in potem pospravljanje ležišča, kratka telovadba, osebna higiena, umivanje, britje. Dviganje zastave pred zborom. Nato je bilo prebrano dnevno povelje – z razporedom straž, s patroljami in z drugimi dnevnimi opravili. Nato je bil na vrsti prost pogovor. Vsak je lahko postavljaj vprašanja in se lahko pritožil zaradi morebitne krivice." (P. Špik, 1985)

Življenje v taboru, iz spominov Alojza Mlakarja - Zmaja, povzema tudi Franc Hvala:

"Taka disciplina je bila nekako samoumevna in prostovoljna. Ob dvigu zastave so v zboru peli himno Naprej zastave slave, na boj junaška kri, za blagor očetnjave naj puška govori. Hrane so imeli dovolj; dnevno so imeli dva obroka, ob 9. in 16. uri. Čez dan so imeli stalno zaposlitev za vse, ki so ostali v taboru. Vojaško vzgojo je vodil komandir čete ali komandant bataljona, ki je osvetlil tudi politično stanje doma in v svetu, tako da so bili partizani s tem vedno na tekočem. Ne spominja se (A. Mlakar, op. a.),

da bi takrat kaj govorili o kakšni komunistični partiji. Vedno sta bila v ospredju Osvobodilna fronta z njenimi cilji in osvoboditev izpod fašizma.” (F. Hvala, 1994)

Do novih sprememb v formacijah Soškega odreda je prišlo 6. februarja, ko sta iz Tolminskega bataljona nastala Tolminski in Bovški bataljon. V Tolminskem sta ostali prva – Tolminska in četrta – Baška četa, Bovški bataljon pa je dobil drugo – Kobariško-Bovško in tretjo četo.

Sedež Tolminskega bataljona je ostal v Prodih. Po hrano so vse do marca hodili v Rut, kjer so se javljali v hlevu pri hišah s hišnima številcema 7 in 8. Z denarjem, ki so ga partizani dali domačinom, je Štendler kupoval živino, Ladko Kemperle pa jo je potem zaklal. Pri tem jima je pomagal tudi Franc Kleč (Lesnikarjev). V tabor so partizani odnašali samo meso. Iz Prodov so hodili po hrano tudi na Ljubinj, ki je bil, kot je povedala Marija Jermol (2015), ves partizanski. Med vojno je živela tam, na domu staršev mame Justine Kavčič. Jako so pri njih dobro poznali, saj je pogosto prihajal k njim po hrano za borce in jih tudi sicer obiskoval. Sama ga je prvič srečala ravno v tistem obdobju. Spominja se ga kot prijaznega in “fajn” človeka. Njena družina se je že zgodaj povezala s partizanskim gibanjem. Stric Franc, ki je delal v čevljarški delavnici v Tolminu, je že od decembra 1942 oskrboval partizane s čevlji, podplati in z drugimi potrebščinami. Posrednik pri tem je bil Andrej Janež, eden izmed vodilnih aktivistov v Poljubinju. Februarja je tudi Franc Jermol vstopil v partizanske vrste. Petnajstletna Marija je postala kurirka in je nosila pošto na Sela. Tudi ponoči, če je bilo treba. Jaka je Jermolove zaradi vsega tega spoštoval in imel rad.

V začetku februarja 1943 je prišla v Prode še Jakova sestra Danica. Stike z Albinom Kovačem - Jakom Baškim, kasnejšim sekretarjem komiteja Komunistične partije Slovenije za Baški okraj, je, kot v spominih omenja, vzpostavila že leta 1941. Danica Logar piše, da se je septembra 1942 udeležila prvega sestanka Osvobodilne fronte na Ljubinju in začela aktivno delati za narodnoosvobodilno gibanje. Bivanje doma na Humu je zanj postalo nevzdržno: “Bila sem zaradi bratovih odhodov v partizane in mojega delovanja že tako kompromitirana, da sem morala pobegniti, saj so bile doma preiskave od italijanske kvesture že tako pogoste, da vse zvižaje niso več pomagale.” (D. Logar, 1985)

Italijanski vojaki in fašistična policija so bili do prebivalcev Huma grobi in brezobzirni. Marijan Slabe v svoji knjigi Na rovašu življenja piše: “/.../ neprestano so jih nadzirali in jim po prihodu iz Podmelca, kamor so hodili nakupovat, tako rekoč na domačem pragu pregledovali torbe, njihovo zaničljivo obnašanje z zafrkljivim govorjenjem pa je bilo daleč stran od običajnega kulturnega nivoja .” (M. Slabe, 2004)

Lahko si predstavljamo, kakšni so bili šele do svojcev partizanov.

Srečanje partizanskega vodstva na Lomu in v Lokah pri Kromberku

Soški odred je imel štab v Tolminskem Lomu, v “Podmornici” na Kokošarjevem dvorišču. Vhod vanjo je bil skozi jasli za živino v hlevu. Tam so v prvi polovici februarja Fran Leskošek, Aleš Bebler, Mirko Bračič, Dušan Pirjevec in drugi vojaški in politični voditelji Primorske razpravljali o nadaljnjih načrtih. Bili so zadovoljni, da se čete Soškega odreda večajo in oborožujejo. Vas je bila polna partizanov in vsi so bili deležni živahnega in veselega razpoloženja. Verjetno so kaj dobrega pojedli in popili ter pod vodstvom organista in pevovodje Metoda Kokošarja zapeli in zaplesali. O tem obisku piše Aleš Bebler (1981) v knjigi Čez drn in strn, kjer omenja tudi pogumnega in zavednega lomljanskega župnika Alojzija Lojka, sicer doma iz Črnič, pri katerem sta z Luko Leskoškom zadnji dan pred odhodom v Brda

večerjala. Kmalu je, 14. februarja, v Lokah pri Kromberku primorsko partizansko vodstvo s šestnajstimi najboljšimi aktivisti in ob prisotnosti delegata italijanskih protifašistov iz Gorice izvolilo Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Primorsko, vladi v Londonu pa odreklo poslušnost in legitimnost, da odloča o usodi slovenskih Primorcev.

Prve oborožene akcije “Jakovega” bataljona Severnoprimskega odreda

Partizanske enote so postajale številčnejše in ni bilo redko, da so se jim priključila tudi dekleta. Med februarjem in aprilom 1943 so poleg Jakove sestre Danice med partizane odšle še Polonca Bevk Lukman iz Čiginja, Justina Leban iz Rakovca, Marica Kavčič Trpin, Marica Čibej iz Gorenje Trebuše, Vida Rejec iz Tolmina, Pavla Leban iz Poljubinja, Ivanka Kavčič z Ljubinja in druge.

Slika 30: Borka tretje čete prvega bataljona Severnoprimskega odreda

Soški odred se je v začetku leta pozimi ponovno reorganiziral. Po odredbi štaba Alpske operativne cone z dne 13. februarja 1943 sta iz njega nastala Severnoprimski in Južnoprimski odred. Drugi Tolminski bataljon Soškega odreda je postal prvi Tolminski bataljon Severnoprimskega odreda. Njegov komandant je po ukazu štaba operativne cone ostal Jaka, prav tako je ostal isti namestnik političnega komisarja, Emil Filipčič - Ličen. Dotedanji politični komisar bataljona, Drago Flis - Strela, je bil imenovan za političnega komisarja udarne brigade, ki pa se potem ni formirala.

Dva dni zatem, 15. februarja, so bili borci ene izmed čet Tolminskega bataljona zbrani in na preži. Blizu Koritnice so napadli štirideset alpinov in osvobodili šest na silo mobiliziranih slovenskih fantov. V spopadu je bilo ubitih šest italijanskih vojakov, sedem je bilo ranjenih, medtem ko partizani niso imeli izgub. Zaplenili so mitraljez, trinajst pušk in veliko streliva. Čez en teden, 22. februarja, je skupina borcev Tolminskega bataljona napadla fašistično patroljo, ki se je vračala iz krčme proti Humu pri Podmelcu. Med borci je bila tudi Jakova sestra Danica, ena izmed snovalcev napada. Med streljanjem se je večina fašistov razbežala, en oficir pa je obležal mrtev.

Italijansko maščevanje in zastraševanje

Uspeli osvobodilnega gibanja niso ostali brez posledic. Italijani so se v drugi polovici februarja odločili za maščevalen in zastraševalen pohod:

“Tako so se po cesti Ljubinj–Hum iz Tolmina proti Baški grapi spet valile italijanske oborožene sile z nalogo, da se maščujejo nad upornim prebivalstvom na pobočju Kobilje glave, Jalovnika, Kneške grape in Prodov, kjer je bilo zbirališče partizanov. Del vojaštva je krenilo po strmih stezah teh hribov in spotoma požigalo vsa gospodarska poslopja in senike od Prapetna do Kneških Raven. / .../ Druga skupina vojaštva pa je krenila po cesti in nosila krvavo osveto mirnim prebivalcem teh vasi. Na Ljubinju, kjer je šlo v partizane dvanajst borcev, so aretirali osem družin in izropali vse imetje, v zaselku Hum so prav tako aretirali vse družine: Podorehovo, Bizjakovo, Foučkovo in Manfredovo. Vse hiše so izropali in odgnali ljudi z živino v zapore in italijansko internacijo. Da bi partizanom preprečili bivanje v taboru in pri domačinih, so Italijani požgali vse koče in senike. Tedaj je gorelo vse pobočje Kobilje glave od Ljubinja

do Sel in do Kneških Raven. Zaselka Hum niso zažgali, ker so imeli v neposredni bližini razstrelivo in municijo.” (P. Leban, 1975)

Med 22. in 25. februarjem 1943 je posebna enota kvesture iz Trsta s pomočjo italijanske vojske na območju Temljin, Podmelca, Sel nad Podmelcem, Loj, Poljubinja, Kneže, Granta in Mosta na Soči aretirala vse moške, stare do šestdeset let, in vse ženske sorodnice moških, ki so februarja odšli v partizane.

Slika 31: Lucija Kenda

Med aretiranimi je bila tudi Lucija Kenda iz Loj (Kašanova). Že kot dekle je bila narodno zavedna in vedoželjna. Postala je antifašistka in se povezala s tigrovci. Z Gorenjske je v Baško grapo pretihotapila veliko slovenskih knjig in propagandnega materiala. Tudi sama je veliko brala. Ko se je začela vojna, je bila ena prvih aktivistk Osvobodilne fronte, njihova hiša v Lojah pa je postala prva terenska hiša v okolišu. Prav h Kašanom je oktobra leta 1942 prišla prva partizanska patrolja. Prišla je z Mrzlega vrha, kjer se je takrat morda že zadrževal tudi Jaka. Lucija je takoj po kapitulaciji Italije, ki jo je dočakala v italijanskem taborišču, poiskala stik s partizani in se priključila oboroženi vstaji. Padla je še ne mesec dni zatem, 30. septembra 1943, na Goriški fronti, blizu Predmeje.

Moške so po aretaciji konec februarja 1943 odpeljali v koncentracijsko taborišče Cairo Montenotte (Savona), ženske pa v Fraschette di Alatri (Frosinone). To sta bili edini taborišči, ki ju ni ustanovila vojska. Vanju so zapirali svojce partizanov z območja Julijske krajine, Istre in Kvarnerja. V naslednjih dneh so sledile racije v vaseh Žabče, Volče, Čiginj in Zatoľmin. V Volčah so zaradi izdaje aretirali tudi Jakovega strica aktivista Andreja Manfredo (Briegarjevega) iz Poljubinja. Iz internacije se ni vrnil. Umrl je 19. decembra 1943 v taborišču Gusen (Mauthausen). Najmanj šestinsedemdeset moških iz omenjenih vasi, aretiranih v tistem času, je bilo po kapitulaciji Italije interniranih v Mauthausenu. Skoraj vsi so v koncentracijskem taborišču umrli. Do aretacije tolikšnega števila ljudi, med katerimi je bila večina najbolj dejavnih aktivistov, je prišlo zaradi izdaje in ker so Italijani zaradi neprevidnosti enega izmed terencev v bunkerju pri Bukovem odkrili obsežno dokumentacijo o članih Osvobodilne fronte in njenem delovanju.

Aretacija mame in sestre ter pomoč sorodnikov

Slika 32: Jožefa Manfreda, Bibeljnova iz Poljubinja

Jakovo mamo Berto in sestro Marico so aretirali 25. februarja. Tako kot druge so ju odpeljali v Zdravščino, od tam pa čez nekaj dni v tržaški zapor Coroneo. Berto so iz Trsta odpeljali v taborišče Fraschette di Alatri, od koder se je vrnila po kapitulaciji Italije, dvanajstletno sestro Marico so poslali v varstvo k sorodnikom v Poljubinj, na izropano hišo pa napisali Casa dei ribelli (Hiša upornikov). Oče Jožef je bil ta dan zdoma in je aretacijo žene in hčerke lahko le nemočno opazoval z vrha hriba. Še istega dne se je pridružil partizanom, med katerimi je že bilo njegovih šest otrok. Postal je kurir na karavli P23, kjer je ostal vse do kapitulacije Italije. Za Marico je skrbela Jožefa Manfreda, žena Jakovega strica Bibeljna iz Poljubinja.

Njenega moža Antona Manfredo so Italijani osumili, da je prikril zakol prašiča in ga nameraval oddati partizanom, zaradi česar so ga decembra 1942 zaprli. V goriškem zaporu je spoznal primorske aktiviste, med njimi

pisatelja Franceta Bevka. Zaupali so mu pisma, ki jih je enkrat tedensko oddajal Jožefi Rejc, aktivistki Osvobodilne fronte, hčerki ženinega brata, Matije Rejca, s katerim sta bila skupaj zaprta. Ko je bil iz goriškega zapora premeščen v tolminski, je za Osvobodilno fronto med sojetniki zbiral denar in ga skrivaj izročal paznikovi ženi Tereziji Feragotto. K Bibeljnom v Poljubinj, kjer je živela Marica, so redno prihajali njen oče Jožef, bratje Jaka, Valdi, Matija, Viktor, Anton in sestra Danica. Takrat so bili že vsi v partizanih. Bibeljnova družina jih je, kot druge partizane, oskrbovala s hrano in z obleko, mami Berti pa so vsak teden v taborišče pošiljali paket. Ko so globoko v soteski Pasice blizu Cerkna postavili bolnišnico Franja, so Bibeljni za njene potrebe prispevali rjuhe.

Napad na partizanski tabor v Prodih in odhod novincev v Jugoslavijo

Istega dne kot so Italijani aretirali Jakovo mamo in sestro, je partizanski tabor v Prodih, kjer je bil tedaj Jaka, že preletavalo izvidniško letalo štorklja. Zbiralo je potrebne informacije za napad, do katerega je prišlo 3. marca, ko je bila v taboru le še ena četa, del štaba, med njimi Jaka, in pomočniki.

Kot piše Marjana Golja, (1974) so Prode obkolili z vseh strani. V napadu je sodelovalo okoli devet tisoč vojakov, ki pa niso vedeli, kje točno se partizanski tabor nahaja. Italijani so začeli požigati senožeti, porasle z nepokošenim suhim senom, da bi spravili partizane na čistino, v skale. Nekaterim borcem se je uspelo prebiti skozi obroče in ogenj, drugi so se za dva dni pritajili med ruševje in se potem umaknili. V napadu so sodelovali tudi Nemci, ki so prišli z Gorenjske. Na partizane so čakali na vrhu Suhega brda, na grebenu. Dočakali jih niso. Italijani so mislili, da so se vsi partizani prebili skozi obroč, zato so z napadom na Prode prenehali.

Partizani so vedeli, kaj se pripravlja, in so se večinoma pravočasno umaknili. Glavnina Tolminskega bataljona je odšla na Notranjsko in Dolenjsko. Načrtovani italijanski napad na Prode in načrt partizanskega vodstva, da se novince brez orožja napoti drugam, sta namreč časovno skorajda sovpadla.

Konec februarja je bilo v Prodih že več kot tristo novincev iz vasi od današnjega Mosta na Soči do Podbrda, s Šentviške planote, Cerkljanskega, z Bukovega, iz Tolmina, Poljubinja in z Ljubinja. Problem je bil v tem, da jih je bila večina še neveščja bojevanja in brez orožja. Le redki so prinesli od doma kakšen samokres, lovsko ali staro avstrijsko puško.

Fran Leskošek - Luka je že 28. januarja pisal štabu Notranjske operativne cone: "Del neoboroženih novincev bo Soški odred v skupinah pošiljal na vaše področje. Vaša dolžnost je, da te novince postopoma oborožite. Pri vas naj po možnosti sodelujejo v nekaj akcijah, da se prekalijo, nakar jih kot formirane čete pošljite nazaj na področje Soškega odreda." (T. Ferenc, 1983)

Tej pobudi je februarja sledilo še Beblerjevo pismo političnemu komisarju tretjega bataljona Soškega odreda: "Po direktivi glavnega poveljstva je treba neoborožene partizane takoj odposlati na notranjsko cono. Tam se bodo oborožili, vojaško izvežbali, politično okrepili, se v akcijah prekalili, nakar se bodo seveda vrnili na Primorsko. To mora ostati seveda v strogi tajnosti, da nam sovražnik ne zapre meje." (T. Ferenc, 1983)

Beblerjevi spodbudi je sledilo tudi vodstvo Tolminskega bataljona, katerega komandant je bil Jaka. Grožnja napada na tabor je odhod samo pospešila.

Par dni pred napadom je bilo v taboru okoli štiristo borcev in bork in le slaba četrtnina je bila oboroženih.

Jaka je načrt italijanske komande v Tolminu o napadu na Prode dobil nekega večera konec februarja, preden se je vrnil v tabor. Preko obveščevalcev mu ga je poslala Ilka Devetak iz Tolmina, žena generala Riccarda Bignamija, ki je pomladi tega leta začela delati za partizansko gibanje in bila zaradi druženja z moževimi vojnimi kolegi pomemben vir informacij. Avgust Kogoj iz Temljina, ki je bil tisti večer na nočni straži, se spominja:

“Biti je moralo prav zadnje dni v mesecu, ko sem bil na straži na stezi, ki je v logor pripeljala iz doline, torej glavni dohod v logor. Na straži sem bil od 00-02 ure. Okrog ene ure slišim hojo po stezi proti meni. ‘Stoj- geslo-naprej itd...’ Bil je komandant Jaka z dvema tovarišema. Dejal je: ‘Dober si, fantič, le tako se drži na straži. Mi gremo v logor in bom trikrat ustrelil, da naredim uzbuno, da boš vedel, ti ostani kar tu na straži.’ Res je bil izvršen zbor vseh. Komandant je iz doline prinesel novico o italijanski nameri, da napadejo logor. Dal je nekaj razlag in tudi dokončno napovedal, da se bodo v dveh, treh dneh formirale skupine in krenile od tu.” (A. Kogoj, 1985)

Jaka je 28. februarja poslal prvo četo s komandirjem Egidijem Šorlijem - Smrekarjem in komisarjem Antonom Knapičem - Lojzom v grapo potoka Godiča pod planino Lom, kjer si je v naslednjih dneh začela postavljati šotore, utrjevati tabor in pripravljati zaloge hrane. Ta četa se je po odhodu glavnine Tolminskega bataljona s Primorske, v glavnem zadrževala tam in v okolici Čadrga. Zadnje dni pred odhodom partizanov v notranjost Slovenije je bilo čutiti nemir in nelagodje. Zelo pogosto so imeli politične ure. Patrulje in ogledi vzpetin nad pobočjem so bili pogostejši, povečano je bilo tudi število izvidnic in straž. Patrulje so šle vsak večer po bližnjih vaseh. Prvega marca je bil sklican zbor, na katerem sta komandant Jaka in komisar govorila o situaciji v taboru in na bojiščih. Novince so pred tem razdelili v nekaj skupin in vsaki od njih dodelili nekaj desetih oboroženih in izkušenih borcev za spremstvo. Borcem je bilo ukazano, naj se naslednjega dne ob določeni uri zberejo po četah. Na dogovorjenih položajih so jim komandirji naročili, naj dobro pregledajo in očistijo svoje orožje ter pospravijo nahrbtnike. V njih so morale biti samo nujne stvari, kot na primer odeja, porcija in žlica, saj so potrebovali veliko prostora za hrano. Vsi so morali imeti enako število nabojev. Kdor jih je imel več, jih je moral odstopiti tistemu, ki jih je imel manj. Tudi hrana (kruh, suhe hruške in sir) je bila razdeljena med vse enako. Hrane je bilo dovolj in bila je dobra. Govejega in svinjskega mesa pa tudi drugih živil so imeli vedno dovolj.

Najprej je na pot krenila skupina novincev, ki jo je spremljala druga četa pod vodstvom Mihe Brovča - Breze. 2. marca so krenili proti Razdrtemu in Postojni. V tabor Šercerjeve brigade blizu Črmošnjic so novinci prispeli po treh tednih. Druga četa Tolminskega bataljona se je na tolminsko vrnila v začetku aprila.

Naslednja skupina, ki jo je vodil namestnik komandanta bataljona Stanko Jeram, se je odpravila v Loško dolino. Ko so sestradani prispeli na cilj, so jim v partizanskem taboru lahko ponudili samo kolerabo ali meso, obojega ne. Spremljevalce te skupine so na veliki petek, 23. aprila, ko so se vrnila na Cerkljansko, v Strmcu napadli italijanski vojaki, pri čemer se je večina partizanov razbežala. Nekateri so dezertirali in se predali Italijanom, nekateri pa so se poskrili in se po kapitulaciji Italije spet priključili partizanski vojski.

Tretja skupina je odšla iz Prodov med zadnjimi. Menda jih je vodil Jože Dolenc, komandir četrte čete. Blizu Cerknega so naleteli na drugo četo Gregorčičevega bataljona, ki je tam taborila. Med nadaljevanjem poti se jim je priključilo še okoli sto novincev in po dveh tednih so utrujeni prispeli do Grahovega, kjer so se pripojili Gubčevi brigadi.

Zadnja skupina novincev se je iz tabora v Prodirh najprej usmerila proti Zakojci. Ravno tisti dan so

Italijani ponovno zasedli zapuščeno vojaško postojanko v Bukovem, zato so borci hitro krenili naprej. Na Krekovšah so srečali nekaj sto novincev in se jim pridružili. Tam so jih zgodaj zjutraj presenetili italijanski vojaki. Uspelo jim je pobegniti. Ko so utrujeni in lačni dosegli rapalsko mejo, so jih prevzeli novi vodniki.

Medtem ko so se skupine novincev s spremljevalci prebijale čez grape, hribe in doline na Dolenjsko in Notranjsko, je prva četa šestnajstih borcev, med njimi Miha Leban, Maks Rejc - Mladen, četni bolničar Karel Čufer in komisar Anton Knapič - Lojze, pod Jakovim vodstvom taborila v globeli pod Stadorjem in planino Lom ob potoku Godiča.

Napad na rudnik bakra na Planini pri Cerknem

Kdaj sta se Ivan Manfreda - Jaka in Franc Čibej - Vojteh, komandir druge čete prvega bataljona Južnoprimorskega odreda, dogovorila za skupni napad na rudnik bakra na Planini pri Cerknem, se ne ve. S svojima četama sta se 5. ali 6. marca 1943 srečala v Krnicah pri Jagrščah. Od tam sta se četi skupaj odpravili proti Škrajniku pri Planini, kamor sta prispeli v večernih urah, je po spominih Ivana Bevka (Žikiča), domačina, zapisal Stane Jan (1985). Po spominih Franca Prezlja iz Raven nad Cerknem Stane Jan nadaljuje:

“Postavili so straže, porezali telefonske žice in se nazadnje odpravili v rudniško zgradbo, terenski aktivisti pa so se ta čas ukvarjali z izvidniškimi in obveščevalnimi nalogami. Stražar, Italijan, je takoj dvignil roke, bil je prestrašen in se ni upiral. Vzeli so mu samo orožje. V mlinskem oddelku, kjer so pakirali rudo in jo pošiljali na čiščenje v Italijo, so pobrali elektromotorje in pogonske jermene, uporabne za podplate. Ena skupina je izpraznila iz skladišča platnene vreče, iz katerih so pozneje delali ogrinjala in nahrbtnike. Pobrali so tudi raznovrstno orodje in ga nekje v bližini zakopali, ker je bilo za nošnjo pretežko. Že naslednjega jutra so ponovno dosegli Hladnikovo kmetijo na Krnici.” (S. Jan, 1985)

Požig tabora v Prodih

Jaka in borci prve čete, ki so ostali na Primorskem, so se po tej akciji vrnili v Prode, kjer so jih Italijani v nedeljo, 14. marca 1943, ponovno napadli:

“Šli so nad četo in jo tudi presenetili, ker se po krivdi komandirja Jaka Manfreda ni do časa umaknila, čeprav je bila obveščena po Kenda Mihi. Italijani, ki se niso upali do njih, so z bencinom oblili goščo in nato zažgali tako, da je požar naglo napredoval in preprečil umik borcem. Dva sta zgorela (skrila sta se v skladovnico tramov in se nista mogla umakniti, op. a.), od teh je bil eden še intendant in je imel pri sebi večje zneske denarja, ki je tudi zgorel ... Italijani so držali zasedo v Kneških Ravnah še tekom noči, tako da so se morali naši borci prebijati skozi obroč v hrib. Rešili so se vsi ostali, ker so jim pomagali domačini, ki so bili takrat že v partizanih in so jim bile dobro poznane vse stezice in prelazi preko skalovja.” (A. Klinkon, 1984)

Zatekli so se pod planino Lom, v grapo potoka Godiča. Zakaj Jaka ni zaukazal umika prej, čeprav je bil o nevarnosti obveščen, se ne ve.

Vpliv domačih partizanov na odnos vaščanov do narodnoosvobodilnega boja

Jaka je pogosto hodil v bližnji Poljubinj po hrano in druge potrebščine. Tam je dobival tudi koristna obvestila. Ker so ga vaščani poznali, so partizanom še bolj pomagali, se spominja Pavla Leban (1974). Z njim sta v vas največkrat prišla komisar Anton Knapič in mitraljezec Ivan s Sel nad Podmelcem. Njihov prihod je precej vplival na domače fante, da so tudi sami odšli v partizane, dodaja v zapiskih Kronike narodnoosvobodilnega boja v vasi Poljubinj Pavla Leban (1974).

Jaka je v Poljubinju obiskoval tudi svojo sestro Marico, ki je med materino internacijo živela pri družini strica Bibeljna. Stričeva žena Jožefa je njemu in partizanom, pretežno domačinom, med njimi Francu Jermolu in Andreju Šavliju (Sutovemu), pomagala s hrano pa tudi sicer, kakor se je dalo.

Kljub tesni sovražnikovi mreži na Tolminskem, ki so je sestavljale vojaške, karabinjerske, fašistične in financerske posadke s svojimi ovaduhi, ne le v dolinah, mestih in vaseh, temveč tudi v hribih in na planinah, sta se solidarnost in sodelovanje med domačini in partizani krepila. Pri tem so bili partizani in aktivisti tudi v prednosti. Ker so zelo dobro poznali svoje grape in doline, gozdove in pobočja hribov, so se večinoma uspešno izognili zasedam, hajkam in aretacijam. Ne pa vedno in takrat je bilo lahko tudi zelo hudo.

Spomladanske akcije Tolminskega bataljona

V marcu in aprilu so čete bataljona, ki mu je poveljeval Jaka, izvedle vrsto oboroženih akcij. Napadle so postojanko, ki je varovala električno centralo v Oblokah, železniško postajo na Grahovem in v bližini vasi razstrelile železniško progo. Prav tako so razstrelile železniško progo pri Podmelcu, napadle financersko postojanko na Slapu ob Idrijci, spremstvo avtomobila v Pečinah, karabinjersko patroljo in italijansko postojanko pri Podmelcu, italijansko patroljo, ki je varovala železniško progo na območju Grahovega, alpine na Ponikvah, trikrat italijansko postojanko Rut pri Grahovem in podobno. Med napadom na

*Slika 33:
Četa prvega bataljona
Severnoprimorskega odreda
spomladi blizu Ponikev na
Šentviški planoti*

italijansko patroljo blizu Grahovega je življenje izgubil Jakov znanec in soborec Viktor Rutar z Ljubinja. Po aprilskem napadu druge čete na italijanske karabinjerje in vojake na Šentviški planoti ji je prva četa, ki je taborila v Godiči, ob srečanju izrekla veliko pohval.

Odhod iz tabora Godiča in smrt mitraljezca Decembra

Po dnevih taborjenja bataljona v taboru prve čete v grapi Godiče je 22. ali 23. aprila zjutraj padlo povelje za odhod.

“Iz globeli smo prišli na planino Lom in potem na planino Rut-Temno Brdo. Med premikom je komandant Jaka dal povelje “v strelce”. Vsi smo s poti planili navkreber proti vrhu Kobilje glave, a smo bili prepričani, da je to le vaja oziroma priprava na morebitno presenečenje. Še posebej, ker smo hodili podnevi. Toda komandant Jaka je gotovo bil obveščen o nevarnosti in nas je nahrulil, da se ne obnašamo kot vojaki in nas hitel razmeščati med grmovje na položaje. Šele pozneje smo opazili kolono italijanskih vojakov, ki se je visoko nad nami pomikala po grebenu Kobilje glave in Jalovnika. K sreči nas niso opazili. Naš bataljon se je ustavil na planini Temno brdo, kjer so nam v stanu skuhalo večerjo. Jaka je nekaj borcev poslal v zasedo po poti, ki pelje v Sela nad Podmelcem, nam pa je odredil, da lahko gremo počivat v spodnje staje na planini Rut. Komandant Jaka je potem izbral še nekaj borcev, med njimi Decembra, in so odšli proti Selam. Oba sta nosila temno plavo karabinjersko uniformo, še danes ju vidim.” (P. Leban, 1974)

Ančka Golja s Sel nad Podmelcem se spominja, da so bili tedaj z Jakom in Milanom Jugom - Decembrom tudi Jakov brat Anton Manfreda, Mirko Golja (Naun) in še trije partizani. Par dni pred tem so ji naročili, naj za Tolminski bataljon, ki se je odpravljal na pohod, v dolini zbere čim več zdravil, sanitetnega materiala in hrane. Ko so tistega dne ob mraku prišli do nje, je bilo že vse pripravljeno, le kruh in potica sta se še pekla. Bila je namreč velika noč. Ker se jim ni mudilo, ji je Jaka dejal, naj še njim pripravi rižoto. Zaupal ji je, da čakajo še na nekaj borcev, ki naj bi tistega večera prišli s Šentviške planote in s katerimi so se zmenili, da se dobijo na Selih. Zaradi varnosti se je odločil, da se iz hiše pri Goljevih umaknejo na Selsko brdo, kjer naj bi počakali na večerjo. Malo po deveti uri zvečer so se vrnil. Jaka je borcem ukazal, naj pojedjo, sam pa je odšel na stražo. Med borci, ki so vstopili v hišo, je bil tudi December. Kot vedno dobre volje je živo pripovedoval o tem, kako je pred kratkim z mitraljezom “kosil” Italijane na Dabru. Kmalu je vstopil Jaka in povabil Ančko in njenega sina pred hišo. Tam jima je namignil, da sliši streljanje in ju prosil, naj mu pomagata določiti, iz katere smeri prihaja. Zdelo se mu je, da iz Ruta, Ančinemu mladoletnemu sinu pa, da iz Loj. Streljanje je naznanjalo težave, zato je borcem ukazal, naj hitro povečerjajo, se umaknejo nad vas in tam počakajo na soborce s Šentviške planote. Vse kaže, da niso bili dovolj hitri, saj je Jaka okoli pol desetih zvečer ponovno vstopil v hišo in ukazal, naj gredo takoj vsi ven in ugasnejo petrolejke, ker sliši hojo. Le še mesečina jih je osvetljevala, ko so Ančka, sin Evgen in svak Ivan gledali za njimi skozi okno. “Od hiše proti Štefnakovemu kozolcu so šli v strelce, ko se je Jaka oglasil: ‘Stoj! Kdo je tam? Tu je Jaka, komandant bataljona!’ Verjetno je pomislil, da so prišli tovariši s Planote. ‘Alto la! Chi va la?!’ se je zaslišal glas in takoj za tem streljanje. Partizani so se hitro umaknili mimo hiše v grapo.” (A. Golja, 1980)

O tem je slišal praviti tudi Ivan Božič:

“Partizani so v Goljevi hiši čakali na potico. Okrog pol desetih zvečer je vstopil Jaka in ukazal, naj takoj zapustijo hišo in se umaknejo v Loje in grapo, saj da so prišli Italijani. Jaka je bil vesten in skrben do svojih ljudi. Tisti večer je hodil not in ven ter oprezal pred hišo. Na Jakov ukaz so borci zapustili hišo

in se vsi, razen Decembra, usmerili proti grapi. December je šel naravnost po travniku in tam so ga na slepo zadeli Italijani, ki so spuščali rafale v temo. Ranjen se je privlekel do prve hiše v Lojah, kjer so ga Italijani ubili. V žepih svoje uniforme ni imel ničesar, nobene stvari po kateri bi ga Italijani lahko prepoznali. Katarina Šorli je skozi okno opazila, da se na polju nekaj blešči. To je povedala še parim dekletom in skupaj so odšle na njivo. Zagledale so Decembrov mitraljez in kapo in ju na hitro zagreble. Zvečer se je Jaka vrnil in poskušal izvedeti, kaj je z Decembrom. Izročili so mu mitraljez in kapo. Jaka se je takrat prepričal, da je December mrtev.” (I. Božič, 2022)

V spominih na narodnoosvobodilno borbo iz vasi Loje in Kneške Ravne je o tem dogodku zapisano:

“Italijani so bili zaradi izdaje obveščeni o partizanskih premikih in so se še isti večer napotili na Sela, kjer so pri Goljevih presenetili partizansko patroljo. Na slepo so začeli streljali na hišo, v kateri so bili partizani, ki jim je k sreči uspelo pobegniti. Streljanje je trajalo kake pol ure. Decembra, ki je ščitil umik in se kot zadnji prebijal skozi vrata, so ustrelili v peto in tako ranjen se je potem privlekel do hiše v Logu.” (A. Klinkon, 1984)

Tam naj bi klical ljudi, da bi mu pomagali, a po pričevanju Pavle Kenda (1974), ki se je spominjala pripovedovanja mame Tereze Kenda (Kašnarjeve) o tem Pavli Leban, mu niso hoteli odpreti. Vlekel se je naprej do Loj in Kašnarjeve hiše, kjer pa ni bilo nikogar doma. Ko se je nato privlekel še do Gašperjeve hiše, je ponovno padel v italijansko zasedo. Vojaki so ga začeli obstreljevati. Ker je bil že hudo ranjen, se ni mogel uspešno braniti. Kmalu je pod streli umrl.

Žena Jakovega brata Valdija, Tilka Manfreda (2017), je slišala praviti, da se je takrat Jaka s skupino odpravil na Sela po hrano in stvari, ki naj bi jih na poti do zbirališča, kjer naj bi se formirala Gradnikova brigada, potrebovali. Bil je ravno veliki petek. Tovariši so čakali na Decembra in ker ga ni bilo, niso takoj krenili na pot proti Golobarju.

Pavlo Leban (1974) in druge borce bataljona, ki so počivali v stajah na planini Rut, je sredi noči zbudil strel iz pištole in Jakov ukaz Uzbuna. Tako je Jaka ravnal ponavadi, ko se je bilo treba na hitro premakniti. Skočili so pokonci in odrinili proti taboru pod planino Lom. Že med potjo je šlo od ust do ust, da Decembra ni in da je bil ranjen, ko so skupino na Selih napadli italijanski vojaki. Niso pa še vedeli, da je ponovno padel v zasedo in bil ubit. Tisto noč, okoli treh ponoči, so se na Brdih nad vasjo ponovno zaslišali strelji. Tudi partizani, ki so prihajali s Šentviške planote, so padli v zasedo, a so se srečno izvlekli. Mir so imeli tudi vaščani, saj jih tisto noč Italijani niso vznemirjali. Sela so partizani zapustili ob zori.

Okoli šeste ure zjutraj je šla Štefnakova mama sejat deteljo na zorano njivo blizu kozolca in v razorju naletela na mitraljez in partizansko kapo triglavko. Ranam navkljub je Decembru očitno še uspelo skriti mitraljez. Tilka Manfreda (2017) je slišala, da ga je pustil v gnoju, verjetno pa je šlo za pognojeno njivo. Štefnakova mama je o najdbi takoj obvestila sosede. Z njo so na njivo odšle Ančka Golja, Tina Šorli in Angela, ki so potrdile, da sta mitraljez in kapa Decembrova. Ker so se bale, da so v bližini Italijani, so Decembrove stvari kar tam in na hitro zakopale. Okoli osme ure zjutraj je prišel od Logarja nekdo povedat, da je njihov prag ves krvav. Decembrovo truplo so Italijani odvlekli na Knežo in vaščane spraševali, ali ga kdo pozna. Čeprav ga je večina poznala, njegove identitete niso izdali. Italijani so ga 24. aprila 1943 s častmi pokopali na kneškem pokopališču, saj so mislili, da je njihov vojak. Ravno takrat so namreč iskali pobeglega karabinerja. To so izvedeli tudi Seljani. Ko se je istega večera Jaka s patroljo vrnil na Sela in prevzel Decembrov mitraljez in kapo, je vaščanom še sam povedal, kaj se je zgodilo. Da so pod Štefnakovim kozolcem naleteli na Italijane in da je takoj ukazal umik. December, ki

da jih je hotel zaščititi, je jurišal na zasedo in bil ob tem ranjen. Odvlekel se je do vasi Loje, kjer so ga Italijani spet napadli in ubili. (Ančka Golja, 1980)

Tako se je zaključilo življenje Milana Juga - Decembra iz Solkana.

V GRADNIKOVİ BRIGADI

Komandant prvega bataljona Gradnikove brigade

Spomladi je v vojaškem in političnem vodstvu Slovenije že bila prisotna ideja o formiranju brigad na Primorskem. Kljub tehtnim pomislekom, predvsem Mirka Bračiča, komandanta Primorske operativne cone, je Centralni komite Komunistične partije Slovenije ocenil, da je sovražniku potrebno pokazati svojo moč. To je nameraval doseči s premiki brigad vzdolž obeh bregov reke Soče, hkrati s tem pa je želel opogumiti ljudi in jih motivirati za vstop v narodnoosvobodilno gibanje in partizanske vrste. Tako je Primorska operativna cona z ukazom št. 8 dne 10. aprila 1943 primorskim komandantom naložila, da iz Južnoprimskega odreda formirajo Gregorčičevo, iz Severnoprimskega pa Gradnikovo brigado. Komandant slednje je postal Danilo Šorović, tako imenovani Titov oficir, za njegovega namestnika je bil določen Anton Bavec - Cene, za političnega komisarja pa Cveto Močnik - Florijan. Ivan Manfreda - Jaka je postal (ostal) komandant prvega, Tolminskega, bataljona, sedaj Gradnikove brigade. Njegov politični komisar je ostal Anton Knapič - Lojze.

Proti Golobarju

Brigada naj bi se prvič zbrala 26. aprila na planini Predolina, a je bilo le dan prej določeno novo zborna mesto na Golobarju. Pri tem se je tragično zapletlo in brigada se je v polnem sestavu prvič zbrala šele 14. maja na Miji. Pred odhodom na Golobar je imel Tolminski bataljon okoli sto trideset borcev in malo manj kot polovica je bila še vedno neoborožena. Po italijanskem napadu na partizansko patroljo na Selah in Lojah se je Jakov bataljon ponoči vrnil v tabor Godiča in se na pot ponovno podal 24. aprila zvečer. Hodili so mimo planine Lom in mimo kraja Zadlaz-Žabče ter se ob koncu dneva utaborili v taboru Na jeli. Na tej poti je Jaka s patroljo skočil še na Sela po Decembrov mitraljez in kapo. Naslednji večer so se odpravili proti Čadrgu in se po srečanju s prijetno presenečenimi vaščani nad tako veliko partizansko vojsko spustili k Tolminki. Bila je deroča in izgledalo je, da jo bo težko prebresti. Partizani so se odločili, da jo prečijo po brvi, na kateri je manjkalo veliko brun. Da so se, tudi po vseh štirih, preplazili čeznjo, so potrebovali kar dve uri. Ko se je začelo daniti, so se ustavili nekje med Pologom in planino Krn. Zaradi spopada na Selih so zamujali na zbor brigade. To je marsikomu od njih rešilo življenje. Popoldan jih je vznemirilo streljanje iz smeri Golobarja in postali so zaskrbljeni. V stiku z vaškimi aktivisti so prišli do zaključka, da gre na Golobarju nekaj hudo narobe. Kljub temu so se zvečer previdno napoliti naprej. Anton Knapič - Lojze se tega dela poti spominja takole:

“Proti večeru smo krenili proti sedlu med Krnom in Drežnico. Noč je bila temna in rosilo je. Borci, ki so bili spredaj, so morali z rokami otipavati pot. Za razdaljo, ki bi jo podnevi prešli v treh urah, smo porabili devet ur. Naposled smo le prišli v bližino taborišča v gozdu nad stajami. Ura je bila že štiri. Glede na to, da smo bili do kože mokri in da je do taborišča bilo še pol ure hoda, smo sklenili, da do zore počakamo v stajah. Povsod naokrog smo razpostavili straže, proti Drežnici smo poslali patroljo, en vod pa je zasedel greben, čez katerega pelje pot v taborišče, z nalogo, da nam omogoči umik, če bi nas napadel sovražnik.

S komandantom Jako sva odšla proti stražarju, ki je stal na križišču. Tam sva zvedela, da je bilo v bližini slišati nekakšno hojo. Sprva sva menila, da gre za kako našo patroljo iz enot, ki prihajajo na Golobar. Komandant pa je za vsak primer s pištolo nekajkrat ustrelil v zrak. Takoj nato se je oglasila italijanska brzostrelka. Borci, čeprav na moč utrujeni, so hitro poskakali na noge, nato pa smo z glavmino zasedli položaje na grebenu, kjer je bil že dotlej en naš vod. Začelo se je daniti. Nekaj sto metrov od staj, ki smo jih bili zapustili, so bile v dolinici še neke druge staje. Kljub megli in dežju smo opazili, da je okrog njih vse živo. Nismo pa mogli razločiti, če je to kak naš bataljon ali pa so Italijani. Tedaj so nama sporočili z levega krila, da se neke skupine bližajo tudi taborišču, kamor smo se nameravali umakniti. Morala sva se hitro odločiti, kajti zemljišče tod, kjer smo bili, ni ustrezalo, zlasti pa še ne za primer, če bi se bilo treba ves dan boriti. Pot v taborišče nam je bila zaprta, za hrbtom pa smo imeli cesto, na kateri bi lahko že v pol ure imeli sovražnikove okrepitve iz Kobarida. Sklenila sva, da bomo skušali z vpitjem ugotoviti, kdo je pravzaprav pred nami. Na naše prve pozive nismo dobili nobenega odgovora. Ker tudi na naslednja dva poziva ni nihče odgovoril, sva sklenila, da bomo še nekajkrat ustrelili v to smer. Brž, ko smo to storili, smo že zaslišali vpitje: 'Noi siamo alpine!' Niso pa streljali, ker so nas imeli za svoje. Čim smo to izvedeli, smo z vsem orožjem vžgali po njih, nato pa se za grebenom hitro umaknili proti vznožju Krna. Megleno in deževno jutro nas je obvarovalo, da nismo imeli nobenih izgub, razen nekaj ranjencev. Italijani so nas namreč obstreljevali celo s težkimi minometi. Umikali smo se po čistini, vendar toliko narazen drug od drugega, da sovražnikov ogenj ni mogel imeti takega posebnega učinka." (S. Petelin, 1983).

Italijanska vojska je 26. aprila na planini Golobar napadla del Severnoprimskega odreda. Zaradi Jakove previdnosti in modrih odločitev vodstva, da se zavarujejo in pravočasno umaknejo, v spopadih prvega bataljona z Italijani ni bilo žrtev. Dušan Pirjevec - Ahac je v maju pisal Beblerju, da je bil napaden tudi prvi bataljon in da pogrešajo šestnajst borcev. To pa seveda ni pomenilo, da so padli. Velike izgube je utrpel drugi bataljon na Golobarju, kjer je bilo ubitih štirideset borcev in bilo veliko ranjenih. Partizanske vrste je zajelo malodušje, tako da so se morali poveljniki močno potruditi, da so borcem ponovno dvignili moralo. Hkrati so jih poskušali prepričati tudi v smiselnost obstoja brigad na Primorskem. Veliko borcev je namreč menilo, da tako velike enote niso primerne na terenu z gosto prepredenostjo sovražnikovih postojank, z neugodnimi geološkimi danostmi in ob nevarnosti brigadnega načina vojskovanja. Menda je dvome o tem gojil tudi Jaka. (Vasilij Manfreda, 2020)

Umik na Mrzli vrh

Ko se je prvi bataljon srečno izognil usodi drugega bataljona, se je umaknil na Konjsko planino pod Krnom. Tja je s preživeli borci prispel tudi komandant brigade Danilo Šorović. Naslednji dan so na vrh Krna poslali izvidnico, a Italijanov ni bilo več videti. Še isti večer so se umaknili v stari tabor prve Tolminske čete pod Mrzli vrh in tam ostali nekaj dni. Jaka ni bil ranjen in je lahko polno opravljal svoje naloge in skupaj z ostalimi poveljniki blažil prizadetost borcev zaradi smrti tovarišev in jih hrabil. Zoper nekatere so tudi ostreje nastopili, kot se spominja komandant Šorović (Stanko Petelin, 1983). Med drugim so zamenjali del nižjega poveljniškega kadra. V kavernah iz časa prve svetovne vojne je bilo še veliko granat in te so v naslednjih dneh predelali v ročne bombe. Življenje se je nadaljevalo. Počasi so okrevali.

Proti zahodu

Novice o zelo verjetnem zlomu fašistične oblasti v Italiji, ki jih je obveščevalka Katra (Ilka Devetak

Bignami iz Tolmina) pridobila v stiku z visokimi italijanskimi častniki, so partizansko vodstvo navdajale z občutkom skorajšnjega zmagoslavja, zaradi namere večine italijanskih generalov, da obdržijo Italijo znotraj rapalske meje in okrepijo boje s partizanskim gibanjem, pa tudi s skrbjo. Težkemu položaju navkljub je Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije štabu Primorske operativne cone naročil, naj se brigade v primeru kapitulacije Italije usmerijo proti Furlaniji in ne proti Gorenjski. V skladu s tem ukazom se je tudi prvi bataljon Gradnikove brigade pod Jakovim vodstvom s priključenimi borci drugega bataljona premaknil na desno stran Soče. V Fonih se jim je prvega maja pridružil še tretji bataljon. Skupaj so krenili proti Matajurju, kjer se jim je nato pripojila še glavnina drugega bataljona.

Neuspela zaseda nad Kobaridom in odvzem funkcije

Gradnikova brigada je 10. maja taborila na Matajurju, Gregorčičeva na Kolovratu, a medsebojnega stika nista imeli in tudi nista vedeli, kje se druga nahaja. Okoli pol enajstih dopoldan so gradnikovci zaslišali na Kolovratu streljanje. Kmalu so ugotovili, da je tam Gregorčičeva brigada in da so jo napadli Italijani. Gradnikova brigada ji je sklenila pomagati. Na Livku se je odločila napasti vod italijanske čete in tako pritegniti pozornost nase. Jaka je s prvim bataljonom krenil v zasedo proti Kobaridu, da bi italijanskim okrepitevam preprečil prihod na Livek.

Napad se je začel okoli enih popoldan in je trajal pet ur. Partizanom postojanke ni uspelo zavzeti. Za to je bilo več razlogov in en izmed njih je bil ta, da Jakov bataljon nad vasjo Idrsko ni napadel tovornjaka, ki so ga Italijani iz doline poslali na pomoč napadenim na Livku. Jaki naj bi menda zatajil puškomitraljez in zato ni mogel dati znaka za napad. Kasneje so mu zaradi tega odvzeli funkcijo komandanta bataljona in ga degradirali v komandirja čete. Do kapitulacije Italije je tako poveljeval prvi četi drugega bataljona Gradnikove brigade. Težko je vedeti, ali je bila kazen primerna ali morda prestroga in ali so v podobnih primerih na enak način kaznovali tudi višji poveljniški kader. Napad na Livek je ne glede na Jakovo napako dosegel svoj namen. Italijanska četa je prenehala napadati Gregorčičevo brigado, saj se je umaknila s Kolovrata, da bi pomagala napadenemu vodu na Livku.

Reorganizacija na Miji in ločitev od bratov in sestre

Na Matajurju so borci Gradnikove brigade po snežnem metežu, ki je pobelil vrhove, premraženi vztrajali še dan ali dva po napadu na Livek, nato pa so se čez dolino Nadiže premaknili na Mijo, kjer se je brigada 14. maja 1943 prvič zbrala v celotnem sestavu. Komandant Gradnikove brigade Danilo Šorović je najprej ukazal poskrbeti za ranjence. V naslednjih dneh je vodstvo brigade temeljito preuredilo čete in bataljone, da so postali približno enako številčni in oboroženi. Zamenjalo je nekaj vojaških poveljnikov in določilo drugega brigadnega komisarja, Antona Bavca - Ceneta, ki je pred tem vršil dolžnosti namestnika komandanta brigade. Na Miji se je Gradnikovi brigadi pridružil komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič. Poveljevanje prvemu bataljonu, v katerem so bili Jakovi bratje in sestra, so po Jakovi razrešitvi zaupali domačinu Jožetu Štihu - Marku, prvemu partizanu iz Sužida.

Ker je bil Jaka premeščen v drugi bataljon, z brati in sestro ni mogel več biti v tako pogostih stikih kot prej. Pogosto je mislil nanje, na očeta, ki je kot kurir stražil Karavlo P-23 na Mrzlem vrhu, na sestro Marico v Poljubinju in mamo Berto, ki je bila že več kot dva meseca v koncentracijskem taborišču južno od Rima.

Napad na sovražnikovo vozilo pri Kobaridu

Gradnikova brigada je po zamenjavi kadra ostala na Miji, kjer se je 16. maja srečala z manjšo skupino razhajkanih borcev Gregorčičeve brigade. Ta je tisti dan odšla v Benečijo. Potem ko je pri Msinju prečkala Nadižo in blokirala dve sovražni postojanki, se je na Špiku spopadla s fašisti in z alpini. Nekaj borcev te brigade se je ob prečkanju Nadiže obrnilo, se vrnilo in naletelo na Gradnikovo brigado. Poveljstvo jim ni verjelo, da je Gregorčičeva brigada razbita, je pa presodilo, da potrebuje pomoč. Da bi del pozornosti Italijanov z Gregorčičeve brigade preusmerilo na Gradnikovo, je slednji ukazalo, naj med Kobaridom in Bovcem napade italijansko kolono vozil.

Na dan napada, 18. maja, je Gradnikova brigada v zgodnjih jutranjih urah med Kobaridom in Trnovim postavila dva kilometra dolgo zasedo. Del drugega bataljona in vod so v zaščito pustili na severnem delu Stola in na njegovem grebenu. Zavarovali so se tudi v smeri proti Kobaridu in Žagi. Jaka je bil morda z glavnino brigade v zasedi Na Gradu. Takrat je že bil komandir prve čete drugega bataljona, vendar ni povsem jasno, kje vse se je ta dan boril. Še dober teden pred tem je bil komandant prvega bataljona, ki je bil sedaj na levem krilu. Njegovi borci so imeli nalogo zvaliti skale na glavno cesto in jo zapreti.

Iz smeri Bovca je pripeljal italijanski tovornjak, v katerem je bil del poveljstva enega od bataljonov alpinskega polka, in se pred ovirami ustavil. Prva četa prvega bataljona je v bliskovitem jurišu napadla posadko. Nanjo je vrgla par bomb, pri čemer je ranila in ubila nekaj vojakov. Pobrala jim je oblačila, zaplenila orožje in strelivo, dve radijski postaji, zažgala kamion in se hitro umaknila. Malo pred sedmo uro zjutraj so borci čete že hiteli proti vrhu Stola, saj so predvideli, da bodo italijanske okrepitve prišle zelo hitro. To se je tudi zgodilo. Italijani so jim sledili, a do hujših spopadov takrat še ni prišlo.

Boji na Stolu

Sovražnik jih je napadel v poznem dopoldnevu. Partizani so si poiskali kritje v kavernah iz prve svetovne vojne na planini Božca. Izidor Stres se spominja:

“Boj se je začel ob enajstih dopoldne. K sreči smo imeli dobre položaje v strelskih jarkih iz prve svetovne vojne. Sovražnik se je našim položajem približal na dobrih sto metrov. Popoldan nas je začel obstreljevati še z minometi. Z vseh strani nas je obkolil in zato smo morali vztrajati na položajih prav do noči. V boju nam je prav prišlo tudi kamenje, ker smo z municijo morali varčevati. Italijani so večkrat jurišali, vendar smo jih vsakokrat zavrnil. Imeli so tudi žrtve in zato jih je bilo še bolj strah. Z naših položajev smo dobro slišali njihova povelja, vendar so se jih vojaki upirali izvajati, saj so vedeli, da jim vsak juriš prinaša nove žrtve. Ker smo bili zvečine Primorci in smo znali italijansko, smo se med seboj pošteno zmerjali. Približno ob štirih me je v glavo zadel drobec mine. Borec, ki je bil blizu mene, je opazil, da sem hudo ranjen, in me je potegnil na varno. Na pomoč so mi priskočili Dragica Rome (deklisko Braniselj, op. a.), politični komisar prvega bataljona Pavle Berenič - Gašper in neki bolničar iz Sela. Tedaj pa je med nas padla še ena mina, ki je Gašperju skoraj odtrgala roko, pa tudi Dragico je močno obrizgala.” (S. Petelin, 1983)

Jaka je bil tedaj v bližini Dragice Braniselj, bolničarke prve čete, do nedavna “njegovega”, prvega bataljona. Ko je med reševanjem soborca Stresa sama potrebovala pomoč, je takoj priskočil k njej in jo odnesel na varno.

“Ranjen je bil mitraljezec Izidor Stres. V kritje mu je pomagal četni komisar Pavle Berenič - Gašper s

Prema. Četna bolničarka Dragica Braniselj je takoj prihitela na pomoč soborcu, a v tem je padla še ena mina in ranila vse tri. Mine so padale na partizanske položaje in ranjenih je bilo že več kot deset borcev. Dragico je odnesel v zaklon Ivan Manfreda - Jaka s Huma pri Ljubinju.” (J. Peterka in R. Uršič, 2016)

Usoda je hotela, da so se prav na ta dan Italijani namenili pregledati in “očistiti” teren med Mijo, Kobaridom in Žago in je bilo zato na tem območju več kot tisoč italijanskih vojakov, karabinjerjev in kvesturinov. Prvi bataljon Gradnikove brigade, ki je tedaj štela okoli tristo šestdeset borcev, je zadrževal napadalce toliko časa, da je glavnina brigade lahko zasedla položaje na grebenu Stola. Jaka (1944) je v svoji kadrovski in vprašalni poli napisal, da je na Stolu s svojo četo zadrževal sovražnika in z njo manevriral po bojišču. Verjetno je bila prva četa drugega bataljona, ki ji je takrat poveljeval, v bližini prvega bataljona, da je lahko tako hitro priskočil na pomoč Dragici Braniselj, ki je bila bolničarka prve čete prvega bataljona in je pomagala ranjenemu Stresu iz tretje čete prvega bataljona.

Umik na Polovnik in v Prode

Zvečer je streljanje ponehalo. Italijani so po terenu postavili gosto mrežo zased, da bi partizanom preprečili umik in jih naslednje jutro, okrepljeni s svežimi silami, napadli in uničili. Partizani so njihove naklepe slutili, zato je štab Gradnikove brigade še isti večer ukazal prečenje Soče in vzpon na Polovnik. Jaka je z glavnino brigade sledil predhodnici, v kateri so bili domačini, ki so teren dobro poznali. Še pred polnočjo so prebrodili deročo Sočo in se premočeni in prezebli začeli vzpenjati na Polovnik. Ko je italijanska patrolja z žarometi osvetlila južna pobočja hriba, so poplegli in čakali, da se oklepniki na cesti oddaljijo. Sreča je bila na njihovi strani, saj jih Italijani niso opazili, čeprav so bile tisto noč patrolje na cesti pogoste. Ko so dosegli planino Jama, so bili nekateri tako sestradani, da so iz segrete kozje krvi napravili kroglice in si z njimi tešili lakoto, še preden so kuharji uspeli skuhati meso.

Naslednjega dne, 19. maja, so s planine na Polovniku opazovali kolono dvaindvajsetih tovornjakov, polnih italijanskih vojakov, poslanih v zasede, in vojake, ki so po spopadu na planem prebili noč in čez dan nadaljevali s preiskovanjem območja med Mijo, Kobaridom in Žago. Italijani še ves dan niso opazili, da so se jim partizani izmuznili iz obroča. Gradnikova brigada, s katero je bil ves čas tudi komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič, je nato nadaljevala pohod po pobočju Krna in naprej do tabora v Prodih, kamor je prispela 21. maja. Od tam se je verjetno premaknila na Šentviško planoto, a se nato 1. junija vrnila.

Rušenje železniškega mostu pri Kneži in umik na Vrše

V partizanskem taboru v Prodih so se borci Gradnikove brigade skupaj z razhajkanci Gregorčičeve vojaško in politično usposabljali in v začetku junija izvedli dve zelo uspešni akciji. V eni izmed njih je sodeloval tudi drugi bataljon, s skoraj stopetdesetimi in razmeroma zadovoljivo oboroženimi borci, med katerimi je bil tudi Jaka. Imeli so šest puškomitraljezov, več kot sto pušk in več kot štirideset bomb. Bataljon je ščitil napad minerskega voda, ki je 7. junija ponoči vrgel v zrak sedemintrideset metrov dolg mostni lok pri Kneži, na železniški progi Jesenice–Nova Gorica. Mine sta nastavila komandir minerskega voda, Anton Kuk - Aljoša iz Strmca in njegov namestnik, Ivan Likar - Sočan iz Loga pod Mangartom, medtem ko so ostali borci ostali v zasedi.

To je bil velik uspeh, saj je bil železniški promet na progi za več tednov onemogočen, kar je koristilo partizanskemu gibanju pri nas in v Italiji. Ta uspeh je odmeval po vsej Sloveniji. Pomen te in podobnih

akcij (še posebej po kapitulaciji Italije) omenja v enem izmed zbornikov tudi Janez Stanovnik (2014), ko (po spomilih Winstona Churchilla) piše, da so partizani v času vojne z diverzantskimi akcijami v Baški grapi, na Štampetovem in Litijskem mostu, v Postojnski jami in drugod po Jugoslaviji vezali nase večje sovražne vojaške enote, kot so jih zavezniške sile v južni Italiji.

Brigada se je 9. junija 1943, po napadih, umaknila na Šentviško planoto, se z nje spustila v dolino Idrijce, blizu Slapa ob Idrijci prebredla močno naraslo reko, se povzpela na Banjško planoto in se v noči na 11. junij utaborila na Vršah pri Čepovanu. Tam so se po dolgem deževju osušili, ogreli in spočili. Po dveh dnevih so se bataljoni razšli in se odpravili vsak v svojo smer.

V soteski brez hrane in vode

Drugi bataljon Gradnikove brigade je odšel proti Lokvam, kjer naj bi napadel italijansko posadko. A še preden se je to zgodilo, je na Kobilci padel v italijansko zasedo. K sreči žrtev ni imel. Menda se borci niso dobro znašli. Namesto da bi se začasno umaknili proti Trnovskemu gozdu in počakali, da Italijani preiščejo območje Lokev, so (ker so ukaz preveč dobesedno razumeli) krenili nazaj proti glavnini brigade. Pred hajko so se skrili v skalovje med Vršami in Idrijco, kjer so brez hrane in vode preždeli tri dni. Ko so se Italijani umaknili, se je drugi bataljon čez prelaz Oblakov vrh in Idrijco vrnil na Šentviško planoto in se spet priključil brigadi.

Ranjeni brat in prijateljeva smrt

V tistih dneh, 12. junija, je bil na Šentviški planoti ranjen Jakov brat Anton. S skupino borcev iz druge čete prvega bataljona Gradnikove brigade, med njimi sta bila tudi kurirja P-21 Zvonko Zuodar iz Volč in Gabrijel Kuštrin, in z delegatom Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko primorje Mihom Lebanom - Cirilom je pri Logarščah padel v italijansko zasedo. Bil je hudo ranjen, saj mu je med nogami eksplodirala ročna bomba. Italijani so na grmovje in drevesa, ki so rasla na kurirskih prehodih pogosto napeljali žice in nanje obesili ročne bombe (žepne granate). Veliko kurirjev je bilo ranjenih ali ubitih, ko so prišli v stik z njimi. Anton je imel še toliko moči, da se je splazil dovolj daleč in se skrnil. Našla ga je Gabrijela Makuc, aktivistka z Logaršč.

“Tri dni se je ranjen skrival v grmovju, se potem s težavo priplazil do Mešelove domačije v Logarščah, kjer mu je nudila prvo pomoč aktivistka Gabrijela Makuc, rojena Kuštrin. Zasilno zavetje so mu uredili na Šorlijevem hlevu v Logarščah in ga oskrbovali, dokler se italijanska vojska ni umaknila. Obstajala je nevarnost, da ga odkrijejo, saj so pregledovali okolico. Ko so Italijani odšli, so sporočili v Sanitetno postajo, naj pridejo ponj. Karel Čufar in Anton Kenda sta ranjenega fanta privezala na navaden stol in ga izmenjaje prenašala na hrbtu iz Logaršč do Podleskovca (Podleskovce). Po dveh nočeh so prišli na cilj. Po petmesečnem okrevanju se je vrnil v svojo enoto.” (J. Peterka in R. Uršič, 2016)

Verjetno je okrevajal prej, saj mu v kadrovske kartonu piše, da je bil sredi septembra 1943 že namestnik komandirja v Soški brigadi. V spopadu je tistega dne padel Miha Leban, Jakov prijatelj in brat Pavle Leban - Ljubinice iz Poljubinja. Anton Manfreda, ki se je kasneje zdravil v sanitetni postaji blizu Podoreha, je povedal: “V skupini enajstih borcev Gradnikove brigade sem šel iz vasi Krn na Cerkljansko. Na Logarščah je 12. junija naša skupina padla v italijansko zasedo. Padel je Miha Leban - Ciril (Tapalov) iz Poljubinja”. (J. Peterka in R. Uršič, 2016)

Pavla je tako dva meseca po smrti zaročenca Albina Lebane izgubila še brata. Nekega dne, verjetno v avgustu 1943, sta z Jako odšla v Poljubinj na obisk k njeni mami. In šele na tej poti je izvedela, da je njen brat padel:

“Dva meseca sem spraševala naše kurirje po njem, vsi so molčali in me tolažili kot otroka. Na neki poti domov, ko sva s komandantom Jako šla obiskat našo mamo, sem šele od njega zvedela vso resnico, katero sem že dolgo slutila. Mami tega nisem povedala, temveč sem jo tolažila, da bo Miha prišel. Še vedno se je skrivala pred Italijani, vsa uboga, stara in zgrbljena in po vrhu včasih še zasramovana od domačih ljudi, ki so bili zaslepljeni po kleru. Takrat je v meni dozorel sklep: Jaka, tudi jaz bom šla v brigado, nič več me ne boste zadrževali na Karavli (kot kurirko, op. a.), hočem maščevati krivice, ki nam jih zadajajo fašisti.’ Jaka je molčal in ob kapitulaciji Italije, ko so se iz italijanske vojske vrnili mnogi fantje in se je na Poljubinjskih Ravnah ustanovil Tolminski bataljon (sprva je bil njegov komandant Jaka, op. a.), se mi je želja izpolnila, postala sem bolničarka prve čete tega bataljona.” (P. Leban, 1974)

Partizanska pot Pavle Leban

Kako se je Pavla pridružila partizanom, je opisano v intervjuju Pogovor s Pavlo Leban, ki so ga za revijo Pod Kozlovim robom 2 opravile učenke tolminske osnovne šole Jasna Pariš, Renata Gaberšček in Solange Bevk.

Slika 34: Pavla Leban - Ljubinica

Ko so Pavli 5. aprila 1943 fašisti ubili zaročenca, so pri njem našli njeno pismo. Ko se je po petih dneh skrivanja vrnila domov in si pripravila nahrbtnik, odločena, da gre k partizanom, jo je v vasi opazil fašist Bizero. Ob petih popoldan je bila njena hiša že obkoljena.

“V glavi mi je vrelo. Ne da bi pomislila, sem planila proti zadnjim vratom. Na tisti strani hiše smo imeli tudi kokoši. Le-te so se prestrašile in začele frfotati, da je perje letelo na vse strani. Izza vogala se je prikazal italijanski vojak in me zgrabil: ‘Volevi scappare, aaa?’ (Si hotela zbežati, a?) in me porinil proti poročniku. Na vsa njihova vprašanja o Albinu, partizanih in o bratu, nisem odgovarjala. Poročnik je razjarjen siknil skozi zobe: ‘Boš že spregovorila na komandi!’ Ukazal je, naj se oblečem, da bi šla z njimi. Namignila sem mami, naj gre z menoj. Odločila sem se za pobeg, četudi za ceno življenja. Vsa sodrga je bila na podstrešju, le eden je stražil hlev.

Z izgovorom, da grem po plašč, sem smuknila okoli vogala in stekla. Tekla sem, kakor znajo teči le obupanci, ki jim je vrv nad glavo, ki se jim odpira prepada in jih vanj sili smrt. Noge so se mi le bežno dotikale tal. Sopeč sem dospela do skalne pečine. Nešteto krat sem jo že preplezala in sedaj je bila to edina rešitev, edina bilka, ki se jo lahko oklene utopljenec v boju za življenje. Ne da bi pomišljala sem se podala čez. Pregarjalci si niso upali naprej. Roke in noge sem imela krvave, v žilah mi je burno plala kri, v sencih mi je nabijalo kot po nakovalu...” (J. Pariš, R. Gaberšček, S. Bevk, 1974/75)

Pavla je strahoma oprezala proti vasi in mislila na mamo. So jo odpeljali? Skrivaj se je vrnila v vas in ko se je prepričala, da je mama na varnem, sta se s terencem iz Poljubinja odpravila k partizanski četi.

“Čim višje sva se vzpenjala, tem laže mi je bilo pri srcu, in ničesar razen matere, me ni vezalo več na to dolino. Moja mlada ljubezen je bila mrtva, nič drugega nisem mogla pričakovati od življenja kot boj, v katerem bi pozabila nase. Ko sem se oddaljevala od vasi, sem se z vsakim korakom čutila svobodnejšo.

Otresla sem se predsodkov, potegnila črto nad prejšnjim življenjem in prvič ravnala po svoji volji.” (J. Pariš, R. Gaberšček, S. Bevk, 1974/75)

Tako kot Pavla, se je večina žensk v Jugoslaviji osvobodila šele z narodnoosvobodilnim bojem. Ženskam je ravno zmaga partizanske vojske prinesla enakopravnost. Splošno volilno pravico so dobile 11. avgusta 1945 v Demokratični Federativni Jugoslaviji.

Pavla se je tistega dne, 10. aprila 1943, pridružila prvi četi prvega bataljona Severnoprimskega odreda, ki je taborila pod planino Lom, blizu izvira potoka Godiča. Komandant prvega bataljona odreda je bil takrat Jaka. Po ustanovitvi brigad je bila od junija 1943 do kapitulacije Italije kurirka na karavli P-22, nato je oktobra istega leta odšla s Tolminsko brigado na Gorenjsko, od decembra 1943 do konca vojne pa je bila bolničarka v partizanski bolnišnici Franja. Po vojni je bila bolničarka v vojaški bolnišnici v Gorici in do konca leta 1945 v Opatjem selu, nato pa je od septembra 1946 do razpusta bolnišnice na Krasu spet delala v njej. Opatje selo na Krasu je pripadalo coni A, v kateri je bil nastanjen tudi Jugoslovanski odred z dva tisoč vojaki. Pavla je še do konca januarja 1952 ostala v vojski, nato pa se je kot administratorica zaposlila na Občini Tolmin, kjer je konec leta 1965 dočakala upokožitev. Bila je neumorna zbirateljica in zapisovalka tako svojih kot tudi spominov drugih udeležencev narodnoosvobodilnega boja, napisala pa je tudi veliko pesmi. Nekaj jih je bilo izdanih v ciklostirani zbirki Partizanske pesmi, večina njenega dela, vključno z bogatim pesniškim opusom, pa še čaka na odgovornega urednika.

BRATU NA GROB

*Kar nekdanj si sanjal v sužnjih dneh,
je postalo resnica.
Iz žrtev trpljenja po temnih nočeh
je vzbrstela cvetlica.*

Svoboda!

*Povsod je petje, pesem, vrisk in jok;
veselje, sreča sije vsem iz oči.
Zakaj le meni oko se solzi,
ko iščem te med množico ljudi.*

A tebe ni!

*Jaz grem vsak dan na božjo pot,
skoz mlado jutro v sinji dan
me žene hrepenenje.*

*Kam?
Na bratov grob.*

(P. Leban, 1975)

Govorice o smrti Mihe Lebana

Truplo Mihe Lebana so naključno našli že razpadajoče šele septembra 1943. Med napadom naj bi se ranjen zavlekel v grmovje pod Gradiščarjevim robom. V drugi polovici meseca so ga pokopali v Gorskem Vrhu. Pogreb je organizirala Marija Grahelj - Wanca. Za postavitev spomenika bratu se je po nekaj desetletjih zavzela Pavla Leban. O Mihovi smrti se je marsikaj govorilo. Tudi to, da naj bi ga ubili “njegovi”. “Slišal sem, da je Zoran Manfreda Dolarjev iz Poljubinja tedanjemu predsedniku ZB Tolmin ob odprtju spomenika dejal: ‘Počakaj, Tapalova smo mi poknili.’” (M. Leban, 2020)

Težko je temu verjeti in še manj, da bi to storil Jaka.

“Zoran Manfreda mi je povedal, kako naj bi se to zgodilo. Nek obveščevalec naj bi Mihi sporočil, da ga kličejo na Logaršče, v štab. Miha je šel z njim in ko sta prišla na Logaršče, naj bi ju “slučajno” srečal Jaka in vprašal, kam gresta. Jaka naj bi potem dejal, da gre tudi on v štab in da lahko gre Miha kar

Slika 35: Miha Leban -
Ciril

z njim. Obveščevalec se je obrnil in šel po isti poti nazaj, Jaka in Miha pa sta nadaljevala v smeri štaba. Čez nekaj časa se je zaslišal strel. Vse je bilo vnaprej zmenjeno, zaigrano. Miho so s prevaro zvalili v past in ga ubili.” (M. Leban, 2020)

S temi govoricami je Pavla Leban enkrat po letu 1975 soočila Zorana Manfredo:

“Tudi jaz imam vprašanje: iz kakšnega razloga blatiš mojega brata Miha, ki je padel v NOV? Šele Kavčič Anica mi je povedala, da od tebe izvirajo grda obrekovanja, ki jih trosiš okoli že 30 let. Zdaj hočem vedeti, kako: prvo si govoril, da je bil moj brat likvidiran od partizanov, potem si rekel Anici, če ga niso bili Italijani ustrelili, bi ga bil jaz likvidiral, zdaj pa praviš, da je bil samo premeščen drugam zaradi neke napake. Vidiš, kako odkrito lažeš, za taka obrekovanja padlih borcev se boš zagovarjal.” (P. Leban, po 1975)

Prav verjetno je, da Zoran Manfreda ni lagal, pač pa je bil kot mnogi drugi zbežan od najrazličnejših informacij, ki so krožile med ljudmi, nekdanjimi borci in tistimi, ki narodnoosvobodilnega boja niso podpirali. Drugi bataljon, v katerem je bil Jaka, je bil 12. junija, v času Mihove smrti, blizu Vrš pri Čepovanu, v smeri Lokev in ne na Šentviški gori, tako da je res malo verjetno, da bi bil v Mihovo smrt vpleten Jaka. Ali je Miha padel v boju ali je bil ubit in koliko je resnice in koliko zgolj domnev v zgornjih izjavah, ne vemo. Očitno bo tudi Mihova smrt kot smrt mnogih v vojni, vsaj za nekatere, ostala skrivnost. Žalostno bi bilo, ko bi govorice držale, saj Miha ravno tega ni želel; da bi brat nad brata dvignil roko: “Jaz sem za borbo, samo da se Slovenci med sabo ne bomo klali.” (P. Leban, 1974)

V arhivu Pavle Leban se je ohranil tudi del vsebine pisma, ki ga je Franc Šavli Medved, sekretar Komunistične partije Slovenije za Tolminsko, pisal članu Pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Primorsko Dušanu Pirjevcu - Ahacu:

“Dragi tov. Ahac!

Kar si mi naročil glede onega krščanskega socialista /Mihael Leban/ ki ga je že Lojze /Tomo Brejč/ predlagal v Pokrajinski odbor, sem že uredil. Ta človek je star 44 let, pošten zaveznik, zelo vplivna osebnost, znan kot star klerikalec, po poklicu kmet, aktiven v našem delu, ter velik sovražnik bele garde. On odide v Gorico 11.1.1943 s prvim jutranjim vlakom, naša kurirka v Gorici ga osebno pozna. Z njim odide Danica (Kogoj Danica) iz Kneže.” (P. Leban, 1974)

Slabo varovanje

Med 20. in 28. junijem se je drugi bataljon Gradnikove brigade nahajal v Gorskem Vrhu na Šentviški planoti. Proti koncu meseca je brigada dobila povelje, naj se z glavnino premakne na Cerkljansko, na Šentviški Gori pa naj skupina petnajstih borcev napade italijanski vojaški tovornjak. Ali je Jaka šel na Cerkljansko ali je ostal na Šentviški planoti, se ne ve. Prav mogoče je, da je ostal na planoti, saj zgodovinski viri omenjajo četo (bila je lahko le prva ali druga) drugega bataljona, ki naj bi jo 28. junija jugozahodno od Korita napadla šesto dvanajsta četa stočetrtega alpskega polka. Do napada je prišlo zaradi izdaje in površnega varovanja. Po polurnem spopadu se je napadena četa umaknila na varno. Tudi glavnina brigade, ki se je nahajala blizu italijansko-nemške meje na Cerkljanskem, je bila napadena. Menda bi v spopadu ob boljšem vodstvu lahko tudi zmagala. A se je raje umaknila čez mejo,

prek minskih polj in žičnih ovir, na Gorenjsko. Na srečo je med pohodom začelo močno deževati in so se italijanski vojaki, ki bi morali stražiti mejo, raje zatekli v senike in počakali, da je ploha šla mimo, mimo pa je šla tudi Gradnikova brigada. Že naslednji dan se je iz Davče po skupinah vrnila na Šentviško planoto in se kmalu zatem brez prvega bataljona odpravila v Prode, kjer naj bi se borci odpočili in si nabrali novih moči.

Izdaja in napad na intendantsko skupino v Godiči

Konec aprila 1943 so v opuščeni tabor v soteski ob izviru potoka Godiča, kjer je zgodaj spomladi pogosto taborila prva četa nekdanjega Severnoprimskega odreda, poslali intendantsko skupino, v kateri so bili Franc Jermol (Jermolov) in Andrej Šavli (Sutov) iz Poljubinja, Franc Kavčič (Tinežev) in Ivan Rutar (Zajčev) iz Žabč, Anton Krivec (Gašperjev) s Prapetna in Hinko Laharnar (Seljakov) s Ponikev.

V začetku junija so imeli v bližnjem seniku sestanek poljubinski terenci: Franc Luznik, Anton in Andrej Janež (oba Jenakova), Jožefa Rejc (poročena Leban), Arnejc Kuk (Tinčev) in Anton Manfreda (Bibelj), Jakov stric, ki je bil konec maja izpuščen iz goriškega zaporu. Slednjemu je bila poverjena naloga za zbiranje hrane. Jaka in Ivan Leban sta od nje dobivala tudi cigarete, kupljene pri Jožefu Carlju iz Tolmina. Od tega sestanka naprej so Jakovega strica naslavljali z vzdevkom Hrast.

Z omenjenimi aktivisti so imeli stik tudi intendanti Gradnikove brigade, ki so skrbeli, da so njeni bataljoni v Prodih imeli dovolj hrane. Vsak večer so se iz tabora spustili v bližnje vasi, od domačih terencev prevzeli živila in jih ponoči mimo planine Stador odnesli v partizansko skladišče. Na planini so se vedno ustavili pri Jožefu Rejcu (Zajčevemu) iz Poljubinja, ki je bil tam kot mlekar. Povezan je bil z Osvobodilno fronto in je na planini skrbel, da so pastirji varovali skrivnost in se čuvali pred izdajstvom.

Proti jutru 7. julija so na planini Stador molzli krave, premočeni intendanti pa so se od tam vračali v tabor. Nihče ni slutil, da se bliža konec. Jermolova sestra Tina se spominja: "Tisto usodno noč med 6. in 7. julijem sem jima (bratu in Andreju Šavliju) še ob treh zjutraj skuhalo žgance z mlekom. Takrat sem bratu povedala, da v Poljubinju že govorijo, kje se nahaja njihovo taborišče. Zunaj je divjala strašna nevihta, deževalo je kot iz škafo. Ko sta pojedla, sta oba odšla s težkim bremenom hrane na hrbtu." (T. Jermol, 1983)

Zaradi izdajstva so za tabor v Godiči izvedeli tudi Italijani. Njihovi vojaki so sledili menda iz cerkniškega zaporu izpuščenima moškima iz Benečije, ki sta 7. julija okoli sedmih zjutraj v italijanskih uniformah in z rdečo zvezdo na triglavkah pastirje na planini Stador spraševala po partizanih. Predstavila sta se kot izgubljena borca, ki da iščeta svojo četo. Pastirji so bili nezaupljivi, a je en izmed njih, Jožef Leban (Lamljanov), ki je ravno prišel in ni vedel za mlekarjevo opozorilo, po vztrajnih prošnjah popustil in jih odpeljal v partizanski tabor. "Še preden so prišli, so italijanski vojaki že zaprli obroč okoli izvira Gadiče in planine Stador. Šest partizanov so zajeli med spanjem. Prisilili so jih, da so si skopali jamo in jih ustrelili. Ubili so tudi pastirja, ki jih je pripeljal do tabora. Sedem pastirjev so zaprli v hlev na planini Stador in jih naslednji dan odpeljali v Tolmin." (J. Peterka in R. Uršič, 2016)

O tem dogodku, ki je zlasti domačine iz bližnjih vasi hudo pretresel, piše Pavla Leban, ki se poimensko spominja vseh ubitih in zaprtih pastirjev:

"Na planini Stador so aretirali vse pastirje in mlekarja. Aretirani so bili Jožef Rejc (Zajcov), Alojz Leban

(Andrejčkov), Tone Kragelj (Lukcov), Ivan Kavčič (Štefov), Ivan Janež (Janežov), Andrej Kavčič (Kavšč) in Ivan Kozorog (Smaličev) iz Poljubinja ter Navrtnikov in Miklavšč z Ljubinja. Izpustili so le Andreja Kavčiča in Ivana Janeža (enega zaradi starosti, drugega zaradi debelosti), ostale so zaprli v italijansko taborišče (Cairo Montenotte v Savoni, op. a.) in jih po kapitulaciji Italije odpeljali v Nemčijo. Internacijo v Mauthausnu sta preživela samo Alojz Leban in Anton Kragelj.” (P. Leban, 1974)

Odločitev za brigade in zaostritev discipline

Krivdo za toliko žrtev in partizanske neuspehe je pokrajinsko partijsko vodstvo videlo v odsotnosti poveljniškega kadra, tj. komandanta in komisarja cone v brigadah in brigadnega vodstva v bataljonih, medtem ko je komandant cone Mirko Bračič vzrok za to videl v okrepljenih in številčnejših sovražnih patroljah in zasedah tudi v planinskem svetu, v povečanem izdajstvu, nedoraslem starešinskem kadru in pomankanju orožja.

Sredi julija so imeli v Prodih sestanek, na katerem je Mirko Bračič, sprva tudi sam skeptičen, brigadnim funkcionarjem le s težavo dopovedal, da so brigade potrebne in primernejše od čet. Najprej je naletel na hud odpor, v katerem so ga poskušali prepričati o nasprotnem. Po peturnem sestanku pa je bilo njegovo mnenje, da naloge, ki jih narekujejo sedanje in prihodnje razmere, lahko izvajajo edino brigade, le sprejeto. Na konferenci so še sklenili, da bodo zaostрили vprašanje discipline in odgovornosti. Sprejeli so stroge ukrepe proti vsem, ki bi samovoljno zapustili brigado ali izgubili orožje. Kazen je bila lahko tudi smrt. Ko je kmalu po zaostritvi disciplinskih ukrepov Mirko Bračič v Prodih naletel na spečega stražarja, je bil slednji takoj obsojen na smrt in ustreljen.

Tudi Jaka je bil v podobnih primerih zelo strog. Ivan Pipan - Janko (1990) je Roku Uršiču povedal, da je Jaka nekoč, ko je njegova enota taborila v bližini planine Razor (verjetno pod planino Lom, op. a.), zavrnil prošnjo borca iz Baške grape, da bi doma obiskal bolno mamo. Slednji ga ni ubogal in naključje je hotelo, da so se potem srečali nekje med Močilami in Kneškimi Ravnami. Jaka je vzel pištolo, ga ustrelil v glavo in ga zvrnil pod stezo.

Jože Manfreda (2015), Jakov bratranec, pa se spominja, da mu je Jakov brat Matija pripovedoval, kako sta nekoč s soborcem šla prenočit domov in kako ju je med vračanjem v enoto nekje v Hudi grapi med planino Lom in Temnim brdom zalotil Jaka. Brata je pustil, borca z Ljubinja pa je na licu mesta ustrelil.

Gradnikova brigada se je poleti 1943 pripravljala na odhod v Benečijo. Ker pa je pred tem, 10. julija, že prišlo do izkrcanja anglo-ameriških sil na Siciliji in ker je brigada zaradi pogostih italijanskih napadov in velikih izgub potrebovala počitek in oddih, je partizansko vodstvo spremenilo načrt in jo nameravalo umakniti na višje predele Krnskega pogorja. Iz Prodov se je poleg tretjega bataljona premaknil tudi drugi bataljon, v katerem je bil Jaka, in 17. julija prispel na območje Krna.

Zmagovita bitka pod Krnom

Gradnikova brigada se je v zadnjih italijanskih hajkah zelo izčrpala. Poleg pomanjkanja hrane, neprimerne obutve in dolgih maršev je bilo veliko borcev obnemoglih, bolnih in za boj nesposobnih. Ko je drugi bataljon skupaj s štabom brigade prispel pod Krn, so Italijani že vedeli za njihovo prisotnost, vendar so za napad nanje čakali okrepitve. Tudi partizanske kolone, ki se je ponoči premikala čez Pretovče, niso napadli. Franc Curk - Nace, brigadni kronist je kasneje zapisal:

“Po utrudljivem nočnem pohodu smo se na sedlu med Mrzlim vrhom in Krnom nekoliko odpočili. Na naša vprašanja, kako daleč je še do taborišča, nam je vodič odgovoril: ‘Saj smo že skoraj tam!’ Medtem ko je kolona počivala, so me odredili v zasedo, kakih petdeset metrov pred njo. Tovariša, ki sta bila z menoj, sta se šepetaje začela nekaj pogovarjati, meni pa se je nenadoma zazdelo, da se je v bližini premaknil kamen. Zato sem opozoril svoja tovariša: ‘Tiho, tu pred nami je nekaj zašumelo!’ ‘Samo se ti zdi tako. Midva nisva ničesar slišala’, sta mi odgovorila in nadaljevala šepet. Napenjal sem ušesa, slišal pa nisem ničesar več. Vsakdo izmed nas si je nekoliko kasneje, ko smo bili že v taborišču, poiskal prostor za počitek in se ves izčrpan zvalil po tleh. Straže in izvidnice so odšle na svoja mesta. Komaj pa sem se ulegel v mehko listje in se pokrtil čez glavo, nas je že dežurni spravljal pokonci in ukazal, naj se pripravimo za na pot. Zvedeli smo, da je v bližini našega zadnjega počivališča bila sovražnikova patrolja, ki pa se nas ni upala napasti, temveč je sovražnik začel zasledovati našo kolono šele potem, ko je dobil okrepitev. Tudi iz drugih smeri smo videli patrolje po kakih sto mož, kako se nam bližajo.” (S. Petelin, 1983)

Takrat je bil pod Krnom tudi Jaka Avšič, namestnik poveljnika slovenske partizanske vojske, ki je s komandantom Danilom Šorovičem in štabom brigade razpravljal o kočljivi situaciji. Poleg drugega bataljona in Jake Avšiča ter njegove spremljevalne skupine so bili tam tudi ranjenci, ki so zaradi ogroženosti bili prisiljeni zapustiti bližnjo partizansko bolnišnico. Poveljniško vodstvo pod Krnom je odločilo, da morajo borci ne glede na kočljiv položaj sprejeti boj z Italijani na Krnskem pogorju.

“ ‘Tu ne smemo ostati! Takoj na Krn! Mitralski naj varuje umik!’ je ukazoval komandant brigade Danilo Šorovič. Hiteli smo po strmini navzgor, gozd pa se je čedalje bolj redčil. Do vrha je bilo še tri ure, toda tam je bila sama goljava in bi nas sovražnik utegnil opaziti. Komaj smo stopili na neko večjo goljavo, že se je po nas vsula svinčena toča — najprej iz težke brede, nato pa še iz drugih vrst orožja. Obstreljevali so nas iz smeri Mrzlega vrha. Svinčena pesem nam je toliko pomagala, da smo na vrhove Krna prisopihali že v poldrugi uri.” (S. Petelin, 1983)

Italijani so 18. julija v zgodnjih jutranjih urah napadali s krnskih planin Zaslap in Leskovce, s planine Sleme pod Rdečim robom in s planine Duplja pri Krnskem jezeru. Napad je trajal ves dan in del noči. Čez dan so dobili nove okrepitev, tako da je bila zvečer brigada obkrožena s šestimi ali sedmimi sovražnimi četami. Tone Svetina je v Planinskem vestniku po pripovedovanju Jake Avšiča o borbi na Krnu napisal:

“Da, to je bila borba, da malo takih. In tudi dan je bil vroč in tako dolg, da ga ni bilo konca. Menda je bila to najuspešnejša borba, v večjem obsegu, izbojevana v golem skalovju visokogorja Julijskih Alp. Borbe za Krn, v kateri so partizani potolkli elitne enote italijanskih alpinov, 18. julija zlepa ne bodo pozabili. Monte Nero, kot so prekrstili to goro, jim to pot ni bil naklonjen.

Na vojno področje Alpske cone sem prišel s svojo varnostno četo po nalogu Glavnega štaba kot pomočnik komandanta NOV Slovenije, da organiziram kombinirani udar primorskih brigad v Benečijo. Glavni štab je namreč pripravil obsežnejši operativni načrt, ki ga v celoti nismo mogli izvesti. Nameravan je bil celo napad na Čedad in Videm in tudi hitra drzna akcija na koncentracijsko taborišče Gonars, kjer so bili zaprti mnogi Slovenci. V glavnem pa je šlo za razširitev akcijskega radija vojnih enot Alpske cone, ker bi s tem dosegli večjo manevrsko sposobnost in varnost osvobojenega ozemlja. Italijanski fašizem je usihal in naša vojska je bila v silnem ofenzivnem naletu. Začel se je vdor naših brigad v Benečijo, kar je povzročilo velik preplah in zaskrbljenost pri italijanskih in nemških štabih. Kaj kmalu so spoznali, da je izhodiščni položaj tega vdora področje Krnskega gorovja, ki svoja severna pobočja razteza kot roke h goram, ki so mejile na osvobojeno ozemlje. Zato so vrgli na to ogroženo področje vse, kar so imeli razpoložljivega.

Tiste dni pred spopadom sem se z varnostno četo vrnil preko Soče na Krn. Prišel sem iz Gregorčičeve brigade, ki je vodila težke boje na Matajurju in Stolu. Imel sem naloge za Gradnikovo brigado, ki je bila poslana Gregorčičevi v pomoč. Situacija je bila kočljiva. Soča je bila v zasedah. Sovražnik je pričakoval novih partizanskih enot, zato so bile vse postojanke v Soški dolini aktivne. Že prvo jutro smo opazili na terenu sovražne patrole. Zaradi izrednih nalog sem se spretno izogibal spopadu. Vsak dan smo menjali taborišče. Spali smo itak samo zunaj v gozdu, po pobočjih okoli Krna. Italijanski izvidniki so nas sledili in nas iskali. Zato smo bili na oprezu tudi ponoči. Noč, preden je prišla Gradnikova brigada, sem imel v taborišču preplah. Da fantje kljub dobri volji od izčrpanosti na straži ne bi zaspali, sem postavljajl nočno stražo le na drevo. In tako je nekaj po polnoči zahrstelo vejevje in nekaj je telebnilo med speče tovariše. Vsi smo bili pokonci in z orožjem nared. Pa je le stražar, ki je na bukvi zadremal, padel z drevesa. Poslal sem drugega na drevo in spet smo lahko brez skrbi polegli.

Naslednjega jutra je prispela na Krn udarna brigada Ivana Gradnika. Bila je prekaljena v borbah. Posebno se je odlikovala na Kobariškem Stolu, kjer se je obkoljena prebila ter pobila mnogo Italijanov, za kar je dobila naslov udarna brigada. Sedaj je brigada prihajala iz Cerkljanskega preko železniške proge v Baški grapi in preko Čadrga v Krn, da bi se prebila na Matajur, kjer bi se združila z Gregorčičevo, za skupen vpad v Benečijo.

Vesel sem bila sporočila, da je brigada prispela in se utaborila po planinah za vasjo Krn, obenem pa me je zaskrbelo, ker sem bil prepričan, da je spopad neizbežen.

Sestal sem se s štabom brigade. Komandant je bil Šorovič, po poklicu učitelj, eden izmed Titovih oficirjev, ki nam jih je poslal Glavni štab v pomoč. Pojasnil sem jim situacijo. Že med razgovorom so prišli obveščevalci poročat, da se po sledovih brigade bliža večja italijanska kolona. Tudi patrole so prišle v stik s sovražnikom na več drugih mestih. Kazano je bilo, da vrše obkolitev in se pripravlja večji napad, ki ima gotovo namen brigado uničiti, ne le ovirati.

Resno smo preudarili kočljivi položaj in sklenili, da borbo moramo sprejeti, izkoristili pa bomo glede obrambe vse možnosti in prednosti, ki nam jih nudi zemljišče. Zato smo se odločili sprejeti borbo v višavah, na samih skalnih vrhovih Krnskega pogorja.

Bataljoni so se v naglici oskrbeli s hrano in v prvem mraku so se dolge kolone pomikale skozi zadnji redki gozd v skalnato s travo poraslo goličavo pod stenami. Mimo planine Leskovice je kolona trudno lezla preko prvih melišč in se vzpenjala v zavetje mračnega skalovja, ki je fantastično v obeh smereh rastle vedno bolj divje in nedostopno v nebo. Šli smo po planinski stezi, drzno speljani v lijakasti hudourniški grapi, ki je delila Maselnik od Rdečega roba. Pod težkim bremenom orožja smo se v soparnem poletnem zraku kmalu osopli. Toda vzpenjali smo se vztrajno in naglo, računajoč z možnostjo, da znajo poslati oddelek alpinov z druge strani, ki bi nas presenetili na vrhu.

Na ravnici ob malem Krnskem jezeru, ki je čisto kot sokolje oko, je štab brigade obstal. Bili smo v srcu sivega golega skalovja, nad nami so se risali v temi na obeh straneh okoli 2000 metrov visoki grebeni vrhov in nad njimi je bilo samo še zvezdnato nebo. S štabom sem znova proučil situacijo. Odločili smo se zasesti dominantne točke po grebenih vse od vrha Krna kote 2245, Škrbine 2077 do Rdečega Roba, kote 1905 in 916, ter vzdržati v borbi en dan in se z nočjo prebiti čez Sočo.

Že ponoči so bataljoni odšli na svoja mesta. V prevotlenem skalovju, kavernah iz prve svetovne vojne, so se na vseh redkih možnih dohodih utrdile naše skupine. Teren je bil borcem dobro poznan, saj jih je večina že brskala po pobočju Krna, ki je bilo posejano z železjem in neeksplozivnimi granatami,

katere so hodili demontirati in jih uporabljali za razstrelivo v sabotažnih akcijah, daleč naokoli. Morala in bojna pripravljenost enote je bila na višini. Borci so bili prekaljeni v spopadih, utrjeni od pohodov in pripravljeni biti se do zadnjega naboja. Zato nas ni bilo strah čakati jutra. Edina skrb je bila, da smo imeli malo municije ter nobenega upanja, da bi se med bojem dalo kaj posebnega zapleniti.

Tako je bledela noč. Bližalo se je zgodnje, sveže poletno jutro. Čudovit visokogorski mir je bil razlit med skalovjem, motilo ga je le od časa do časa trkljanje kamenja, oddelek naših, ki ponoči ni zasedel vrha Krna in ga je nameraval v jutranjem mraku. Bili so skoraj pod vrhom, ko jih je vrgel na tla silovit ogenj avtomatskega orožja. Nedaleč od njih so huronsko vpili italijanski alpini. Oddelek je sprejel boj in se zaradi premoči umaknil nazaj na greben Škrbine v sestav bataljona, odmev streljanja pa je zamrl v ostenjih. Zdaj smo si bili na jasnem, da bodo še pred prvim svitom napadli. Vso noč so koncentrirali svoje enote. Tako so alpini morali priti na vrh Krna že zgodaj ponoči, verjetno po samem robu stene krnskega nosu, da so nas tako prehiteli. To mi ni bilo pogodu.

Sicer je bil naš položaj za obrambo odličen. Saj smo držali nekaj kilometrov dolgo fronto, vse po grebenih do Rdečega roba, in Italijani so imeli za napad pripravno samo ne preveč strmo pobočje Škrbine, kamor smo vedeli, da bodo usmerili svoj glavni udar. Vse je bilo v strogi pripravljenosti. Komandni kader je bil na najnevarnejših mestih. Sam s svojimi sem zapiral pobočje na desnem robu Škrbine, ki je zapiral Italijanom dohod na jugozapadne grebene, ki bi jim omogočili obkolitev. Še pred dnem se je v mlačni beli svetlobi pod nami zaslišalo trkljanje kamenja, šum plazečih se teles in laški šepet. Kmalu za tem smo jih tudi zagledali. V dvojni gosti strelski vrsti, razpotegnjeni od sedla pod vrhom do zahodnega roba, ki strmo pada v krušljivo ostenje, so plezali alpini z ošpičenimi klobuki in izzivalnim peresom, od skale do skale. Preko dneva smo jih spoznali, da so bili nesramno predrzni... Vedel sem, še preden smo se spoprijeli, da bomo imeli opravka z elitnimi, za boj v skalovju dobro izurjenimi enotami, ki so v veliki premoči. Toda kljub temu so se nam zdeli s svojimi ošiljenimi klobuki skoraj smešni, ko smo jih jemali na muho, kajti videli smo, da jih bo treba čim več in zagotovo pobiti.

Počasi so tekle minute njihovega mačjega približevanja. Borci so hladnokrvno čakali povelja vse dotlej, da so bili tako blizu, da se je v lesku njihovih oči in nerodnem kobacanju od skale do skale že bral strah pred neznanim. Salva puškinih strelcev in uničujoč ogenj naših mitraljezov jih je prilepil za skale. Med ostenji pa je grmel odmev, kot da bi se rušili pogubonosni plazovi. Lahki so začeli noro streljati. Ranjenci so kričali, nekateri so vlečali mrtve. Rohnenju in treskanju granat pa ni bilo konca.

Spodaj so jih oficirji pričeli priganjati. Spet so začeli napredovati. Vpitje se je pomešalo z eksplozijami in pritisnili so z vseh strani z nevzdržno spočito silo, kot bi nas kar v prvem naskoku hoteli vreči z grebena. Z ročnimi bombami je bil razbit tudi ta napad in morali so se umakniti, preklinjajoč, z ranjenci in mrtvimi vred. Zavladalo je popolno zatišje. Bovške gore, zavite v čad, so se zableščale v jutranjem soncu. Spodaj globoko pod nami pa je v dolini Soče ležala bela megla, ki se je počasi lizala navzgor po pobočjih. Zdaj v sončni luči je bil vsak prikovan za svojo skalo, kakršno si je izbral – mi in oni. Vsak premik je oznanil oster strel ali rafal. Z ognjem smo tipali razpored in iskali drug drugega.

Po tem napadu se je oglasilo streljanje daleč za hrbtom. Menda so poizkusili tudi po grapi pod Rdečim robom, potem pa je spet tišina legla med gore.

Sonce se je dvignilo nad gore in začelo vroče pripekati v skale. Alpini so nas s krnskega pobočja obsuli s strahovitim strojničnim ognjem. Krogle so prašile skalovje in oglušujoče treskale. Od naših so izza kritja škilili le redki izvidniki in poročali o pregrupacijah in novih silah sovražnika.

Potem je megla prišla Italijanom v pomoč. Veter jo je cefral in v presledkih so cunjasti oblaki zagrinjali tudi vrhove. V tej zlato mlečni kopreni so alpini znova pritisnili. Za njimi pa še črnosrajčniki in policija. Kazalo je, da za vsako ceno nameravajo prodreti na vrh. V meglenem peklju se je na robu prepada odigral spopad moža z možem. Sledil je juriš za jurišem. Boj se je vršil od kamna do kamna in naši so se že morali umikati.

Nenadoma pa se je megla razpotegnila in alpini so ostali našim kot tarča na dlani. Spet smo jih vrgli nazaj pod pobočje.

Z novo meglo so spet napadli. Nič drugega nam ni preostalo, kot držati grebene do poslednje patrone. Do noči je bilo še daleč. Italijanov je bilo vedno več in našim je zmanjkovalo municije. Tako so nam v megli pridrli prav pred cevi in ko se je razkadila, je padel iz neposredne bližine v glavo zadet komandir moje varnostne čete, mladi, drzni in hrabri Slavec Novak. Tudi v brigadi so bile žrtve. V najtežjih trenutkih sem dobil že nekaj predlogov za umik, česar pa nisem dovolil. Umik bi pomenil uničenje brigade v italijanskih zasedah, ki so tičale za vsako stezo. Nazadnje se je megla le razpotegnila in sonce je žgalo z jasnega neba ter žežalo utrujene borce. Alpini so se umaknili. Nad planino Zaslap pa so prihajale mule z metalci min. Bilo jih je mnogo, sonce pa je bilo še visoko in niti nagnilo se ni k bovškim goram.

Metalce min so razvrstili v varni razdalji od naših krogel. Naš položaj pa je kot izumrl. Vse, razen nekaj izvidnikov, se je poskrilo v kaverne, jarke in škraplje, tako da uničujoči minometalski ogenj, ki je zavil naš položaj v ogenj in dim, ni napravil nobenih izgub, čeprav so streljali dobro. Tako so nekajkrat počesali greben in hrumenje eksplozij in žvižganje kamenja ter izstrelkov je presunljivo pelo nad dobro skritimi glavami.

Za tem ognjenim navalom so znova plezali v naskok. Ko so bili odbiti, so spet poizkusili. Naše so potisnili više v greben, toda z grebena vreči jih niso mogli. Tudi plezalci, alpini, ki so se skušali priplaziti v bok, so slabo opravili. Z daljnogledom sem budno opazoval vse italijanske premike spodaj v pobočju. Zadnji napadi niso bili več tako drzni. Spodaj so zbirali mrtve in ranjene. Sodil sem, da so obupali, sam pa sem bil prepričan, da so to bitko izgubili. Zadnji napad je bil celo neučinkovit in obotavljajoč.

Umikali so se, čeprav so le redki strelji prasketali mednje. Naši so bili z municijo na koncu. Le zavest, da so neskončno dolg dan vzdržali ogromno premoč, jih je vzpodbujala, da bi se branili tudi s kamenji, če bi bilo treba.

Sonce je utonilo za gorami. Spodaj je zavladal popoln mir. Neko osuplo zadovoljstvo nad nečim velikim in pomembnim, ki je prišlo tako nenadoma in nepričakovano, čeprav tako zaželeno, je prevzelo enoto.

Italijanski štab je obupal in prenehal z napadom. Umikali so se v dolino. Izsušenih ust in lačnih oči so se začeli po skalovju razkropljeni borci zbirati v skupinice.

Začudeni so se krvavi, opraskani, z zadnjimi naboji v žepu, ozirali za sovražnikom, ki je že globoko spodaj vlekel svoje mrtve in ranjene. Vedno manjši so postajali Italijani, nepomembnejši so se izgubljali v grapah, po katerih so prilezli v napad.

Ko je mrak zabrisal sence v triglavskih gorah in je bilo v koritu Soče že povsem temno, se je zbrala zmagovita brigada k zadnjemu slovesu od svojih mrtvih tovarišev. Mrtvi so dobili svoj dom na grebenu Škrbine. Zagreblji smo jih in založili gomile s kamenjem.

Gradnikovci so krenili po svoje. Poslovili smo se, saj smo doživeli skupaj velik, težak, nepozabni dan.

Brigada se je usula trudno, toda nezadržno iz vrhov mimo jezerca proti Soči. Sam pa sem krenil proti Bogatinu.

Prvi sončni svit me je z mojimi našel za Bogatinom. Gradnikovci pa so z rosnih pobočij Kolovrata zrlji na bele skalne vrhove in zelene strmine krnskega gorovja, tja, kjer so s krvjo zapisali nov list slave v zgodovino svojega naroda." (T. Svetina, 1958)

V tej bitki bi moral Jaka s prvo četo zasesti vrh Krna, ker pa so ga že zavzeli Italijani, se je četa utrdila na grebenu med Krnskim sedlom in vrhom Batognice. Najhujši spopadi so bili prav tam. Najbolj izpostavljene položaje so branili komisar čete Andrej Volarič - Organist, po domače Martinov iz vasi Svino pri Kobaridu, Slavec Novak iz Avšičevega spremstva, Ivan Likar - Sočan iz Loga pod Mangartom in Jaka, ki je bil komandir čete. Ivan Likar je o boju pod Krnom med drugim zapisal:

"Zasedli smo višinske točke med Rdečim robom in Batognico, kjer smo pričakali Italijane. / .../ Napadalo je več kot tisoč Italijanov, nas je bilo okoli sto oboroženih s puškami, bombami in petimi puškomitraljezi. / .../ Od jutra do večera so Italijani prehajali v napad s klicem 'Savoia'. Ko so se nam približali na dvajset metrov, smo odbijali napad za napadom. Pozivali so nas k predaji, češ, da nam drugega ne preostane in da nam bodo preprečili vsak umik iz obroča. Mi smo jim odgovarjali z bombami, s puškami in puškomitraljezi. Trije moji tovariši in jaz (Andrej Volarič, Slavec Novak, Jaka Manfreda (komandir čete), smo držali ključni položaj na Batognici, od koder smo odbili vse italijanske napade. Komandant Šorović nam je neprenehoma donašal ročne bombe in nas vzpodbujal, da moramo vzdržati do noči. Jaz kot minerec sem pripravil dve granati iz prve svetovne vojne. Spustili smo jih po drči v gručo Italijanov. Eksplozirala je le ena, ki je ubila precej alpinov. Okrog sedme ure zvečer je italijanski kapetan skušal streti našo borbenost in kričal proti nam, da so dobili težke bacače, s katerimi nas bodo vse likvidirali. Mi smo se neprestano bili in odbijali vsak njihov napad do noči. Italijani so tako neusmiljeno tolkli z minobacači, da je prav kamenje smrdelo. Jaz sem dobil ob umiku v levo nogo in zadnji del telesa sedemindvajset izstrelkov minometne mine in rano od ročne bombe v trup. Komisar čete Volarič in mitraljezec Slavc, spremljevalec Jake Avšiča, sta padla. Samo komandir Jaka Manfreda s Huma se je zmazal brez posledic. Mene so ob umiku prenesli nad vas Krn in me tam pustili. Prišli so terenci in me spravili v bolnico pod Selce." (Z. Likar, 2011)

Drugi bataljon se je iz obroča prebil med planino Stador in Maslenikom, po kozji stezi mimo planine Leskovca. Vodil jih je domačin Stanko Berginc - Maks, ki je teren dobro poznal. S seboj so hoteli odvesti tudi ranjence, ko pa so izvedeli, da Italijani bolnišnice pod Krnom niso našli, so jih raje pustili tam. Bataljon se je spustil do Soče, jo pri Kamnem prekoračil in se povzpел na Kolovrat. Prva četa drugega bataljona se je 22. ali 23. julija zbrala v Selih nad Podmelcem. Ni znano, ali je bil Jaka takrat še z njo ali pa se je že zdravil pri sorodnikih v Poljubinju. Morda med spopadom, ki ga opisuje Ivan Likar, še ni bil ranjen. Je pa tistega dne zagotovo bil ranjen v roko. Sam v svoji kadrovski in vprašalni poli piše, da je šel v bolnišnico, vendar njegovega imena na bolniškem seznamu ni najti. Se je pa brez dvoma zdravil pri Manfredovih v Poljubinju. "18. julija meseca 1943 je bil Jaka ranjen v bitki na Krnu, desetdnevno zdravljenje in nego sta mu nudili v moji hiši moja žena in njegova sestra Marica." (A. Manfreda, 1975)

O tem pripoveduje tudi Jakova sestrična Marija, poročena Rutar, iz Žabč:

"Ko je bil v boju pod Krnom ranjen, se je deset dni zdravil pri mojem očetu, v skednju smo ga skrivali. Takrat je k nam hodil nek italijanski vojak, bil je prijazen, saj mu je oče nekoč napravil uslugo: žena, ki ga je prišla obiskat, je lahko spala pri nas, on pa jo je hodil obiskovat. Ta vojak je spet prišel ravno, ko je bil Ivan pri nas. Bala sem se, da bi ga Ivan opazil in začel streljat. Namreč, ta vojak si je zaželel cimbrjev

z našega vrta. Hitro sem jih pobrala in mu jih dala. To je bil prijazen vojak in je spoštoval partizane. Ivanu smo potem povedali za to. Meni je žugal: 'Samo, da ne boš delala družbe Italijanom!' ” (M. Rutar, 2015)

V tej borbi je bil zvečer hudo ranjen Jakov brat Matija, borec druge čete prvega bataljona Gradnikove brigade. Sestra Danica Logar se spominja:

“Boj je trajal cel dan in Jaka je bil ranjen v roko. Proti večeru je bil ranjen tudi Matija in borec Franc, doma nekje iz Zakojce, s katerim smo bili skupaj na položaju. Franc je bil ranjen v roko, brat Matija pa je bil hudo ranjen v trebuh in krogla mu je ostala v telesu. S težavo je nama s Francem uspelo, da sva ga v mraku odvedla preko sedla med Rdečim robom in Bogatinom in ga skrila v ruševju. Ko se je znočilo, je streljanje ponehalo, toda Italijani se niso umaknili v dolino. Bili so vse okrog nas, da nismo vedeli, kdo je naš in kdo sovražnik. Matija je bil strašno žejen zaradi rane, mučila ga je vročina. Naslednjega dne se Italijani še niso umaknili, sonce pa je neusmiljeno pripekalo v stene Rdečega roba. Ko se je znočilo, sem vzela nahrbtnik in se splazila v kotlino, kjer sem prej čez dan videla sneg. Plazila sem se neslišno, bila sem tako blizu italijanskih položajev, da sem slišala njihovo govorjenje. Naložila sem poln nahrbtnik snega in ga plazeč se po vseh štirih odvedla v ruševje, kjer sta me čakala Matija in Franc. Ko smo si s snegom pogasili najhujšo žejo, se je že danilo in še bolj smo se potuhnili v ruševje. Še danes se čudim, da nas niso opazili in da smo ostali živi. Sovražnik se ni še umaknil, ko sem jaz spoznala, da za Matija ni rešitve, če ga ne spravimo v bolnico. Naslednji večer sva s Francem iskala poti, da bi ga spravila k ljudem oz. v bolnico. Toda nad nami in na obeh straneh so bili še vedno Italijani; le pod nama, kjer se je v globel spuščal prepad, je bil edini izhod. Ko se je znočilo, sva s Francem sezula čevlje, da bova lažje plezala. Matiju sva pustila nahrbtnik s snegom in se začela spuščati v prepad. Prva sem plezala jaz, ker sem bila zdrava. Franc je spustil za mano oba para čevljev in potem plezal bos. Noč je bila svetla, sijala je luna, vendar sva komaj preplezala tiste strašne prepade malo pred jutrom. V globeli sva našla studenček, da sva se končno odžejala. Tudi jedla nisva že četrty dan, Franc je poleg tega izgubil precej krvi in ni čudno, da je čisto omagal. Sama sem iskala pot naprej in končno sva se s Francem le privlekla na planino, kjer so nama pastirji dali mleka in žgancev. Po velikih naporih sem končno našla karavlo (P-23 na Mrzlem vrhu, op. a.), kjer je bil moj oče kurir, da so potem spravili Matijo v bolnico pod Krnom, kjer je bil operiran in so mu vzeli kroglo iz telesa. Tu se je zdravil do kapitulacije Italije.” (P. Leban, 1975)

Matija se je nekako privlekel do planine Sleme, kamor ga je prišel iskat Stanko Berginc - Maks. Po nekaj dneh jima je uspelo priti v sanitetno postajo v Slapiščah. Po kapitulaciji Italije je postal borec petega bataljona Prešernove brigade, nato pa je bil zaradi rane poslan v Komando mesta na Sela nad Podmelcem, kjer je ostal do sredine februarja 1944. Sestra Danica je bila januarja poslana na okrajni komite Zveze komunistične mladine Jugoslavije za Baško, kjer je pomagala organizirati prve mladinske odbore in aktive. Po dveh mesecih je bila sprejeta v okrožni komite, ki ga je vodila Ivica Kogoj.

KAPITULACIJA ITALIJE

Nove zadolžitve na Tolminskem

Da bi okrepili partizansko prisotnost v Ljubljanski pokrajini in po pričakovanem zlomu Italije pomagali partizanskim oblastem prevzeti nadzor in osvobajati še druge slovenske pokrajine, so reorganizirano Gradnikovo brigado v začetku avgusta 1943 poslali na Notranjsko v sestav Štirinajste divizije,

ustanovljene 13. julija. Jaka ni odšel z njo. Ostal je na Tolminskem. Ali je po bitki na Krnu potreboval več časa za okrevanje ali je bilo vmes kaj drugega, se ne ve, zagotovo pa so mu nadrejeni dali na Tolminskem določene zadolžitve. Od večjih partizanskih enot je na Primorskem ostal samo Primorski odred z dvema bataljonoma.

Jaka je po bitki na Krnu okrevajal najmanj deset dni, potem pa se je, verjetno v avgustu, nekaj časa zadrževal nad vasjo Poljubinj: "Julija ali avgusta 1943 so bili nad vasjo partizani, za katere smo skrbeli s hrano, med njimi sta bila pokojni Jaka in Jožef Kozorog." (A. Manfreda, 1975)

Jožef Kozorog piše podobno: "V mesecu juliju ali avgustu 1943 sem se s svojo manjšo skupino partizanov nahajal v okolici Poljubinja, kamor sem bil poslan po neki določeni nalogi. Tedaj smo bili lačni, brez hrane, in ko sem opazil Bibeljnovo hčerko, ki je pasla koze v bližini našega premika, sem se ji približal in jo prosil, da naj nam prinese nekaj hrane. Odšla je domov in nam je tedaj tudi prinesla nekaj hrane." (J. Kozorog, 1987)

Umik italijanske vojske

"Po 25 letih svoboda, solze v očeh in radost, sama radost. Prišli smo nenadoma iz gozdov. Povsod nas objemajo in poljubljajo. Svoboda, svoboda, pesem, zastava ... triumf!" (D. Pirjevec, 1945)

Ob kapitulaciji Italije, 8. septembra, je bilo na Tolminskem in v zgornjem Posočju le okoli sto oboroženih partizanov in aktivistov, raztresenih po terenu. Italijansko vojsko so razoroževali civilisti, terenci, politični delavci ter manjše skupine partizanov, zlasti iz kurirskih postaj in varnostnoobveščevalne službe. Na Vratih pri Čepovanu se je nahajala manjša četa s komisarjem Viktorjem Manfredo - Tarzanom iz Tolmina. Zjutraj 9. septembra so borci čete opazili italijanske vojake, ki so na planoto prihajali z Mosta na Soči in s Slapa ob Idrijci. V puškine cevi so imeli zatlačene bele robce. Partizani in domačini z Vrat so jim odvzeli orožje in jih spustili naprej proti Čepovanu, kjer so jim pred Trdinovo hišo ponudili kozarec vina in sendvič s sirom.

Veliko srečo je imela dan prej družina Podgornik s Šmonovega vrha, kjer so 7. septembra zvečer blizu njihove domačije partizani napadli dva tovornjaka, polna italijanskih vojakov in telegrafistov. Veliko je bilo mrtvih in ranjenih. Podgornikovi so na prošnjo italijanskega oficirja pomagali prenesti ranjence v svoj skedenj. Verjetno jih je to rešilo pred maščevanjem fašistov, ki so po napadu pridrli s Ponikev in Podgornikove odgnali na cesto, kjer so jim grozili z brzostrelkami. Oficir se je zavzel za družino, saj je menil, da bi bilo brez njih mrtvih še več, in fašisti so Podgornikove samo odgnali v hišo in jim zapretili, da se bodo naslednji dan odločili, kaj z njimi. Naslednji dan pa je na srečo družine Italija kapitulirala.

Praznjenje poljubinjskih vojašnic

Italijani so bežali. Skladišča vojašnic na poljubinjskem polju, zgrajena okoli leta 1935, so bila polna in domačini so v njih našli veliko orožja, streliva, oblačil in hrane, opremo vojaške ambulante, še poln kotel kuhanih makaronov in celo trobento. Kljub temu da so Italijani minirali smodnišnico in je eksplozija poškodovala nekatere hiše v vasi, je v vojašnicah ostalo še veliko materiala. Poljubinjci so ob pomoči Andreja Janeža, Arnejca Kuka, Andreja Lebana in drugih nabrali za skoraj dve toni oblačil in hrane. Hrano so med drugim odložili v Janeževo klet, veliko konzerv tudi v trombo za seno v Bibeljnovem hlevu, obleko pa pri Briegarju. Čeprav je bil Jaka formalno še v Gradnikovi brigadi, se je ob kapitulaciji

Italije nahajal na Tolminskem. Na njegov ukaz so stric Anton Manfreda (Bibeljnov), Andrej Leban, Ivan Kenda (Balantačev) in drugi iz opuščenih poljubinskih vojašnic s konjsko vprego odvažali ekrazit in municijo in vse poskrili nad vasjo, v Porobnu. Časa ni bilo veliko, saj so 10. septembra vojašnice že zasedli Nemci. Žal sta se takrat v vojašnicah zadrževala dva domačina in ko so ju nemški vojaki zagledali, so ju ubili.

Materina vrnitev

Slika 36: Valdi Manfreda
(Jakov brat)

Po kapitulaciji Italije se je iz taborišča Frascetti vrnila Jakova mama. Dom je našla uničen, saj so Italijani Manfredovo hišo na Humu spremenili v bunker. Zatekla se je k sorodnikom in sosedom Zakrajnkarjem in k Bibeljnom v Poljubinj. V Zakrajnkarjevi grapi sta po kapitulaciji doma živela samo oče Anton Manfreda in hči Marija, ki sta tako kot Berta preživela italijansko internacijo in se uspela vrniti domov, kjer ju je pričakala zapuščena in izropana hiša. Sinovi so bili v partizanih in v italijanski vojski. Ko je tisto zgodnjo jesen Jakov oče izvedel, da se je žena Berta vrnila in se zatekla k sorodnikom, je takoj prišel k njej. Kmalu je za silo usposobil domačo hišo na Humu in spet sta zaživela skupaj. Domov se je vrnila tudi njuna najmlajša hčerka Marica, ki je bila med njuno odsotnostjo v varstvu pri Bibeljnovi družini v Poljubinju. Da bi lažje preživeli, so jim partizani dali eno kravo. Ostali otroci so bili vsi od doma. Jaka, Valdi, Anton, Matija, Viktor in Danica so bili v partizanih, Lojzka in Jožef pa sta Tolminsko, slednji tudi Jugoslavijo, zapustila že pred začetkom vojne.

Ko je šestinpetdesetletni oče Jožef prišel domov, se je priključil terencem in nadaljeval z odporniškim delom. Zaradi tega in otrok v partizanih je moral biti zelo previden in čeprav v vasi ni bilo več sovražne postojanke, se je izogibal spanju v hiši. Včasih se je čez dan zadrževal v gozdu, včasih doma. Berta si je postopoma opomogla, vendar so posledice surovih razmer v taborišču ostale in je do smrti bolehal za astmo.

Nadaljevanje borbe in formiranje Tolminskega bataljona

“Nihče izmed nas, ki je doživel sončne septembrske dni leta 1943, jih ne bo pozabil. Pozneje smo jih imenovali “prva svoboda”. S pesmijo in zastavami smo dajali duška prvemu občutku prostosti, ki smo jo doživeli po dolгих letih. Mnogi izmed nas so verjeli, da je konec vojne in je svoboda že dokončna. Žal, to ni bilo res. Na tleh je bila le polovica dvoglave zveri, druga polovica, bolj nevarna in kruta od prve, je še bila in grizla okoli sebe. Treba jo je bilo pokončati. / .../ Primorcem ni bilo težko dopovedati, da se je treba bojevati tudi proti Nemcem, ki so kruto segli po naši zemlji. Razočarani nad staro Jugoslavijo so se zavedali, da morajo z drugimi Slovenci in jugoslovanskimi narodi vzeti usodo v svoje roke in si ustvariti novo domovino, svobodno na zunaj in na znotraj. In dasi se je bilo težko privaditi misli, da vojna še traja in da svoboda še ni dokončna, so nas dogodki silili v to. Primorci niso imeli ničesar več izgubiti, ampak vse samo priboriti. Prijeli so za orožje, ki ga je na umiku puščala za seboj italijanska vojska. Mnogi so iz ječ in taborišč odšli naravnost v partizane. Drugi so zapustili svoje mirne domove in se pridružili borcem. Med njimi je bilo veliko deklet in mladine, ki so jo imeli fašisti že za svojo, a so se bridko uračunali. Prav ta mladina je dokazala svoje junaštvo in požrtvovalnost v dneh bojev za Gorico. / .../ Vsak se je zavedal, da gre za osnovne pravice. Še več: šlo je za naš goli obstanek. / .../ Šlo je za to,

da bomo ostali na svoji zemlji. / .../ Pred očmi so mi partizanske kolone, ki so lačne vztrajale na dolgih marših, a jih je krepila partizanska pesem in jih spremljala v boj. V duhu vidim hiše na naših samotah ali v neposredni bližini sovražnikovih postojank, ki so se borcem gostoljubno odpirale v nočeh in jim nudile streho za počitek. Stokrat so mi v mislih trde, zdelane roke kmečkih ženic, ki so ponudile kos kruha ali postavile skledo na mizo. Vedno znova sem prepričan: če bi ne bilo te povezave v razumevanju in ljubezni, bi v neenakem boju ne bili vzdržali. / .../ Leta bojev, krvi in solza, naporov in pomanjkanja. Ali sme kdo reči, da nismo izpolnili svoje dolžnosti? Za vsako ped naše primorske zemlje v južnem soncu, za vsako drevo ali cvetlico po ena kaplja krvi in ena solza. Za to ceno smo našo zemljo za vedno odkupili za nas in za naše otroke. ” (F. Bevk, 1963)

Na severnem Primorskem se je takoj po kapitulaciji Italije narodnoosvobodilni boj razvijal samostojno, saj je slovensko partizansko vodstvo s severnoprimorskim uspelo dobiti stik šele v začetku oktobra 1943. Na Tolminskem septembra in oktobra ni bilo nobenega od bataljonov Primorskega odreda. Bili so le terenci, aktivisti Osvobodilne fronte, kurirji in skupine varnostno obveščevalne službe. Zagotovo je bil prisoten tudi Jaka, vendar se ne ve natančno, s kakšnimi nalogami. Obstaja več pisnih pričevanj (med njimi Pavle Leban), da je bil sredi septembra na Poljubinskih Ravnah pod Jakovim vodstvom formiran Tolminski bataljon. To omenja tudi Stanko Petelin v knjigi Prešernova brigada: “Iz spominov nekaterih borcev te brigade je moč sklepati, da so v Poljubinskih Ravnah že 12. septembra ustanovili četo, ki je takoj nato prerasla v bataljon. Komandant tega bataljona naj bi bil Ivan Manfreda - Jaka. Bataljon je imel tri čete: eno v Poljubinskih Ravnah, drugo v Čadrgu, tretja pa je odšla na Šentviškogorsko planoto.” (S. Petelin, 1967)

*Slika 37:
Poljubinske Ravne*

V bataljonu so bili pretežno domačini, ki so se po kapitulaciji Italije vrnili iz italijanskih specialnih bataljonov. Med njimi je bilo tudi nekaj Poljubinjcev: Alojz Rejc (Zajcov), Ivan Leban (Zajčkov), Janko Leban (Andrejčkov), Anton Kozorog (Jakopčev), Franc Kenda (Bekšov), Janko Rutar (Krnčenov), Stanko Kozorog (Smaličev), Hilda in Silva Cuder (Modrasarjevi), Pavla Kavčič (Mlinarjeva) in drugi. Med Poljubinjci sta bila tudi Franc Testen (Žuberjev) in Ivan Leban (Ruscov), ki sta kasneje prestopila na domobransko stran. Prvi je bil po vojni izgnan iz Jugoslavije, drugega pa je februarja 1945 aretirala narodna zaščita. Po zbranih obremenilnih dokazih ga je vojaško sodišče obsodilo na smrt.

Jeseni 1943 je že veljala obvezna mobilizacija v partizanske enote. Jakovemu stricu Antonu iz Poljubinja in še nekaterim, ki so se zglasili na zbornem mestu v Poljubinjskih Ravnah, so zaradi starosti in drugih okoliščin dovolili, da se vrnejo domov in narodnoosvobodilnemu boju pomagajo od tam.

Poleg Tolminskega bataljona sta se v zgornjem Posočju takrat formirala še dva: Šavlijev bataljon v Zatolminu in bataljon Simona Kosa v Nemškem Rutu. Šavlijev bataljon naj bi se po nekaterih pričevanjih po prihodu nemških tankovskih enot v Tolmin, 20. septembra 1944, umaknil čez Sočo in se odpravil proti Goriškim brdom. Po drugih pričevanjih pa naj bi odšel v Čadrg. Iz teh bataljonov, s skupno štiristo do osemsto borci, naj bi se v Nemškem Rutu oblikovala Tolminska brigada, najprej pod poveljstvom Toneta Curka - Gorjana in namestnika Franca Jereba - Slavka, potem pa Franca Čopija - Borutina in komisarja Draga Rebca - Kovača. Na dan kapitulacije Italije sta bila slednja še člana Okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Tolminsko. Ta je na seji, ki je potekala na Poljubinjskih Ravnah, sklenil, naj njegovi člani takoj odidejo na teren in vodijo razoroževanje italijanske vojske, izvedejo splošno mobilizacijo ter ustanovijo nove partizanske čete. Za kapitulacijo Italije so člani komiteja izvedeli ravno med omenjeno sejo, tako da so si takrat določili tudi naloge v zvezi s tem. Morda je bil tedaj v bližini tudi Jaka, glede na to da se je seja odvijala na Poljubinjskih Ravnah, kjer so živeli njegovi sorodniki in kjer se je malo kasneje pod njegovim vodstvom formiral Tolminski bataljon.

Vsi na novo nastali bataljoni na Tolminskem so se 6. oktobra formalno vključili v Tolminsko brigado Triglavske divizije. V slednji je bila tudi Prešernova brigada, ki se je tedaj nahajala na Gorenjskem. Tja je okoli 18. oktobra krenila še Tolminska. Ali je Jaka šel z njo ali ne, se ne ve. Če je šel, se je zelo hitro obrnil in vrnil na Primorsko, saj se je 25. oktobra na Kobariškem že priključil spremljevalni (prateči) četi 18. brigade 27. goriške divizije.

“V enem bataljonu sta bila komandant in komisar, kot se spominja Miha Šušteršič, Franc Pajntar - Močnik in Jože Lenart, v drugem pa Ivan Manfreda - Jaka in Miha Šušteršič. V teh dveh bataljonih naj bi takrat – v začetku oktobra – bilo kakih 300 borcev. Toda po nekaterih drugih podatkih (Lojze Murovec) naj bi v Davčo prišlo kakih 800 borcev Tolminske brigade. Mnogih pa je kar čez noč zmanjkalo, ker se jim ni dalo na Gorenjsko, bili so pripravljene partizaniti le v domačih krajih. Iz Davče je – po pripovedovanju Miha Šušteršiča – izginila kar cela četa iz enega in cel vod iz drugega bataljona s poveljniki vred.” (S. Petelin, 1967)

Tolminska brigada je bila sredi oktobra na območju Podbrda, Zgornje Sorice in Davče. Ob načrtovanem napadu na sovražno postojanko v Železnikih, 20. oktobra, naj bi glavnina te brigade preprečila nemško vojaško intervencijo iz smeri Baške grape, del pa naj bi bil udeležen pri samem napadu na Železnike. Do njega sicer ni prišlo, saj je bil sovražnik o partizanskih načrtih pravočasno obveščen.

“Nemci so partizane pričakali s topovi in zgleda, da so večino že v Zalem logu razbili, saj so bili očitno obveščeni o njihovem prihodu. V štabu brigade je bil Bojan Hojan, za katerega se je kasneje izkazalo, da je gestapovski agent. Pred premočnim sovražnikom so se morali umakniti. Zaradi močnega pritiska z vseh strani in topovskega obstreljevanja so se razpršili. Bilo je precej žrtev.” (R. Uršič, 2014)

Vse kaže, da se je veliko borcev Tolminske brigade prav po tem boju z Nemci umaknilo nazaj na Tolminsko.

“Oktobra 1943 sem odšla z našo brigado na Gorenjsko, kjer smo bili priključeni Prešernovi brigadi. Skoraj vsi Primorci so hoteli nazaj na Primorsko, meni je bilo vseeno. V borbi z Nemci pri Martinj vrhu sem bila prvič v borbi. Ponoči smo se v luninem svitu umaknili iz nemškega obroča. V tisti noči je precej

naših Primorcev odšlo nazaj na Primorsko in tako smo ostali brez četnega komisarja.” (P. Leban, 1975)
O tem piše tudi tedanji načelnik štaba Prešernove brigade, Rudolf Hribernik - Svarun:

“Skoraj cel bataljon Tolmincev je potem, ko so zapustili položaje nad Gorenjo vasjo, samovoljno zapustil brigado in odšel na Tolminsko. Z njim tudi komandant in komisar bataljona. Tega nikakor nisem mogel razumeti. V štabu smo se spraševali, kaj storiti... Sklenili smo, da grem za njimi... S seboj nisem hotel vzeti več kot dva kurirja, kajti že prej sem v štabu zastopal mnenje, da primera ne smemo reševati s silo... Bataljon smo res kmalu našli. V taborišču smo dobili le del skupine. Z njo je bil tudi komisar bataljona... Sprejel nas je bolj hladno kot boječe. Povedal je, da je v njegovem bataljonu potem, ko so ga Nemci vrgli s položajev pri Gorenji vasi, zavladala velika panika. Kljub temu se bataljon ni razbil. Toda borci so se povsem spontano in množično uprli in se niso hoteli vrniti v brigado. Zahtevali so odhod v domače kraje in pri tem zagotavljali, da nihče od njih ne misli zapustiti boja. Izgovarjali so se, da ne poznajo krajev in navad ljudi, da se jim ti zdijo hladni, da se zaradi pogostih izdajstev nikdar in nikjer ne počutijo varne in drugo. Trdil je, da enako meni večina starešin. Ves čas pogovora naju borci niso pustili samih. / .../ Ukazal sem, da nihče ne sme samovoljno zapustiti taborišča in da mora biti bataljon po kosilu pripravljen za pot na Gorenjsko. / .../ Ob času odhoda sem videl, da je bilo v postroju precej manj borcev, kot sem jih ob prihodu zatekel v taborišču... Ko sem to videl, sem jim povedal, ne da bi jih poskušal še kaj prepričevati ali jih obsojati, da od njih zahtevam edino to, da vzamejo kar največ granat za težke minomete, teh so imeli zelo veliko, in jih prenesejo čez progo v Baški grapi, potem pa se bodo lahko vsi s svojim orožjem vred vrnili. Tako se je tudi zgodilo, vendar se jih je nekaj potuhnilo; niso mi namreč verjeli, da bom držal besedo in so se na poti k Baški grapi raje izmuznili. / .../ Ko sem se vrnil v štab brigade, je komandant Novljan (Operativni štab za Zahodno Slovenijo, op. a.), najprej zmajeval z glavo, a je na koncu le sprejel moje in splošno mnenje štaba, da končni ukrepi glede celotnega primera presegajo moči našega štaba. / .../ Menil sem, da je Tolmincem potrebno omogočiti, da se tamkaj ustrezno organizirajo in delujejo naprej. Bil sem prepričan, da gre za poštene in osvobodilnemu boju predane ljudi. / .../ Isti borci, o katerih je tekla beseda, so se potem na Tolminskem in drugod na Primorskem in Gorenjskem junaško bojevali. V zelo težkih razmerah, v kanjonskih in planinskih predelih Soče, kjer so se druge enote, nenavajene na izredne terenske razmere, dokaj težko znašle ali celo slabo obnesle, so Tolminci uspešno izvajali najbolj drzno zamišljene akcije” (R. Hribernik - Svarun, 1995)

Samoranitev

Jaka je bil v bojih nekajkrat ranjen, menda šestkrat, kot so povedali njegovi sorodniki. Nekoč pa se je ranil tudi sam:

“Jaka se je enkrat sam ustrelil v nogo, ker ni hotel na Gorenjsko. Po tem je dolgo okreval (morda tudi mesec dni) pri Maklavu, kjer se je izdajal za hlapca. Tam so ga našli in aretirali “mongolci” (tako so jim pravili). To so bili vojaki sovjetske armade, ki se je predala ob padcu Stalingrada in bili med drugim poslani tudi v Tolmin in Vipavo. Bil jim je sumljiv, ker je bil brez dokumentov. Ker je bil v civilu, niso vedeli ali je partizan ali ni. Odgnali so ga v dolino. Dobro, da med hojo niso opazili njegove rane in bolečine. V Poljubinjju so šli v gostilno in vprašali, kdo da je. Rešil ga je gostilničar Čujec, ki je vojakom dejal, da je hlapec pri Maklavu. Vojaki so ga potem izpustili.” (J. Manfreda, 2015)

Kdaj točno se je to zgodilo, se ne ve. V začetku oktobra 1943 je bila Tolminska brigada, katere del je bil tudi Tolminski bataljon, vključena v Triglavsko divizijo. Morda je do omenjene samoranitve prišlo takrat. Morda Jaka sploh ni šel v Davčo (s Tolminskim bataljonom). Morda je že prej vedel za namero partizanskega vodstva o premestitvi Tolminske brigade na Gorenjsko in se je samoranil pred tem. Sredi

oktobra ali celo kasneje bi se omenjena samoranitev težko zgodila, saj je Jaka že 25. oktobra, dober teden po odhodu Tolminske brigade na Gorenjsko, začel opravljati naloge komandirja spremljevalne čete 18. brigade. Do samoranitve bi tako lahko prišlo na začetku oktobra. Prvi Nemci so prišli v Tolmin 10. septembra 1943, v začetku oktobra pa naj bi z nemškim poveljnikom obveščevalnega centra, poročnikom Koeppkejem, v mesto prišlo tudi prvih štirideset "mongolcev". Nemška posadka v Tolminu se je počasi večala. Med drugim se je v Tolmin preselilo tudi lokalno poveljstvo nemških gorskih lovcev.

"Kmalu po kapitulaciji Italije, novembra 1943, se je v Tolmin preselilo vodstvo nemške enote gorskih lovcev z Mosta na Soči. / .../ To so bili nemški vojaki iz 1. čete 139. polka 188. rezervne divizije gorskih lovcev s sedežem v Sežani pod poveljstvom poveljnika Hansa von Hässlina. Četa je imela sprva sedež v Podbrdu in na Mostu na Soči. Poleg Nemcev so jo sestavljali prostovoljci, vojni ujetniki ali pa dezertarji iz Rdeče armade iz osrednje Azije, večinoma Čerkezi, ki so jim naši ljudje zaradi videza, poševnih oči in poudarjenih ličnic, rekli "mongolci" (R. Uršič, 2018)

Ne glede na to, kdaj se je samoranil in kje, je razumljivo, da se je po napornih marših in bitkah v Bosni in Črni Gori in po vrnitvi domov od jeseni 1942 najraje, če je le mogel, zadrževal in boril na Primorskem.

Sam v kadrovski poli omenja, da je bil dvakrat ranjen. Enkrat v Bosni in enkrat 10. februarja 1944. Medtem ko za prvi primer omenja kraj, kjer se je to zgodilo, za drugega ne. Ve se, da je 10. februarja 1944 prišlo do partizanskega napada na sovražno postojanko v Fojdi, najzahodnejši vasi v Benečiji, kjer so se še bojevali slovenski partizani, vendar so napad izvedli borci 17. brigade, drugi bataljon 18. brigade pa ga je v smeri proti Ahtnu in Čenti le varoval. Da bi kdo iz omenjenega bataljona bil ranjen, iz dokumentacije ni bilo zaslediti. Poleg tega je bil štab brigade, pri kateri se je zadrževala spremljevalna četa, tedaj v Logjeh v Breginjskem kotu. Malo verjetno je tudi, da bi se samoranil v Benečiji in šel okrevat na Poljubinjske Ravne.

NA KOBARIŠKEM IN V BENEČIJI

Spremljevalna četa 27. goriške divizije

Po kapitulaciji Italije je partizanom na ozemlju vzhodno od Gorice in Trsta uspelo pridobiti nekaj težkega orožja, ki so ga za seboj pustili Italijani. Borci so se ga razveselili, čeprav niso bili prav dobro usposobljeni za njegovo uporabo. Zelo bi jim lahko koristilo pri dostopu (pogosto prek minskih polj in skozi žične ovire) do bunkerjev in drugih utrjenih zgradb in njihovem uničenju. Partizani so 9. septembra na Tolminskem zaplenili dvanajst gorskih topov, vendar so že naslednji dan ostali brez osmih. Ko so Nemci vdrli v Tolmin, so topovi, ki jih partizanom ni uspelo skriti, prišli v sovražnikove roke. K sreči brez zaklepov, zaradi česar so bili neuporabni in so jih Nemci uničili. Tolminski partizani so kmalu zatem, med 12. in 14. septembrom, zasegli še štiri topove: tri so v oktobru izgubili, enega pa jim je uspelo skriti.

V Kobarid je 10. oktobra prišlo poveljstvo Goriške divizije in prevzelo vodenje vseh partizanskih enot v Kobariški republiki. Slaba dva tedna zatem, 22. oktobra, je sprejelo odlok o ustanovitvi spremljevalne čete in ga razposlalo svojim enotam. To četo je Mitar Raičević, operativni oficir divizije, sicer artilerijski podporočnik bivše jugoslovanske vojske, začel oblikovati 25. oktobra v Idrskem pri Kobaridu. Njen komandir je postal Filip Bošković, nekdanji rezervni poročnik jugoslovanske vojske in predvojni komunist iz Orje Luke v Črni gori.

“Mitar Raičević se je takoj podal na pot zbirat orožje, strelivo in drugo opremo ter borce za njeno moštvo. Hodil je od bataljona do bataljona in iskal borce za njeno moštvo... Ko je bila enota 28. oktobra zbrana, je imela v svoji sestavi poveljstvo z oddelkom kurirjev in izvidnikov ter tri vode: topovski, minometni in zaščitni. Štela je sedemindvajset mož, za prenos orožja pa je imela sedem mul in konja.” (B. Lah, 1985)

Možno je, da je bil tudi Jaka skupaj z ostalimi borci, ki so bili izbrani za spremljevalno četo, med 25. in 28. oktobrom v Idrskem. Ta je bila neposredno podrejena štabu divizije in je imela rang bataljona. Na voljo je imela dva gorska topova, minometa, nekaj čez osemdeset granat, enajst lahkih min, dva puškomitraljeza in osebno orožje. V zaščitni vod spremljevalne čete je bilo poslanih nekaj borcev iz 18. brigade.

Ker je zadrževanje v Kobaridu in okolici zaradi nemške sovražne ofenzive postajalo vedno bolj nevarno, se je tudi spremljevalna četa umaknila v hribe. Še neuporabne topove (bili so brez primerne streliva) so razstavili in po delih zakopali v gozdu južno od vasi Livek. Tam so, pred nosom sovražnika, ostali skriti vse do poletja 1944. Ker je četa ostala brez težkega orožja, jo je štab divizije, kot četrto četo, priključil tretjemu bataljonu 17. brigade. Za vsak slučaj (če bi prišlo do njene ponovne aktivacije) se moštva spremljevalne čete ni smelo deliti po drugih enotah.

Komandir spremljevalne čete 18. brigade

Ni povsem jasno, kaj je Jaka (1944) mislil, ko je v svoji kadrovski poli navedel, da je bil od 25. oktobra 1943 komandir prateče čete pri 18. brigadi, saj je tedaj formalno obstajala le spremljevalna (prateča) četa 27. goriške divizije. In komandir te čete je bil Filip Bošković. Morda je bil prve dni samo borec te čete, morda komandir topniškega voda in je bil potem kljub ukazu, naj moštvo čete ostane strnjeno v 17. brigadi, premeščen v 18. brigado in imel (po potrebi) nalogo v njej voditi skupino borcev, ki je imela čez težko orožje. Morda pa predhodno sploh ni bil v spremljevalni četi divizije, ampak samo v 18. brigadi. Podatkov o tem se ni dalo dobiti. Obstaja tudi možnost, da je po smrti komandirja Filipa Boškovića, novembra 1943, na Matajurju glede kadra in formacij prišlo do kakšnih sprememb.

Druga soška brigada (17. oktobra 1943 preimenovana v 18. brigado in 24. aprila 1944 v 18. SNOUB “Bazoviško”) je nastala 1. oktobra 1943 iz prvega bataljona dotedanje Soške brigade in glavnine bataljona Andreja Manfrede, ki je bil ustanovljen kmalu po kapitulaciji Italije na Kobariškem in katerega čete so od samega začetka na obodih svobodne Kobariške republike branile sovražniku dostop do nje. Štab brigade je bil najprej v Kobaridu, zadnji teden oktobra, ko se ji je ob vse hujšem sovražnem pritisku na osvobojeno ozemlje pridružil Jaka, pa že v Breginju, kjer se je nahajal skupaj s četrnim bataljonom. Komandant brigade je bil tedaj Anton Bavec - Cene, ki je Jaka že dobro poznal. Istega dne, 25. oktobra 1943, ko se je Jaka pridružil 18. brigadi, se je k njenemu štabu iz Kobarida v Breginj odpravil novi sanitetni referent, Milorad Bogojević - Jastreb:

“Slišalo se je streljanje, puškomitraljezne rafale, minomete iz smeri Žage. Nemci so za vsako ceno hoteli prevzeti nadzor nad cestami in našo Kobariško republiko. V Komandi mesta sem našel samo telefonista, ki mi je povedal, kje se nahaja štab druge soške brigade. Šel sem po cesti, na moji desni se je dvigal Stol, slišalo se je grmenje minometov, morda tudi topov, mitraljeznih rafalov. Nekaj naših enot se je spopadalo s sovražnikom. Prispel sem v Breginj. Javil sem se štabu. Moral sem čimprej organizirati in oskrbeti brigado s sanitetnim materialom, povoji, z medicinskimi inštrumenti in zdravili.” (M. Bogojević, 1983)

Menda je imela takrat na Primorskem samo 18. brigada tristo do petstolitrski vinski sod, v katerem so

lahko tudi prekuhavali perilo, s čimer so uničili gnide in uši. Jaku in ostalim borcem tako niso kratile spanja in so se zato lahko malo bolj spočili. Vsi so bili cepljeni proti tifusu in paratifusu.

V Breginju se je tedaj nahajal tudi brigadni zaščitni vod. Jaka je v svoji kadrovski in vprašalni poli napisal, da je bil 25. oktobra 1943 premeščen za komandirja prateče čete po potrebi. Čeprav se pojem prateča četa uporablja tudi za enoto, ki je ščitila Vrhovni štab partizanske vojske Jugoslavije, in ji je Jaka nekaj mesecev v letu 1942 pripadal, pa je v tem primeru zagotovo mišljena spremljevalna četa, zadolžena za težko orožje. Jaka torej ni bil v zaščitnem vodu brigade, temveč v spremljevalni četi oz. morda v topniškem vodu spremljevalne čete.

Obramba Kobariške republike

Le dan zatem, 26. oktobra, so Nemci začeli s splošnim napadom na Kobariško republiko. Napadli so jo iz bovške, rezijske in nadiške smeri. Brigadni štab v Breginju o napadu sprva ni nič vedel, saj ga tretji bataljon, ki se je nahajal v bližini Žage in Loga Čezsoškega, o tem ni utegnil obvestiti. Sovražna vojska je v naslednjih dneh, kljub mnogim s strani partizanov uspešnim obrambnim akcijam, vedno bolj prodirala proti Kobaridu. Ker je štab 27. goriške divizije ne glede na to vztrajal pri načrtovanem napadu 18. brigade na Tolmin (do katerega ni prišlo), so se zaradi boljše učinkovitosti člani štaba brigade razporedili po bataljonih.

Jaka je s svojo spremljevalno "četo" morda ostal pri štabu v Breginju, kjer sta se nahajala politični komisar Vasja Kogej in načelnik štaba Nikola Vidačić, ali pa je z namestnikom komandanta brigade Franjem Bavcem - Brankom in s pomočnikom političnega komisarja Mirkom Zlatnarjem odšel k četrtemu bataljonu, ki se je razporedil od Prvega Kuma do Rožca na Stolu.

Vsa brigada je 29. oktobra bila srdite boje na Kobariškem in Nemcem preprečevala vdor v Kobarid. Naslednji dan se je četrti bataljon še vedno nahajal na Stolu in v smeri Žage, Učeje in Srpenice pošiljal bojne patrulje, prvi bataljon pa je kmalu zatem dobil povelje za premik v Stanovišče pod Stolom. Tja je uspelo priti le eni četi, medtem ko so se druge nahajale še v vasi Robidišče. Prvega novembra so Nemci po hudih bojih, v katerih so imeli okoli dvesto mrtvih in ranjenih, zavzeli Kobarid. Bataljoni 18. brigade so jim še zadnji dan kljubovali, po padcu mesta pa so se umaknili. Brigada je tako ostala razdeljena na dva dela. Drugi in tretji bataljon sta s komandantom brigade ostala na območju Vrsnega, Drežnice in Krna, Jaka pa je verjetno ostal blizu štaba brigade (brez komandanta) s prvim in četrtim bataljonom na območju vasi Stanovišče, Breginj in Črnej. Prav v tistih dneh, 1. novembra 1943, je bil kot komandir, z ukazom Vrhovnega štaba narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, povišan v čin kapetana, česar pa takrat še ni vedel.

Drugega novembra se je štab brigade nahajal v Logjih blizu Breginja. S svojimi oddelki je štel petintrideset ljudi. Nemci so tistega dne hudo prizadeli prvo četo prvega bataljona 18. brigade in zažgali vas Stanovišče, kjer se je četa nahajala. Naslednji dan sta prvi in četrti bataljon uspešno ubranila sovražnikov prodor v Breginj. Pri tem sta uničila nekaj vozil, ubila veliko vojakov in zaplenila cev minometa in trideset min. Ali je to orožje dobila Jakova spremljevalna "četa", se ne ve, saj o takratnem delovanju spremljevalne "čete" 18. brigade v pisnih virih ni nič napisanega oziroma ohranjenega.

"Okoli 11. ure je bila skoraj vsa nemška kolona po dolžini v zasedi. V zrak je švignila rdeča raketa, borci pa so z vsem orožjem udarili po presenečenem sovražniku. Ob dobro pomerjenih rafalih in streljih je padlo dosti smrtno zadetih sovražnikov že na cesti. / .../ Partizani so se začeli že približevati cesti, da

bi jurišali na Nemce, ko jim je prišla pomoč iz Kobarida, oklepni avtomobil in kamion, poln vojakov. / .../ Težke strojnice brigade so z zažigalnimi naboji zažgale kamion in oklepni avtomobil ter večji del posadke pobile.” (F. Bavec - Branko, 1970)

Zaradi nemškega napredovanja so se po 3. novembru borci prvega in četrtega bataljona skupaj s štabom brigade premaknili na Robidišče in v Črni Vrh (Montefosca). Tam so ostali vse do noči na 8. november, ko so pri Štupici prečkali Nadižo. Štab divizije jim je ukazal, naj krenejo na Matajur.

Krvavi Matajur

Do jutra so bili vsi na svojih mestih: štab brigade in prvi bataljon v vasi Matajur, četrti bataljon pa južno od nje, v vasi Pečnje nad Gorenjim Roncem. Kje je bil takrat Jaka, se ne ve. Štab brigade se je namestil v hišo blizu cerkve, v kateri je tudi prenočil. Ob svitu je bilo ozračje jasno in hladno, pokrajina pa pobeljena z novo zapadlim snegom. Nenadoma so tišino presekali sovražnikovi streli. Nemci so že ponoči obkolili vas in 9. novembra zjutraj napadli partizane:

“V tem hudem položaju je štab izdal povelje, naj se vsi prebijejo na vrh Matajurja, kjer je zavarovanje uspelo zadržati položaje. Iz zavzete črte so Nemci potem tolkli borce, ki so se prebijali proti vrhu. V vasi Matajur so se prikradli po jarku potoka in pri cerkvi napadli hišo, v kateri je bil prejšnji dan štab brigade. K sreči je bil v bližini brigadni zaščitni vod, ki je takoj šel v protinapad pod vodstvom pomočnika političnega komisarja brigade. Napadalce, ki so bili oboroženi le z brzostrelkami, so odbili in jim prizadejali še štiri mrtve, komandir zaščitnega voda pa je zaplenil še njihov “šmajser”. Boj se je razvil po vsem hribu Matajurja. Borci so se prebijali v manjših skupinah in posamezno na vrh, kjer je delovala le še brigadna zaščita. Na tej krvavi poti je padlo precej borcev, še več pa jih je bilo ranjenih.” (F. Bavec, 1970)

Na vrhu Matajurja se je do noči s štabom brigade upiralo okoli sto partizanov. Tistega dne sta v boju umrla tudi pogumna borca iz Južne Afrike in Nove Zelandije. Prvega so Italijani kot šoferja zajeli v Libiji in ga zaprli v eno izmed italijanskih taborišč. Ob kapitulaciji Italije je pobegnil in se v Kobaridu pridružil partizanom. Tako kot vojak iz Nove Zelandije, sicer odličen merilec pri težki bređi, je raje ostal pri njih, kot da bi se vrnil v svojo enoto. Partizani so ju klicali Jim in Joe. Kako sta se zares imenovala, se ne ve. Joe je padel blizu vasi Medvež, ko so Nemci na sedlu nad vasjo Matajur napadli brigadno komoro. Zakamuflirani v bela oblačila so se na smučeh prikradli do partizanskih enot. Jim in Joe sta pokopana ob vznožju Matajurja.

“Nemci so zahrbtno napadli in uničili posadke strojnic na Koritih, v Zadolini in blizu Medveža. Z zavzetih položajev so začeli obstreljevati partizane, ki so se umikali proti vrhu Matajurja. Brigadno komoro, ki se je umikala proti vasici Medvež je na sedlu nad vasjo Matajur, napadla skupina nemških smučarjev in uprizorila pravi pokol. Padla je večina borcev komore, pobili so tudi petindvajset mul in pet konjev. Tako je Osemnajsta brigada izgubila komoro s strelivom, konje z minometi, ki so bili zaplenjeni pred nekaj dnevi pri Breginju, in vso kuhinjsko opremo.” (F. Bavec, 1970)

Ali je bil Jaka v tem napadu pri komori ali drugje, ni znano. Če je bil, se mu je posrečilo ulti in se z ostalimi borci prebiti skozi vrzel v obroču, ki jo je s težko strojnico ščitil Marko Redelonghi, namestnik komandanta četrtega bataljona. Nemcem ni uspelo zavzeti vrha Matajurja, zato so partizane ponovno obkolili ob vznožju gore. A se je brigada tudi tokrat uspešno prebila. Ponoči so nemški vojaki kurili ognje in bili glasni, zato so partizani lažje našli prehode. Iz bližine Svinske planine so se umaknili na

jug v Goriška brda. Prebijali so se v smeri Koste–Sovodnje–Grmak, Gorenja Masera–Utana–Oborče–Velendol. V Ajžli so poskrbeli za prevoz ranjencev, v Utani pa so jih prebivalci vasi, lačne in premražene, nahranili s polento, toplim mlekom in čajem. Po dveh urah so nadaljevali pot proti Oborčam. Zaradi hude izčrpanosti so se kmalu ustavili v gozdičku pri Kodrmacih in zaspali. Zjutraj jih je prebudilo grmenje z Matajurja. Bili so srečni, da so živi in na varnem. Nemci niso niti slutili, da streljajo v prazno. Na poti proti Oborčam so partizani ustavili kamion 17. brigade, ki je ranjence odpeljal v partizansko bolnišnico, ki se je nahajala v dolini Idrije.

Iz Goriških brd in Benečije na Tolminsko

Po prihodu v Velendol je štabu 18. brigade uspelo dobiti zvezo s poveljstvom divizije v vasi Markiči. Brigada je bila zaradi številnih žrtev, razbitja njenih enot ter s strani komisarja samovoljne razpustitve prvega bataljona v vasi Ukanje zelo okrnjena. Štab divizije je zato oblikoval novi prvi bataljon. Vanj je vključil večino moštva 18. brigade. Dobila je tudi novega načelnika štaba. To je 12. novembra postal Radojica Perović.

Nemci so železniške in cestne povezave v Soški dolini nujno potrebovali za transport vojakov in vojaškega materiala iz Italije v Avstrijo in na Koroško. Obenem pa so jih partizanske diverzije nanje pogosto, na nekaterih mestih celo trajno, onemogočale. Nemci so zato hoteli partizane potisniti stran od železnice in cest. Še bolj pa bi jim ustrezalo, če bi partizansko vojsko uničili. Da bi Nemci zavarovali komunikacijske poti, so v Soški dolini okrepili postojanke, prečesali Banjšice in južni del Goriških brd, v vzhodni Benečiji pa šli v ofenzivo. V njej naj bi napadli 17. brigado, prvi bataljon 18. brigade s štabom, podoficirsko šolo in štab divizije z zaščitnimi oddelki. Skupaj okoli tisoč borcev.

Divizijski štab je bil o teh nemških načrtih podrobno obveščen in jih je poskušal spremeniti. Obema brigadama je zato ukazal napad na sovražne postojanke v Soški dolini, da bi tja pritegnil nemške sile. Prvi bataljon 18. brigade naj bi napadel postojanke v Čiginju in na Kozarščah, bunkerje in hidrocentralo v Dobljarju ter porušil cesto Dobljar–Most na Soči.

Pred napadom na Dobljar so si teren ogledali poveljniki prvega bataljona in štab brigade. Štab divizije je zaukazal napad 18. novembra (dan pred načrtovanim), kar pa je imelo za posledico, da je glavnina prvega bataljona, ki je napadla hidrocentralo, ostala brez težkega minometa in eksploziva 17. brigade. Morda je bil v tem napadu na Dobljar udeležen tudi Jaka s spremljevalno “četo”. Zaradi gosto prepredenih in pred kratkim okrepljenih sovražnih postojank v Soški dolini partizanom ta napad ni najbolje uspel.

Nemci so takoj zjutraj začeli z načrtovano ofenzivo. Štab 18. brigade je v dani situaciji presodil, da je najbolje prečkati Sočo, se umakniti na Tolminsko in poiskati stik s preostalim delom brigade. Blizu Gorenjega Tarbija so prečkali reko Idrijco in se mimo zased prebili na območje Močil, Kosov in Roga, kjer so nekaj dni počivali in se za silo nahranili. Pohod so nadaljevali mimo vasi Pušnje in Srednje pri Kambreškem. Tam so jih 23. novembra zvečer izvidniške patrulje posvarile, da jih je sovražnik izsledil in da jih namerava razbiti. Štab brigade se je svojimi četami takoj umaknil proti Fonom.

S sovražnikom se je pri Kuščarjih spopadla le zaščitnica. V spopadu je izgubila stik z ostalimi deli brigade in umakniti se je morala v smeri Klobučarjev in Dreke. Za seboj je potegnila kolone Nemcev, ki so mislili, da je v isto smer šla tudi brigada. A prav dolgo ji niso sledili, saj so jo že pri Klobučarjih izgubili izpred oči. Po Kolovratu je šla do Fonov, kjer se je spet priključila štabu brigade in prvemu bataljonu.

Brigada je ob mraku naslednjega dne pri Volarjih prešla Sočo, se za krajši čas ustavila v Zatolminu ter pot nadaljevala proti Čadrgu. Na Hudičevem mostu je naletela na partizansko zasedo svojega drugega bataljona. Člani štaba brigade so se takoj odpravili proti Tolminskim Ravnam, kjer so se po mesecu dni spet srečali s komandantom brigade, Antonom Bavcem - Cenetom in s starimi borci drugega in tretjega bataljona. Če je šel tja tudi Jaka, je bil zagotovo vesel srečanja z borci bivše Tolminske brigade, ki so jih po vrnitvi z Gorenjske priključili drugemu bataljonu. Tako se je 25. novembra, ko sta se po skoraj mesecu dni med ofenzivo ločena dela brigade spet združila, sovražna ofenziva končala tudi za 18. brigado.

Rušenje komunikacij v Posočju in dolini Nadiže

V decembru 1943 je prišlo do preoblikovanja 27. divizije in razširitve območja njenega delovanja na ozemlje med črto Tolmin–Kobarid in železniško progo Most na Soči–Podbrdo ter na Šentviško in Banjško planoto in Čepovansko dolino. Ko je Vrhovni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije 21. decembra 1943 ustanovil Deveti korpus, je bila vanj vključena tudi 27. divizija, ki so jo nekaj dni zatem preimenovali v 32. (slovensko) divizijo. 18. brigada je postala njena glavna udarna moč. Takoj je začela napadati sovražnikove komunikacije v dolini Soče, Nadiže in Bače in imela pri tem precejšnje uspehe.

V decembru je uničila veliko železniških in cestnih povezav, med drugim železniški most pri Prangerju v Baški grapi in del ceste med Bovcem in Rabljem na Koroškem (ob trdnjavi Kluže). Uničila je tudi veliko telefonskih zvez in drogov, med drugim tudi podzemni kabel Rim–Berlin (v dolini Nadiže) in rudnik svinca in cinka v Rablju. Napadla je sovražno postojanko v Tolminu, vendar so Nemci napad pričakovali in se nanj pripravili, tako da partizanom ni uspelo zapleniti topa, kar je bil sicer njihov namen. Tega meseca je bilo slovenskim partizanom s strani jugoslovanskega vrhovnega štaba v pomoč poslanih okoli trideset izšolanih in v borbah prekaljenih oficirjev. Dvanajst jih je prišlo na Primorsko, med njimi kapetan Gliša Raca - Raco, ki je 20. decembra postal komandant 18. brigade, nekaj drugih pa je v prevzelo bataljonska poveljniška mesta.

Novo leto na Šentviški planoti

Štab 18. brigade se je od 22. decembra naprej zadrževal na Šentviški planoti. Tam je glavnina brigade v sestavu divizije dočkala tudi novo leto 1944. Ob tej priložnosti so jih prebivalci primorskih mest in vasi obdarili z novoletnimi darili, ki so jih s pomočjo Osvobodilne fronte uspeli dostaviti na planoto. Zagotovo je najmanj en paket dobil tudi Jaka, saj je bilo daril zelo veliko. Verjetno je dobil tople nogavice, rokavice, šal, nekaj hrane in pismo darovalca ali darovalke s prijaznimi željami, da bi živ in zdrav dočakal konec vojne. Darilo je dobil vsak borec, ne glede na to, od kje je bil. Brigada je bila namreč mednarodna; v njenem drugem bataljonu so bili Srbi, Hrvatje, državljani sovjetskih republik (nekdanji vojni ujetniki) in drugi. Brigada je ostala na Šentviški planoti do 8. januarja, ko se je na povelje štaba divizije premaknila na sosednjo planoto, na območje Čepovana in Lokovca.

V BOJIH NA SEVERNEM PRIMORSKEM 1944

Zakrajncarji s Huma

Tako kot Jakov nono Andrej Manfreda je bil tudi Anton Manfreda, Zakrajncar, s Huma pri Podmelcu potomec Maklavovih Manfredov s Poljubinjskih Raven. Anton Manfreda je po ženini smrti leta 1924 ostal sam z otroki. Pri skrbi zanje in delu na domačiji so mu pomagali sovaščani in sovaščanke. Med vojno je bil interniran, prav tako njegova hči Marija. Aretirali so ju februarja 1943, domov se jima je uspelo vrniti kmalu po kapitulaciji Italije. Anton se je takoj, ko se je vrnil, pridružil odporniškem gibanju kot terenec.

Slika 38: Ivan Janko
Manfreda - Savo

Sinova Stanko in Viktor sta bila mobilizirana v italijansko vojsko še preden se je začela vojna v Jugoslaviji. Viktor je dvakrat dezertiral in bil zaradi tega zaprt, Stanka pa so v Nemčiji zajele zavezniške sile. Oba sta se domov vrnila šele po koncu vojne. Druga dva sinova, Anton Manfreda in Ivan Janko Manfreda, sta se pridružila partizanom. Prvi je padel v spopadu s četniki februarja 1945 pri Sv. Primožu nad Laščami. Drugi, Ivan Janko, je kot Jaka in veliko Primorcev zaradi fašizma 22. marca 1935 emigriral na Štajersko, kjer je, kot piše v svoji kadrovski poli (1953) ob pomoči sorodnika zaživel v Mariboru in se še isto leto vpisal v državno gozdarsko šolo. Ko je šolo zaključil, se je v drugi polovici leta 1936 preselil v Ljutomer in se zaposlil v podjetju Mirko Šumak. Bil je delavsko zaveden in krivic ni dolgo prenašal.

“Junija meseca 1940 sem podal odpoved, ker sva se (s šefom, op. a.) sprla radi tega, ker je zahteval, da mu moram biti na razpolago tudi ob nedeljah dopoldan, popoldan pa za slučaj, da gredo ven z avtom ali konjem v svoj vinograd lumpat ali kam drugam na izlet z družino ali povabljenimi gosti. Jaz pa bi moral biti ta čas z njimi kot sluga pokorni. V Ljutomeru sem podpiral vseskozi organizacijo Sokol, nisem bil pa član te organizacije, kakor tudi nobene druge, ker sem imel preslabe izkušnje od svojega šefa, kateri je bil zagrizen sokol. Sploh pa sem sovražil kler organizacijo.” (I. J. Manfreda, 1953)

Italijanska policija ga je s pomočjo jugoslovanskih oblasti iskala vse od ilegalnega prečkanja meje.

Slika 39:
Prva četa Varnostno-obveščevalne službe
za Tolminsko

Julija 1941 se je povezal s komunisti in z aktivisti Osvobodilne fronte. Ko mu je grozila aretacija, se je oktobra 1942 iz Slivnice pri Mariboru umaknil na Primorsko in se pridružil partizanom. Med prvimi, s katerimi je vzpostavil stik, je bil tudi Jaka. V začetku decembra je postal borec Soškega odreda in čez dobra dva meseca druge čete Severnoprimskega odreda. Postal je tudi član Komunistične partije Jugoslavije. Z Jankovim prihodom na Primorsko je italijanska policija za njim izgubila vsakršno sled. Še v začetku aprila 1943 je bila prepričana, da Ivan Janko Manfreda še vedno živi v nekdanji Jugoslaviji.

V drugi polovici maja 1943 so mu zaupali funkcijo sekretarja šeste čete in zatem načelnika štaba enega izmed bataljonov Gradnikove brigade. Julija 1943 so ga postavili za načelnika okrožne komisije Varnostnoobveščevalne službe za Baško, čez leto dni, sredi maja 1944, za Kanalsko, nakar so ga poslali v Belo Krajino, kjer je od jeseni 1944 deloval kot tajni pooblaščenec Oddelka za zaščito naroda na partizanskih letališčih Krasinec in Podzemelj.

RISERVATO

TELESPRESSO N. 915

Indirizzato a
REGIO MINISTERO DELL'INTERNO ROMA
per conoscenza:
REGIA LEGAZIONE D'ITALIA BELGRADO

Consolato Generale L. M. Post. Italia

CASELLARIO POLITICO CENSURATO
0711870 17 NOV 1943
PROTOCOLLO

REGIO MINISTERO DELL'INTERNO
6 NOV 1943
SEGRETARIA

Decisione A 64/269.-
Lubiana addì 3 novembre 1937 Anno XV°-

Opportò: MANFREDA Giovanni di Antonio e fu Begus Maria nato a Piedimonte di Tolmino il 31 luglio 1913.-
Riferimento: Nota del R° Ministero dell'Interno n° 48923/121469 del 23 settemb. c.s.-
Esito: Telespresso della R° Legazione n° 4510 del 13 agosto c.s.- A 64/2493.-

11. 11. 1943

Con riferimento ai fogli quotati ho l'onore di comunicare che MANFREDA Giovanni di Antonio, espatriato clandestinamente in Jugoslavia il 19 maggio 1943 varcando il confine sopra Tolmino insieme con Kramar Antonio fu Michele e fu Maria Tallat, nato il 31-12-1910 a Polubino/Tolmino, ha risieduto per qualche tempo a Celje, dopo di che si è trasferito a Ljutomer, dove attualmente abita al n°3 ed è occupato come operaio in una fabbrica tessile.

Il medesimo, sebbene ostenti sentimenti irredentisti slavi, non svolge, almeno apparentemente, attività politica a noi contraria.

Egli ha già richiesto la cittadinanza jugoslava, che però non gli è stata conferita fino ad oggi.

f. m. m.

17/11
da Manfrè - Janko
f. m. m. per il lavoro
1943

7 NOV 1943

Slika 40: Dokument o Ivanu Janku Manfreda iz centralnega policijskega arhiva v Rimu (1937)

Takoj po vojni je bil član Oddelka za zaščito naroda za Slovenijo, istega leta tudi upravnik gradu Strmole v Cerkljah pri Kranju. Od leta 1951 naprej je tri do pet let delal kot oskrbnik državnega gojitvenega lovišča Triglav na Gorenjskem, nato pa vse do upokojitve opravljal funkcijo direktorja Zavoda za gojenje divjadi Snežnik na Notranjskem. Do leta 1964 je bil poročen z Angelco Kemperle, ki se je nato poročila s politikom Stanetom Kavčičem.

REGIA PREFETTURA DI GORIZIA

N. 037064 U.P. Gorizia, il 25 marzo 1943 XXI

Risposta al foglio N.

OGGETTO:
Manfreda Giovanni di Antonio, antifascista.

MINISTERO DELL'INTERNO
Direzione Generale P.S. Aff. Gen. e Ris.
C.P.C.
ROMA

Con riferimento alla nota n. 72060/121469 del 12 febbraio scorso, si comunica che il soprascritto Manfreda Giovanni risiede tuttora nella ex Jugoslavia.

Non è stato possibile accertare il suo attuale recapito.

IL PREFETTO

19867 3 APR 1943
PROTOCOLLO

1 APR 1943

Slika 41: Dokument o Ivanu Janku Manfreda iz centralnega policijskega arhiva v Rimu (1943)

Obisk sorodnic iz Ljubljane in neljubi zaplet

V začetku januarja 1944, ko sta bila oče Anton in hčerka Marija Manfreda (Zakrajnkarjeva) že doma, sta družino obiskali sorodnici iz Ljubljane: Kristina Manfreda, poročena Mrak, ki je bila Antonova sestra in njena hči Jelka. Upali sta, da na Primorskem najdeta živila, ki jih je v Ljubljani primanjkovalo. Ko sta kot simpatizerki domobrancev pri Zakrajnkarjih pričeli kazati verske podobice in obsojati aktiviste Osvobodilne fronte ter komuniste, se je zapletlo.

“Ob najinem pripovedovanju je sobo zapustila domača hči Marica. Čez nekaj časa, ko je sobo zapustila, so z njo prišli Biblnovi fantje, doma s Huma, stanujoči kakih deset minut od mamine rojstne hiše. / .../ Z mamno sva sedeli na krušni peči, saj je bilo mrzlo. Oni so stali ob mizi in nama postavljali razna vprašanja. Midve sva sproščeno odgovarjali, saj nisva imeli česa skrivati. Nisva upoštevali dejstva, da je tisti hip, ko je domača hči pripeljala v hišo tuje ljudi, stvar ušla iz družinskega okvira in da se je najina nečakinja oz. sestrična čutila dolžno, da tako naredi, da o naju nekoga obvesti, ker naju je došla kot izdajalki / .../ ” (J. Mrak Dolinar, 2009)

Naslednji dan, 5. januarja, sta se s Huma odpravili še k drugim sorodnikom v Rakovec, o čemer je Marija Zakrajnkarjeva obvestila nekega terenca. Bili sta presenečeni in vznemirjeni, ko so ju zjutraj aretirali partizani. Po posredovanju bratranca in nečaka Ivana Janka Manfreda - Save, ki je bil takrat načelnik Varnostnoobveščevalne službe za Baško, sta bili po nekajdnevem zasliševanju in pridržanju premeščeni v hišni pripor. Verjetno pa ju partizani niso čisto zares stražili, saj sta brez težav pobegnili in se z vlakom vrnili v Ljubljano. Bibljev fantje, ki jih omenja Jelka, so bili Jakovi bratje. Njega takrat ni bilo na Humu, saj se je kot komandir spremljevalne čete 18. brigade zadrževal na Šentviški planoti. Se je pa med vojno sicer pogosto zadrževal pri Zakrajnkarjih.

Obveščevalec Hrast

Z Zakrajnkarjevim Jankom je, z vzdevkom Hrast, sodeloval tudi Jakov stric Anton Manfreda (Bibeljnov) iz Poljubinja: “V začetku leta 1944 sta v naši hiši prespala načelnik VOS-a za Baško grapo Janko Manfreda (Zakrajnkarjev) s pomembnim funkcionarjem ter mi naročil, naj takoj še drugi dan obvestim in pripeljem v Godičo (pod slapom Beri) pri Poljubinju Ilko Devetak, ženo italijanskega generala v Tolminu, zaradi pomembnih razgovorov. To vezo sem tudi vzpostavil.” (A. Manfreda, 1975)

Anton ni vedel, kako naj to napravi, saj se z Ilko nista poznala. Verjetno mu je Janko Manfreda - Savo predlagal, naj stopi do Dakskoblerja v Tolminu in gresta potem skupaj k njej.

“Tata je povedal Ilki, kje stanuje. Prišla je do nas in z našo mamno sta s košem cunj skupaj odšli k potoku Godiča. Tam ju je čakal tata in Ilko odpeljal globlje v sotesko na kratek sestanek z visokim funkcionarjem. Ko se je vrnila, jo je spremil do kraja, kjer je čakala mama. Preden sta se vrnili v vas, ji je dejal, naj gre v mlekarno, on pa da bo še prej povedal mlekarju, sicer članu OF, naj ji da paket masla, da bo videti, kot da je v Poljubinju šla po maslo.” (M. Rutar, 2015)

Slika 42:
Anton Manfreda (Bibelj)

Janko Manfreda se spominja, da je bil v stiku z Antonom, vse dokler ni bil poslan na drugo območje.

“S predlagateljem (A. Manfreda, op. a.) sem imel neposredne stike na ta način, da sem pri njemu prejemal pošto, razna obvestila o gibanju sovražnih enot in tudi po potrebi hrano in prenočišče. Spominjam se, da mi je predlagatelj nekoč celo pripeljal ženo generala iz Tolmina, to je bilo nekako v skalnem območju nad vasjo, kjer je predlagatelj živel. General je bil namreč v italijanski vojski, vendar pa je njegova žena, ki je bila Slovenka, delala z našim gibanjem na podlagi obveščevalnih informacij. Tega generala so italijanske oblasti premestile v Afriko, njegova žena pa je obdržala še nadalje stike z našo obveščevalno službo in tudi s predlagateljem, vse dokler sem živel oz. bival na tem območju.” (I. J. Manfreda, 1976)

Ilko Devetak - Bignami so sodelavci okupatorja že januarja 1944 ovadili nemškimi oblastem. "Ovadbó je domnevno spodbudil tolminski župnik Josip Vodopivec, ki je k njej nagovoril dr. Alojza Vogriča, doma s Slapa ob Idrijci, pravnika in organizatorja domobranstva na Tolminskem." (R. Uršič, 2018)

Nemci so jo 21. junija 1944 aretirali in jo čez nekaj tednov internirali. Umrla je v uničevalnem taborišču Aushwitz. Ilkina sestra Marija je prosila župnika Vodopivca za posredovanje, a je ta njeno prošnjo zavrnil. Omenjeni župnik je med vojno podpiral domobrance. Med drugim je 1. maja 1944 v Tolminu blagoslovil njihovo zastavo, tesnejše sodelovanje z njimi pa je pred partizani uspešno prikrival.

Napad na postojanke v Soški dolini

Ko je 18. brigada v začetku januarja 1944 prispela v Čepovan in Lokovec, se je takoj začela pripravljati na napad na postojanke v Avčah in Logu pri Bodrežu in na uničenje dela ceste in železnice v njuni bližini. Ta napad je bil del širše diverzije na železnico in ceste v Soški dolini, ki ga je za svoje brigade načrtoval štab 32. divizije. Pred napadom sta si štaba divizije in 18. brigade ogledala teren. Brigade so cilje napadle v noči na 12. januar. Boji so trajali od enajstih zvečer do jutra. Ali je v teh bojih sodeloval tudi Jaka, se ne ve. Brigadi, ki ji je pripadal, je uspelo uničiti stražarnico pod Gorenjim Logom, porušiti polovico več deset metrov dolgega železniškega mostu nad Avščkom in Sočo in še dva manjša mostova v bližini. Po zavzetju postojanke v Avčah so borci 18. brigade zaplenili veliko orožja, odev, oblačil in drugega materiala. Ob demonstrativnem napadu na Doblar je njen prvi bataljon uporabil tudi težki minomet. Morda je bil Jaka tam. V napadih na sovražnika v Kanalu, na Mostu na Soči in v Ročinju je uspešno delovala 17. brigada.

Obema brigadama je za dalj časa uspelo prekiniti zlasti železniški promet, nekaj časa pa tudi obratovanje hidrocentrale v Doblarju. Po bitki se je okoli sedmih zjutraj prvi bataljon 18. brigade umaknil proti Tolminskemu Lomu. Štab brigade se je tisti dan nahajal v zaselku Murovec na območju Lokovca. Z njim je bil po končanih bojih v Avčah tretji bataljon in morda tudi Jaka (če se ni umaknil s prvim bataljonom v Tolminski Lom).

Zborovanje na Banjšicah

Le dan pred začetkom nemške januarske ofenzive so se 16. januarja v Kalu nad Kanalom, kjer je bil nastanjen tudi štab 18. brigade, na povabilo primorskih političnih in partizanskih vojaških oblasti zbrali ljudje s cele Banjške planote in okolice. Prihajali so z zastavami in darili za partizane in prepevali. Morda se jim je pri petju pridružil tudi Jaka, saj je po pripovedovanju sestre Danice rad pel. Na odru so prisluhnili Francetu Bevku, Francu Leskošku - Luki, predstavnikom 32. divizije, domačim aktivistom in drugim. Tako množičnega srečanja domačinov, partizanske vojske in političnega vodstva na tem območju še ni bilo. Prav gotovo so se počutili dobro, saj so drug drugemu vzbujali občutke pripadnosti in varnosti, smisla, moči in vere v zmago in osvoboditev.

Začasno pri 17. brigadi

Ko so nemške sile končale s prečesavanjem Krasa in Vipavske, so se usmerile proti Banjški in Trnovski planoti ter Trebuši. Januarska ofenziva se je na območju, kjer se je nahajala 32. divizija, začela 17. januarja. Iz treh smeri je v napad krenilo nekaj tisoč nemških vojakov.

Poveljstvo divizije je dan pred tem izdalo ukaz, naj deli 17. brigade zavzamejo položaje na Lokvah, v Srednjemu in Zgornjemu Lokovcu in na Vršah, deli 18. brigade pa v Tolminskem Lomu, zaselku Draga v Čepovanu in Vrhovcu. Komandno mesto štaba 18. brigade je bilo pri njenem prvem bataljonu v Dragi.

Ukazano je bilo tudi:

“Štab XVIII SNOB mora dati bataljonu XVII brigade, koji se nalazi u Lokvama, jedan teški bacač sa poslugom i municijom. Taj bataljon neka upotrebi ovaj bacač kod zaseka u pravcu Grgar – Čepovan. Upozoravamo, da se bacač postavi na mesto sa kojeg će imati najbolje dejstvo, a također i povlačenje. Bacaču se mora pridodati dovoljno obezbeđenje i mora se bezuvjetno sačuvati, ako ne drukčije onda na taj način da se sakrije na dobro mesto, za koje smeju znati samo nekoliko odgovornih rukovodilaca.” (F. Trgo, 1962)

Morda je bil med borci, ki so bili začasno dodeljeni tretjemu bataljonu 17. brigade na Lokvah, tudi Jaka. Bilo bi logično, saj je bil kot komandir spremljevalne “čete” odgovoren za težko orožje, med katero je spadal tudi minomet. Sovražna kolona sedemstotih vojakov, večinoma iz vrst SS, je okoli pol devetih zjutraj v okolici Trnovega iz smeri Ravnice napadla 17. brigado, pri kateri se je nahajal tudi njen štab. V času napada se je prva četa tretjega bataljona nahajala nad cesto, nekje med Ravnico in Trnovim, preostali del bataljona pa je bil v vasi Nemci. Partizani so se upirali vse do poldneva, ko so se morali (kmalu po sovražnikovi zasedbi vasi Nemci), umakniti. Podatkov in opisov uporabe težkega minometa iz spremljevalne “čete” 18. brigade v tem spopadu v literaturi ni zaslediti.

Zmagovita bitka nad Srednjim Lokovcem

Proti Lokovcu in Čepovanu, kjer se je nahajala 18. brigada, je iz Avč prodirala manjša skupina sto petdesetih sovražnih vojakov. Borci so bili o načrtovani ofenzivi obveščeni, zato so že ponoči zasedli položaje. Štab divizije z zaščitno četo in štab 18. brigade z zaščitnim vodom so se nahajali v bližini tretjega bataljona, ki je ob cesti med domačijo Pri Martinu in vaško cerkvijo v Srednjem Lokovcu držal zasedo. Kje se je Jaka nahajal, ali pri 17. brigadi ali pri štabu 18. brigade ali pa pri katerem od njenih bataljonov (prvem, tretjem), kot je bilo že omenjeno, ni znano. Ko se je tretji bataljon 18. brigade, ki je bil v diviziji najbolj udaren in dobro oborožen, na ukaz štaba Devetega korpusa okoli desetih zjutraj premaknil proti Lokvam z namenom okrepitve obrambe 17. brigade v bližini Trnovega, je v zasedi ob cesti pri cerkvi ostalo le nekaj deset partizanov iz obeh štabov in zaščitnih enot. Med njimi sta bila načelnik štaba 18. brigade Radojica Perović in pomočnik političnega komisarja brigade, Jože Klun - Pavle. S sovražnikom so se spopadli okrog poldne.

“Bil je krasen zimski dan. Izza sneženih gorskih velikanov, ki stražijo Banjško planoto, je januarsko sonce pošiljalo tople pozdrave planoti ter jo obsipavalo s toplimi žarki. Nebo je bilo mirno, le tu in tam je zapihala sapica, kot da bi se hotela poigrati z veselim srcem partizana. ‘K orožju’, zadoni klic. ‘Na položaje nad vasjo!’ Po cesti, ki vodi iz Avč mimo Lokovca proti Čepovanu, se je pomikala velika kolona hitlerjanskih hord. Prihajala je vedno bližje. Že so se razločili posamezniki – pešadija – konjenica – komora. Prvi trenutek nas je zaskrbelo, kako bomo izvozili to borbo, kajti bataljoni naše brigade so bili razvrščeni drugje. Na položaju nas je bilo le kakih 20 mož z načelnikom štaba tov. Popovićem (Radojica Perović, op. a.). Prezela sva komando in sprejeli smo borbo. Zadoneli so prvi streli, nato rafali. Zrak se je stresel ter navzel smrdljivega duha eksplozij. Po divjem ognju so Nemci prenehali z ognjem in naskočili naše položaje. Toda morala partizana je bila na višku. Z glasnim ‘hura – juriš’ in močnim ognjem iz pušk, smo sovražnika prisilili k umiku. Toda bil je trd in ni odnehal. Poskusil je drugače.

Odpri je hud ogenj ter nas hotel prisiliti k umiku. Zrak je postajal temen od eksplozij min, prah se je dvigal od silovitih eksplozij, kamenje je frčalo ter pelo svojo letečo pesem, polagoma omahovalo in nas posipavalo. Ni nas plašilo. Naša volja je ojeklenela še bolj. Zavedali smo se, da ne smemo popustiti in se odmakniti niti za ped, kajti če to storimo, pridejo Nemci na višino, od koder bi lahko kontrolirali Čepovansko dolino. V tem silovitem grmenju so Nemci istočasno prodirali proti našim položajem. Tudi to nakano smo jim zavrnilo. Z glasnimi vzkliki 'Živel Tito, Stalin itd' smo pričeli spuščati rafale v nemške pse. Sovražnik se je moral ponovno umakniti na prejšnje položaje. Naša srca so se navzela borbenega duha, ko smo videli, da smo jim kos." (J. Klun - Pavle, 1944)

Tik pred začetkom spopada je štab brigade k prvemu in drugemu bataljonu poslal kurirje z ukazom, naj proti Srednjemu Lokovcu pošljeta okrepitev. Komandant drugega bataljona, Sreten Djenadija, je medtem že sam opazil, da se tam bije težak boj, zato je s svojim bataljonom takoj odhitel na pomoč. Borci štaba divizije, njegove zaščitne čete in zaščitnega voda 18. brigade so se zagrizeno borili, a po dveh urah srditega spopada so Nemce odbijali le še z zadnjimi močmi. V zadnjem hipu je na bojišče okoli treh popoldan prispel drugi bataljon.

"Zdajci zagrmi. Kdo je? Komandant brigade tov. Gliša Raco z drugim bataljonom in njegovim komandantom tov. Djenadijem je udaril po tolovajih iz boka. V nemških vrstah je nastala panika. Naprej ni bilo mogoče, nazaj tudi ne. Borba se je nadaljevala, dan ni hotel biti daljši. Naredila se je noč. V težkem položaju so si Nemci izbrali samo eno pot: umik za vsako ceno. Bataljon je ta trenutek izrabil. Še močnejše smo odpri ogenj, tako da je bil sovražnik prisiljen odmetati vso opremo; poleg tega pa je imel več mrtvih in zajetih." (J. Klun - Pavle, 1944)

Huda bitka, ki je trajala pet ur, se je končala ob pol petih popoldan. Veliko ruskih vojakov, na silo mobiliziranih v nemško vojsko, je po spopadu prestopilo k partizanom. Ti so zaplenili veliko orožja, tudi težkega, streliva, vozove in konje, okoli dvesto šestdeset odev in sto toplih vojaških plaščev, ki so še kako prav prišli tudi borcem 18. brigade.

Tretji bataljon 18. brigade v nočni bitki za Trnovo

Medtem ko sta omenjena štaba hrabro branila položaje v Srednjem Lokovcu, je Nemcem uspelo zasesti vasi Nemci in Trnovo. 19. in 17. brigada sta poskušali zaustaviti sovražni prodor proti Predmeji in naprej proti Lokvam. To jima spričo tisočglave nemške vojske ni uspelo. Ko je v okrepitev prispel tretji bataljon 18. brigade, ki ga je z Lokev proti Trnovemu poslal komandant 9. korpusa, generalmajor Lado Ambrožič - Novljan, je bilo spopadov že konec. Bataljon je prehodil več kot trideset kilometrov in je na cilj prispel, ko je sovražnik že utrjeval svoje položaje v vasi.

Partizani so bili obveščeni, da je glavni cilj nemškega napada vas Lokve. To so izvedeli iz vojaškega zemljevida, ki so ga med spopadom v Srednjem Lokovcu zaplenili nekemu nemškemu oficirju. Da bi Nemcem preprečili napredovanje proti Lokvam, so jih ponoči nameravali napasti. Odločilno vlogo za to je dobil tretji bataljon 18. brigade, ki naj bi vdrl v kasarne. Ob polnoči na 18. januar so partizani vdrl v vas, vendar se je sovražniku uspelo zateči v utrjene bunkerje, iz katerih se je potem uspešno branil. V tem napadu partizani niso imeli težkega orožja, zato jim ni uspelo uničiti bunkerjev in so se po dveurnem boju na ukaz nadrejenih umaknili na Lokve. Čeprav nemške vojske s Trnovega niso pregnali, so ji zadali veliko žrtev in dosegli enodnevni odlog njenega napredovanja proti Lokvam. Poleg tega sta po hudih bitkah Lokovec in Čepovan ostala svobodna.

Junaški boji na Lokvah

Čeprav je partizanom uspelo odložiti nemško prodiranje proti Lokvam, so vas sovražna letala že navsezgodaj zjutraj naslednjega dne bombardirala. Žrtev k sreči ni bilo, saj se je prebivalstvo pravočasno umaknilo na varno. Partizani so letalski napad namreč slutili in ljudi nanj opozorili. Zaplenjen zemljevid z načrtom ofenzive jim je dajal prednost pred sovražnikom in to so nameravali dobro izkoristiti. Ker so vedeli, da bodo Lokve Nemci poskušali zavzeti, so jim že 19. januarja ponoči pripravili past. 17. brigada in dva bataljona 18. brigade so se v obliki podkve razporedili okoli vasi. Nemcem so tako pustili prosti dostop po cestah iz smeri Trnovega in Predmeje. Štaba 18. brigade in 32. divizije sta se nahajala na položajih drugega bataljona, med podnožjem Črnega vrha vse do kote 942 in nad cesto v smeri Trnovega. Morda je bil tam tudi Jaka, morda pa je bil na položajih tretjega bataljona, ki se je nahajal severno od vasi med pobočjem Velikega vrha do podnožja Črnega vrha. Dopoldan so Nemci iz smeri Trnovega nič hudega sluteč vkorakali v vas, okoli poldne pa še iz smeri Predmeje. Veselo so se pozdravljali, saj so mislili, da jim je središče partizanskega svobodnega ozemlja uspelo zasesti brez boja.

“Tedaj pa so švignile nad osuplimi vojaki proti nebu partizanske rakete, znak za začetek napada. Zaropotalo je z vseh strani. Presenečeni vojaki so naglo iskali zaklone, nekateri pa so padli že od prvih rafalov strojnic in streliv pušk. Preden so se zavedli, se je s spodbudnimi vzkliki: ‘Hura! Juriš!’ vseh pet bataljonov dvignilo v napad na Nemce. Razvnela se je huda bitka iz neposredne bližine, vse se je pomešalo. Napadalci so v tej borbi prsa ob prsa tolkli kar s kopiti pušk, brzostrelke so neusmiljeno pele, vmes pa treskale ročne bombe in mine težkih minometov.” (F. Bavec, 1970)

Pred odločnim in junaškim napadom partizanov so se Nemci lahko samo umaknili. Podrte hiše, v katere so se zatekli, jim niso nudile zaklona, partizani so jih zavzemali eno za drugo. “Naši so s hriba jurišali skoro do ceste, kjer so Nemci držali svoje položaje in nabijali s topovi in minometi po vsem hribu. Kljub temu je bil sovražnik ves dan v defenzivnih bojih.” (D. Fortič, 1944)

Po večurnih srditih bojih so se Nemci lahko branili samo še z ozkega območja okoli cerkve, predvsem z zvonika, kamor jim je uspelo postaviti nekaj strojnic. Nanje so jurišali in pritiskali vsi, tudi komandanti bataljonov, divizije in celo bolničarka. Zagotovo bi partizanom uspelo dobiti to bitko, če ne bi na bojišče iz smeri Trnovega pridrveli nemški tanki. Partizani niso imeli učinkovitega orožja zoper njih, zato so okoli štirih popoldne prenehali z obstreljevanjem in se neopazno umaknili proti že prej dogovorjenemu mestu. 18. brigada se je najprej umaknila v Dol v Čepovanski dolini. Okoli sedmih zvečer je prispela v zaselek Lazne, kjer se ji je priključil njen prvi bataljon, ki je bil med napadom v zaščitnici. Brigada je nato v polni sestavi krenila čez Čepovanska vrata, mimo Slapa ob Idrijci in se povzpela na Šentviško planoto. V Pečinah je ostala njena glavnina, medtem ko je prvi bataljon nadaljeval pot do Ponikev. Jaka je verjetno ostal z glavnino na Pečinah.

Jaka v napadu na Knežo

Štab 32. divizije je 23. januarja 1944 17. in 18. brigadi izdal ukaz za napad na sovražni postojanki v Klavžah in na Kneži. V Baški grapi je bilo skupaj nekaj čez štiristo sovražnih vojakov, kar ni bilo veliko, a imeli so dobro oborožitev in postojanke so bile močno utrjene z bunkerji, žičnimi ovirami in minskimi polji. Postojanko na Kneži naj bi v noči na 24. januar napadla 18. brigada. V njej je bilo okoli sedemdeset italijanskih vojakov. Za napad so partizani potrebovali dodatno strelivo, ki so ga verjetno dobili od partizanske straže v Čekovniku. Jaka je s spremljevalno “četo” že podnevi poiskal primerne položaje, kamor so postavili težke minomete, jih zakrili ter pripravili vse potrebno za obleganje postojanke.

Spremljevalna "četa" naj bi bila med napadom v telefonskem stiku z izvidnico, ki naj bi odredila tarče minometnega ognja. Z njim naj bi neprekinjeno tolkli vhod v tunel, uničili bunker nad njim in celotno oporišče. Pri spremljevalni "četi" naj bi bil tudi štab brigade. Določili so borbeni znak, ki se je glasil: Tomaž – Danilo, za napad pehote pa štiri izstreljene rakete, katerih barve naj bi štabom bataljonov sporočili naknadno. Okoli pol enajstih zvečer je težka "četa" pod Jakovim vodstvom začela obstreljevati kasarno. A ko bi se moral začeti splošni napad, bataljonov ni bilo na položajih. Prvi in drugi sta zaradi noči in goste megle zašla v skalovje in ker čez nista mogla, sta na bojišče prišla z zamudo. Znašla sta se med obema ognjema, zaradi česar sta utrpela tudi nekaj žrtev. Minometi obeh nasprotnikov so ropotali in mine so treskale po vsej dolini. Sovražnik se je že takoj ob začetku napada umaknil v tunel in se s posadkami v bunkerju uspešno branil. Partizanski minometi so kasarne porušili do tal, a njihovo zavzetje kot tudi zavzetje tunela je bilo zaradi močnega sovražnega ognja zelo oteženo. To je sicer poskušal doseči drugi bataljon. Tretji bataljon je poslal svoj vod na bunker na mostu. Po dveh urah je z napadom prenehal, saj ga je sovražnik iz postojanke v Klavžah stalno obstreljeval. Prvi bataljon v spopadih ni bil udeležen. Po celonočnem boju je brigada sprejela poraz in se umaknila iz Baške grape.

Pokazalo se je, da je neuspehu botrovala odsotnost varnih zvez med posameznimi brigadnimi deli, zaradi česar napad težke "čete" ni bil usklajen z delovanjem bataljonov. Kljub temu pa so partizani dosegli, da se je sovražnik zaradi okrepitve zaščite železniške proge umaknil z območja, ki ga je okupiral v januarski ofenzivi. 18. brigado je poveljstvo 9. korpusa zaradi njene udarnosti in hrabrosti v januarskih bitkah pohvalilo. Posebej je izpostavilo boje v Lokovcu in na Lokvah in jih označilo za največje uspehe partizanstva v Slovenskem primorju, 18. brigado pa kot eno najboljših slovenskih brigad.

Počitek na Šentviški planoti

Brigada je iz Baške grape odšla na Šentviško planoto in zavzela položaje na območju Jerovica–Kal pri Pečinah–Sleme. Jaka se je s spremljevalno "četo", s štabom brigade in z drugim bataljonom namestil v vasi Kal pri Pečinah. Brigade 32. divizije so na planoti nekaj dni večinoma počivale, deloma pa so vršile mobilizacijo. Pri tem so se jim prostovoljno pridružili še ne polnoletni fantje in dekleta. Partizani so prirejali mitinge in se družili s prebivalstvom, ki jim je bilo naklonjeno. Jaka je s svojim moštvom verjetno skrbel tudi za tovarne živali, ki jih je bilo potrebno opremiti za nošenje težkega orožja, streliva in eksploziva.

Beg bersaljerjev

Štab divizije je 27. januarja ob devetih zjutraj obvestil brigade, da se na Slapu ob Idrijci nahaja dvanajst kamionov pretežno italijanskih bersaljerjev nove italijanske fašistične vojske, ki so jih Nemci v okrepitev pripeljali na Most na Soči in ki so tistega dne nameravali napasti partizane na Šentviški planoti. Ker pa je bila cesta na Slapu ob Idrijci porušena, niso mogli naprej na planoto. Poskakali so s kamionov in se lotili popravila. Ko je štab divizije izvedel zanje, je v dolino poslal bataljona 18. in 19. brigade. Bersaljerje naj bi napadla iz smeri Prapetna in Pečin. Ko je sovražnik opazil obkoljevanje, je hitro poskakal na kamione in zbežal proti Mostu na Soči. Ko so partizani videli, da jim bodo Italijani ušli, so na tla postavili težke strojnice in kamione od daleč zasuli z ognjem. En kamion s posadko vred so uničili, nekaj orožja, streliva in druge vojaške opreme pa zaplenili.

Ponovna formacija spremljevalnih čet

Poveljstva v brigadah in divizijah so se začela vedno bolj zavedati pomena artilerijskega orožja, čeprav je težko prehodno zemljišče oteževalo njegovo premikanje in zmanjševalo mobilnost brigad. Štab 32. divizije je zato 15. in 24. januarja 1944 naročil štabom brigad, naj se pripravijo na ponovno formacijo spremljevalnih čet, nato pa jim je 26. januarja poslal tudi odredbo. Po novem naj bi se imenovale čete za spremstvo orožja in vsaka brigada naj bi imela svojo. Jaka je takrat tudi dejansko postal komandir spremljevalne čete 18. brigade. O njenem vojaškem in političnem vodstvu je odločal štab brigade, ki mu je bila četa neposredno podrejena. Tudi nahajala se je vedno tam, kjer je bil štab. Njene vode in oddelke je štab brigade po potrebi lahko dodelil posameznim bataljonom, po zaključku akcije pa so se morali ponovno priključiti spremljevalni četi. Ta naj bi po pravilih imela minomete kalibra 81 mm ter protitankovske topove, vendar slednjih takrat brigada še ni imela. Četa naj bi bila razdeljena na vode in oddelke. V vsakem oddelku naj bi bilo po sedem borcev, njihov vodja pa naj bi bil tisti, ki je za konkretne naloge in vrsto orožja najboljše usposobljen. Za zaščito orožja naj bi vsak oddelek imel tudi puškomitraljez. Četa je morala skrbeti za prenos ustreznega streliva, min in podobno, kar pa je lahko zbirala, skladiščila in varovala tudi na terenu. Njeni borci so po potrebi pomagali še pri stražarskem delu, v taboru in drugje. Da bi se čim bolje usposobili za rokovanje s topovi in težkimi minometi, je štab divizije za bližnjo prihodnost nakazal možnost organiziranja šole oziroma tečaja.

POHOD V BENEČIJO

Januarja 1944 so bile zavezniške sile na zahodu že nad Neapljem, na vzhodu pa na Poljskem. Nemci so bili na vzhodni fronti vedno bolj v defenzivi, ne pa tudi na zahodni. V Italiji, na primer, so še vedno uspeli kontrolirati ozemlje severno od skalnate planine Monte Cassino, sto trideset kilometrov južno od Rima. Šele pozno spomladi, dva dni pred izkrcajem v Normandiji, so zavezniki prebili nemško črto in 4. junija vkorakali v Rim. V Jugoslaviji je potekala šesta sovražna ofenziva, ki je bila usmerjena proti glavnini narodnoosvobodilne vojske. Da bi zmanjšalo ta sovražni pritisk, je slovensko partizansko vodstvo odločilo, da svoje divizije pošlje v ofenzivo: 14. na Štajersko, 18. v Gorski kotar in drugam na Hrvaško, 32. pa v Goriška brda in Benečijo.

Razlogi za pohod v Benečijo so bili še drugi in ravno tako pomembni. Tamkajšnji ljudje so bili po nemškem udaru v pokrajino novembra 1943, ob lovu na partizane in aktiviste, ob intenzivni fašistični propagandi, da so partizanski "banditi" potolčeni, in ob grožnji s poveljnimi sojenjem zaradi izdaje države Italije, prestrašeni, omahljivi in nezaupljivi. Čeprav so si želeli narodnostne osvoboditve in boljšega življenja, kar se je lepo videlo takoj po kapitulaciji Italije, ko so se Benečani množično vključili v narodnoosvobodilni boj, je nemška in fašistična represija ob odsotnosti (razhajkanosti) partizanskih enot, tudi italijanskih in furlanskih, tamkajšnje ljudi hudo demoralizirala. Prav tako pa tudi neprimeren odnos, ki so ga do prebivalstva imeli nekateri partizanski poveljniki. Zato je bilo potrebno v Beneško Slovenijo poslati močno divizijo, da bi v ljudeh obudila upanje, zaupanje ter jih spodbudila, da se ponovno in množično pridružijo partizanski vojski in Osvobodilni fronti. Benečija je bila del operativnega območja 9. korpusa in hkrati zaledje pred z nemško vojsko in nacistično oblastjo močno utrjenimi centri v Furlaniji. Partizanska prisotnost in delovanje na tem območju naj bi slabila okupatorjevo moč, kar je bilo pomembno za celotno zavezništvo. Prisotnost partizanov naj bi bila hkrati garant za poveljno priključitev tega slovenskega etničnega ozemlja k Jugoslaviji. To naj bi partizanska vojska dosegla s (prostovoljno) mobilizacijo, z uničevanjem sovražnikovih komunikacij, postojank, z blokado nemških vojaških transportov s fronte na fronto in podobno.

Tako je sredi januarja politično in vojaško vodstvo narodnoosvobodilnega boja Primorske sklenilo poslati v Benečijo tedaj že številčno (okoli dva tisoč dvesto šestdeset borcev in bork), močno, dobro oboroženo in v borbah prekaljeno 32. divizijo. Za to nalogo je bila najprimernejša, saj so bili v njej tudi tisti borci in poveljniki, ki so v Benečiji že bili in so jim domačini zaupali.

Prehod

Divizija se je v svoji polni sestavi zbrala 24. januarja na Šentviški Gori. 28. januarja se je preko reke Idrijce premaknila na Banjšice. 18. brigada, v kateri je bil Jaka, je imela izhodišče za pohod na Kanalskem Vrh. Po temeljitih pripravah se je divizija 30. januarja v mraku spustila proti Soči. Najugodnejši prehod je bil med Kanalom in Plavmi. 18. in 19. brigada sta mrzlo in deročo reko prečkali pri Morskem. 18. je šla prva, saj je imela pred seboj najdaljšo pot, do Kambreškega in Srednjega. Druge naloge, kot priti na cilj, tiste noči ni imela. Kot ostali borci je bil tudi Jaka premočen, saj so reko gazili do pasu. Nemci so morda slutili prehod in so izpustili vodo iz zbiralnika v Doblarju. Borci so bili napeti, saj niso vedeli, ali jim bo uspelo priti na drugi breg, ne da bi jih sovražnik v bližnjih postojankah opazil. Poleg tega niso vedeli, kako jih bodo ljudje v Benečiji sprejeli. Premikali so se tiho in z orožjem v rokah.

Ko je bila glavnina 18. brigade že na drugi strani železnice, je tišino prekinil ropot. Mula s težkim tovorom se je spotaknila ob tračnice in padla. Iz bližnjih bunkerjev so se zaslišali rafali, vendar so fašisti k sreči s streljanjem kmalu prenehali in nekaj čez polnoč je bila glavnina divizije že na desni strani Soče. Kje je bil Jaka, ko se je začelo streljanje, se ne ve. Verjetno je bil blizu mule, ki je nosila minomet in se je spotaknila. Tam, na koncu kolone, se je namreč nahajala tako imenovana težka (spremljevalna) četa, katere komandir je bil Jaka.

Do pohoda v Benečijo spremljevalne čete znotraj brigad še niso bile popolnoma organizirane, vendar pa so že obstajale. Neposredno so bile podrejene štabu brigade. Po navodilih naj bi se nahajale v njegovi bližini in bile razdeljene na vode, vsak vod pa na dva oddelka.

Pri prehodu čez Sočo se spremljevalna četa 18. brigade ni nahajala v bližini štaba brigade, je pa bil pri njej ves čas en izmed njegovih članov. V sestavi je imela dva srednja minometa in veliko težkih mitraljezov. Moštvo spremljevalnih čet naj bi imelo smisel za to vrsto orožja in naj bi ga bilo fizično sposobno prenašati, če bi bilo potrebno. Na pohodu v Benečijo so tovor nosile mule. Dobro so jim ga privezali na hrbte, da bi ne ropotal. Ko je prišlo do streljanja, se borci niso ustavljali, disciplinirano so nadaljevali pot.

Ko so domačini opazili, da gre mimo njihovih hiš partizanska vojska, so marsikje odprli vrata in borcem ponudili toplo mleko in prigrizek. Kljub mrazu in mokrim oblačilom so bili partizani zadovoljni in ponosni, da jim je prehod popolnoma uspel. Kmalu po tem, naslednjega dne, je iz štaba 9. korpusa v štab divizije, ki se je nahajal v Ligu, prišel radiogram, da je Vrhovni štab narodnoosvobodilne vojske in pomožnih odredov Jugoslavije 32. divizijo preimenoval v 30. divizijo.

Prvi spopadi

Prvi dan po prehodu čez Sočo so borci počivali, si sušili obleko in se počasi začeli pripravljati na bližajoče se naloge. Poskušali so navezati zaupne stike s prebivalci Goriških brd, ki pa so bili ponekod zaradi strahu pred nemškim maščevanjem zadržani. Na Kambreškem in v Srednjem so 18. brigado domačini

lepo sprejeli in se z veseljem udeležili partizanskega mitinga.

Borci pa so se morali hitro zbrati, saj so jih Nemci kmalu izsledili. 2. februarja so blizu Lige napadli 19. brigado, naslednji dan pa so malo pred enajsto uro dopoldan iz Ročinja krenili proti položajem 18. brigade na Kambreškem. V obeh primerih so jih partizani pregnali nazaj v dolino. Prvi in tretji bataljon 18. brigade sta skupaj z njenim štabom napadalce odbijala z Globočaka in z grebena nad vasjo Kambreško do Breze. Na pomoč jim je z Lige prihitel še del 19. brigade, pozno popoldne pa je iz Srednjega pritiskal še drugi (mednarodni) bataljon 18. brigade. "Tri dni so trajali boji za Kambreško. Vsi stari borci se dobro spominjajo pogodka minometa, ki je z vrha hriba razbil nemški lahki top in ubil italijanskega oficirja. Istočasno pa je brigadna kulturna skupina prirejala ob ropotanju šarcev in minometov mitinge na sosednjih pobočjih." (D. Fortič, 1944)

Nemški napad na Kambreško je bil odgovor na uspešne nočne akcije 17. brigade na postojanki v Ajbi in Anhovem, ko so borci na nekaj mestih razrušili železniško progo, in v dolini Nadiže, kjer so uničili fašistično postojanko blizu kraja Pri mostu (Ponte San Quirino) in porušili most na cesti med Čedadom in Kobaridom.

Napad pri Štupici

Štab divizije je takoj po spopadih ukazal premik. 18. brigada je odšla proti Livškim Ravnam, Lazam in Dreki. Kje je bil nastanjen njen štab, se ne ve, morda v Lazah. V tem primeru se je tam najbrž nahajal tudi Jaka s spremljevalno četo.

Ko je prvi bataljon 18. brigade blizu Livka odbil nemško izvidniško enoto, je štab divizije ponovno razporedil svoje sile. 18. brigada je v noči na 6. februar zasedla vasi Gorenj Mersin in Dolenj Mersin nad Nadižo, 17. brigada je zasedla Matajur, Barce in Ložac, 19. brigada pa se je z glavnino namestila na območju Svinske planine in Livka ter sosednjima brigadama ščitila hrbet.

Petsto metrov južno od vasi Štupica sta drugi in tretji bataljon 18. brigade čakala v zasedi ob cesti Špeter–Kobarid. Ob desetih dopoldan sta izza ovinka nič hudega sluteč pripeljala nemška kamiona. Strojnice in puške so zaropotale. Šestnajst nemških vojakov je bilo ubitih, nekaj pa ujetih. Partizani so zažgali vozili in zaplenili veliko orožja ter druge vojaške opreme. Potem ko so še minerji opravili svoje in razrušili cesto med Čedadom in Kobaridom, sta se bataljona vrnila v Gornji in Dolnji Mersin. "Sijajno postavljena zaseda, ki jo je vodil komandant Gliša Raca, je pri Štupici popolnoma uničila dva sovražna kamiona. / .../ Kako so žarele naših borcev oči v borbenem navdušenju! In narod! Saj se je zdelo starim ženicam vse skupaj le sanje. Ujeti nemški vojaki v naših rokah! S trepetajočimi rokami so otipavale in božale zaplenjene brzostrelke in se veselile z nami." (D. Fortič, 1944)

V zahodni Benečiji

Da bi sovražniku prikriala svojo prisotnost, je divizija pogosto menjala položaje. Tako je 18. brigada, ko je 8. februarja pri Štupici porušila dvanajst metrov ceste, prečkala Nadižo, se podala skozi dolgo sotesko Predol in se vzpela proti Breginjskemu kotu. Verjetno se je štab brigade namestil v Logjeh, bataljone pa razporedil v vaseh Robidišče, Črni Vrh in Plestišča. Partizane so Nemci iskali tudi z letali, vendar jih niso našli, saj se podnevi niso zadrževali na čistini ali po vaseh, ki so jih, nekatere, Nemci tudi bombardirali, pri čemer je bilo ubitih nekaj domačinov. Brigada se ni dolgo zadrževala na istem mestu.

Premikala se je skozi osiromašene in oddaljene vasi, kot so Brezje, Karnahtha, Bardo, Tipana, Subid, in navezovala stike s tamkaj živečimi Slovenci. Domačini so bili do partizanov sprva nezaupljivi, potem pa so jih prijazno in z zanimanjem sprejeli. Verjetno je temu botrovalo dejstvo, da so bili to prvi partizani, ki so prišli v njihove kraje. Tudi Jaka je tam hodil prvič. To so bile najbolj oddaljene vasi v Benečiji, do katerih so prišli jugoslovanski partizani. V njih so prirejali mitinge, ljudi razveseljevali s petjem in folklornimi nastopi, se z njimi pogovarjali, jim približali vsebino narodnoosvobodilnega boja, njegove cilje, posredovali podatke o razmerah na bojiščih ...

*Slika 43:
Dekleta iz Benečije berejo časopis Matajur
in pletejo nogavice za partizane.*

Med domačini so poskušali pridobiti zaupnike in terenske delavce, ki bi lahko pridobivali obveščevalne podatke in zbirali hrano. Borcem je bilo v Benečiji strogo prepovedano prosjačiti ali nasilno jemati. Kdor je to počel, je bil kaznovan. Hitri premiki, neugoden teren, nezadostna prehrana in hitre temperaturne spremembe, tudi za trideset stopinj, so borce fizično izčrpali. Medtem ko so nekateri, kljub na splošno visoki morali v moštvu, dezertirali, so drugi pokazali veliko požrtvovalnost. Kljub izmučenosti so v svojih torbah nosili več min, kot bi jim bilo treba. 18. brigada, ki se ji je pridružilo nekaj domačinov, je v Prosnid, Črni Vrh, Logje in na Robidišče ponovno prispela 10. februarja.

Napad na Fojdo

17. brigada je dobila ukaz, naj v noči na 11. februar napade sovražno postojanko v Fojdi. Pravzaprav je štab divizije za to predvidel skupni napad 17. in 18. brigade, a je komandant 17. brigade, Vladimir Knežević - Volodja, pohitel in v akcijo, kot zaščito proti Čenti in Ahtnu, vključil le drugi bataljon 18. brigade. Najbrž je pri napadu sodelovala tudi zaščitna četa divizije, pri zaščiti napada pa zagotovo še drugi bataljon Briško-beneškega odreda, ki je bil takrat pod poveljstvom štaba 18. brigade. Ali je bil tudi Jaka udeležen pri tem napadu, čeprav je tedaj opravljal funkcijo komandirja spremljevalne čete brigade in se je večinoma zadrževal v bližini štaba in brigadnega poveljstva, ali ne, se pravzaprav ne ve. V svoji kadrovski poli omenja, da je bil 10. februarja ranjen in da se je do konca meseca zdravil v bolnišnici. 18. brigada naj bi se med 9. in 11. februarjem ne borila, razen omenjenega drugega bataljona, ki se je med umikom na kratko spopadel s sovražnikom, ki je hitel na pomoč napadenim, vendar se nikjer posebej ne omenja, da bi bil pri tem kdo ranjen. Morda pa je Jaka le sodeloval pri tem napadu. Kot hraber in izkušen borec se je pogosto javljal za težke in zahtevne vojaške akcije in morda se je tudi tokrat javil. 17. brigada, verjetno okrepljena z divizijsko zaščitnico, se je 10. februarja odpravila proti Fojdi. Ustavila

se je v vasi Podklap, v ozki dolini nad sovražno postojanko, v kateri je bilo čez sto vojakov in rekrutov, ki so se urili v protipartizanskem boju. Med njimi so bili tudi hrvaški ustaši. Imeli so veliko modernega orožja in partizani so si obetali dober plen. Napad se je začel med enajsto in dvanajsto uro zvečer. Ko so bombaši razbili zunanjo obrambo in uničili bunkerje, so ostali vdrli v vas. S sovražnikom so se spopadli od blizu in mu prizadejali velike izgube. Zažgali so tudi fašistični dom. Zaplenili so težki minomet, težko bredo, puške in drugo vojaško opremo. Napad ni popolnoma uspel, saj so se morali umakniti pred močnejšim sovražnikom, ki je iz Čedada in Vidma hitro krenil na pomoč. V boju so padli štirje partizani, petnajst je bilo ranjenih, od teh sedem huje. Borci, ki so sodelovali v napadu na Fojdo, so se umaknili v bližino Črnega Vrha in se do naslednjega dne zvečer skrivali v bližnjem gozdu, bataljon 18. brigade pa se je zatekel v bližino vasi Robidišče, kamor sta prišla tudi štab divizije in sanitetni referent 18. brigade, Milorad Bogojević - Jastreb, ki je oskrbel ranjence. Težje ranjene so najprej namestili v planinske staje pod hribom Ivanac, v Rounah, lažje pa v Prosnidu. Po navodilih sanitetnega referenta Jastreba so zanje najprej skrbeli domačini. Kasneje je ranjene borce prevzela bolničarka Rožica Cenčič. Pri negi in oskrbovanju sta ji pomagali njeni sestre Amalija in Pavla. Sestre Cenčič so imele stik z zdravnikom in lekarnarjem iz Fojde in Vidma, prav tako z zdravnikom Giuseppejem Marangonom iz Kobarida, ki je ranjence včasih tudi obiskal. Da bi prikril pravi namen, je razširjal govorice, da hodi na lov. Do srede marca so ranjenci (ne le ti iz Fojde) s pomočjo sester Cenčič in domačinov okrevali po domačijah, šolskih prostorih in senikih okoli vasi Robidišče, nato pa so jih zaradi varnosti prenesli na planino Mija.

*Slika 44:
Fojda v petdesetih letih 20. stoletja – najzahodnejša postojanka, ki so jo med 2. svetovno vojno napadli jugoslovanski partizani.*

Napad na Fojdo je doživel v Benečiji in širši Furlaniji velik odmev. Okupator se je po njem zavedel nevarnosti, ki mu je pretila zaradi prekinitve oskrbe na železnici Trbiž–Videm in možnosti partizanskega zavzetja ozemlja vse do furlanske ravnine. Beneški Slovenci pa tudi furlanski in italijanski antifašisti so se moči partizanske vojske razveselili in začeli upati na bližnjo zmago.

Okrevanje

Če drži datum, 10. februar 1944, ki ga je Jaka v kadrovski poli navedel kot dan, ko je bil ranjen, in če je bil v Fojdi, je morda tudi on okreval ali v Robidiščih ali Prosnidu ali pa v premični bolnišnici 30. divizije. Da je bil Jaka 10. februarja 1944 ranjen, se spominja tudi njegova sestra Danica (1985), vendar kaj več o tem v njenih zapiskih ni najti. Poznana so imena petih huje ranjenih: Sreten Djenadij, Jože Šauta iz

Murske Sobote, Vlado Šumatić iz Moljovca, Avgust Zajc iz Livolda pri Kočevju in Anton Klemenčič iz Brezovice pri Ljubljani. Verjetno Jake ni bilo med njimi, saj je bil v začetku marca že borbeno sposoben. Ali je okrevljal v premični bolnišnici ali v kateri drugi, se ne ve. Na (nepopolnem) seznamu ranjenih, ki so se zdravili v partizanskih bolnišnicah Svoboda in Jakob Završnik, ga ni. Sam piše, da se je do konca februarja zdravil v bolnišnici, tako da je bila njegova bojna pot v Benečiji skorajda zagotovo končana. Borbenim enotam 30. divizije se je ponovno priključil v začetku marca 1944, ko so ga imenovali za komandirja topniške baterije, ki so jo prav takrat ponovno postavljali na noge.

*Slika 45:
Aktivisti v Reziji jeseni 1944*

BOJI NA IDRIJSKEM IN LOGAŠKEM

Komandir artilerije pri 30. diviziji

Ko je 30. divizija v Benečiji s svojimi političnimi in vojaškimi akcijami opogumljala prebivalstvo, je 31. divizija v Slovenskem primorju in na Gorenjskem mobilizirala in zbirala orožje. Tega se je nekaj mesecev po kapitulaciji Italije še vedno dalo najti, predvsem na Krasu in območju Pivke. Gradnikova brigada, ki je delovala na Vipavskem in na prej omenjenih območjih, je izsledila štiri tope in tri od njih: italijanski gorski top kalibra 75 mm, nemški gorski top istega kalibra in protitankovski top kalibra 47 mm, je dobila 30. divizija. Po zgledu 31. divizije, ki je že imela svoj spremljevalni bataljon (od 6. marca naprej se je imenoval divizion), so se odločili topništvo organizirati tudi v 30. diviziji. Baza vsega artilerijskega orožja za 9. korpus je bila Predmeja. Tja je prispela zaščitna četa 30. divizije, najverjetneje z Jakom, in prevzela orožje. Ker je deloval samo en top (italijanski gorski), druga dva pa sta bila v okvari in kasneje v popravilu v korpusni delavnici v Cerknem, pa tudi, ker je imela divizija za delujoči top le šestnajst granat, so namesto diviziona za začetek formirali baterijo, manjšo artilerijsko enoto v moči čete.

Idrija med nemško okupacijo

Nemci so Idrijo zavzeli 23. septembra 1943 zjutraj. Vse do 29. aprila 1945, ko so jo zapustili, so imeli v njej močno postojanko redne vojske, del katere je bil za protipartizansko bojevanje izvežban bataljon Heine, in enote SS. Za svoje bivanje so zasedli domove Idrijčanov in jim tako močno zožili življenjski

prostor. Idrija je bila za Nemčijo pomembna predvsem zaradi rudnika živega srebra, ki je bil drugi največji na svetu in edini tovrstni rudnik v nemškem rajhu. Ob kapitulaciji Italije so postale dobave živega srebra, ki so ga Nemci nujno potrebovali za svojo vojaško industrijo, iz rudnikov v Monte Amiatiu v Toscani in Almadena v Španiji negotove, zato so idrijski rudnik ustrezno zavarovali. V mestu je bilo stalno nastanjenih do okoli šesto dobro oboroženih vojakov, občasno, ko niso bili razporejeni na terenu in imeli bojnih nalog, pa čez tisoč. Med njimi je bilo tudi osemdeset domobrancev. Nemci so svojo prisotnost in interese v mestu poskušali zavarovati na več načinov. En izmed njih je bil prijazen (če temu lahko tako rečemo) odnos do meščanov oziroma prebivalcev mesta. Pustili so jim določene koncesije in oživeli slovensko mestno upravo. Tako je decembra leta 1943 župan Idrije postal upokojeni rudniški uradnik Filip Vidic, junija 1944 pa Karel Treven. Verjetno je k boljšemu odnosu med nemškimi vojaki (predvsem s Koroške) in domačini pripomoglo tudi poznavanje nemškega jezika, ki je bil že vse od odprtja rudnika ob koncu 15. stoletja, tam močnejše prisoten. Drugi način obvladovanja prebivalcev je bil represiven. Idrijo so ogradili z dva metra visoko, gosto bodečo žico, zastražili izhode in uvedli policijsko uro. Šestkilometrski žični obroč je bil utrjen s približno petnajstimi vkopanimi bunkerji, iz katerih je dvesto vojakov nadzorovalo mesto in cestne komunikacije, na nekaterih območjih pa so bile postavljene tudi mine. Nanje so opozarjale table, nameščene na vsakih dvajset metrov. Žičnato mejo je bilo dovoljeno prečkati samo na glavnih poteh z dovolilnico nemške komande mesta.

Temu navkljub je domačim fantom (večina je bila sicer v partizanih) in dekletom uspelo marsikaj (posebej dragocen je bil sanitetni material) pretihotapiti na drugo stran in predati partizanom. Žica tudi ni bila ovira, da ne bi informacije o nemških načrtih, ki so jih domačini tako ali drugače slišali od nemških vojakov, prišle do partizanov. Pri tem je bila posebej aktivna Fanči Šulgajeva, ki je obvestila o gibanju in namerah nemške vojske prenašala v Belo, ponavadi v Fežnarjevo gostilno. Večina prebivalcev Idrije je bila kljub navidezno dobremu sožitju z Nemci na strani narodnoosvobodilnega boja. Tudi rudarjev, ki jim hrane in pijače zaradi koristi njihovega dela za vojno industrijo ni manjkalo, te in drugačne ugodnosti niso odvrnile od sabotaž. Pri delu se niso posebej naprezali, nekajkrat pa je proizvodnja tudi zastala. Rudarji so 6. februarja 1944 partizanskim diverzantom pomagali minirati električne vodne črpalke v več kot dvesto petdeset metrov globokem Ferdinandovem jašku. Ta podvig je vodil Srečko Tušar iz Idrije, ki je bil konec aprila istega leta udeležen pri diverziji v Postojnski jami, ko so Nemcem zažgali dvanajst vagonov letalskega goriva, namenjenega borbi proti zaveznikom. Ta uspeh je zelo odmeval tudi v tujini in bil deležen pohvale Winstona Churchilla. Da bi čim bolj oslabili nemško moč v Idriji in širše, so partizani motili oskrbovanje rudnika. Najmanj sedemkrat so minirali cesto v Zali, pa v Malem Marofu in cesto na Vojsko ter tako ovirali promet do železniške proge Ljubljana–Postojna in povezavo z večjimi postojankami v Postojni, Logatcu in na Vrhniki.

Močna nemška posadka v Idriji je bila nekakšen klin, ki se je zajedal v bolj ali manj svobodno partizansko ozemlje. Mesto je bilo izhodišče za bojne pohode in ofenzive proti Gorenjski, cerkljanskemu območju in Trnovskemu gozdu, v katerem so partizanske enote, bolnišnice in tiskarne našle zavetje za svoje delovanje in pogosto možnost preživetja. Idrija je bila tudi center, iz katerega so domobranci na Primorskem širili svojo propagando. Ta je sicer prvenstveno prihajala s Polhograjskih Dolomitov, kjer so bile domobranske posadke gosto nameščene (v Šentjoštu, Horjulu, Treh Svetih Kraljih ...). Domobranci so Nemcem tudi na primorski strani, blizu nekdanje jugoslovansko-italijanske meje, služili za obveščanje in vodstvo po terenu. Posebej na udaru domobranske propagande so bili kraji blizu Dolomitom, kot so Hotedršica, Godovič, Rovte, Črni Vrh itd. Franc Grom, pod psevdonimom Siena Blažič (1976) piše, da je nekaj fantov in mož iz Hotedršice kar samih zaprosilo Nemce, naj tudi v njihovi vasi dovolijo postaviti domobransko postojanko. Pri tem posredno omenja tudi nekatere motive za to: "Da je Hotedršica ostala, se je treba zahvaliti prav domobrancem. Saj bi jo Nemci zmleli, kot so npr. Godovič. / .../ Kot zaščiteni vas smo dobivali hrano." (S. Blažič, 1976)

Prva korpusna vojaška operacija

Proti koncu zime se je 9. korpus močno okreplil. V začetku marca je z zalednimi enotami štel okoli pet tisoč borcev in bork. Novincev niso ne vojaško ne politično in ne psihološko še dovolj dobro usposobili za preizkušnje, ki so jih čakale, ko je vodstvo 9. korpusa že presodilo, da je čas za prvo veliko akcijo, kasneje poznano kot Idrijska operacija. V njej naj bi sodeloval ves korpus, torej obe diviziji in trije odredi. V prvi fazi naj bi z napadom in zavzetjem sovražnih postojank v Hotedršici, Godoviču in Rovtah osamili Spodnjo Idrijo in Idrijo. Slednja je bila kot dobro utrjeno in za Nemce zaradi rudnika vitalno pomembno mesto, glavni cilj operacije, ki bi ga dosegli v drugi fazi, potem ko bi uničili še podstražo v Spodnji Idriji, iz Idrije same pa nemško in domobransko vojsko vsaj pregnali, če bi je že ne uspeli razbiti. Z uničenjem postojanke v Idriji bi se primorsko in gorenjsko osvobojeno ozemlje združilo in postalo za partizansko vojsko lažje prehodno. Idrijska operacija je bila dolgo in zelo natančno načrtovana. Z akcijami na svojih terenih naj bi jo podprla celo 7. korpus in 4. operacijska cona. Partizansko vodstvo se je zavedalo, da bodo Nemci za zavarovanje svojih vitalnih interesov uporabili vsa možna sredstva in da bo zato borba težka. Je pa štab 9. korpusa zaradi uspehov svojih enot v januarski ofenzivi in Benečiji, borcem zaupal, da bodo, čeprav je bilo tedaj v borbenih enotah veliko novincev in veliko najboljših starih borcev premeščenih v štabne, prištabne in druge zaledne enote, zdržali. Napad na Godovič je korpusno vodstvo zaupalo 31., napad na Hotedršico pa 30. diviziji. Zgodila naj bi se istega dne, 18. marca zjutraj.

Napad na Hotedršico

Štab 30. divizije je napad ukazal 18. brigadi. Tej bi ognjeno podporo na začetku dajal gorski top kalibra 75 mm iz divizijske baterije. Na podlagi tega lahko sklepamo, da je bil v napadu na domobransko postojanko v Hotedršici kot komandir baterije neposredno udeležen tudi Jaka. Položaj štaba divizije je bil na Ravniku (pri Korenču), blizu cerkve Sv. Barbare, od koder je lep razgled na dolino. Štab divizije je bil pod zaščito drugega bataljona 19. brigade, ki je bil tudi divizijska rezerva. Glavnina te brigade je zaprla dostop iz Vrhlike, Logatca in Postojne, 17. brigada pa je blokirala domobransko posadko v Rovtah, ki jo je sestavljalo sto šestdeset vojakov pod nemškim nadzorstvom.

Postojanka v Hotedršici je za 30. divizijo predstavljala trd oreh, saj je bilo okoli devetdeset pripadnikov Slovenskega narodno varnostnega zbora (primorska različica domobranstva) v njej zelo dobro zabarikadiranih. Že od Italijanov utrjeni obrambni sistem so nadgradili z rovi, žičnimi ovirami in minskimi polji. Blizu žice okoli vasi je bilo razporejenih deset strelskih gnezd. Da bi se zaščitili pred minami in topovskimi izstrelki, so jih pokrili z debelimi hlodi, nanje navalili velike skale, čez vse pa nametali še zemljo in rušo. Še hujši problem za 30. divizijo, ki ni imela dovolj močnega artilerijskega orožja, je predstavljal železobetonski bunker na Mihovčevem griču, vzpetini severno od vasi, blizu Žejskega potoka.

Zaradi pomena, ki ga je za 9. korpus imela Idrijska operacija, je štab podrobnosti o njej skrbno skrival. So pa borci seveda opazili, da se nekaj pripravlja: "Nekaj dni preje so borci opazili velike ofenzivne priprave, pripeljali so topove, topničarji so jih čistili in pregledovali, delavske čete so odmetavale sneg in pripravljale pot topovom." (D. Fortič, 1944)

Ukaz za napad na Hotedršico je štab 30. divizije prejel 15. marca, štabi njenih brigad pa dan pred napadom. Ko so zvečer oziroma ponoči 17. marca brigade krenile s Predmeje, borci in poveljniki bataljonov o cilju in namenu pohoda niso vedeli še nič. Vsi te negotovosti niso zdržali in zgodilo se je, da je kdo tudi tiho zaostal in pobegnil domov. Večina pa je poveljstvu zaupala in razumela, da je zaradi

varnosti kdaj potrebna tudi skrajna previdnost in z njo konspiracija. Na Ravnik blizu Hotedršice so brigade prispele okoli treh zjutraj.

“Dolge kolone so korakale po cesti proti Hotedršici. Vso noč je trajal dolg in naporen marš, ki so ga zmožni zdržati le borci naše vojske. Sneg se nam je sproti vdiral pod nogami, mraz je pritiskal v gozdovih Hrušice. Bilo je kakor so včasih pripovedovali o albanskih gorah, le da ni bil to umik, ampak pohod. Pozno ponoči je vsa kolona prekoračila mejo stare Jugoslavije. Lesketale so se luči v Logatcu in tiste pokopališke luči pri Sv. Treh Kraljih. V ranem jutru so bile brigade nad Hotedršico in takoj se je vnela borba.” (D. Fortič, 1944)

Borci so za napad izvedeli dobri dve uri pred njim. Ob tem je bilo zanje novo to, da so napadli zjutraj in ne, kot običajno, zvečer. Štab 30. divizije je napad ukazal 18. brigadi, 17. in 19. brigado pa je določil za zavarovanje.

Jaka se je ob začetku napada, ki se je začel ob pol šestih zjutraj, verjetno nahajal pri partizanskem topu, ki je stal na Rebrnicah, točno nad vasjo. Zanj je bilo na voljo šestnajst granat in vse so bile porabljene že na začetku napada. Kje vse se je potem zadrževal Jaka, se ne ve. Morda je ostal v bližini topa jugovzhodno nad vasjo ali pri dveh težkih minometih, ki sta ves dan uspešno tolkla po svojih tarčah.

Na vas je tisti dan padlo okoli štiristo min. Uničenih je bilo sedemnajst hiš, stekla na hišah so popokala. Cerkev je bila močno poškodovana, pokopališče pa razrito.

Obrambni sistem v Hotedršici je bil že močno načet, a je postojanko še vedno ščitil bunker nad vasjo, ki mu mine niso mogle do živega, prav tako ne strojničarjem v cerkvenem zvoniku. Borba je bila težka in je trajala vse do noči. Po izstreljenih topniških granatah in začetnem minometnem obstreljevanju so bataljoni 18. brigade takoj krenili na juriš. Zaporni ogenj iz domobranskega oporišča jih je prisilil, da so legli na tla in potem le počasi napredovali skozi vas. Ko se je iz boja moral umakniti prvi bataljon in zavarovati smer iz Godoviča, kamor se je iz Idrije prebil nemški bataljon Heine, ki je sredi dneva prekinil napad Gradnikove brigade na tamkajšnjo nemško postojanko, so se možnosti za zavzetje postojanke v Hotedršici še zmanjšale. Kljub temu so se boji nadaljevali vse do mraka.

Štaba 30. divizije in 18. brigade sta se takrat odločila, da napad začasno prekineta in ga nadaljujeta po prerazporeditvi bataljonov in pripravi jurišnih skupin prostovoljcev. Slednje so imele nalogo napasti velik bunker na Mihovčevem griču in položaje v severnem delu naselja, ki so jih domobranci še držali v svojih rokah. Za napad je štab divizije vpoklical tudi rezervo, drugi bataljon 19. brigade.

“Ob mraku se je bataljon zbral pri Sv. Barbari, nato pa se je v strelcih približal žičnim oviram in minskim poljem vzhodno od ceste Hotedršica–Kalce. Iz postojanke je bilo slišati tudi pesem, saj so bili domobranci prepričani, da so partizani prenehali z napadom. Obroč okoli postojanke se je spet sklenil in enote so napeto čakale na dogovorjeni signal z raketo. Ob komandantu bataljona so ležali v strelski vrsti pripravljeni za naskok, na izhodnem položaju tudi člani štaba brigade in divizije. Na poveljniškem mestu štaba divizije pri Sv. Barbari je ostal le pomočnik političnega komisarja divizije.” (R. Isakovič, 1973)

Ali je bil Jaka kot član širšega štaba 30. divizije z omenjenimi člani v strelski vrsti skupaj z borci 19. brigade in čakal na napad, se ne ve. Če je bil, potem je po znaku za napad skupaj z njimi jurišal na domobrance. Tema jim je bila zaveznica. Brez težav so v naletu preskočili žične ovire, začeli čistiti rove in povezovalne jarke ter uničevati prve bunkerje, zgrajene iz zemlje in hlodov. Domobranci so se umikali

in glavnina napadalcev je prodirala v notranjost vasi. Nekatere zgradbe, iz katerih so se domobranci branili, so zajeli ognjeni zublji, ki so se v notranjost naselja razširili od zunaj. Požar je razsvetljeval vas, kar je poleg hude vročine, partizanom onemogočalo, da bi se še bolj približali bunkerju, župnišču, šoli in cerkvi, od koder je bil odpor najmočnejši. Noč se je približala jutru, ko je štab divizije napad prekinil. Spoznal je, da v dani situaciji postojanke ne morejo zavzeti. Utrujenim in lačnim borcem je ukazal umik.

30. divizija se je v mrzli noči premaknila na območje Hrušice in Podkraja. Tam so se partizani za silo počili, najedli in se uredili. Znotraj brigad so potekali vojaški in partijski sestanki. Da bi čim bolje izkoristili težke mitraljeze, jih je štab divizije znotraj bataljonov združil v poseben vod, poveljstvo nad njim pa zaupal komandantu bataljona.

Ker je štab 9. korpusa odločil, da se napad na Hotedršico nadaljuje, se je divizija, posebej pa 18. brigada, ki naj bi utrdbo ponovno napadla, začela pospešeno vojaško pripravljati. Napad naj bi se zgodil 20. marca ob desetih zvečer. Okrepili naj bi ga z vsem razpoložljivim topništvom divizijona 31. in baterije 30. divizije. Slednji naj bi iz skladišča v Zadlogu za težki minomet dostavili še sto min. Topništvo naj bi napadlo iz neposredne bližine, koncentrično in natančno.

Zaradi slabih zvez med brigadami in štabi divizij in korpusa je tisto noč prihajalo do velikih nesporazumov, zaradi česar je bil napad preložen na 22. marec. Tega dne so se vse brigade ponovno premaknile na položaje okoli Hotedršice (iz zaselka Podjesen na črnovrški planoti je krenila 18. brigada) in v zavarovanje. Noč so prebile na zaukazanih položajih, kjer so čakale na odločitev štaba 9. korpusa glede napada. Ta je še preverjal informacije obveščevalnih služb o kopičenju sovražne vojske v Vipavski dolini in pri Kalcah, kar bi lahko pomenilo bližnjo in večjo akcijo zahodno od Idrije.

*Slika 46:
Težka (spremljevalna) četa
18. brigade marca 1944*

Borci 18. brigade, pa tudi Jaka, saj je bil štab divizije in vsa artilerija že na svojih položajih v neposredni bližini Hotedršice, so zjutraj in ves dan z vzpetin opazovali dogajanje v vasi. Delovne skupine so živahno in ne vedoč, da jih opazujejo partizani, odpravljale škodo in popravljale obrambne objekte. V postojanki se je zadrževala tudi oklepna enota. Ker ni nič kazalo, da namerava oditi in so se informacije obveščevalcev o skorajšnji sovražni ofenzivi izkazale za točne (čeprav so kasneje ugotovili, da vest o šeststo Nemcih pri Kalcah ni bila povsem resnična in da bi morda s ponovnim napadom na Hotedršico celo uspeli), je štab 9. korpusa 31. in 30. diviziji ukazal umik in premik na območje Cerknega, Ledin in

Vrsnika. To je bila taktično, strateško dobra odločitev, saj so zaradi nje sovražne sile v naslednjih dneh udarile v prazno. Štab 30. divizije, 18. in 17. brigada so po napornem nočnem pohodu čez Medvedje Brdo na Ledine prispeli 24. marca zjutraj.

Kljub modri odločitvi korpusnega poveljstva za umik je neuspeli napad na Hotedršico borci potrl. Politični komisar 30. divizije Mirko Zlatnar je 18. aprila 1944 v poročilu Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije napisal: "Pomemben razlog za upad borbenega poleta naše vojske je prvi neuspeh v Hotedršici, za kar je odgovoren štab Bazoviške brigade in pa to, da se drugi napad ni ponovil, čeprav je bil uspeh, ob temeljitih pripravah, zagotovljen." (M. Zlatnar, 1944)

V napadu na postojanko v Hotedršici so sodelovali tudi tako imenovani mongolci, ki so jih še nedolgo nazaj urili Nemci v Logatcu, potem pa so zbežali v gozd in se pridružili partizanom. Menda so bili oni tisti, ki so, da bi bolje videli, zažgali nekaj hiš izven žičnih ovir, od koder se je potem ogenj razširil v notranjost vasi.

Priprave na nadaljevanje Idrijske operacije

Štab 30. divizije ni miroval. V Ledinah, najbrž na domačiji Pri Erjavcu v Ledinskih Krnicah, je načrtoval nadaljevanje Idrijske operacije. Verjetno je bil pri tem udeležen tudi Jaka. 30. divizija naj bi v začetku aprila s pomočjo artilerije zavzela Spodnjo Idrijo, nato pa naj bi 31. divizija začela napad na Idrijo. 18. brigado, ki je bila določena za neposredni napad na nemško postojanko v Spodnji Idriji, naj bi okrepili s havbico, protitankovskim topom in z dvema minometoma iz divizionu 31. in s protitankovskim topom 30. divizije. Gorskega topa, ki ga je 30. divizija iz svoje baterije uporabila pri napadu na domobransko postojanko v Hotedršici, niso mogli več koristiti, saj so ga skupini, ki naj bi ga pripeljala na Ledine, med Godovičem in Idrijo zaplenili Nemci. Iz skladišča pod Blegošem so na Ledine dostavili veliko zalogo granat in min, med njimi je bilo kar štiristo granat samo za havbico. Tudi njo ter topova in minometa je bilo potrebno pripeljati na Ledine.

Iz Male gore pri Zadlogu je 24. marca zgodaj zjutraj proti Cerknemu krenilo sto petdeset borcev z opremo. Divizion 31. divizije, ki je imel nalogo prek Čekovnika, Oblakovega Vrha, Dolenje Trebuše, Cerknega, Kladij in Sovodnja na Ledine pripeljati tona in dvesto kilogramov težko havbico, protitankovski top (drugega, iz 30. divizije, so prevzeli v korpusni delavnici v Cerknem), dva minometa, nekaj vozov s strelivom in drugega materiala, so spremljali in varovali borci Gradnikove brigade. To je bila zelo težka naloga. Pot, ki se je na nekaterih delih strmo vzpenjala in spuščala, je bila dolga petinosemdeset kilometrov, pokrajina pa prekrita z debelo snežno odejo. Pri spuščanju vozov in havbice po zaledeneli poti se je velikokrat zapletlo. Voli so pod bremenom tovora padali in vleko so morali prevzeti borci. Vrvi, privezane za vozove, so se jim zažirale v dlani in vlekli so do kraja svojih moči. S sekirami in krampi so v poledenelo cesto izkopavali žleb, da je po njem teklo eno kolo havbice, da ne bi zdrsnila. Hodili so navzgor, navzdol, ves dan, do večera, ko so v Dolenji Trebuši izmučeni popadali na ležišča. Zjutraj so se dvignili, se odpravili naprej in obstali pred mostom čez reko Idrijco.

"Čez most so lahko peljali samo vozove, težke do kake tone, havbice pa ne. Odločili so se, da jo bodo na vrveh spustili v rečno strugo in potegnili čez vodo na drugi breg. Matevž Jekler - Iztok pripoveduje:

'/.../. Da bi spravili več kot 1200 kg težko orožje čez reko, smo mu sneli ščit, da bi ga razbremenili, potem pa privezali spredaj in zadaj močne vrvi. Ko je bilo vse pripravljeno, smo havbico začeli počasi spuščati po strmini navzdol. Komandant Mirko (Mirko Malnarič, op. a.) in komisar Mičo sta glasno in

odsekano poveljevala. Ko je prišla do vode, se je začela potapljati in je izginila pod njeno gladino. Eni so jo zadrževali, tisti na desnem bregu pa vlekli. Šlo je zelo počasi, ker so morali vsi usklajevati svoje gibe. Voda se je penila, kakor da bi se jezila, ker jo tako vznemirjamo. Havbica pa se je zažrla v dno in kolesa so se počasi vrtela in tlačila gramoz pod sabo. Trajalo je skoraj celo uro, da se je orjak znova prikazal iz vode in smo ga končno le spravili na drugi breg. Okopala pa se v ledeno mrzli vodi ni samo havbica, temveč tudi nekaj borcev, ki so ji pomagali na drugi breg in so padali v vodo.” (B. Lah, 1985)

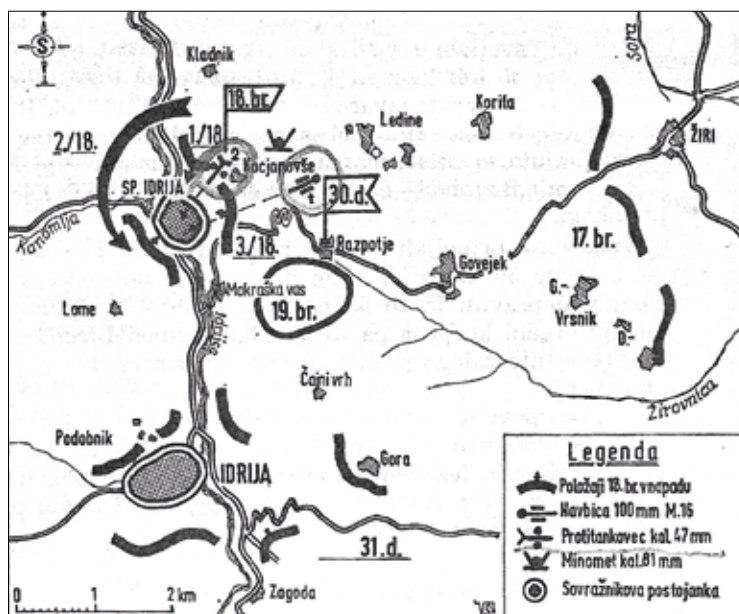
V Cerkno so prišli 25. marca in istega dne zvečer v vas Kladje. 30. divizija se je namestila na območju Ledin, Gor, Vrsnika in Žirov, kjer se je nato zadrževala več ali manj vse do 11. aprila.

Borci, ki so pripeljali težko orožje na Cerkljansko, so počivali do 31. marca, ko so dobili povelje za napad na nemško postojanko v Spodnji Idriji. Havbico in topove jim je s Planine pri Cerknem, prek Kladij in Sovodnja na Ledine, kjer je bil štab 30. divizije, pomagal zvleči prvi bataljon 19. brigade. Spet si je bilo potrebno pomagati z vrvjo, ki so si jo borci izposodili pri kmetih. Zaradi trde teme so se na stezi, ki se je strmo vzpenjala skozi dolino potoka Javorščica mudili dlje, kot je bilo predvideno.

Ko so artilerijci 31. divizije z orožjem prispeli v vas Ledine (nahaja se na kraški planoti, štiristo metrov nad dolino Idrijce), jih je tam zagotovo pričakal tudi Jaka, saj je bila pri napadu na postojanko v Spodnji Idriji predvidena združitev topništva obeh divizij. Dan pred napadom so si člani štaba 30. divizije in vodstvo artilerije in brigad ogledali teren. Med drugim so določili ognjene položaje, mesta, od koder naj bi s havbico, topovoma in z minometoma streljali na sovražnika v dolini.

Napad na Spodnjo Idrijo

V postojanki Spodnja Idrija je bilo okoli osemdeset nemških vojakov in oficirjev iz čete bataljona Heine. Bili so dobro oboroženi in utrjeni. Poveljstvo so imeli v rumeni stavbi ob glavni cesti, danes ji pravijo stara šola, na začetku vasi (iz idrijske smeri) na levem bregu Idrijce. Tik pred mostom (ob kasnejši Planincovi gostilni in trgovini) pa je stal tudi manjši železobetonski bunker s strelnimi linami. Napad je bil določen za 1. april ob deveti uri zvečer.

Slika 47:
Zemljevid napada
na postojanko Spodnja Idrija

Tisti dan se je vreme, po dveh dnevih dežja, še poslabšalo. Začelo je snežiti, zaradi česar niso mogli pripeljati topov na položaje v dogovorjenem času. Rdeča raketa, znak za topniški napad, je tako švignila v zrak nekaj ur kasneje, okoli polnoči. Pred tem so morali havbico zaradi velikega depresijskega kota in ker je zaradi odsotnosti namerilnih naprav lahko streljala samo naravnost, postaviti na sam rob danes z drevesi zaraščenega grebena (območju se reče Pri Hrastu) na robu travnika v vasi Pečnik. Morali so jo z vrvmi privezati k močnemu staremu hrastu, ki je stal nekaj metrov za njo. Ob njej sta imela opazovalno mesto komandant diviziona Mirko Malnarič (morda je bil poleg tudi njegov namestnik Emil Volk - Škrjanc) in komandir baterije Ivan Manfreda - Jaka. Nekje v bližini je imel opazovalnico in poveljniško mesto tudi komandant divizije Gliša Radomir - Raco, medtem ko je bil divizijski štab v vasi Razpotje. Minometa so postavili na jugozahodni del Pečnika, desno in nedaleč od havbice. Zaščito artilerije, štaba divizije in drugih enot na Pečniku, Ledinah in Razpotju je prevzel prvi bataljon 19. brigade.

“Globoko v grapi pod nami leži v ostrem kolenu Idrijce sovražna postojanka Spodnja Idrija. Tja doli je bil usmerjen naš napad. Pripeljali so havbico. Ropotala je, ko so jo prevažali po hribovskih poteh. / .../ Točno nad postojanko je bil pripravljen za njo okop, poleg nje pa so bile lepo položene granate. Dva minometa sta ji delala družbo. Ponosno so se ozirale kolone na havbico, ko so mimo nje korakale po strmih bregu proti dolini.” (D. Fortič, 1944)

*Slika 48:
Pri Hrastu, na grebenu Pečnika, kjer je
stala havbica.*

Približno sto metrov stran od roba Pečnika stoji domačija Seljakovih. Tam je bil nastanjen pratež in pod kozolcem spravljena zaloga streliva za artilerijo. Dva protitankovska topa so po Gojnah (steza, ki vodi s Pečnika v dolino) na mulah prinesli v bližino Kocjanove domačije, skorajda v dolino in le par sto metrov od postojanke. Po isti poti sta se verjetno spustila tudi prvi in tretji bataljon 18. brigade, ki sta zasedla položaje za jurišni napad, ki naj bi sledil dvajsetminutni artilerijski uverturi. “Nad Idrijco in vso dolino se vleče rahla meglica / .../. Na vrhu se zabliška – pok – sssii – nato dim, pomešan s prahom in iskre – eksplozija. Havbica je začela bruhati. Preplašene so se ugasnile blede luči ob reki. Dolina se je zavila v temo, a luna se zlobno smeji in nam kaže najboljčutljivejše točke postojanke. Naenkrat je zaregljalo od povsod – Na gnezda se je vsul železni dež.” (S. Štempihar, 1944)

Grmelo je in se bliskalo od min in granat, ki so padale na kraj. Posebej razločne so bile eksplozije granat havbice, ki so dve hiši, v katerih so bili Nemci, prav kmalu spremenile v ruševine. Nekaj domačinov, med njimi Mili Svetličič, ki je bila takrat še otrok, se je, kot ponavadi ob napadih, zateklo v jamo Pr’

Štulnu. Danes je vhod v to okoli deset metrov globoko in tri metre visoko jamo, ki leži malce izven naselja v smeri Idrije na desni strani ceste, zasut. Vanjo se je lahko zateklo kakšnih petindvajset, morda tudi več, ljudi. Protitankovska topova, ki sta streljala čez Idrijco, bunkerju ob mostu nista mogla do živega. Strojnice iz tega železobetonskega gnezda so kosile po mostu in borci 18. brigade, ki so v jurišu že zasedli postojanko na desni strani Idrijce, niso mogli prodreti čezenj.

Slika 49: Glavni cilji partizanskega artilerijskega obstreljevanja, Spodnja Idrija

Zelo verjetno bi jim uspelo, če bi drugi bataljon z leve strani Idrijce udaril Nemcem v hrbet, kot je bilo načrtovano, a se to ni zgodilo. Vodiči ruskega bataljona so v neugodnem vremenu namreč izgubili smer in kolona je zašla. Po daljšem tavanju je sicer prišla do reke, vendar je na tistem mestu ni mogla prebroditi.

Medtem so borci tretjega bataljona pred mostom v postojanki že postajali nestrpni. Ko drugega bataljona ob pol petih zjutraj še vedno ni bilo, se je komandant Dušan Mijić odločil s svojimi borci jurišati čez most in z ročnimi bombami uničiti železobetonski bunker. Padel je pod streli tako kot veliko srčnih borcev tistega dne. Strojnica iz bunkerja je še vedno tolkla po napadalcih, neuspešno pa pošiljala rafale v smeri havbice na Pečnik. Na desnem in levem bregu reke sta se oblikovali fronti in nobena stran tisto noč ni mogla čez most.

Ob petih zjutraj so iz štaba 30. divizije po telefonski zvezi sporočili, da je drugi bataljon pri njih. Ker brez njega ni bilo možnosti zavzetja postojanke, je komandant divizije prvemu in tretjemu bataljonu ukazal umik nad dolino, hkrati pa zadržanje zavzetih položajev in onemogočanje sovražnikovega premikanja po naselju.

Ostale brigade obeh divizij so uspešno branile dostop sovražnemu vojaštvu do Spodnje Idrije iz vseh smeri, le okoli polnoči, kmalu po začetku napada, je nemškemu vođu iz Idrije uspelo priti skozi razpoko v blokadi in okrepiti obrambo.

V Spodnji Idriji je v eni izmed hiš na desnem bregu reke imel svoj štab komandant 18. brigade. Imel je odličen pregled nad postojanko in delujočo telefonsko linijo s štabom divizije in poveljstvom artilerije. Pošiljal jima je informacije o stanju sovražnika, o objektih, v katerih se nahaja, o strelskih položajih in tako pomagal usmerjati tudi partizanske topove, minomete in havbico.

Da bi partizani lahko naslednjo noč prodrli v središče postojanke čez most, je bilo potrebno onesposobiti železobetonski bunker ob njem. Komandant 18. brigade Franjo Bavec - Branko je ukazal, naj havbica bunker uniči. Poveljstvo artilerije je sporočilo, da havbica nima merilnih naprav, da pa bodo poskusili. Prva granata je padla na pokopališče, druga v vodo, po še nekaj poskusih pa je havbica zadela v polno. Zagrmelo je, dvignil se je rdeč oblak in ko se je razkadil, bunkerja ni bilo več. Na njegovem mestu je zijala velika luknja.

Postojanko je artilerija obstreljevala ves dan. Njen cilj so bila glavna mesta obrambe. S havbico so poskušali zadeti nemška topova v središču naselja, s protitankovskima topovoma pa cerkveni zvonik, iz katerega so Nemci z avtomatskimi puškami streljali na položaje bataljonov. Nemci so se dobro utrdili v podzemnih in kletnih utrdbah. Velika rumena stavba ob cesti, v kateri so imeli poveljstvo, je prav tako še vedno kljuobovala napadu. Skozi strelne line v zazidanih oknih so švigali rafali puškomitraljeza in avtomatskih pušk. Komandant 18. brigade je proti koncu dneva ukazal, naj s havbico uničijo tudi to grožnjo. Na Pečniku so namerili in granate so zasule stavbo. Ena je skozi okno priletela v njeno notranjost in jo načela, tiste, ki so ji sledile, pa so zgradbo porušile in pri tem zasule nekaj Nemcev.

Jaka je tej bitki v kadrovski poli namenil naslednji stavek: "Pri napadu na Spodnjo Idrijo sem kot komandant artilerije izvršil nalogo, da z artilerijo sem tolkel in uničeval sovražno utrjevanje." (I. Manfreda, 1945)

So pa vzdržljivost havbice, kot kaže, nekateri precenjevali.

"Boj in medsebojno obstreljevanje sta trajala ves dan. Točnim zadetkom, zlasti havbičnim, je pehota v strelskem postroju navdušeno vzdikala. Mnogi starešine enot, ki so bili v bližini orožja, pa so neprenehoma zahtevali hitri ogenj in pritiskali na posadke, naj streljajo. Ker niso upoštevali pravil ognja, se je havbična cev tako razgrela, da je vrglo iz zaklepa udarni mehanizem. Streljanje so morali zavoljo tega za več ur prekiniti, da bi se cev ohladila in bi havbica bila spet sposobna za podporo novih naskokov pehote." (B. Lah, 1985)

Granate in mine so padle tudi na cerkev. Zvonika menda niso zadele, so pa prebile obok (po vojni so na tistem mestu restavrirali freske) in razbile stopnice med današnjim gostiščem Bernjak in cerkvijo. Po vojni so v zakristiji našli neeksplozivno granato, ki je priletela skozi okno in pirotehniki so imeli kar nekaj težav, preden so jo varno odstranili iz stene.

Kje vse se je Jaka nahajal med napadom - ali je bil samo pri havbici ali tudi pri topovih in minometih - se ne ve. Imel pa je zagotovo pomembno vlogo pri izpeljavi artilerijskega napada nasploh.

Dnevnu topniškemu obstreljevanju je sledil nočni juriš prvega, drugega in tretjega bataljona 18. in prvega 19. brigade. Topništva niso uporabili, da ne bi streljali po svojih, saj so bili cilji preblizu strelskemu postroju. V srditem nočnem boju na življenje in smrt je partizanom uspelo pregnati Nemce iz župnišča in nekaj bunkerjev, jih stisniti k mostu in ko je le malo manjkalo, da bi postojanko zavzeli, se je zgodil usoden preobrat. V skupino borcev, ki so se zbrali za cerkvijo, da bi se posvetovali, kako naprej, je treščila mina, ki je iz nemškega minometa poletela čez streho župnišča. Ubila je štiri borce, trinajst pa hudo ranila. Razmesarjena trupla in kriki soborcev so partizane šokirali, a so se zbrali in ranjenim tovarišem priskočili na pomoč. Misel na boj so opustili, pomembno je bilo rešiti življenje. Ranjene in mrtve so odnašali z bojišča vse do zore. Nekaj borcev je še vedno vztrajalo pri napadu, a so se Nemci v zanje ugodni situaciji spet zorganizirali in se zabarikadirani v hiše uspešno branili.

3. aprila zjutraj so se bataljoni, ki so sodelovali v napadu, umaknili na desni breg Idrijce. Tisti, ki so sovražnim okrepitevam branili dostop do postojanke, so bili čez dan pri tem še uspešni, čeprav je bilo jasno, da bodo močne okrepiteve, ki so prihajale iz smeri Logatca, Ajdovščine, Postojne in od drugod, slej ko prej prebile blokado.

Partizanski napad na postojanko se je temu navkljub nadaljeval. Podnevi je napadala artilerija, zvečer pa so ob njeni podpori ponovno jurišali bataljoni 18. in 19. brigade. S Pečnika in položajev v dolini so okoli desetih zvečer spet zagrmeli havbica, minometi in topova. Sledili so vzkliki: "Juriš! Živel Stalin! Živel Tito! Naprijed! Udri! Brza paljba! Naprijed na govno!" (Saša Štempihar, 1944)

Borci so bili izčrpani, a so požrtvovalno krenili v boj. Spet je le malo manjkalo do zmage, a blokada je že bila prebita: skupini kakšnih dvesto Nemcev, ki je v smeri Idrija–Godovič prišla skozi zaporo bataljonov 31. divizije in se prek Jelenščka usmerila proti Spodnji Idriji, je po strugi Idrijce uspelo priti v postojanko in partizani so se 4. aprila med polnočjo in tretjo uro zjutraj morali umakniti.

Z 18. brigado na prehranjevalno akcijo v Črni Vrh

Obe diviziji sta bili ob petih zjutraj že na drugih položajih. Brigade 30. divizije so se po napadu na Spodnjo Idrijo vrnile na območje Ledin in bližnjih vasi. Zaradi nadaljnje blokade Idrije, popolnitve svojih vrst, pa tudi zato, da bi bili njeni borci, ki so bili večinoma Brici, Vipavci, Tolminci, čim dlje od svojih domov, je operacijsko območje 30. divizije ostalo na območju Idrije, Žirov in Selške doline.

Artilerijski divizion 31. divizije je havbico odpeljal na Planino pri Cerknem, kjer jo je skrtil v rudnik bakra, top pa je pustil pri bateriji 30. divizije v Srnjaku. V vasi so bili poleg topničarjev in Jake še divizijski štab, intendantca in pripadniki nekaterih drugih enot.

Vaščani Ledin, Srnjaka in bližnjih vasi spomladi še zase niso imeli dovolj hrane, kaj šele, da bi lahko nahranili toliko borcev. Zato so se partizanske enote, včasih cele brigade, odpravljale po hrano drugam.

Primorci so hrano za partizane zbirali neprekinjeno in jo skladiščili za čas, ko so partizani spet prišli na njihovo območje. Dogajalo pa se je tudi, da so nekateri domačini, naključno povprašani za pot, partizane, ki so na vozu peljali hrano, zavajali in jih usmerjali na sovražnikov teren.

10. aprila je komandant divizije Gliša Raca ukazal Franju Bavcu, naj z 18. brigado še isti dan krene v prehranjevalno akcijo proti Žirem. Čeprav se je vedelo, da sovražna vojska kopiči sile in nekaj pripravlja, so bili štabi 9. korpusa, 30. divizije in njenih brigad prepričani v moč in sposobnost svojih enot, da bi napad, če bi do njega prišlo, zlahka odbile. Kljub temu je težka četa 18. brigade težko orožje skrila v bližnjem gozdu in ga ni nesla s seboj oziroma ga ni pustila vidnega na Ledinah, kjer je bila nastanjena.

Z 18. brigado sta odšla tudi komisar divizijske baterije in njen komandir Jaka. Najbrž sta se v Srnjaku okoli štirih popoldan pridružila komandantu brigade Franju Bavcu, ki se je spotoma oglasil pri štabu divizije in mu sporočil, da je brigada že na poti. Zakaj sta v prehranjevalno akcijo morala tudi komandir in komisar divizijskega topništva, se ne ve, kot pa se je naslednjega dne izkazalo, to ni bila najboljša odločitev (verjetno divizijskega vodstva).

V Žireh, kamor je brigada prišla okoli sedmih zvečer, je od članov narodnoosvobodilnega odbora dobila navodila, kam po hrano. Morala je globoko v Polhograjske Dolomite, v Črni Vrh. To ni bila lahka naloga,

saj v brigadi ni bilo ljudi, ki bi poznali to območje. Vodiča je bilo težko najti, ker so bili domačini večinoma naklonjeni domobrancem oziroma so imeli sinove v njihovih postojankah, tisti na partizanski strani pa so bili vključeni v 31. divizijo, ki se je takrat nahajala drugje. Čez nekaj časa so v Žireh le našli nekoga, ki jih je čez Javorč varno pripeljal do Sv. Urbana. Ker naprej ni znal, drugega pa niso našli, so za vodiča prisilili nekega kmeta.

V temni noči in rahlem dežju so okoli polnoči le prišli do Črnega Vrha. Hrano so zaplenili bogatim kmetom, katerih sinovi so bili v nemških enotah na Gorenjskem, in jim izdali potrdilo. Verjetno je bil Jaka z njimi in ne s prvim bataljonom, ki so ga med pobiranjem hrane pri Brložniku napadli sovražni vojaki in se je moral hitro umakniti. Morda so pri Sv. Urbanu, v hiši kmeta, ki so ga partizani na silo vzeli s seboj, slišali pogovor in o partizanskih namerah obvestili sovražnika ali pa je sovražna patrolja iz Lučin na partizane naletela slučajno.

Brigada je hitro odšla nazaj proti Žirem, saj je bilo pričakovati, da ji bo sovražnik poskušal preprečiti umik. Razdelila se je v tri kolone. V sredini se je z živino in vozovi hrane premikal drugi bataljon, s katerim sta šla tudi štab in komandant brigade, v levi pobočnici je bil prvi bataljon s političnim komisarjem brigade in v desni tretji bataljon z namestnikom komandanta brigade. S katero kolono je šel Jaka, se ne ve. Vse tri so imele nalogo, da se v takšni postavitvi druga ob drugi premaknejo do Žirovskega vrha pri Javorču, kjer je bilo tudi zborna mesto za tiste, ki bi med pohodom zaradi napada ali kakšnega drugega razloga zašli.

Malo nad dolino, kjer teče potok Brebovščica, je srednja kolona brigade obstala. Kmet, ki ga je brigada uporabila za vodiča, je pobegnil. Komandant je ukazal spust v dolino in nato vzpon na Žirovski vrh. Ko so okoli štirih zjutraj prišli do Zadobja, kjer so se nameravali spočiti in nekaj pojesti, so z obeh strani poti zaregljale strojnice in tresnile ročne bombe. Sovražnik je napadel srednjo kolono, v kateri so bili drugi bataljon in vozovi z živino. Konji in krave so bili prve žrtve. Partizanom se je uspelo ubraniti. Obe pobočnici sta se hitro vključili v spopad in napadli presenečene domobrance, s katerimi so bili zagotovo tudi Nemci, saj so se slišala nemška povelja: Weiter! Weiter! Zaradi goste megle in teme so bili vsi zmedeni in niso vedeli, kdo je kdo. Mnogi so zato kar zbežali, kar jim je najbrž rešilo življenje. Nato je po petnajstih minutah srditega streljanja nastala tišina.

Glavnina brigade se je že spustila v dolino in se povzpela na Žirovski vrh, kjer je imela zborna mesto, njen preostali del, v katerem je bila tudi skupina partizanskih poveljnikov, pa je ostala na bojišču. V bližino slednje so v megli in temi zatavali domobranci.

“Dobro smo jih nabrisali!”, drugi pa je ob njem potrdil: ‘Kako so se hitro razbežali, kot zajci!’ Tedaj je pristopil k temu govorniku komandant prvega bataljona in ga vprašal: ‘Ali si ti novinec pri nas?’ ‘Seveda sem,’ mu je odgovoril vprašani. Komandant Stanko Paulus na te besede ni nič odgovoril, le malo se je odmaknil od skupine, z na strel pripravljeno brzostrelko. Dobro je poznal svoje borce, z Gorenjske jih je bilo le nekaj, ki pa jih je vse osebno poznal. Sam je bil doma iz Škofje Loke. Takoj je zasumil, da pred njimi niso njegovi borci, temveč sovražni vojaki. V tem se je oglasil neki partizan: ‘Ima kdo kakšno cigareto?’ Neznanec mu je odvrnil: ‘Jaz jih imam. Izvolite, kolega, toda nimam ognja.’ Tedaj se je oglasil Anatolij, komandant drugega bataljona: ‘Nu, u menja jest!’, potegnil iz žepa svoj vžigalnik in ga približal licu neznanega ponujalca. V blesku vžigalnika so se videle uniforme in najbližji obrazi. Drug proti drugemu sta stala Anatolij v svoji partizanski obleki, z vojaško kapo z rdečo zvezdo in srpom in kladivom na glavi, pravo rusko, ki jo je prinesel še s seboj, njemu nasproti pa “deželni strelec”, Slovenec v nemški uniformi in z nemško kapo. Naslednji trenutek je že zapela brzostrelka komandanta prvega bataljona, ki so jo smrtni kriki in stokanje ranjenih le še dopolnili. Pridružile so se še brzostrelke

komandanta brigade in drugih borcev. Položaj se je hitro razčistil, kajti tisti, ki niso bili zadeti, so se jadrno umaknili, ostali pa so le partizani.” (F. Bavec, 1970)

Ali je bil Jaka med njimi ali je s kakšno od drugih skupin zapustil kraj spopada, se umaknil v dolino in pohitel na zborna mesto brigade, se ne ve. Če je bil v skupini na bojišču, je zagotovo tudi on pomagal pri prenosu ranjencev čez potok Brebovščico na Žirovski vrh in Javorč, kjer je bila že zbrana glavna 18. brigade. Ubite živali in ves živež so morali pustiti na kraju spopada. Nemci brigadi niso uspeli zapreti poti in ji preprečiti umika, saj je pravočasno prešla Brebovščico.

Okoli sedmih zjutraj so partizani iz smeri Žirov zaslišali grmenje topov in streljanje. Ugotovili so, da je napadena njihova divizija, in 18. brigada je takoj odhitela na pomoč. Za predhodnico je poslala močno patrolo, ki je pri mostu čez Soro v bližini Žirov sicer opazila nemške vojake, a je kasneje zaradi hude megle kmalu trčila vanje. Komandant brigade je takoj ukazal spremembo smeri. Z desne so v teku obšli Žiri, prečkali cesto, ki je kraj povezoval z Gorenjo vasjo, in pri Ledinici prekoračili reko Soro.

Kljub nuji, da bi čimprej prišli do napadenih tovarišev, so se za petnajst minut ustavili nad vasjo, saj so bili povsem izčrpani in lačni. Ko so se okrepčali, so, v vsakem trenutku pripravljeni na sovražnikov napad, nadaljevali pohod proti Ledinam. Napredovali so počasi, saj so morali biti zaradi slabe vidljivosti in pomanjkanja informacij še bolj previdni. Okoli enih popoldan so prišli na območje Mrzlega Vrha, kjer se je na gorenjski strani na približno devetsto štiridesetih metrih nadmorske višine kilometer in pol vzhodno od Praprotnega brda nahajal štab 30. divizije, ki se je tja zatekel iz Srnjaka.

Ledinska ofenziva

Nemci so primorske partizane pogosto poskušali uničiti. V gore so pošiljali vojsko, enote SS in njihove pomagače, a brez uspeha. Aprila 1944 so poskusili znova. Za operacijo Untersberg so na območju od Črnega Vrha, Idrije, Žirov, Cerkljanskega, Banjške in Šentviške planote do Mosta na Soči angažirali več kot deset tisoč vojakov iz 188. rezervne divizije gorskih lovcev in domobrancev iz Dolomitov. Da bi partizanski vojski odvzeli moč, so načrtovali tudi uničenje njenih skladišč, delavnic in bolnišnic. V sklopu ofenzive so 11. aprila zjutraj napadli 30. divizijo, za katero so vedeli, da se že nekaj časa nahaja na širšem območju Ledin, podrobnejše podatke o tem pa so dobili od domačih izdajalcev. S skupinami, sestavljenimi iz približno tisoč nemških vojakov in šesto petdesetih domobrancev, so jo nameravali napasti, stisniti na minirano obmejno območje nekdanje rapalske meje, ji vsiliti frontalni boj, v katerem bi bili sami zaradi boljše oborožitve v prednosti, in jo uničiti.

Čeprav so obveščevalni podatki o kopičenju nemškega vojaštva pri marsikaterem borcu vzbujali skrb, je bilo vzdušje med partizani na splošno optimistično, varovanje precej pomanjkljivo in napad na divizijo precejšnje presenečenje. Zgodaj zjutraj, med šesto in pol sedmo uro, ko je bila pokrajina preprejena še z gosto meglo, so bili najprej napadeni bataljoni 19. brigade v Spodnjem in Gorenjem Vrsniku, kmalu zatem bataljoni 17. brigade v Ledinah in Brezniku in štab divizije v Srnjaku.

Medtem ko je bila 18. brigada, s katero je bil Jaka, na pohodu, so se deli ostalih brigad, občasno pa tudi prištabne enote divizije, celo dopoldne borili. 19. brigada se je sprva silovito branila, kasneje pa se je obkoljena razbila na več delov. Čeprav je bila oslABLJENA, se je še naprej vztrajno upirala.

Tako se je njen drugi bataljon med borbo počasi umikal proti cerkvi in pokopališču v Spodnjem Vrsniku. Nemci so napredujoč sproti požigali hiše in gospodarska poslopja. Med drugim so požgali pet poslopj

domačije pri Lazarju in zgradbo, v kateri je spalo okoli dvajset partizanov, ki se jim je na srečo uspelo rešiti skozi zadnjo leseno steno. Večina drugega bataljona je bila razbita. Tretjina njegovih borcev se je s komandantom najprej prebila do vasi Govejek. Še manjšemu številu borcev in štabu brigade je nato uspelo premik v vas Korita in okoli ene ure popoldan na Praprotno brdo.

Borci tretjega bataljona so vztrajali v obrambi ob državni meji na grebenu med Vrsnikom in Kovkom s težiščem pri karavli. Za hrbti so imeli žičnato ograjo in minska polja. Okoli poldne so bili obkoljeni že na sto do dvesto metrov. Bataljon je prenehal s streljanjem, s prekinitvijo pa so se odzvali tudi Nemci. Oboji so se pripravljali na usodni spopad. Čez dobro uro pa se je sovražnik nenadoma umaknil. V boj je namreč stopila 18. brigada. Napadla je nemške enote na območju Ledin. Nemški vojaki, ki so se tolkli s tretjim bataljonom, so odhiteli na novo bojišče.

Manjši deli 17. brigade so se na začetku napada dobro znašli in z Gradišča nad vasjo Pečnik takoj nudili odpor. Ko pa jim je sovražnik udaril v hrbet, so se morali kljub okrepitvi z dvema bataljonoma umakniti vzhodno od Ledin. Tam so se nato borili z Nemci, a so slednji zaradi premoči vas kmalu zasedli. Boji so se nadaljevali in okoli enih popoldan je bila 30. divizija v resnično težki situaciji. Okoli nje je bil sovražni obroč, ki jo je vedno bolj stiskal. 18. brigada je prišla na bojišče v zadnjem trenutku. Okoli dveh popoldan je iz dveh smeri napadla Nemce, razbila njihov obroč, deli 17. brigade pa so okoli štirih popoldan ponovno vdrli v Ledine.

Tudi Jaka je bil aktivno udeležen v Ledinski ofenzivi. S katero skupino 18. brigade in v kateri smeri se je vključil v boj, se ne ve. Morda proti Ledinam in Razpotju, morda čez Korita proti Srnjaku in Govejku.

Topničarji iz Jakove baterije so bili v času napada, kot že omenjeno, brez poveljstva. Franci Bačnik se spominja:

“Po prihodu v baterijo popoldne 10. aprila v vasi Srnjak sem se hotel javiti komandirju baterije. Nisem ga pa našel. Skupaj s komisarjem sta odšla v prehranjevalno akcijo. Seznanil sem se z nekimi borci, ki so mi na dvorišču hiše, v kateri so stanovali, pokazali oba topa in kakih 25 granat zanju. Drugo jutro se je življenje in delo v bateriji začelo normalno. Kuharji so pripravljali zajtrk, borci pa urejali opremo in čistili orožje. Naenkrat je z vseh strani okrog nas zaropotalo. Ker še nismo bili neposredno napadeni, smo vsi skupaj zgrabili orožje; da bi vpregli konje ni bilo več časa, pa tudi povelja nobenega, ter topova na rokah odvrlekli v gozd in ju pokrili s smrekovimi vejami. Medtem smo že zaslišali nemška povelja iz neposredne bližine. Nastala je zmeda in vsak je po svoje iskal pot za umik. Hitro sem s pomočjo še enega tovariša izvlekel zaklepa iz obeh topov in ju skrili v nekakšno skalno luknjo, eno namerilno napravo pa dal v nahrbtnik in jo odnesel s seboj. Z omenjenim tovarišem sva se umikala med Govejkom in Razpotjem mimo cest in se z Nemci nisva srečala. Ko sva potem čez nekaj ur prišla na hrib zahodno od vasi Ledine, sva lahko lepo opazovala, kako so Nemci sredi vasi naglo nakladali vozove s paketi, ki so jih dan prej poslali prebivalci Primorske svojim partizanom.” (B. Lah, 1985)

Baterija 30. divizije je v ofenzivi izgubila vse topove. Enega še pred napadom, dva pa takoj ob njegovem začetku. Nemci so ju našli med prečesavanjem gozda, kjer so ju skrili topničarji. Tudi divizion 31. divizije je utrpel izgube. Med ofenzivo so mu Nemci zaplenili top, ki so ga partizani hranili v delavnici v Cerknem, in uničili havbico, ki je bila skrita v rudniku bakra v Planini. Nemci so v rudniku našli nekaj tovarnjakov in jih zažgali in skupaj z njimi je zgorela tudi havbica.

Kot že rečeno, se je Jaka 11. aprila v boje na širšem območju Ledin vključil okoli dveh popoldan z 18. brigado. Če je bil s prvim in tretjim bataljonom, se je boril pri Ledinah in Razpotju, če je bil z drugim,

mednarodnim oziroma ruskim, pa se je boril pri Srnjaku in Govejku.

Brigadni koloni sta iz dveh strani napadli presenečene Nemce, ki pa so se trdovratno upirali še celi dve uri. Še posebej hudi boji so bili pri Ledinah in Ledinskih (nekoč Žirovskih) Krnicah. Slednjič so se Nemci le umaknili proti Razpotju, kar je imelo za posledico umik tudi drugih njihovih enot in tako ni bilo zvečer na Ledinah nobenega sovražnika več.

To je bil najhujši dan za 30. divizijo do takrat. Izgubila je osemnosemdeset borcev. Mnogi so padli med bojem, drugi med umikom, nekateri so zgoreli v hišah in hlevih. Ranjenih je bilo štirideset in ujetih okoli trideset borcev in bork. Divizija je izgubila tudi veliko orožja.

Mnogo žrtev so utrpeli vaščani obeh Vrsnikov, Ledinskih Krnic, Ledin in bližnjih vasi. Nemci so požgali vse hiše, v katerih so našli kakršnokoli sled za partizani. Zgorelo je več kot štirideset hiš in več kot dvajset gospodarskih poslopij. V Krnicah so Nemci in domobranci zažgali celo cerkev. Zaprli ali ubili so nekaj domačinov, med njimi staro ženico, ki se je pred njimi skrila v hlev. Popolnoma so izropali vse kmetije v Ledinah. Iz vseh vasi skupaj so odpeljali sto trinajst krav in druge govede, dvainosemdeset prašičev in tri konje.

Borci, padli tisti dan in v kasnejših bojih, so pokopani pri cerkvi na Ledinah in nad vasjo ter pri cerkvi na Vrsniku. Med sto triindvajsetimi jih je sedeminpetdeset, katerih identiteta je nepoznana. Takšnih je tudi druge še veliko.

NA VIPAVSKEM IN PIVŠKEM

Proti Vipavski

Po bojih na Ledinah se je 30. divizija umaknila na Cerkljanski in Bukov vrh. Od tam se je 14. aprila skozi Vojsko, Čekovnik in Zadlog premaknila proti Črnemu Vrhu in se čez nekaj dni razporedila na območju Otlice in Cola. Zaradi hudih izgub, lakote in izčrpanosti je potrebovala čas za okrevanje.

Sovražnik se je zavedal, da je tamkajšnja partizanska vojska glede oskrbe s hrano odvisna od povezave z Vipavsko dolino. Da bi partizanom preprečil prehod, je zasedel Col, skozi katerega gre pot v dolino, in od tam kontroliral območje. 30. divizija se je odločila za zavzetje kraja. Po nekajdnevni bojih je 22. aprila vkorakala v že od sovražnika izpraznjeno naselje. Zagotovo je skupaj s štabom divizije prišel tudi Jaka, tedaj formalno še kot poveljnik artilerije, ki je po borbah na Ledinah praktično ni bilo več. Partizanom je bila pot v dolino odprta in takoj so se odpravili po živež, ki ga je bilo zanje v Vipavski dolini v izobilju.

Proslava na Colu in jutranje neljubo presenečenje

Naslednjega dne so se partizani prebudili v lepo in sončno jutro. Z mladimi krajevnimi aktivisti so se odločili preživeti dan v praznovanju jubileja ustanovitve Komunistične partije Jugoslavije in ob druženju z domačini. Col so okrasili s pomladnim listjem in z zastavami, napeli trakove z napisi in gesli, poskrbeli za hrano in pijačo in skrbno zavarovali dostop do kraja. Prireditve se je udeležilo veliko ljudi, prišli so celo iz okupirane Vipave in Ajdovščine. Po političnih in vojaških govorih sta se z odra sredi vasi razlegli

poezija in glasba. Partizane je osrečila naklonjenost, ki so jo tamkajšnji ljudje čutili do njih. Po dolgem času so lahko zaplesali in se sprostiti.

A že ob svitanju so bili spet budni in s puško v rokah. Napadli so jih Nemci in morali so se začasno umakniti proti Zagoljču. Kmalu se je divizija obrnila in začela z obkoljevanjem kraja. Ko so ji na pomoč prihiteli še borci Gradnikove brigade, so Nemci s streljanjem prenehali in zbežali v dolino.

Ob desetih dopoldan je bil Col ponovno v partizanskih rokah. Poveljstvo divizije je enote zaradi varnosti razpršilo. Glavnina 18. brigade (že preimenovane v Bazoviško) je odšla na Malo goro, en izmed njenih bataljonov pa v Kanji dol, od koder je 27. aprila odbil sovražni prodor iz Idrije.

Referent za oborožitev pri 30. diviziji

V 30. diviziji je 29. aprila prišlo do večjih kadrovskih sprememb. Vodstvo 9. korpusa je ocenilo, da je bil za veliko padlih in razhajkanih v zadnji sovražni ofenzivi kriv divizijski štab. Njegovi člani se niso dobro ujemali in skrbeli za varnost enot in oborožitve, prav tako so zanemarili skrb za prehrano, obutev in nasploh delo z borci. Zamenjava je bila nujna. Poveljnik divizije je postal Ivan Turšič - Iztok, načelnik štaba Franjo Rustja - Čanči, politični komisar Mirko Zlatnar, njegov pomočnik pa Karel Taufer - Šarli. Tudi Jaka je dobil novo funkcijo. Postal je referent za oborožitev in član celice operativnega odseka 30. divizije.

Operativni odsek, ki ga je vodil Nikola Vidačič, kapetan bivše jugoslovanske vojske, je bil del širšega štaba in podrejen načelniku štaba divizije. Odsek je imel poleg referenta za oborožitev, katerega naloge je prevzel Jaka, še geodetskega in inženirsko-tehničnega referenta. Širši štab divizije naj bi štel sto devetindvajset oseb. Organizacija in delo v njem sta potekala v skladu s priročnikom Pravila za vojno službo štabov za Rdečo armado.

Jaka je torej postal odgovoren za oborožitev divizije. Skrbel je za pridobivanje orožja in streliva, skladišča na terenu pa tudi delavnice. V mesecu maju je bil zagotovo zadolžen tudi za orožje, ki so ga za partizane v letalskih paketih odmetavali zavezniki. Vodil je seznam oborožitve, štabu divizije je poročal o številu, vrsti orožja, stanju v katerem je in ob tem skrbel za njegovo popolnitev, oddajo v popravilo in podobno. V prvi polovici maja se je na podlagi uredbe vrhovnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije odsek za oborožitev na nivoju korpusa osamosvojil od operacijskega. Ali se je tudi na nivoju divizije, se ne ve.

V Juršče po orožje

Primorska je v maj vstopila ožarjena s kresovi na svojih gričih. Bilo jih je na stotine. Na Vipavskem, na robovih Krasa, na Tolminskem, v Goriških brdih, Benečiji ... Kaj so ljudje občutili, ko so videli ta znamenja upora na vsakem griču, si lahko samo mislimo, zagotovo pa jih je ob tem lahko navdajalo zaupanje v narodnoosvobodilno gibanje in vojsko, njuno moč in zmago.

V prvi polovici maja je 30. divizija predvsem okrevala, se dopolnjevala in se, vključno z vodstvom, prilagajala novi sestavi in navodilom primorskega vojaškega in političnega vrha.

Tudi Jaka se je postopoma navajal na svoje nove zadolžitve. Morda je 2. maja odšel z Bazoviško brigado

in novim načelnikom štaba Franjem Rustjo na Notranjsko po orožje. V tem primeru se je štabu divizije ponovno priključil najkasneje 13. maja v vasi Sajeveče.

Kot že omenjeno, se divizija takrat ni spuščala v večje spopade, je pa na območju Krasa, kamor se je premaknila Kosovelova brigada, na železniški progi med Štanjelom in Rihembergom izvedla minersko-diverzantsko akcijo. Pri tem so zgoreli vsi leseni tramovi, uničene pa so bile tudi železniške postaje.

V Juršče, kjer je bilo skladišče orožja 7. korpusa, je Bazoviška brigada prispela 5. maja zjutraj. Borci so s puškami, pripravljenimi na strel, močno zastraženo železniško progo prečkali pri vasi Slavina. V skladišču skorajda ni bilo več zalog orožja, so pa našli precej streliva za italijansko orožje, ki so ga imeli v diviziji še veliko. V Jurščah so se srečali s partizani iz Istre in s Hrvaškega primorja. Borci brigade Vladimira Gortana so se tja umaknili po uspešnem napadu na vlak med Ilirsko Bistrico in Pivko. Po veselem snidenju so zvečer pripravili kulturno bogat miting. Domačini okoliških vasi so za hrvaške partizane dobro skrbeli. Na svojih domovih so jim kuhali, jedi pa so jim ob dogovorjenih urah prinašala dekleta.

Vrnitev v Sajeveče

Z Bazoviško brigado so v noči na 9. maj železniško progo pri Slavini prečkali tudi Gortanovci. Prehodi v Istro so bili med Pivko in Reko zasedeni, zato so se odločili za premik proti Nanosu, kjer bi nekaj dni počakali. Ko sta brigadi prečkali železniške tire, sta izvedli skupno diverzantsko akcijo, v kateri sta vrgli v zrak dva odseka proge med Pivko in Postojno. Naslednje jutro sta zasedli položaje na dveh odsekih ceste med Senožecami in Postojno.

Štiri kamione, polne vojakov, in limuzino iz smeri Trsta je Bazoviška brigada dočkala 10. maja zjutraj blizu Senožec. Spopadi so trajali dolgo in na obeh straneh je bilo veliko žrtev. Po končani bitki je brigada ostala na Bukovju, čez dan ali dva pa se je vrnila v okolico Sajeveč. Na Pivškem območju je nato mobilizirala precejšnje število za boj sposobnih vojaških obveznikov.

Velika ofenziva na Vipavskem

V prvi polovici maja je bila nemška vojska na Vipavskem bolj ali manj v defenzivi. Iz svojih oporišč v Vipavski dolini je spričo neuspešne obrambe Gustove črte v Italiji, ki jo je anglo-ameriška vojska prebila med 11. in 19. majem, delno umaknila vojaštvo in ga poslala na pomoč umikajočim se vojakom. Svoj izpad je nadomestila z domobranskimi, italijanskimi, s kozaškimi in z drugimi okupatorskimi pomožnimi silami. Štab 9. korpusa je 30. diviziji dal ukaz za ofenzivo, ki se je začela 21. maja z napadom na sovražno kolono na cesti Gorica–Ajdovščina.

Jaka se je tistega dne verjetno nahajal v bližini štaba divizije. Ta je imel svoj položaj na Kuclju, vrhu nad Gojačami. Kakšne naloge, poleg orožarskih, je imel Jaka v tej ofenzivi, se ne ve, zagotovo pa je bil v teh bojih, ki veljajo za ene največjih v Slovenskem primorju, kot izkušen in pogumen borec tako ali drugače udeležen.

“V deževni noči majske pomladi so se spuščale brigade 30. divizije prvič skupno v Vipavsko dolino. Takoj prvi dan so postavile zasedo na glavni cesti in napadle kolono sovražnih kamionov in jih 10 popolnoma uničile. Moštvo je bilo deloma pobito, deloma je ušlo, več pa jih je bilo ujetih. Divizija je

nato nadaljevala pot čez cesto in zasedla položaje okoli Šmarja. Prve češnje so že zorele, brigade so se po velikih naporih zadnjega meseca spočile, nato pa se podale v napad na Dornberg in Prvačino. Ni ga partizana, ki se ne bi z radostjo spominjal velikih zmag divizije nad fašističnimi postojankami v teh dveh krajih. Operacije je vodil komandant divizije major tov. Istok. Borci IX. SNOB vedo pripovedovati, kako je tov. Istok z njimi vred junaško jurišal na postojanko v Dornbergu in sam vdrl v kasarno ter zajel presenečene fašiste. XIII. SNOUB pa je isto noč likvidirala postojanko v Prvačini. Pozno ponoči, ko so se vračale edinice na izhodiščne postojanke, so gledali borci goreče postojanke v Dornbergu in Prvačini. Navdušeno je drugi dan sprejelo civilno prebivalstvo naše borce, ki so prirejali proslave v obeh vaseh. Ljudstvo je sicer pričakovalo, da bo sovražnik reagiral na zmago naših sil, vedelo je, da se bo zaradi teh zmag znesel nad civilnim prebivalstvom, toda dogodek sam je bil tako veličasten in vesel, da so skrbi odpadle. Vsi so se zavedali, da so naši borci sijajno izpolnili svojo dolžnost in so samo zahtevali, da naša vojska še ostreje napada fašistično drhal.” (J. Klun - Pavle, 1944)

Štab divizije se je 23. maja, nekaj dni pred napadom na postojanke v Vipavski dolini, nahajal v Šmarju. Divizijska ofenziva, ki je trajala nekaj dni, je bila zelo uspešna. Poleg uničenja ali zasedbe postojank v Prvačini, Dornberku, Taboru, Steskah pri Braniku in gostilne Dopolavoro pri železniški postaji Štanjel so partizani minirali železnico, ki so jo na odseku med Opčinami in Gorico tako poškodovali, da za promet ni bila več uporabna. Ob tem so uničili tudi podzemni telefonski kabel. Podrli so par mostov, zažgali nekaj sovražnih kamionov in tankov, zaplenili veliko orožja, streliva, nekaj koles, motor Guzzi in drugega materiala, med drugim oblačila in obutev.

Če so ljudje v času partizanskih uspehov in veselja nad njimi strah pred maščevanjem sovražnika nekoliko potisnili na stran, je bilo že 2. junija vse drugače. Sovražnik se je tistega dne kruto znesel nad vaščani vasi Cesta in Škrilje. Vse stare in bolne ljudi je pobil, preostale pa odpeljal v goriški zapor.

BOJI SE NADALJUJEJO

Uspešno uničevanje komunikacij v Soški in Baški dolini

Po dolgo pričakovanem zavezniškem izkrcaju v Normandiji, 6. junija 1944, in približevanju Rdeče armade poljski in romunski meji se je vojna, vsaj ponekod v Evropi, bližala koncu. Jugoslovanski partizani so pomembno prispevali k skupni zmagi, med drugim tako, da so na območju Balkana v spopade zapletli kar petindvajset nemških divizij. Za primerjavo: v Italiji jih je bilo dvaindvajset. Primorska je bila za Nemce, kot že rečeno, pomembna predvsem zaradi komunikacij, ki so potekale čez njeno ozemlje. In rušenje teh komunikacij je bila vedno znova naloga primorskih partizanov.

9. junija je štab 9. korpusa 30. diviziji dal ukaz, naj se premakne v Soško dolino in napade železniško progo in postojanke med Mostom na Soči in Gorico, v katerih so bili fašisti iz bataljona B. Mussolini (iz Verone), in enote drugega bersaljskega bataljona 8. regimenta Tagliamento. Divizija se je podala proti Čepovanu in Lokovcu.

Tiste dni je bil Jaka verjetno zavzet tudi z zavezniškimi pošiljkami, v katerih je bilo novo orožje: lahko prenosljivi protitankovski minomet PIAT. Zaradi (glede na razmere) precejšnjih izkušenj s težkim orožjem je skoraj vse orožje dobila Bazoviška brigada.

V noči na 14. junij je 30. divizija napadla postojanke v Kanalu in Avčah in v bližini slednje porušila velik

železniški most, Mrtvaški viadukt, nad izlivom hudournika Avšček v Sočo.

“Prrr ... prrr ... pok ... pok ... Noč je oživila. Vse se bliska od silnega ognja mitraljezov in bomb. Precej časa se menjajo rafali in bombe, naenkrat pa se začuje silen glas: ‘Juriš!’ II. bataljon je že na bunkerjih, bombaši tolčejo. / .../ Na mostu regljajo strojnice, da je čudo. Težka je naloga. Naši borci ne dajo fašistom časa, da bi ovirali naše drzne minerje, ki pod strašnim ognjem izvršujejo največjo nalogo, kar so jih imeli do sedaj. Ali bodo uspeli? Most je masivno izdelan. Veliki so oboki, treba je mnogo eksploziva. Vsi potrpežljivo in neustrašno delajo, zavedajoč se pomena svojega dela. Strokovnjaki iz minerske šole našega Korpusa, ki prvič sodelujejo v akciji s svojimi učenci, pregledujejo delo, popravljajo. Točno so izračunali, kam morajo položiti ekrazit, da bo učinek večji. Bliža se jutro. / .../ Trrrsk ... brummm ... Vse se razsvetli, zemlja se strese, velikanski dim se vzdigne. ‘Hurrra!’ so vpili borci, ‘Hura!’ je vpilo in odmevalo po dolini od Tolmina pa do Gorice. / Akcija je končana in vsi se vračamo proti vrhu. Samozavestno stopa naša brigada navzgor. / .../ Važna prometna žila, po kateri so hitlerjanski psi prevažali svoje sile na italijansko bojišče in izvažali vse, kar so naropali po naši slovenski Primorski, je prekinjena. Zopet so naši borci dokazali, da so vredni zavezniki Anglije, Amerike in Sovjetske Zveze...” (A. K. Stjenka, 1944)

Minerci Bazoviške brigade so zaminirali sto triinšestdeset metrov dolg Mrtvaški viadukt, ki se je zrušil v dolžini trideset metrov. Dva tisoč ton narezanega kamna se je zvalilo v Sočo. Promet je bil za več kot mesec dni prekinjen. Isto noč je bila uničena tudi bližnja sovražna postojanka. Železniški promet skozi Baško dolino je bil močno otežen, popolnoma prekinjen pa le ni bil, zato je 9. korpus 29. junija začel bolj sistematično napadati baško železnico in njene postojanke.

Štab 30. divizije je bil takrat na Šentviški planoti blizu vasi Ponikve. V teh operacijah so poleg 30. sodelovali tudi 31. divizija, Tržaška brigada in bližnji partizanski odredi. Pri zavzemanju postojank in rušenju proge med Knežo in Podbrdom je bila najbolj uspešna 31. divizija, 30. pa je k njenemu uspehu pripomogla z vztrajno obrambo položajev. Železniški promet skozi Baško grapo je bil onemogočen kar pet mesecev.

“To je bila do tedaj največja in najuspešnejša korpusna operacija. V štirih dneh in nočeh so partizanske enote uničile pet postojank, deset bunkerjev, porušile sedem železniških in dva cestna mostova. Progo so minirale na več kot sto petdesetih mestih. Zaplenile so protitankovski top, srednji minomet, pet težkih in enajst lahkih mitraljezov, devetinpetdeset pušk ter mnogo streliva in opreme. Tudi tiste postojanke, ki niso bile osvojene, so bile celo do petinsedemdeset odstotno poškodovane.” (Z. Klanjšček, 1999)

Kaj so uspešni napadi na te komunikacije pomenili zaveznikom, lahko vidimo v izjavi angleškega podpolkovnika Petra Moora, ki je kot šef misije Flotsam imel stike z glavnim štabom slovenske partizanske vojske in s štabom 9. korpusa. Pri slovenskih partizanih je bil od oktobra 1943. 26. maja 1944 se je vrnil iz Barija in partizanskemu vodstvu sporočil:

“Morda se mnogi niti ne zavedajo, kako veliko pomoč nudite zaveznikom operacijam v Italiji s tem, da ste uničili tako važno prometno žilo, kot je železniška proga, ki veže Italijo z Nemčijo, preko Baške doline. Če bi prekinili promet za tri dni, bi bilo to velikega pomena. Ko so na primer vaši borci razrušili Štampetov most, so zaman čakali v Ljubljani vlaki, polni nemških vojakov, na odhod. Načrt nemške komande, da bi pravočasno okrepila nek važen sektor v Italiji, je propadel. Naše sile so lahko izvedle predvidene operacije, ne da bi jih motile sovražnikove okrepitve. Da ne govorim tu o vojaškem materialu, potrebni municiji in orožju, ki ni prišlo pravočasno ali pa sploh ni prišlo na fronto. Količnega pomena pa je razrušitev avškega mostu in železniških mostov v Baški dolini, lahko precenite sami. Posebej

še, ko že tedne in tedne ne deluje železniški promet. Še enkrat poudarjam, da si je težko predstavljati, kako neprecenljive važnosti je pomoč, ki jo nudite s svojimi drznimi in uspešnimi akcijami.” (Partizanski dnevnik, 1944)

Priznanje in zahvalo za uspešne akcije v Sloveniji je izrazil tudi general Henry Maitland Wilson v pismu, ki ga je poslal maršalu Titu.

Napad na domobransko postojanko v Hotavljah

30. divizija se je iz Baške grape umaknila na območje Vrat, Lokovca in Vrhavča (Kal nad Kanalom). Jaka je bil s štabom divizije nastanjen v Srednjem Lokovcu. Po nekajdnevnem počitku in zbiranju razhajkancev (nekateri so za dan ali dva odšli domov) je divizija z manjšimi napadi ponovno prizadela komunikacije v Soški dolini, potem pa ji je štab 9. korpusa naročil, naj se premakne na območje Škofje Loke, Gorenje vasi in Ledin. Korpusno poveljstvo je za 18. julij ukazalo napad na domobransko postojanko v Hotavljah. Izvedla naj bi ga Vojkova brigada, glavnina 30. divizije pa je bila določena, da ga zaščiti. Prav verjetno, da je napadu prisostvoval - ali ga vsaj opazoval - tudi Jaka. “Med napadom Vojkove brigade na Hotavlje pri Gorenji Vasi so prvič uporabili partop in preizkusili učinkovitost tega novega partizanskega orožja. V posadki partopa so bili borci Gregorčičeve brigade, poveljnik oddelka partopa pa je bil poveljnik 3. bataljona Anton Kosovel – Tonček. Štab korpusa in mnogi starešine obeh divizij so to akcijo z velikim zanimanjem opazovali.” (B. Lah, 1998)

Postojanka v Hotavljah je bila del dobro povezanega sovražnega sistema. Partizani so jo napadli, ker je bila eno najdejavnejših kvizlinških oporišč na tamkajšnjem območju in najbližja prehodu med Primorsko in Gorenjsko. Partizanski vojski je oteževala povezavo s Poljansko dolino, poleg tega je s propagando močno vplivala na območno prebivalstvo. V postojanki je bilo petinosemdeset domobrancev in šest nemških vojakov. Bila je dobro utrjena z žičnimi ovirami, s strelskimi rovi in z dvema bunkerjema. Glavnina posadke je bila s strani domačih opozorjena in se je že pred napadom umaknila nad postojanko. Zabarikadirala se je v strelske rove in v bližnji železobetonski bunker, ki ga je na Rupnikovi črti zgradila jugoslovanska vojska in mu partizanske mine in granate niso mogle do živega. Tudi partizanski top še ni bil to, kar so si borci od njega obetali. Z bombaši in v jurišu je vojkovcem ob pol štirih zjutraj kljub temu uspelo zasesti postojanko (dve hiši ob cestnem križišču pod bunkerjem) in jo zažgati. Zajeli so nekaj posadke in pridobili nemalo orožja in streliva. Partizanske enote so se takoj po napadu umaknile v smeri Cerkna.

Sovražna ofenziva na Cerkljanskem in Šentviški planoti

Sovražnik se je na partizanske uspehe odzval z veliko ofenzivo. Začela se je 19. julija in se v prvem delu, ki je trajal do 23. julija, osredotočila na področje Cerkljanskega in Šentviške planote, v drugem, ki je trajal od 26. julija do 12. avgusta, pa na Trnovsko planoto, Čepovansko dolino in Banjšice.

Glavnino 30. divizije in štaba 9. korpusa in 31. divizije je hiter in močan sovražni odziv presenetil na Cerkljanskem. Čeprav so bili utrujeni, so se partizani takoj pripravili na obrambo osvobojenega ozemlja, katerega središče je bilo v Cerknem. Kljub srditim spopadom in več ur uspešnem zadrževanju sovražnega prodora se je morala partizanska vojska neogibno umakniti proti zahodu. Štab 30. divizije je bil, vsaj v začetku ofenzive, v Labinjah, potem pa blizu vasi Podlanišče oziroma na koti 974. “ Po zasedbi Cerkljanskega vrha je sovražnik z velikim delom svojih sil napredoval proti Planini in Čeplazu ter proti

k. 974, kjer je zasedel položaje štab XXX. divizije. Na pomoč štabu divizije je prišel bataljon 16. brigade ter so skupno odbili sovražnika. Preko noči sovražnik je prišel preko Cerkna v Zakriž, Gorje in Labinje.” (M. Radičević, 1944)

Srečanje na Oblakovem Vrh

Korpusna kolona z več tisoč borci je zapustila Cerkno 21. junija ob deseti uri zvečer. Njen cilj je bil Banjška planota in Čepovan. Umikala se je po dolini Idrije. Jaka je bil verjetno v skupini, kjer so bili člani odsekov 30. divizije. Na čelu kolone sta bila zaščitni bataljon korpusa in Vojkova brigada. Rahlo je deževalo. Nekje pred vasjo Reka je prišlo do srečanja s predhodnico nemškega bataljona Heine. Partizani so jo uspešno odbili, a zaradi varnosti spremenili smer pohoda. Vrnili so se na Želin, prečkali brv in čez Jagršče krenili proti zaselku Oblakov Vrh. Prav tako so se za “varnejšo” smer odločili Nemci, le da so proti Oblakovemu Vrh krenili skozi Šebrelje. Do Idrije so nameravali priti po dolini Kanomljice. Usoda je hotela, da so se ponovno srečali.

Kosovelovci so nemško kolono opazili že zgodaj, med vzponom, a njihovo opozorilo ni moglo priti do partizanskih enot, ki so bile na začetku kolone. Borci so bili prehudo izčrpani od bojov in lakote, marša in strmega vzpona in se na spodbude svojih komandirjev, naj pohitijo, niso mogli odzivati.

Ko se je ob pol osmih zjutraj štabni del divizije že približeval prvim hišam na Oblakovem Vrh, so se nanj usuli rafali nemških mitraljezcev. Presenečeni borci so stekli proti reki Kanomljici in si poiskali kritje. Morda je bil med njimi tudi Jaka, ni pa gotovo, saj je bila kolona med vzponom v zgodnjih jutranjih urah že razdeljena na več manjših skupin, ki so bile deloma tudi pomešane. Če se Jaka v času napada ni nahajal v omenjeni skupini, je potem čez dan zagotovo ostal na prelazu Oblakov vrh in se spopadal z Nemci.

Istočasno ali le malo zatem, ko je bil napaden štabni del, je bila v bližnjem gozdu napadena tudi Vojkova brigada, ki pa je hitro in odločno odreagirala in Nemcem preprečila prodor v zaselek Na hribu in h koti 961. To je odločilno vplivalo na razvoj dogodkov. Štabne enote so se varno umaknile in nadaljevale pot proti Vojskemu, z Nemci pa sta se na Oblakovem vrhu spopadla še, najprej prvi, nato pa še drugi bataljon Bazoviške brigade. Čeprav je v nadaljevanju bojov postajalo vedno bolj kritično, jima je s polnim ognjem in jurišem uspelo potisniti Nemce na začetne položaje in zmanjšati njihovo moč. Partizani so z minometi obstreljevali nemška gnezda in sovražniku onemogočili utrjevanje. Srditi spopadi, v katere je bilo vključenih več partizanskih enot, so se nadaljevali. Ko je “ruskemu” bataljonu Bazoviške brigade začelo zmanjkovati streliva, ga je zamenjal tretji bataljon Kosovelove brigade. Težave s strelivom so imeli tudi Nemci, a partizani tega niso vedeli.

“Bataljon je prodiral dalje. Že davno so se bili njegovi borci osvobodili slehernega strahu pred Nemci. Ko je nekaterim zmanjkalo ročnih bomb, so metali celo kamne primerne oblike ali storže, da bi preliščili sovražnika in ga potem lahko lažje obstreljevali z drugim orožjem. /.../ Nekdanji partizanski kurir, sedemnajstletni fant, čigar imena po tolikih letih ni bilo mogoče ugotoviti, je od ranjenega strojničarja prevzel puškomitraljez in se med prvimi plazil za Nemci. Če je opazil kakšnega sovražnikovega vojaka, je sprožil kratek rafal, potem pa vzklikal: ‘Pa sem te, prasec švabski!’ Bližnji borci niso mogli zadrževati smeha kljub resnosti položaja, pa tudi opozorila komandirja, naj bodo pazljivi, niso zalegla. Kmalu je kurir dobil kroglo v nogo, vendar ni odnehal. Morali so ga odnesti z bojišča, ker je zaradi krvavenja zgubil zavest.” (R. Isaković, 1973)

Hudi boji so se slednjič končali z nemškim porazom. Ko so se Nemci umakniti z Rzelja, so tudi partizani, ki so sredi dneva uspeli zavarovati premik korpusne kolone preko Okivnika in Šturmovca na Vojsko, po hudem nalivu in nevihti okoli šestih ali sedmih zvečer zapustili Šebreljsko planoto. Ko so se ob polnoči lačni, utrujeni in mokri pridružili svojim tovarišem na Vojskem, jih je pričakalo neljubo presenečenje. Zanje ni bilo večerje, poleg tega je štab korpusa ukazal takojšen premik vseh partizanskih enot proti Čepovanu.

Počitek v Čepovanu

Verjetno se za spanje in počitek na Vojskem niso odločili zaradi varnosti. Jaka je bil, če se je z Oblakovega Vrha s štabom divizije umaknil takoj po začetku napada, okrog enih popoldan že na Vojskem. Je pa imel, tudi če se je umaknil z glavnino kolone okrog poldne ali enih, od štirih popoldan, ko je ta prispela na Vojsko, pa do polnoči, ko se je ves korpus premaknil naprej, vsaj nekaj časa za počitek in večerjo.

Kolona utrujenih borcev je prešla Mrzlo Rupo, Gorenjo Trebušo in Lokve ter popoldan ali zvečer naslednjega dne prispela v Čepovansko dolino in na Banjško planoto. Štabi 9. korpusa, 31. in 30. divizije so se namestili v Čepovanu, glavnina brigad pa je zasedla položaje na območju Drage, Lokovca, Vrhovca in Trnovega.

Morda je tudi Jaka kot član širšega štaba divizije v Čepovanu spal pri domačinih v hiši ali na skednju. Tako kot vsi ostali borci se je od 23. do 26. julija zjutraj lahko spočil, najedel, umil, opral oblačila, jih posušil, očistil obutev, poskrbel za orožje, strelivo in ostali osebni pribor in opravil še vse obveznosti, ki so mu bile naložene kot divizijskemu orožarju. Morda je tudi on prisostvoval pomembni vojaški konferenci, ki je 25. julija potekala v Dolu pri Čepovanu in na kateri je bil prisoten tudi načelnik glavnega štaba partizanske vojske Slovenije, Dušan Kveder - Tomaž.

Nadaljevanje sovražne ofenzive in poskus uničenja 9. korpusa

Nadaljevanje konference je naslednji dan preprečila nemška ofenziva. O sovražnih premikih iz Soške doline je bil štab korpusa obveščen že pred svitanjem. Borci in poveljniki so se hitro razmestili po svojih enotah in se pripravili na obrambo. Brigade so bile razvrščene tako, da so ščitile sovražni prodor iz več smeri: iz Bače pri Modreju proti Vratom, iz Grgarja skozi Puštale proti Čepovanu, iz Drage proti Gorenjemu Lokovcu, s Kala nad Kanalom proti Srednjemu Lokovcu, iz Kanala proti Spodnjemu Lokovcu, iz Voglarjev in Zavrha proti Lokvam, iz Idrije proti Laznam in iz Ajdovščine proti Predmeji. Cilj ofenzive je bil potisniti partizansko vojsko proč od komunikacij in jo na zanjo neugodnem terenu razbiti oziroma čim bolj onesposobiti.

Prvi dan je partizanskim brigadam v srđiti bitki, ki je trajala ves dan, uspelo skoraj povsod odbiti sovražnika in ga nad Ajdovščino celo pognati v beg. Ni jim pa uspelo na območju Lazen. To vas so zvečer zasedle nemške enote. Da bi se 9. korpus izognil obkoljevanju, so se v noči na 27. julij vse njegove enote premaknile proti Trnovski planoti in zavzele položaje na črti: Krnica–Nemci–Lokve.

Jaka se je s štabom 30. divizije in z Bazoviško brigado utaboril v Krnici, zaselku sredi smrekovega gozda med Trnovim in Vitovljami. Danes je tam gozdarska koč in par hiš. Štab divizije je na tem mestu ostal vse do prvih dni avgusta. Konec julija je tja prišel tudi štab Gregorčičeve brigade z vodom za zveze.

Do 28. julija zvečer je nemška vojska poleg Lazen zasedla še Čepovan, Srednji Lokovec, Lokve, Grgar in Voglarje. V ofenzivno operacijo so bile vključene enote planinske divizije, v kateri je bilo veliko vojakov s Tirolske, Koroške in Štajerske, domobranci s Tolminske ter oddelki SS, posebej izurjeni za protigverilsko delovanje. Prišli so iz Ukrajine in Poljske, kjer so se že spopadali s partizani. Med borbe 9. korpusa so s svojo taktiko vnesli nemalo zmede. Omenjena enota SS približno dvestotih specialcev je delovala razpršeno in v manjših skupinah. Ponoči je na neobičajnih mestih v gozdu postavljala zasede in skušala partizanom hitro in nepričakovano vpadati v hrbet. Esesovci so poskušali partizane dezorientirati tudi z raznimi triki. Nekoč se jih je sto petdeset preobleklo v civilna oblačila in si na glavo poveznilo titovke.

Kljub temu da partizanom konec julija v večdnevni bojih ni uspelo osvoboditi Lokovca, Lazen in Lokev, je Nemcem ofenziva propadla. Res, da so do neke mere ponovno usposobili železnico in cestne povezave v Baški in Kanalski dolini, so se pa po 13. avgustu morali umakniti iz marsikatere postojanke, ki so jo med ofenzivo zasedli. Poleg tega jim ni uspelo odrezati 9. korpusa od zaledja, saj je ta ubranil in ohranil glavno prometno povezavo z oskrbovalnimi centri, predvsem v Vipavski dolini.

Jaka se je kot orožar v tistih dneh verjetno ukvarjal tudi z vprašanjem, kako sovražniku preprečiti dostop do partizanskih skladišč orožja in drugega materiala v okolici Lokev in drugod. Nemci so bili zelo dobro obveščeni o njihovih lokacijah in so jih nekaj tudi izpraznili.

30. divizija je v tej ofenzivi izgubila svojega komandanta, Ivana Turšiča - Iztoka. 29. julija je na Lokvah padel v nemško zasedo in bil ubit. Partizani so njegovo truplo rešili in ga naslednji dan pokopali na Otlici. Njegova smrt je še posebej potrla borce divizije, ki ji je poveljeval, med njimi tudi Jako.

Kdaj se je štab 30. divizije, verjetno že z novim komandantom Jožetom Klanjškom - Vasjo, v naslednjih dneh premaknil s Krnice, se ne ve, je pa bil 8. avgusta zagotovo na Predmeji. 9. korpus se je z obema divizijama takrat že pripravljaj na evakuacijo velikega števila ranjencev, ki so potrebovali dolgotrajno oskrbo, iz obeh bolnišnic, Franje in Pavle, na Notranjsko. Od tam naj bi jih z zavezniškimi letali prepeljali na zdravljenje v južno Italijo. Jaka pri tem verjetno ni sodeloval, saj so ga iz 30. divizije sredi avgusta premestili v Idrijsko-tolminski odred, ki se je nahajal v Čadrgu.

V IDRIJSKO-TOLMINSKEM ODREDU

Z Gregorčičevo brigado na Tolminsko

Morda je bila Jakova premestitev z mesta referenta za oborožitev v borbeno enoto del siceršnjega načrta poveljstva 9. korpusa, da zmanjša število članov v prištabnih in zalednih enotah in popolni nekatere (bolj ali manj) v borbah zdesetkane brigade in odrede.

Zaradi možnosti zavezniškega izkrcanja v Tržaškem zalivu je štab 9. korpusa 7. avgusta ustanovil Operativni štab za zahodno Primorsko kot skupno poveljstvo Briško-beneškega in Idrijsko-tolminskega odreda ter Gregorčičeve brigade. Da bi okrepil borbeno sposobnost na zahodni slovenski narodnostni meji in podprl zaveznike pri načrtovanem desantu, je štab korpusa tja poslal Gregorčičevo brigado. Ta je dobila tudi nalogo, da zavaruje pot približno tristotim italijanskim partizanom, doma iz Trsta, Trbiža in drugih primorskih mest, v italijansko brigado Garibaldi Friuli v severno Italijo. Do izkrcanja v Slovenskem primorju kasneje sicer ni prišlo, saj se Stalin in Roosevelt s pomorsko-zračnim desantom na tem območju nista strinjala, tako da je bil 9. septembra odpovedan.

Gregorčičeva brigada je krenila s Krnice 8. avgusta okoli sedmih zvečer. Jaka se ji je istega dne (če je na Tolminsko odšel z njo) priključil na Predmeji.

“Takrat je bila brigada na Krnici in se je pripravljala za pohod v Slovensko Benečijo. Nekaj dni pred pohodom v Benečijo sem se udeležil bitke med Cesto in Dobravljami pri Ajdovščini. Za pohod v Benečijo so nas temeljito pripravili in smo člani partije dobili posebne konkretne naloge, dobili smo tudi velik kos kuhanega mesa in hlebec kruha, za dva dni so rekli. Žal sem to pojedel v 10 minutah. Kod smo vse hodili, se ne spominjam, vem le to, da smo šli preko Šentviške planote na Baško grapo. Čez grapo naj bi šli v strogi tišini, toda nekdo je po drči spustil kotel, kateri se je s strašanskim truščem kotalil po grapi. Italijani in Nemci, ki so stražili most oz. tunel so zbežali v postojanko in brigada je srečno prešla grapo. Če me spomin ne vara, smo iz Krnice do pobočja Krna hodili teden dni. Pot je bila precej naporna, saj je bilo potrebno prehoditi celo vrsto hribov in dolin. Naš bataljon se je utaboril v podnožju Krna ob planini Sleme. Ta postanek smo izkoristili za počitek in politične priprave za delo in ponašanje v Slovenski Benečiji.” (M. Jelačin, 1970–1987)

Ko so prišli v Baško grapo, so v Podmelcu pri električni centrali pod železniškim mostom prečili progo, prebrodili reko Bačo, se povzpeli na Sela nad Podmelcem ter nadaljevali pot proti planinama Lom in Kuk, Tolminskim Ravnam in Čadrgu. Pohodna kolona je štela okoli sedemsto borcev. Malo manj kot polovica je bila Italijanov. Zaradi množične mobilizacije, ki so jo vršili Nemci, je veliko Italijanov pobegnilo v partizane. Na levem bregu Soče jih je bilo okoli tisoč petsto, na desnem tudi veliko, za pet bataljonov, pričakovali pa so tudi velik priliv iz Furlanije. Poveljstvo 9. korpusa je glede tega imelo kar nekaj težav.

Skoraj dve tretjini italijanskega moštva sta bili neoboroženi, poleg tega pa je bilo med njimi tudi nekaj dezertarjev in karabinjerjev, ki so bili nacionalistično nastrojeni in so Primorsko tudi v prihodnosti videli kot del Italije. Italijanske borce, ki so skupaj z Gregorčičevo brigado 11. avgusta prispeli na planino Lom pod Tolminskim Triglavom, je v naslednjih dneh izpod Krna na Livško, kjer je skrb zanje in za nadaljevanje poti prevzel Briško-beneški odred, pospremila patrola borcev drugega bataljona Idrijsko-tolminskega odreda. V Benečijo in Furlanijo so prispeli brez spopadov in drugih težav.

Čeprav ima odredba o Jakovi premestitvi v Idrijsko-tolminski odred datum 15. avgust in naj bi se po logiki s Predmeje na Tolminsko odpravil isti dan ali naslednji, je prav verjetno, da je odšel teden dni prej, skupaj z Gregorčičevo brigado in italijanskimi borci. Enako velja za Antona Konavca - Stjenko, doma iz vasi Svino (pri Kobaridu), ki je bil z isto odredbo z mesta političnega komisarja tretjega bataljona Bazoviške brigade premeščen v Briško-beneški odred. Verjetno sta 13. avgusta z Gregorčičevo brigado oba prispela v Čadrg, kjer se je nahajal štab Idrijsko-tolminskega odreda in njegov prvi bataljon.

“Prihoda brigade so bili veseli partizani obeh enot in prebivalstvo, saj 17. brigada še ni bila v tej vasi. Bilo je veselo srečanje borcev iz prejšnjih brigad. V 18. SNOUB Bazoviški so včasih bili: Poveljnik Gregorčičeve brigade Franc Uršič - Jožko, domačin iz Kobarida ...; Stanko Pavlus, namestnik komandanta 17. Brigade ...; Anton Konavec - Stjenka, domačin iz Svina pri Kobaridu, ki je bil politkomisar 3. bataljona 18. Brigade; Leopold Košir - Zmago, bivši komandant 2. bataljona 18. brigade. Slednja sta postala poveljnika 1. bataljona v 17. brigadi. Sledili so razgovori, medsebojno spoznavanje, novice o bojih, enotah in raznih partizanih, spremembe v vodstvih po enotah in podobno.” (F. Bavec, 2002).

Jake, čeprav je tudi on bil nekoč borec 18. brigade, Franjo Bavec v poglavju o prihodu Gregorčičeve brigade v Čadrg ne omenja. Ga pa omenja v povezavi s kadrovske spremembe, do katere je prišlo v štabu odreda.

“16. avgusta je prišel za namestnika komandanta Jaka Manfreda, ki ga je postavil štab 9. korpusa. Dotedanji namestnik Ludvik Bradeško - Iztok je šel na novo dolžnost pri štabu 9. korpusa. Manfreda je bil domačin, doma iz Huma pri Podmelcu v Baški grapi. Bil je iz družine, iz katere je bilo pet bratov in ena sestra pri partizanih in so do tedaj že trije bratje padli v raznih bojih. (Ta navedba ne drži. Brat Anton je padel v boju leta 1945, brat Viktor pa je istega leta kot Anton umrl v koncentracijskem taborišču v Nemčiji, op. a.) Pri štabu 30. divizije je opravljal dolžnosti orožarja. Sedaj je bil zelo vesel, da je prišel med partizane v domačem kraju.” (F. Bavec, 2002)

Ali je Jaka v Čadrg prišel 13. ali 16. avgusta, se ne ve. Če je 13. avgusta v Čadrg skupaj z Gregorčičevo brigado prispel Anton Konavec - Stjenka, katerega premestitev je bila s strani štaba 9. korpusa podpisana istega dne in to v isti odredbi kot Jakova, je malo verjetno, da bi Jaka šel na pot sam ali z manjšo patrolo šele dober teden za njim.

Gregorčičevo brigado in vse, ki so tisti dan z njo prispeli v Čadrg, so domačini lepo sprejeli.

15. 8. 1944

Š T A B
IX. KORPUSA NOV IN POJ
Operativni odsek

Dne. 15. avgusta 1944
Štev. op. 1850

ŠTABU _____

Po nalogu štaba IX. korpusa in službeni potrebi

o d r e j a n o :

- 1./ Za nam. komandanta IDRIJSKO TOLMINSKEGA ODREDA kapetana tov. MANFREDA JAKA , dosedanji orožar XIX. divizije.
- 2./ Za orožarja štaba XIX. divizije kapetana tov. BRADEŠKA LUDVIKA-ISTOKA, dosedanjega nam. komandanta IDRIJSKO TOLMINSKEGA ODREDA
- 3./ Na razpoloženje štabu BRIŠKO BENEŠKEGA ODREDA tov. KONAVEC ANTON - STJENKA, dosedanji politkomisar bataljona 18. SNOUB "Bazo-viške".

Vsi imenovani tovariši naj takoj krenejo na novo odrejena služ-bena mesta.

Smrt fašizmu - svobodo narodu!

Nam. komandanta: Pom. šefa odseka, poročnik:

Dostavljeno:
štabu ITO
štabu BBO
štabu XIX divizije
MSV ITO

Slika 50: Odredba štaba 9. korpusa o Jakovi razporeditvi v Idrijsko-tolminski odred, 15. 8. 1944

Jakovi prvi dnevi v Idrijsko-tolminskem odredu

Odred je bil ustanovljen 23. januarja 1944 z ukazom poveljstva 9. korpusa. Vanj so vključili borce iz tedaj ukinjenih komand mesta Sela in Čepovan. Njegov komandant je bil od 10. maja do 8. septembra 1944, ko je odred prenehal z delovanjem, Franjo Bavec - Branko. Z Jakom sta se poznala in sodelovala že med oktobrom 1943 in februarjem 1944, ko sta bila v 18. brigadi (Bavec kot namestnik komandanta brigade, Jaka pa kot komandir spremljevalne čete).

Jaka se je zelo razveselil brata Matije, ki je bil v odredu že od februarja in je v času Jakovega prihoda opravljal kurirske naloge. Politični komisar odreda je bil takrat Drago Rebec - Kovač.

V drugi polovici avgusta so kmetje v Čadrgu še kosili, pri čemer sta jim pomagali desetina ali dve partizanov. Borci so bili na terenu tudi v patroljah za hrano, večina pa je opravljala redne zadolžitve in se vojaško in politično izpopolnjevala. Za potrebe Idrijsko-tolminskega in Briško-beneškega odreda ter 17. brigade je 17. avgusta petinštirideset borcev drugega bataljona odšlo po eksploziv, 18. avgusta pa je na teren odšla tudi mobilizacijska patrolja. Od borcev, ki so ostali v Čadrgu, jih je nekaj pomagalo postavljati telefonsko linijo. Naslednjega dne, 19. avgusta, je odred sodeloval pri napadu na domobransko postojanko v Tolminu.

*Slika 51:
Poškodovana domobranska kasarna
v Tolminu*

Okoli enih ponoči je bila z njegovim eksplozivom minirana zgradba, v kateri je bilo domobransko poveljstvo. Nahajala se je na današnji Bazoviški ulici. Po vojni je bila v njej osnovna šola. Mini je podtaknil Ciril Smrekar iz Volč, ki so ga domobranci prisilno mobilizirali in se je tedaj odločil prestopiti k partizanom. Pri prenosu eksploziva je pomagala tudi Marija Klinkon (Pikatoncova) iz Tolmina, mama Andreja Klinkona, tedaj obveščevalca Idrijsko-tolminskega odreda. Eno mino je Ciril podstavil pod posteljo komandanta poročnika Kuka iz Ljubljane. Ta ni eksplodirala. Drugo je podstavil v pritličju stavbe,

kjer je bila spalnica za vojake. Stavba je bila delno porušena, temelji stavbe pa močno razrahljani. Zaradi napada je menda umrlo pet domobrancev, enako število naj bi bilo ranjenih, pri čemer so domobranci poročali le o štirih ranjenih. (B. Mlakar, 1982)

“Eksplozija je bila strahovita / .../. Koliko je bilo žrtev, nismo mogli ugotoviti; Precej so jih odpeljali z rešilci. Za tri dni so Nemci blokirali vso okolico in del domobranske posadke prestavili drugam. / .../ Moj oče in brat sta takoj po atentatu zbežala od doma in se zatekla k Janeževim nad vasjo Prapetno. Mamo so pa aretirali takoj naslednjega dne ob deveti uri zjutraj. To se nam je zdelo sumljivo.” (A. Klinkon, 1975)

Med drugim se je šušljalo, da naj bi Cirila Smrekarja, ki je v dogovoru z Andrejem Klinkonom in Idrijsko-tolminskim odredom podtaknil mini, izdal Ivan Leban (Ruscev) iz Poljubinja. On naj bi ovadil tudi aktiviste, ki so se zbirali v stari Balantačevi hiši (družina Kenda) ob Godiči v Poljubinju. Ker so Nemci in domobranci imeli seznam, so 22. decembra 1944 veliko njih in svojcev aretirali in jih odgnali v internacijo. Zanimivo, da je imel Jaka o Ivanu Lebanu sprva (najmanj do 11. avgusta 1944) zelo dobro mnenje in ni želel verjeti govoricam. “Že nekaj časa smo imeli na sumu našega obveščevalca Ivana Lebana iz Poljubinja, da dela tudi za drugo stran; s terena so prihajala obvestila, da ima stike z Nemci. Jaz sem to povedal Jaku Manfreda; le ta mi je zagrozil: ‘Pazi, Andrej, kaj govoriš! Če bi bili vsi naši obveščevalci tako dobri kot Ivan, mi ne bi imeli žrtev’ ” (A. Klinkon, 1975)

Ivana Lebana so potem imeli na očeh obveščevalci 9. korpusa in ko so o njem zbrali dovolj dokazov, so ga aretirali, odpeljali v Cerkno in ga po sodbi vojaškega sodišča ustrelili.

Slika 52: Marija Klinkon

Marijo Klinkon so domobranci zverinsko mučili in jo 30. avgusta 1944 ob pol šestih zjutraj ustrelili pri seniku na Šorlijevem travniku blizu Sotočja. Na istem mestu sta bila tistega dne ubita tudi Oskar Kavčič iz Poljubinja in Jožef Bajt iz Dolj. “Po tem umoru so se domobranci Tolmincem zamerili. Vodje so šli iz Tolmina v Kobarid in domobranstvo v Tolminu je zamrlo. Nemci so ga poskušali obnoviti, ma jim ni uspelo. Potem so v Tolmin pripeljali eno skupino iz Kobarida.” (R. Uršič, 2021)

Odred se je 19. avgusta čez dan še vedno zadrževal na območju Čadrga. Nekaj njegovih pripadnikov je odneslo v bolnišnico ranjenega borca Gregorčičeve brigade, nekaj pa jih je popravljalo most čez Tolminko, pri čemer so našli od nepoznane vojaške enote skrito težko bredu in tri zaboje streliva. Čeprav se borci, ki so pred nekaj dnevi odšli po eksploziv, še niso vrnili, je poveljstvo odreda ukazalo umik. V noči z 19. na 20. avgust se je Idrijsko-tolminski odred umaknil na planino Kal pod Migovcem. Okoli dveh ponoči, še pred premikom, so nekateri že slišali sovražnikovo premikanje. To noč se je odredna zaseda pri Hudičevem mostu spopadla s skupino vojakov, ki pa so se umaknili in se na levi breg Tolminke niso več vrnili. Sovražnik je svoje okrepljene sile usmeril proti Mrzlemu vrhu in Krnu, kar je pomenilo, da se je odločil za ofenzivo.

Boleči spomini na bitko pod Krnom in Jakova srčnost

Gregorčičeva brigada je iz Čadrga odšla 14. avgusta. Spustila se je k Tolminki in jo prečkala čez most pri Zastenarju. V naslednjih dneh je taborila na planini Medrije in nad vasjo Krn. 18. avgusta se je zaradi boljšega zavarovanja obrnila nazaj proti vzhodu in zasedla položaje Sleme–Čelo–Mrzli vrh.

Več kot tisoč petsto sovražnih vojakov različnih narodnosti, med njimi domobranci (partizani so jim pravili švabobranci), je Gregorčičevo brigado – misleč, da gre za Idrijsko-tolminski odred - 20. avgusta ob štirih zjutraj iznenada napadlo. Kljub hudim izgubam se je brigadi v srditem in dolgotrajnem odporu uspelo prebiti skozi obroč. Partizani so na napadalce valili skale in kamenje ter streljali iz vseh vrst orožja, ki so ga imeli. Da bi se lažje prebili, so skrili ranjence in se razpršili na manjše skupine oziroma se vsak zase poskrili po gozdu in grapah med skale. Boji so trajali dobre štiri dni, ko se je sovražna vojska končno le umaknila iz doline Tolminke.

Partizanske izgube so bile ogromne. Med 20. in 27. avgustom je bilo ubitih okoli šestdeset borcev Gregorčičeve brigade, med njimi je bila skoraj tretjina tržaških Slovencev, največ iz Padrič in Trebč. Padel je tudi Anton Konavec - Stjenka, ki se je v času napada kot politični komisar prvega bataljona brigade vračal s planine Sleme in pri tem padel v sovražnikovo zasedo. Vse kaže, da je prišlo do spremembe glede enote, v kateri naj bi bil, saj ga je štab 9. korpusa z odredbo najprej poslal v Briško-beneški odred.

Veliko je bilo razglabljanja o tem, ali bi se brigada napadu lahko izognila in kje so bile storjene napake, da se ni. Ena izmed napak je bila pomanjkljivo varovanje: "Ob zori so sovražne kolone, katere so prišle čez Mrzli vrh, nenadoma napadle brigado in to na položajih, kjer je taborila, iz česar je razvidno, da patrole in zasede, katere so bile postavljene okrog taborišča, sploh niso prišle do veljave, tj. da so spale ali pa, da jih sploh ni bilo." (F. Bavec, 1944)

Kasneje so se spraševali tudi, zakaj Idrijsko-tolminski odred napadeni brigadi ni priskočil na pomoč, čeprav sta se poveljnika brigade in odreda še dan, dva pred ofenzivo blizu planine Javorca dogovorila o skupnem oboroženem odporu v primeru agresije. O tem pričuje takratni vršilec dolžnosti komisarja brigade, Janez Koselj - Tome. "Dne 18. avgusta se je vršila konferenca med štabi ITO, našim štabom in politkomisarjem BBO. Tega dne sta se komandant 17. SNOB in komandant ITO zopet dogovorila o skupnem nastopu obeh edinic v slučaju sovražnega napada. (J. Koselj, 1944)

Brigadni obveščevalci Jože Cigoj, Joško in borec iz Batuj so bili o verjetni ofenzivi opozorjeni s strani aktivistov tako v vasi Kamno, Volarje in Vrsno idr., a poveljstvo brigade, ki je bilo s poročili terencev seznanjeno že 18. avgusta, ker ni opazilo okrepitev in premikov sovražnih enot, opozoril ni upoštevalo. Podobno se je zgodilo spomladi istega leta na Ledinah, ko poveljstvo ni vzelo resno informacij o verjetnem napadu na 30. divizijo, in jo je sovražnik 11. aprila 1944, le dan po opozorilu, napadel. Okoliščine so bile 20. avgusta 1944 še slabše, saj je bila tisti dan Gregorčičeva brigada brez komandanta. Čeprav jo je menda zapustil zaradi nujnih nalog, mnogi borci njegove odsotnosti niso odobraval. "Istega dne je tudi odšel iz brigade komandant tov. Joško skupaj s politkomisarjem BBO, čeprav se je njegovo oddaljevanje iz brigade na več sestankih ostro kritiziralo." (J. Koselj, 1944)

Preden je komandant Joško Uršič odšel proti Soči, je skupaj z Jako poskrbel za varovanje brigade:

"Vse potrebno glede zavarovanja sta uredila kapetan tovariš Joško in kapetan Jaka, ki sta oba teren poznala dobro kot stara partizana, na tem terenu sta namreč že logorovala in se tudi bojevala. Tretji bataljon je ostal na planini Pretovč z nalogo, da zavaruje pot, ki pelje iz Tolmina čez Mrzli vrh na planino Pretovč, pot proti vasi Krn in pot, ki vodi po sredini hriba (Mrzlega vrha) v dolino reke Tolminke. Prvi bataljon je zasedel položaje na planini Sleme, drugi bataljon pa je ostal v rezervi pri štabu brigade z nalogo, da pošilja patrole po dolini Tolminke v smeri Tolmina in po stezi v smeri planine Zaplaz." (J. Koselj, 1944)

Žal se teh navodil, kot rečeno, ni upoštevalo in mnogi so zaradi tega izgubili življenje.

Verjetno so v štabu Idrijsko-tolminskega odreda že ob enih ponoči, še v Čadrgu, slutili ofenzivo, saj so Đuru Buloviću, namestniku komandirja Gregorčičeve brigade, na vprašanje, ali imajo kaj sukanca, odgovorili, da gre zdaj za glave in ne za sukanec. Kasneje jim je Janez Koselj očital, da jih na morebitno nevarnost niti s strelom niso opozorili. Stražar je štabu odreda namreč namignil, da: “/.../ se po dolini Tolminke čuje neka kolona z vozmi, to je bilo okoli ene ponoči.” (J. Koselj, 1944)

Vprašanje pa je, kaj so v odredu mislili: da so v nevarnosti sami ali da ta grozi Gregorčičevi brigadi.

Idrijsko-tolminski odred je 20. avgusta po drugi uri zjutraj zavzel bojne položaje na vrhovih do Migovca, kjer je ostal do 23. avgusta ponoči, ko se je premaknil drugam. V spopad se ni vključil. Jaka je napad sicer predlagal, a sta ga komandant in komisar odreda zavrnila:

“Tekom dneva se je prebilo okrog sto petdeset tovarišev. Ta skupina se je napotila do planine Podmigovc, kjer se je nahajal ITO. Takoj po prihodu do ITO je kapetan Jaka, ki je bil v ITO prestavljen za namestnika komandanta, izjavil, da je mislil s prvo četo napasti sovražnika za hrbtom, kar bi bilo velike važnosti, ker bi sovražnik čutil, da nima varnega hrbita, a da sta komandant in politkomisar odreda to odklonila.” (J. Koselj, 1944)

Nedoumljivo se zdi tudi to, da odred ni dal borcev, ki bi pomagali pri prenosu ranjencev in materiala z bojišča ter pri pokopu padlih tovarišev: “ITO je dal samo vodiča, kljub temu, da so bili tovariši iz 17. SNOB zelo izčrpani in izmučeni.” (J. Kosel, 1944)

Domačini so kmalu izvedeli, kaj se je zgodilo, in odredu na svoj način pokazali, kaj si mislijo o njegovi pasivnosti. O tem in nenavadnem vedenju (vsaj dela) vodstva odreda Janez Koselj v poročilu nadaljuje:

“Toda štab ITO se je začel kazati vedno bolj nerazumevajočega, čemur je bil vzrok v tem, da ljudje niso hoteli ITO dajati hrane, ker ni pomagal brigadi. Nerazumevanje je prišlo do take mere, da štab ITO ni hotel niti povedati kraja svojega premika. Šele po daljšem razgovoru, ko so bataljoni ITO že odšli mimo naše brigade, so nam zaupali smer in vzrok premika.” (J. Koselj, 1944)

Na položaje odreda se je v noči na 21. avgust uspelo prebiti skupini sto petdesetih borcev napadene brigade. Sovražnik je še vedno držal pod kontrolo dolino Tolminke, kjer je vaščanom kradel živino in sir. V noči na 23. avgust so se z odredom proti Kneškimi Ravnami nemoteno umaknili tudi borci razbite Gregorčičeve brigade ter načelnik in komisar štaba brigade. Okoli dva tisoč sovražnih vojakov se je še vedno zadrževalo ob Tolminki, med drugim v italijanskih bunkerjih in utrdbah v Javorci pri Pologarju. Pri Zastenarju so imeli topove, po dolini Soče pa tudi tanke. Kmalu so se iz doline Tolminke vsaj deloma umaknili.

Počitek v Prodirh in vrnitev nad Tolminske Ravne

Idrijsko-tolminski odred in Gregorčičeva brigada sta 23. in 24. avgusta taborila v Prodirh v gozdu nad Kneškimi Ravnami, na planini Kal pa je ostala patrolja odreda, ki je kontrolirala območje okoli Tolmina in bila za zvezo v primeru, da bi kakšen borec iz napadene brigade iskal stik s svojo enoto. Odred in brigada sta si v starem taboru uredila vse za bivanje in uvedla strogo disciplino: “Taborišče so smeli zapustiti le tisti, ki so imeli službene opravke v bližnjih naseljih in zavarovanje. S tem bi se nepotrebnim pogledom prikrija prisotnost tolikega števila partizanov na tem območju.” (F. Bavec, 2002)

Za zavarovanje in prehrano je skrbel odred. Ker pa zasede, ki jih je poslal v bližino nemško-domobranske postojanke na Grahovem, niso imele uspeha in je bilo težko najti dovolj hrane za tako veliko borcev, so se ponoči na 25. avgust ponovno premaknili na območje Tolminskih Raven. Pred odhodom so na Kneških Ravnah skupaj z domačimi aktivisti priredili zelo dobro obiskan in odmeven miting z bogatim kulturnim programom. Po nagovorih in najnovejših novicah z bojišč se je oglasila glasba. Prisotni so z odrednim pevskim zborom peli partizanske in ljudske pesmi in se družili. Podoben miting so organizirali tudi nad Tolminskimi Ravnami, kjer je domačine med drugim zanimalo, kaj se je zares zgodilo v bojih okoli Krna, saj je sovražna propaganda širila laži o številu partizanskih žrtev in uničenju Idrijsko-tolminskega odreda.

Slika 53:

*Ivan Manfreda - Jaka, namestnik poveljnika
Idrijsko-tolminskega odreda, avgust 1944*

Petinštirideset borcev drugega bataljona odreda se je 26. avgusta končno vrnilo h glavnini odreda, z njimi pa je prišel tudi minersko-sabotažni vod, ki je prinesel veliko razstreliva za načrtovano rušenje železniške proge v Baški grapi. Idrijsko-tolminski odred se v obdobju, ko je še formalno obstajal in je v njem bil Jaka, skorajda ni spopadal s sovražnikom, je pa zato nudil varnost in oskrbo borcem Gregorčičeve brigade, ki so se tako lahko spet zbrali, se kolikor toliko umirili, spočili in okrevali. Brigada in odred sta se razšla 28. avgusta, ko so odredni vodiči pospremili brigado na poti proti vasi Soča. (F. Bavec, 2002)

Obisk brata iz Avstrije

Poleti ali jeseni leta 1944 je s Koroške prišel na obisk Jakov brat Jožef. Čez mejo na Gorenjsko, v Tržič, in potem v Avstrijo je odšel še pred začetkom vojne. Kot čevljar si je delo našel v bližini Beljaka. Ker svojih domačih že dolgo ni videl, je nemške oblasti zaprosil za obisk in kot garanta zanj navedel strica Antona Manfreda (Bibeljnovega) iz Poljubinja.

Ko je Jožef prišel na Tolminsko, je najprej obiskal mamo Berto. Ta mu je kmalu začela prigovarjati, naj gre tako kot njegovi bratje, oče in sestra v partizane. Vzklikala naj bi: "V grme, v grme!" (Tilka Manfreda, 2017). Ampak Jožef tega ni hotel. Če bi se ne vrnil v Avstrijo, bi strica Antona, ki je zanj

zakonsko odgovarjal, izpostavil nevarnosti. Verjetno bi ga Nemci zaprli. Jožef se je po slovesu od mame (za vsak slučaj, da bi ga ne dobili partizani) umaknil v Poljubinj. Tam se je o pritiskih nanj zaupal stricu Antonu.

Slika 54: Jožef Manfreda
(Jakov brat)

Jožef Manfreda (2015), Antonov sin, je o tem povedal:

“Ko je Jožef mojemu očetu povedal, da ga iščejo partizani, mu je le ta dejal: ‘Pepi, nared po vesti.’ ‘Tega vam ne morem naložit,’ je na to odvrnil Jožef in iz Poljubinja takoj odšel do svoje tete Tereze Leban (Škudrove) v Zatoľmin, kjer je prespal. Zjutraj se je za hip ustavil v tolminski pekarni, kjer je naletel na mojo sestro Marijo, ki je šla tja po kruh. Dejal ji je, naj pozdravi mojega očeta in vse ostale, saj gre takoj nazaj v Avstrijo. Marija je Jožefu povedala, da so ga zvečer v Poljubinju iskali partizani. Jožef se je hitro odpravil naprej. Za las se je izognil patrolji, ki ga je dopoldan iskala v Zatoľminu. Iskal naj bi ga tudi Jaka. Kasneje, ko je že bil v Avstriji, je pisal mojemu očetu: ‘Stric, nisem mogel drugače naredit, ker sem vedu, da bi vaša družina plačala.’” (J. Manfreda, 2015).

Antona Manfredo so potem ljudje obsojali, da je bil on tisti, ki je Jožefa poslal v Avstrijo, a to ni bilo res. Jožef je sam želel oditi. Tudi po vojni je ostal v Avstriji. Stike z njim in njegovo družino (imel je tri sinove) naj bi ohranjala samo mama Berta.

Premik v Prode

Aktivisti Osvobodilne fronte z območja Baške grape so v spopadu z domobranci in njihovo propagando potrebovali podporo partizanske vojske. Idrijsko-tolminski odred se je zato 30. avgusta premaknil v taborišče nad Kneškimi Ravnami, ki naj bi postalo njegovo novo izhodišče za vojaško in politično delovanje.

Skupaj s terenci je v vaseh do Nemškega Ruta in Granta organiziral mitinge, ki so se jih domačini udeležili v lepem številu. Po dolgem času so slišali vesti o situaciji na bojiščih, pa tudi pričevanj o resnični naravi domobranstva ni manjkalo. Borci Idrijsko-tolminskega odreda so nasilno mobilizirane domobrance iz Baške grape pozvali, naj prestopijo k njim, dokler je še čas. Zagotovili so jim, da se jim, če niso zakrivali zločinov, ne bo zgodilo nič hudega. Odred je na območju Baške grape vse do 4. septembra izvajal tudi zasede, ki pa, razen zadnje, niso imele učinka, saj sovražnika ni bilo na spregled.

V noči na 5. september se je odred ponovno premaknil. Jaka se je s štabom odreda in z drugim bataljonom utaboril v gozdu nad Čadrgom, prvi bataljon pa nad Tolminskimi Ravnami. Na teren so takoj poslali patrolje. Domačini so jih bili veseli, saj so bili med skoraj tritedensko partizansko odsotnostjo na udaru sovražne propagande in izpostavljeni krajam živali in domačih pridelkov.

Štab odreda in terenski delavci so 6. septembra v Čadrgu pripravili miting, na katerega so poleg prebivalcev vasi povabili tudi ljudi iz drugih tolminskih krajev. Seznanili so jih z najnovejšimi vestmi in jih pomirili, saj kljub hudim izgubam, ki jih je v bitki pod Krnom utrpela Gregorčičeva brigada, partizanska vojska na Tolminskem še zdaleč ni bila uničena.

Dan zatem sta v Čadrg prišla načelnik štaba 30. divizije podpolkovnik Franjo Rustja - Čanči in novi

komandant Gregorčičeve brigade Leopold Škrabar - Vanja. S seboj sta prinesla nepričakovano povelje štaba 9. korpusa o razpustitvi Idrijsko-tolminskega odreda. Njegov prvi bataljon je tako prešel v Kosovelovo, drugi pa Gregorčičevo brigado. Operativni oficir slednje je postal Ivan Manfreda - Jaka. Drugi bataljon je tudi po razformiranju odreda 8. septembra še vedno ostal v Čadrgu in štab 30. divizije je poveljstvo nad njim vsaj do srede septembra zaupal Jaki.

Streljanje v Čadrgu

Morda se je v Čadrgu ravno septembra 1944 zgodila provokacija s streljanjem, o kateri je vedel povedati domačin Ludvik Rutar (2019). Borci, ki so bili med bivanjem v Čadrgu nastanjeni po skednjih in hišah, je varovala straža. Jaka naj bi neko noč želel preveriti njeno budnost. Vse kaže, da stražarji niso bili dovolj na preži, saj se mu je posrečilo pretihotapiti se mimo njih. Ko je neopaženo prišel v vas, je začel streljati v zrak in nastal je kaos. Vaščani in borci so prestrašeno skočili na noge. Nekateri so zbežali v gozd ali se skrili, drugi pa so se organizirali in se pripravili na spopad. Jaka se je ob tem menda smejal. Mnogi so bili nanj zaradi streljanja jezni, še posebej prebivalci Čadrga, medtem ko so njegovi nadrejeni razumeli, da je vsake toliko potrebno tudi preverjanje učinkovitosti obrambe.

Jaka je bil zelo strog in je zahteval brezpogojno disciplino. Zelo dobro se je zavedal, kako pomembno je, da so stražarji budni in v pripravljenosti. Ker je zatajila straža, je pred nekaj tedni napad presenetil Gregorčičevo brigado. Povelja so bila jasna, kazni za določena dejanja ali nedejanja pa predpisane. V skrajnem primeru tudi smrtna kazen. V času miru si ne moremo predstavljati, zakaj je bila v vojni predpisana smrtna kazen že za ukraden košček kruha, za pretrganje kolone na nočnem pohodu, za neprevidnost, ko je kdo na straži zaspal ali za nedovoljen odhod iz čete zaradi obiska domačih. Takrat pa je vse to imelo svoj smisel. Paradoksalno, ampak prav s strahom so borci premagovali strah in krepili disciplino za učinkovitejši spopad s sovražnikom in obrambo pred njim. Jaka je bil glede tega lahko zelo rigorozen. Tudi bratom in drugim sorodnikom je grozil s smrtjo, pa vendar: nikogar od njih ni ubil. Tako je prav tiste dni v Seljanovi hiši v Čadrgu kričal na brata Matijo in mu grozil, da ga bo zaradi nekega prekrška ubil. Spet drugič naj bi bil, po pričevanju Viktorja Rutarja, moža Jakove sestrične Silve, menda nevaren stricu Antonu (Bibeljnu) iz Poljubinja: "Jaka je enkrat povabil Antona na Poljubinske Ravne. Ko je ta prišel gor, Jake še ni bilo tam. Sorodniku Maklavu je povedal, zakaj je prišel in ta mu je rekel: 'Bejž hitro po dolin, dokler je še cajt!' In Anton jo je hitro ucvrl po gozdu dol." (V. Rutar, 2021)

Morda gre tudi omenjena epizoda s stricem v obdobje druge polovice leta 1944, ko je bila s strani partizanskega vodstva še vedno zaukazana mobilizacija, kateri se je stric menda želel izogniti. Komanda mesta Tolmin je 24. septembra 1944 poslala odseku za mobilizacijo pri Komandi Kobariškega vojnega področja seznam vojnih obveznikov iz tolminskih vasi, med katerimi je bilo dvanajst moških iz Poljubinja in Zatolmina, ki so dan potem, ko so se odzvali vojaškemu vpoklicu, dezertirali. Med njimi je bil tudi Jakov stric Anton, ki je imel doma bolehno ženo in majhne otroke. Komanda mesta Tolmin je o tem obvestila peti bataljon Gregorčičeve brigade, ki se je takrat še zadrževal na Tolminskem in ga je Jaka kot operativni oficir brigade po ukazu nadrejenih vodil do srede septembra, morda pa še dlje.

Jaki je bilo kot pogumnemu in izkušenemu borcu verjetno nerazumljivo, da se toliko ljudi, posebej moških, ne želi spopasti z okupatorjem tudi z orožjem. Ampak tako je bilo tudi drugod. V partizanskih oboroženih silah je bilo približno do 7 odstotkov od vseh za borbo sposobnih Jugoslovanov. Še en dokaz več za to, da svet spreminja pogumna in dejavna manjšina, ki ima vizijo, ali celo posameznik. A ko se svet spremeni na bolje, se spremeni na bolje za vse. In za vse se spremeni lahko tudi na slabše.

Znotraj rodbine Manfredovih je bilo po koncu vojne nekaj nesoglasij in zamer, saj naj bi v postopku za priznanje statusa kmeta borca Antonu Manfredi (Bibeljnu) iz Poljubinja Jakova sestra in brat zamolčala nekatera dejstva o stričevi aktivni pomoči partizanom in udeležbi v narodnoosvobodilni borbi, zaradi česar (vsaj tako so mislili predlagateljevi otroci) naj bi stric statusa ne dobil. Anton Manfreda je bil takoj po osvoboditvi nekaj tednov celo zaprt pod obtožbo, da je sodeloval z italijanskimi snaprovcji. Poljubinjski Bibeljni so bili verni, imeli so določene dvome o smiselnosti nekaterih oboroženih napadov na okupatorske vojake in do nove ureditve, niso pa bili izdajalci. Po svojih zmožnostih in vesti so podpirali narodnoosvobodilni boj, verjetno pa niso razumeli nujnosti vsesplošnega oboroženega odpora. Slednji je bil seveda nujen tudi za kasnejše mednarodno priznane spremembe naših državnih meja.

“Boj IX. korpusa in osvoboditev Slovenskega primorja je bil med mirovno konferenco v Parizu odločilen argument, na osnovi katerega so zavezniki v mednarodnem okviru sprejeli sklep o nadaljnji usodi slovenskih krajev, ki so bili nekoč pod Italijo. Brez njegovega oboroženega boja, ki je bil le izpostavljeni del za svobodo bojujočega se slovenskega prebivalstva Primorske, Beneške Slovenije in Rezije, kot tudi Gorenjske, ki je bila v Jugoslaviji, v diplomatskih prizadevanjih za pripojitev Slovenskega primorja ne bi imeli dovolj trdnih argumentov.” (Z. Klanjšček, 1999)

Popolnoma enakega mišljenja je bil tudi dr. Janez Stanovnik, borec narodnoosvobodilne vojske in aktivni udeleženec Pariške mirovne konference: “Primorska se je osvobodila sama. Primorska je bila odločilen korak. Kajti teritorialna enotnost je bila pogoj naše državnosti. Primorski se moramo zahvaliti, da danes imamo to, kar imamo. Slovenci s Primorci na čelu smo prišli do lastne države, ker smo se držali partizanskega načela, da je bolje umreti pokončno, kot živeti na kolenih in s sklonjeno glavo.” (J. Stanovnik, 2017)

Jugoslovanska partizanska vojska je bila od Teheranske konference, ki se je odvijala med 8. novembrom in 1. decembrom 1943 naprej, edina jugoslovanska oborožena sila, ki so jo Sovjetska zveza, Združeno kraljestvo, ZDA in druge države, ki so se borile proti silam osi, priznavale za zaveznico. Kdor je odklanjal mobilizacijo v narodnoosvobodilni vojski ali iz nje dezertiral, je s tem posredno slabil celoten zavezniški protinacistični blok.

Skrivači

Na območju Tolminske in delno Baške je bilo po podatkih Komande mesta Tolmin 8. decembra 1944 približno sto petdeset tako imenovanih skrivačev. Skrivali so se v bunkerjih, v Poljubinju tudi v kanalizaciji, ki je bila speljana od gostilne Siber do potoka Godiča, in na Bregu blizu Korunove hiše. Imeli so dobro organizirano obveščevalno službo. Ko je prišla mobilizacijska patrolja v Poljubinj, so nekatere ženske razširile po vasi vest, da je prišla smrtna patrola, ki bo postrelila vsakega, ki ga bo dobila. Šlo je za pretiran strah in propagando, saj je iz poročil Komande mesta Tolmin razvidno, da so najdene dezerterje v glavnem pošiljali v partizanske enote ali jih zadržali pri komandi mesta za kurirje, ki jih je takrat primanjkovalo. Nekatere so poskušali vključiti tudi v enote varnostnoobveščevalne službe, kot na primer Janeza Kavčiča (Štefuca), Ivana Lebara (Koruna), Antona Janeža (Jenaka) in Antona Manfreda (Briegarja). Vsi omenjeni Poljubinjski so zapustili partizanske enote že ob kapitulaciji Italije. S seboj so odnesli tudi orožje. Nekaj časa so bili še aktivni kot terenci, potem pa so se umaknili in se skrivali. O tem je Pavli Leban (1974) pripovedoval tudi Franc Brešan - Orel iz Tolmina:

“V novembru (1943, op. a.), ko se je organizirala varnostno obveščevalna služba na območju Komande mesta Tolmin, je komanda mesta zahtevala, naj bi brigada (Gradnikova, op. a.) dala nekaj borcev k tej

VOS. Štab brigade pa je odgovoril, naj vključijo v to službo na terenu navedene osebe, ki so bile v brigadi že nekaj časa in se sedaj nahajajo na našem terenu. Ko so prizadete vprašali, da bi delali za VOS in odšli v ilegalo v Čadrg, kjer je bil sedež, se je za to odločil samo Janež Anton in Franc Leban (Zaoglarjev) iz Ljubinja, ostali: Kavčič, Manfreda in Leban pa so se temu umaknili in se skrili.” (P. Leban, 1974)

Vsake toliko časa je v Poljubinj prišla partizanska patrolja in jih iskala, a brez uspeha. Pogosto se je zgodilo, da je ravno, ko so partizani v vasi iskali dezertarje, nekje nad vasjo prišlo do streljanja. To naj bi trajalo od novembra 1943 do konca leta 1944. Partizani so mislili, da streljajo Nemci. Nekoč se je Franc Brešan - Orel hotel na lastne oči prepričati, kaj se v Poljubinju dogaja. Ločil se je od patrolje in s komandirjem Mesesnelom pri cesti, ki pelje od Kocjanove hiše v gorenjo vas, napravil zasedo. “Kmalu, ko so partizani prišli v vas, sta Orel in komandir zaslišala nad vasjo strele iz brzostrelke in sicer pri zadnjih gorenjih hišah. Takoj sta pohitela na vrh vasi in v bližini Jermolove hiše za zidom opazila tri sence, ki so ob prihodu obeh skočile čez zid in izginile v grmovju, prepoznal je (Orel, op. a.) le Kavčič Janeza, ki se mu je puška na ograji zataknila in jo je skušal sneti z ograje.” (P. Leban, 1974)

To je bil dokaz, da so bili skrivači o prihodu partizanske patrolje vedno pravočasno obveščeni. Nekateri od njih so bili aretirani 2. maja 1945, dan po osvoboditvi Tolmina. Od njih je bil pred vojaško sodišče postavljen samo Ivan Leban (Korun), partizansko Kazimir, ostali so bili pomiloščeni.

Bližnje srečanje v Smaličevem seniku

Ludviku Lebanu (2019), po domače Lamljanu iz Poljubinja, je Ivan Leban (Korunov) pripovedoval o srečanju z Jakom, ki naj bi menda zanj lahko postalo usodno. Ivan Leban tedaj ni bil več v partizanih in se je skrival. Bil je nezanesljiv (Rozi Šavli, 1997). Jaka ga je nekoč pozval na pogovor na Smaličev travnik nad vasjo Ljubinj.

“Karun je bil brihten in prebrisan. S seboj je vzel pištolo, ki jo je imel v žepu naperjeno pred sabo. Šel je proti dogovorjenemu mestu, hodil je po grapi, skozi gozd med smrekami in bukvami ter se ustavil, ko je že lahko videl Smaličev senik, v katerem ga je čakal Jaka. Skrit za drevesom ga je poklical: 'Jaka!' Jaka se je oglasil. Karun mu je rekel, naj pride ven in naj se oddalji od senika deset metrov. Jaka je z brzostrelko prišel ven in napravil, kar mu je naročil. Karun mu je potem dejal, naj gre pet metrov proč, tam pusti brzostrelko in naj se vrne nazaj, kjer je bil, deset metrov od senika. Potem se mu je šele približal.” (L. Leban, 2019)

Ivan Leban je Ludviku Lebanu (2019) še povedal, da sta se z Jako pogovorila, vendar mu (Ludviku) vsebine pogovora ni želel razkriti.

“Karun je bil prepričan, da ga hoče Jaka ubiti, zato se je po končanem pogovoru počasi in hrbtno oddaljeval od njega, tako da ga je imel z naperjeno pištolo v žepu vedno pred očmi. Ko je dosegel rob grape, je hitro skočil in stekel. Jaka je hitro segel po brzostrelki in začel streljati za njim, vendar ga ni zasledoval. Po vojni so Ivana Lebana Karuna zaprli in obsodili na smrt. Nameravali so ga obesiti na orehu, ki je stal sredi Poljubinja, na Goric. Rešil ga je brat Franc, partizan, ki je bil v času desanta na Drvar stražar pri vrhovnem štabu. Verjetno je on dosegel, da brata niso likvidirali, ampak ga poslali v ljubljanski zapor. Tam mu je sodilo vojaško sodišče. Po treh letih so ga, verjetno zaradi očetove prošnje, izpustili, so mu pa odvzeli državljske pravice.” (L. Leban, 2019 in M. Leban, 2020)

Ivan Leban (Korun) naj bi dezertiral zaradi razočaranja nad nekaterimi svojimi poveljniki.

“Ivan Leban Karun mi je zaupal, zakaj je dezertiral. Ko se je nekoč nahajal na Idrijskem, so mu nadrejeni ukazali likvidacijo premožnega gostilničarja in prevoznika iz Godoviča (Slavka Božiča, op. a.). Ni bil prepričan v pravilnost njihove odločitve, saj je bil ta človek en izmed njegovih virov. Vedel je, da pomaga partizanom, zato je povprašal še druge svoje sodelavce o njem. Ti so mu potrdili, da je zanesljiv. Zato je Ivan ukaz zavrnil. Partizani so gostilničarja pustili pri življenju. Dočakal je tudi konec vojne. Ivanu pa so zaradi neposlušnosti odvzeli čine in ga degradirali v navadnega vojaka. Pošiljali so ga v tvegane akcije in spopade. Nekoč ga je komisar, ki ga je imel na piki, cinično vprašal, kako to, da je še vedno živ. Takrat se je Ivan odločil, da zapusti vojsko. Vse do maja 1945 se je skrival, ko so ga pripadniki Jugoslovanske armade ujeli in aretirali.” (M. Leban, 2020)

Gostilničarjev sin Milan Božič (2021) je povedal, da je njegov oče med vojno živel več ali manj v Idriji pri teti. Delal je v neki zadrugi, v nabavi in nikakor ni podpiral domobrancev. Ko je bil nekoč čez vikend doma v Godoviču, so ga prišli iskat mladi fantje, domobranci iz Hotedršice, in Slavkova mama Marija, ki je vodila gostilno, se je nanje močno razjezila in jih nagnala. Milan Božič se ne spominja, da bi mu oče kdaj pravil o srečanju z obveščevalcem Ivanom Lebanom. Mu pa tudi sicer ni veliko govoril o vojnem času.

Dimnikar

Slika 55: Ivan Manfreda
(Maklav)

Jaka se je med vojno pogosto mudil tudi pri sorodnikih na Poljubinjskih Ravnah. Nekoč so tja prišli Nemci ravno, ko je sedel v Maklavovi kuhinji. Hitro je splezal v dimnik, ga začel ometati in kmalu je bila vsa kuhinja nasmetena. Teta Mici ga je Nemcem predstavila kot dimnikarja. Stric ji je naročil, naj postreže vojakom s polento in mlekom. Na srečo niso ničesar posumili. Ko so pojedli, so odšli. Sorodniki so ga mnogokrat lovili iz hiše, naj gre, kamor hoče, saj so se bali za svoja življenja. Pogosto niso razumeli njegovih dejanj in so ga zaradi njih obsojali. Nekoč sta s tovarišem prignala v hišo nekega Italijana, ki se je skrival po gozdu, in ga začela zasliševati. Teta ju je zaman rotala, naj ga pustita. Odpeljala sta ga do ceste in ga na Kapaletovi zemlji ubila. Še vedno je tam, pokopan brez groba in imena. Tako kot več tisoč ubitih partizanov, aktivistov, civilistov in drugih žrtev vojne.

V GREGORČIČEVI BRIGADI

Akcije petega bataljona Gregorčičeve brigade

Po ukinitvi Idrijsko-tolminskega odreda je njegov drugi bataljon postal peti bataljon Gregorčičeve brigade in je po sporazumu med štabom 30. divizije in vodstvom brigade ostal na Tolminskem vse do novembra, ko se je pridružil glavnini brigade. Jaka je ostal z njim najmanj do srede septembra. Kot operativni oficir Gregorčičeve brigade je bil del ožjega štaba, ki je tedaj opravljal tudi funkcijo Operativnega štaba za zahodno Primorsko. Verjetno je lahko začel opravljati svojo novo funkcijo, ko se je priključil brigadi. Kdaj je to bilo, se ne ve. Ne ve se tudi, ali je v drugi polovici septembra 1944 odšel z glavnino brigade v Benečijo ali je ostal na Tolminskem in s petim bataljonom izvedel nekaj uspešnih akcij. Peti bataljon je zaščitil napad Kosovelove brigade in 14. udarne tržaške brigade na sovražne postojanke v Baški

grapi (Hudajužna, Koritnica, Kneža). Na črti Ljubinj–Poljubinj je do omenjenih postojank zapiral dostop iz Tolmina. Izvedel je tudi minersko sabotažno akcijo pri Podmelcu, v kateri je zletelo v zrak vozilo, polno sovražnih vojakov, napadel je nemške vojake, ki so silili domačine delati utrdbe na Mrzlem vrhu (posledica je bila prekinitev vseh utrdbenih del na Tolminskem) ipd.

Aretacija očeta in brata Viktorja

Slika 56: Jožef Manfreda
(Jakov oče)

Jakov oče Jožef, partizansko Očka, je po vrnitvi žene Berte iz internacije deloval kot terenec. Zaradi varnosti običajno ni spal doma, ko pa je oktobra 1944 Berta zbolela, je čez noč ostal pri njej. Nekdo, ki narodnoosvobodilni borbi ni bil naklonjen, je za to izvedel in ga izdal. Nemci so ob petih zjutraj obkolili Bibeljnov dom in očeta aretirali.

“Ko mu je žena ponudila vode v loncu, ji je nemški vojak izbil pisker iz rok in jo pahnil po stopnicah, da je obležala kot mrtva na tleh. Ko jo je drugi nemški vojak hotel dvigniti, jo je prvi sunil z nogo in rekel: ‘Pusti jo, saj je mrtva!’ Tako nečloveško so ravnali z njo, čeprav je bila po rodu avstrijska Nemka!” (P. Leban, 1975)

Danica Logar (1985) piše, da so očeta najprej zaprli v goriški zapor in nato v tržaški Coroneo, medtem ko v svojem anketnem listu za člane Komunistične partije iz leta 1948 kot kraj, kjer je bil oče po aretaciji zaprt, navaja le Gorico.

V register goriškega zapora je bil 2. novembra vpisan pod številko 2628, medtem ko njegovega imena v tržaškem državnem arhivu v knjigah za Coroneo ni. V dokumentih iz spominskega muzeja v Dachau je kot kraj, od koder so Jožefa z več kot dvesto drugimi ujetniki, med njimi Ludvikom Kavčičem z Mosta na Soči, transportirali v tamkajšnje uničevalno koncentracijsko taborišče, naveden Trst. Med potjo proti Nemčiji se je vlak ustavil v Gorici, kjer so naložili še devetintrideset zapornikov, med njimi Jakovega očeta. Vlak je s transportom številka 101 v Dachau prispel 17. novembra. Jožefa so pod taboriščno številko 128085 registrirali dan kasneje. Zaprt je bil v bloku 17.

Oktobra leta 1944 so Nemci aretirali tudi Jakovega brata Viktorja (bil je izdan), ki je bil takrat kurir pri Komandi mesta Tolmin. Pred tem je bil borec Gradnikove in Gregorčičeve brigade ter Idrijsko-tolminskega odreda.

“Ko je v jeseni 1944 šel po kurirski poti iz Čadrga skozi Polog, se je ustavil pri požgani Zastenarjevi domačiji, kjer je bila javka kurirjev. Tu so ga presenetili Nemci, ga obkolili in ujeli. Po strahovitem mučenju so ga privedli v poljubinske kasarne, kjer so ga privezali h kolu v svarilo vsem mimoidočim. Potem so ga prepeljali v zapore Coroneo v Trstu. To se je zgodilo v tistem času, ko je bil v teh zaporih oče Jožef. Mati Berta je takrat šla peš v Trst, da bi ga obiskala. To je bil za njeno slabo zdravje velikanski napor, kakor mi je pripovedovala po vojni. Toda, ko je prišla v Trst, so ji povedali, da so moža že odgnali v nemško internacijo. Vsa dolga pot je bila zaman, moža ni več mogla videti in se od njega posloviti. Vsa strta, do kraja izmučena se nekako ni mogla ločiti od grozotnega zidovja. Kakor da je slutila strašno novico, ki jo je šele tu zvedela od nekega zapornika – da je njen najmlajši sin tu v ječi. Dolgo je prosila in moledovala, da bi ji dovolili obisk pri sinu in da bi mu izročila tisto malo hrane, ki jo je bila namenila možu – toda vse zaman. Trdosrčni Nemci je niso hoteli uslišati. Do smrti uničena od prevelike žalosti in ponižanja se je vračala domov na Tolminsko. Pozneje je od neznanega zapornika iz Coronea dobila pismo v italijanščini, ki je sporočilo, da je bil sin Viktor ubit kot talec, potem, ko si je moral sam skopati

grob (to ne drži, Viktor je umrl v Nemčiji, op. a.). Niti 18 let mu še ni bilo. Za njegov grob niso svojci nikoli izvedeli. “ (P. Leban, 1975)

Slika 57: Viktor Manfreda
(Jakov brat)

Viktorja so 14. oktobra 1944 zaprli v goriški zapor in ga 26. oktobra premestili v tržaški zapor Coroneo. Bil je pod pristojnostjo varnostne policije (SiPo) in varnostne službe (SD). Od tam so ga premestili v prehodno policijsko taborišče v Bolzanu (Bozen) na južnem Tirolskem in ga med 14. in 18. decembrom 1944 s transportom številka 114 poslali v nemško uničevalno taborišče Flossenbürg, kjer so ga po tednu dni mučnega prevažanja v zaprtem vagonu 21. decembra registrirali pod zaporniško številko 40227. Tja so bili z istim transportom privedeni tudi Franc Koren iz Podmelca, Adolf Munih in Peter Drole iz Podbrda, Anton Torkar iz Trtnika pri Podbrdu, Ivan Flander iz Zakojce, Evstahij Leban iz Bače pri Modreju, Mirko Kragelj iz Sel pri Volčah in drugi. V knjigi zapora Coroneo, ki jo hrani Državni arhiv v Trstu, je zabeleženo, da so Viktorja 16. decembra 1944 iz Coronea premestili v italijansko koncentracijsko taborišče Forlì, ki se je nahajalo v pokrajini Emilia Romanja, vendar njegovega imena v taboriščnih knjigah iz Forlija ni najti. Poleg tega je v dokumentih iz spominskega taboriščnega muzeja v Flossenbürgu kot kraj, od koder so ga skupaj s še dvesto osemindesetimi drugimi (med njimi tudi zgoraj omenjenimi domačini) deportirali, naveden Bolzano.

Veliko zaupanje nadrejenih v Jako

Jako so nadrejeni pogosto premeščali na različne položaje. Verjetno so se pri tem ozirali tudi na težavnost situacije na posameznem območju, saj so tja pošiljali kader, ki naj bi bil položaju dorasel, in Jaka je s svojimi izkušnjami zagotovo spadal vanj. V članku, ki je izšel 26. julija 1945 v Primorskem dnevniku, je celo zapisano, da je bil eden izmed najboljših borcev na Primorskem. Tudi njegova sestra v spominih, ki jih hrani Pokrajinski muzej v Novi Gorici, piše: “Zadanih nalog se ni nikoli odrekal, čeprav sodim, da so mu bile v akcijah zadane najtežje naloge. Če se mu od zadanih nalog ni vse najbolje posrečilo, je to vedno skušal popraviti. Vedno je bil zelo kritičen tudi do samega sebe.” (D. Logar, 1985)

Podobno na avdio posnetku, ki ga hrani Združenje borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Bovec, Kobarid, Tolmin, priča Jakov nadrejeni Anton Bavec - Cene:

“Na komandne dolžnosti smo postavljali zmeraj najboljše ljudi, v katere smo bili sto posto sigurni, ki so bili sto posto predani naši stvari in pa imeli že določene izkušnje v bojevanju ali pa v političnem delu na terenu in med temi je bil tudi Jaka. Jaka je bil zelo miren fant, tih, bolj povlečen, ni se kazal kot takšen, vendar je bil zelo predan, hraber in kako bi rekel, zanesljiv in tudi sposoben za svoje funkcije, ki jih je opravljal.” (A. Bavec, 1980)

Najpogosteje so mu zaupali poveljevanje različnih partizanskih enot, od voda, čete, bataljona do odreda. Od začetka vojne do jeseni 1944 je bil vodnik v četi Loškega odreda, komandir čete in komandant bataljona Soškega in Severnoprimskega odreda, Gradnikove brigade, komandir spremljevalne čete Bazoviške brigade, artilerijske baterije pri 30. diviziji in namestnik komandanta Idrijsko-tolminskega odreda. Na podlagi mnenja namestnika politkomisarja Venčeslava Hojaka, napisanega jeseni 1944, pa so mu leta 1945 začeli dajati naloge v zaledni vojski.

“Ima najboljši ugled med tovariši vsled svoje preprostosti, poštenosti in delavnosti. Moralno je neoporečen, toda včasih malo nagnjen k pijači. Bil je odličen borec, zgleda pa da je zadnje čase malo popustil vsled izčrpanosti. Glede vojaških izkušenj mu ne morem dati ocene. Po pripovedovanju tovarišev je precej sposoben tudi kot strateg. Odgovarja najbolj za vojaško delo, v administraciji se ne znajde preveč, mogoče bi še bolj odgovarjal v zaledni vojski, in to vsled že preko triletnega partizanstva in se ne more prav vživeti v današnje razmere. Kot partijec je odličen ali še ne zadosti zgrajen. Partijski disciplini se pokorava in upošteva sklepe celice.” (V. Hojak, 1944)

Ko je bil Jaka septembra 1944 postavljen za operativnega oficirja Gregorčičeve brigade, je s tem postal tudi član njenega ožjega štaba. V obdobju, ko je opravljal to funkcijo, so se na mestu komandanta brigade izmenjali: Leopold Škrabar - Vanja, Pavel Jež - Stanko in čisto na koncu, v drugi polovici januarja 1945, ko je bil Jaka že na razpoložanju, Anton Korenčič - Tarzan. Politični komisar je bil Franc Črnugelj - Zorko, njegov namestnik že omenjeni Venčeslav Hojak, namestnika brigade pa Franjo Bavec - Branko in Mitar Daganović. Z vsemi omenjenimi je bil Jaka v tesnih stikih.

Operativne naloge so obsegale načrtovanje operacij, obveščanje, usklajevanje delovanja zvez, oborožitev, oskrbo s strelivom in hrano, razporejanje enot, predvidevanje premikov, pisanje in sprejemanje poročil, izdelavo povelj, načrtov, skic, fotografij in vsa tehnična dela. Jaka je kot operativni oficir tesno sodeloval tudi z načelnikom štaba brigade Nikolo Đukićem. Zaradi narave svojega dela je moral biti vedno na tekočem z razmerami na terenu.

Kdaj se je Jaka pridružil glavnini brigade ali že septembra, oktobra, ko je peti bataljon (v njem so bili Tolminci) še vedno nadzoroval Kobariško in del Tolminske in je deloval več ali manj samostojno, se – kot že povedano – ne ve. Glavnina Gregorčičeve brigade je 20. septembra zapustila Goriška brda in dolino Soče ter odšla v Benečijo in Rezijo. V oktobru je brigado sestavljalo osem bataljonov, od katerih so prvi trije skupaj z dvema spremljevalnima četama tvorili glavnino, ki se je pomikala po celotnem operacijskem območju, od Soče do Tilmenta, ostali bataljoni pa so imeli stalne lokacije. Brigada se je spopadom z močnejšimi sovražnimi enotami izogibala, se je pa trudila zmanjšati prisotnost okupatorjev in domačih izdajalcev.

Zelo učinkoviti so bili njeni ostrostrelci in minersko sabotažni vodi 30. divizije. To je razvidno iz poročila nemškega 97. armadnega korpusa, napisanega 21. novembra 1944, v katerem je navedeno, da je bilo na goriškem, tržaškem in videmskem območju dvainosemdeset napadov na prometne objekte. Gregorčičeva brigada, ki je tesno sodelovala z garibaldinci, je posebej v Benečiji in Reziji delovala zelo intenzivno kulturno-propagandno. 10. novembra se je vrnila v sestavo 30. divizije, ki je še pred kratkim bila težke boje v sovražnih ofenzivah na Trnovski planoti, Vipavskem in Krasu. Štab divizije je ostal na Lokvah, Gregorčičeva brigada in 20. tržaška brigada pa na položajih okoli Trnovega in v Čepovanu.

Neprimeren odziv operativnega oficirja

Na veliko veselje Primorcev se je 23. novembra nemška vojska umaknila iz Vipavske doline in s Krasa. S tem se je bistveno olajšala preskrba borcev 9. korpusa pa tudi prebivalstva tega območja. Gregorčičeva brigada je na Vipavsko prišla okoli 12. decembra, ko je od tam odšla Kosovelova. Tako se je po počitku na Trnovem spet priključila 30. diviziji, ki je načrtovala napad na manjši postojanki v kraških vasicah Skopo in Kreplje. Gregorčičeva brigada, v kateri je bil Jaka, je dobila nalogo, da zavaruje ta napad, ki naj bi ga 16. decembra izvedla Bazoviška brigada. Kot se spominja tedanji komandant Gregorčičeve brigade, Pavel Jež - Stanko, pa se je med nočnim pohodom na novo lokacijo zgodilo nekaj neprijetnega:

“Operativni oficir štaba brigade je bil odgovoren za varnost pohoda, za povezavo v pohodu, in je po vsej verjetnosti kot star borec izgubil živce, zato je v določenem momentu reagiral tako, da je nekega borca, ki je izgubil vezo in ni sledil koloni, na licu mesta ustrelil. To nas je precej presenetilo, kajti tovariša smo dobro poznali, je bil star in izkušen borec, vendar je po vsej verjetnosti izgubil živce. Seveda je bil postavljen pred posebno komisijo, ker so ga s tega položaja razrešili.” (P. Jež in B. Lah, 1998)

Kako je bilo ime temu operativnemu oficirju, ni nikjer zapisano. Je pa v seznamu borcev Gregorčičeve brigade v rubriki funkcionarji navedeno, da je bil 23. januarja 1945 Jaka že na razpoloženju. Pet dni kasneje, 28. januarja 1945, je bil, kot je napisal v svojo kadrovsko polo, postavljen za komandanta tabora 30. divizije. Kaj se je takrat dogajalo z Jakom, če se Ježeva izjava nanaša res nanj, ne moremo vedeti. Se pa ve, da so bili dnevi med 12. in 21. decembrom zelo travmatični za Jakovega očeta in brata, saj sta bila oba, že prej internirana, v transportu na novo lokacijo: prvi iz Dachaua v Buchenwald in drugi iz Bolzana v Flossenbürg.

ZADNJE LETO VOJNE

Boji na Vipavskem in uničenje bataljona Fulmine

Čeprav so na začetku leta 1945 razmere na svetovnih bojiščih vzbujale upanje, da bo vojne kmalu konec in bodo nacistične in fašistične sile poražene, se nemška vojska in njej podrejene kvizlinške enote še niso nameravale predati. Nemčija je gradila močne obrambne črte, ki bi njeni vojski omogočile učinkovit odpor, nato pa organiziran umik. 9. korpus ji je pri tem predstavljal veliko nevarnost, zato ga je hotela uničiti ali vsaj pregnati iz tako imenovane Operacijske cone Jadranskega primorja. V ta namen je angažirala okoli petinsedemdeset tisoč vojakov, od katerih je bilo malo več kot polovica nemških. Zadnji dnevi decembra 1944 so bili zelo mrzli in polni snega. 30. divizija je bila zaradi tega pa tudi zaradi otežene oskrbe s hrano precej oslabiljena. Kljub temu je uspešno branila del strnjenege osvobojenega ozemlja na širšem Goriškem in Notranjskem ter uničevala komunikacijske poti, ki jih je sovražnik potreboval pri oskrbovanju in premeščanju svojih enot južno od Alp.

2. januarja sta se Gregorčičeva brigada in artilerijska divizija nahajali na Vojskem, kjer sta branili osvobojeno ozemlje v smeri Idrije. Brigada je ostala tam vse do 14. januarja ponoči, ko se je z dvema bataljonoma premaknila v Vipavsko dolino, v okolico Bratina in Stomaža. Bataljon, ki je ostal na Lokvah, je imel nalogo usposabljanje divizijsko rezervo. Ali je Jaka ostal na Lokvah ali je z glavnino brigade odšel na Predmejo, kjer se je nahajal štab divizije, se ne ve. Z okrepitvijo divizijskih sil je partizansko vodstvo želelo prevzeti pobudo pri obrambi osvobojenega ozemlja pred ponovnimi sovražnikovimi napadi.

Gregorčičeva brigada je dobila nalogo, da kontrolira in napade del komunikacijskih poti na črti Gorica–Vipava–Postojna–Cesta ter prepreči sovražne premike iz Ajdovščine preko Lokavca proti Predmeji. Zjutraj 15. januarja je četa Gregorčičeve brigade iz zasede napadla kolono štiridesetih sovražnih vojakov, ki se je pomikala iz smeri Gorice, in ji zadala hude izgube. Naslednje jutro je brigada odbila napad domobranskega polka iz smeri vasi Kovači. Na svojih položajih se je borila vse do 18. januarja, ko so jo okrepljene sovražne sile potisnile na Predmejo.

Že dan zatem je dobila novo nalogo. Na položajih Krnica–Vitovski vrh–Šmihel naj bi med divizijskim napadom na postojanko bataljona Fulmine v Trnovem sovražnim okrepitvam branila dostop iz vipavske smeri. Bataljon Fulmine je bil del neofašistične italijanske divizije X. MAS, ki je imela nalogo zavarovati

vzhodno mejo Italije. Poveljeval ji je višji komandant za Operativno cono Jadransko primorje, esesovski in policijski general Odilo Globočnik, eden izmed desetih najhujših nacističnih zločincev in ustanovitelj domobranske šole v Gorici. Partizani so želeli prevzeti nadzor nad Trnovim ter sovražniku onemogočiti, da bi vas uporabljal kot izhodišče za napade na 9. korpus in blokiral partizanom dostop do zaledja. 30. divizija se je na položaje odpravila v noči na 19. januar. Prezebli borci so se prebijali skozi močan in mrzel veter po stezah, ki jih je ponoči zametel sneg. Kljub temu da se je sovražnim okrepitvam uspelo prebiti skozi položaje, ki jih je branil del Gregorčičeve brigade, je napad na postojanko v Trnovem še nekaj časa trajal. Od približno dvesto vojakov bataljona Fulmine jih je bilo na koncu za boj sposobnih le še kakšnih štirideset. Ko so bile okrepitve že blizu Trnovega, je štab 30. divizije brigadam zaukazal evakuacijo plena in umik proti Voglarjem in Podgozdu. Nacistične sile so se kmalu zatem umaknile iz Trnovega, bataljon Fulmine pa je bil praktično uničen.

Kontrolo nad vasjo je prevzela Kosovelova brigada, ostale brigade 30. divizije pa so se vrnile na svoje stare položaje. Tako sta bataljona Gregorčičeve brigade prišla ponovno na območje Vojskega. Z uničenjem sovražne postojanke na Trnovem je partizanom uspelo ohraniti povezavo z zaledjem, kar jim je omogočalo tudi preskrbo s hrano in z drugim materialom, hkrati pa so sovražniku preprečili postavljanje in utrjevanje novih oporišč, namenjenih zaščiti komunikacij v soški in vipavski dolini. Ko je 28. januarja 1945 Gregorčičeva brigada odšla proti Notranjski, Jaka ni bil več v njeni sestavi. Tega dne je postal komandant tabora in član celice širšega štaba 30. divizije, odgovoren za vojaški sektor dela. Na tem mestu je ostal do približno sredine aprila 1945, ko so ga postavili za komandanta baze Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje. Od 5. decembra 1944 do 9. aprila 1945 je bil komandant 30. divizije Franc Rojšek - Jaka, nato pa Anton Bavec - Cene, ki je bil od začetka februarja 1945 do prevzema poveljstva načelnik štaba divizije.

Smrt očeta in brata Viktorja

Jaka se je od februarja do sredine aprila 1945, v času najhujših sovražnih ofenziv, večinoma zadrževal v taboru 30. divizije, ki se je po januarski sovražni ofenzivi nahajala globoko v Trnovskem gozdu. Štab divizije je okoli 14. februarja 1945 skupaj s štabom Kosovelove brigade in z njenim tretjim bataljonom taboril v vrtači pod Bukovcem, vzhodno od Lokev. Tam je imel 9. korpus postavljene lesene barake. Zima je bila mrzla in snega veliko. Borci so prestajali nadčloveške napore. Bili so lačni, premraženi, slabo obuti, oblačila so jim pogosto razpadala kar na telesu.

To zimo sta Jaki umrla oče in brat. Še ne devetnajstletni Viktor je umrl 11. marca 1945 v Hersbrucku, enem najstrašnejših koncentracijskih taborišč, kamor je bil iz Flossenbürga na Bavarskem premeščen 4. januarja 1945. Njegovo truplo so sežgali.

Za zločeste namene SS je bil proti koncu 1944 ali v začetku 1945 leta zgrajen krematorij blizu Förrenbacha, jugovzhodno od Happurga. Danes je tam zbiralnik in samo še spominska plošča kaže na to, da je bilo v bližini uničevalno taborišče, v katerem je zaradi sadističnega ravnanja paznikov, grozljivih razmer in eksekucij umrl skoraj vsak drugi zaprti človek.

Kje so kremirali Viktorjevo truplo, se ne ve, saj so mnoga trupla zaradi preobremenjenosti krematorijske peči sežgali na planem in na različnih krajih blizu vasi Hubmersburg in Schupf. Tudi tam so danes spominska obeležja. Več kot sedemintrideset tisoč so jih sežgali. Ostanke trupel so kasneje prenesli na pokopališče v Flossenbürgu.

Slika 58:
Nekdanje koncentracijsko taborišče v Hersbrucku v zgodnjih 50-ih letih 20. stoletja

40220	•	Arculore	Luibor	17.2.95	•	(Bism. Bistj.)
1	•	Lah	Sticolo	5.12.92	•	4.4.45 Buchenw.
2	•	Kukuljan	Carlo	31.12.23	•	4.4.45 Buchenw.
3	•	Rudini	Giocanni	18.10.19	•	4.4.45 Buchenw.
4	•	Laurini	Maria	5.11.42	•	25.7.45 Kammern
5	Mat. pol.	Lazarovic	Giuseppe	29.7.01	•	(Bism. Bistj.)
6	Pol. pol.	Stimich	Adolf	6.2.08	•	4.4.45 Buchenw.
7	•	Manfreda	Viktor	23.2.26	•	4.4.45 Buchenw.
8	•	Marchesan	Ugo	24.10.19	•	25.7.45 Kammern
9	•	Mancini	Italo	23.12.15	•	(Bism. Bistj.)

Slika 59:
Seznam internirancev: pod zaporniško številko 40227 je vpisan Viktor Manfreda, sledijo podatki o rojstvu in smrti

Očeta Jožefa so 12. decembra 1944 iz koncentracijskega taborišča Dachau skupaj z dva tisoč petsto interniranci premestili v koncentracijsko taborišče Buchenwald, od tam pa 15. decembra v Ohrdruf v Turingiji, v eno izmed stopetinridesetih podtaborišč Buchenwalda. Tam so mu 24. decembra dodelili novo taboriščno številko: 109687. Nastanili so ga v bloku 50, ki je bil v južnem delu taborišča.

Zaprti in mučeni ljudje so trpeli surove razmere. V barakah ni bilo postelj. Spali so na slami, pogosto krvavi in polni uši. Nekateri so tudi pozimi morali spati v hlevih, šotorih in starih bunkerjih. Prisiljeni so bili graditi ceste, železnice, predore, proti koncu vojne tudi štirinajst ur na dan, pomanjkljivo oblečeni in obuti, ob ubijalskem stradežu in maltretiranju.

Ko je Jožef Manfreda hudo zbolel, so ga 21. januarja 1945 odpeljali v taboriščno ambulanto. Na ohranjenem zdravstvenem kartonu taborišča Ohrdruf (glej prilogo 5) je zapisano: pljučnica z vnetjem rebre mrene, srčno popuščanje, želodčni črevesni katar. Kmalu so ga poslali na oddelek interne medicine, kjer so mu dajali Sulfapyridin, Kreislaufmittel, Analgetica in Exprotorantia. Nenehno je trpel za hudo drisko in 24. januarja so ga premestili na oddelek za nalezljive bolezni. Tam se mu je stanje samo še poslabšalo. Zdravnik je 7. februarja ugotovil, da je Jožefovo stanje brezupno. Dan kasneje, 8. februarja, ni bil več pri zavesti. Umrli je 9. februarja zjutraj, ob 7.45 uri v ambulanti taborišča Ohrdruf.

V nekaterih taboriščih so na zapornikih izvajali "medicinske" eksperimente. Ne gre čisto izključiti možnosti, da tudi v Ohrdrufu in da je njihova žrtev morda postal tudi Jakov oče. Obstaja pa tudi možnost, da je bil ubit. Ni bilo tako redko, da je bil uradno zabeležen razlog smrti lažen. V norveških taboriščih, kjer je v letih 1942–1943 umrlo več kot dva tisoč tristo jugoslovanskih zapornikov, večinoma Srbov, povezanih z odporniškim gibanjem oziroma narodnoosvobodilnim bojem, je bila kot razlog njihove smrti praviloma vedno navedena bolezen: angina pectoris, pljučnica, griža, čeprav jih je bilo nemalo v resnici ustreljenih ali kako drugače ubitih. Morda je bilo podobno tudi z Jakovim očetom.

Slika 60:
Koncentracijsko taborišče Ohrdruf

Najbrž so njegovo truplo zakopali v jamo, ki je bila od taborišča oddaljena malo več kot kilometer. Preživeli so namreč pripovedovali, da so tja od 1. januarja do 4. aprila 1945, ko je taborišče osvobodila ameriška 4. tankovska divizija, zakopali preko tri tisoč trupel. Ljudi so ubijali s strelom v glavo, če jih niso pokončali drugače. Da bi prikriji svoje zločine, so nacisti prisilili še žive zapornike, da so trupla izkopali, jih dali na mrežo, položeno na opečne temelje in narejeno iz šestdeset centimetrskih železniških tirov, pod njo naložili borov les in premog, telesa polili s smolo in jih zažgali. Ampak sledov jim ni uspelo uničiti. Ameriški vojaki so našli polno kosti, lobanj in zoglenelih trupov, ki so jih bili potem nacisti in bivši pazniki prisiljeni pokopati.

Danes je v Ohrdrufu veliko spominskih obeležij, ker pa je tam tudi vojaška baza Bundeswehr, dostop do njih javnosti ni dovoljen. Občina Ohrdruf kljub temu pomaga organizirati dostop, ko gre za obiske sojcev.

“Po desetih letih nacistične strahovlade sta bili vsa Nemčija in večina okupirane Evrope posejani s koncentracijskimi taborišči. Skoznje je šlo svojo trnovo pot okoli 7.210.350 ljudi, od katerih so jih nacisti izpustili le okoli 200.000, osvoboditev jih je dočakalo okoli 530.000, okrog 6.480.000 pa jih je izginilo v največjem pomoru dvajsetega stoletja.” (H. Pirnovar, 1999)

Slika 61:
Taboriščni karton: Jožef Manfreda
(Jakov oče); mrliški list

Operacija RūbezahI

Štab 30. divizije je bil v začetku marca na poveljniškem mestu v bližini Kotlovskega vrha, kilometer severozahodno od Vojskega. Vojaške operacije, s katerimi so Nemci hoteli odkriti tabor s korpusnimi barakami, skrita skladišča in bolnišnice ter uničiti 30. divizijo, so se neuspešno končale 7. marca. Trajale so mesec dni. Sovražne enote, med katerimi sta bila 10. SS policijski polk, bataljon Slovenskega narodnega varnostnega zbora, v zadnji fazi pa še druge, so skupaj šteje do šest tisoč petsto vojakov. Poveljeval jim je Odilo Globočnik. Divizija je utrpela hude izgube, a ni bila uničena. Po koncu omenjenih operacij se je štab 30. divizije s prištabnimi enotami nahajal na Ogelcah, tri kilometre severozahodno od Vojskega. Ker se je glavnina 9. korpusa med ofenzivo morala umakniti iz Trnovskega gozda, so Nemci ponovno dobili nadzor nad komunikacijami v smeri Gorica–Postojna in pridobili nove postojanke v Čepovanu, Lokovcu, Lazni, Lokvah, na Predmeji in v Otlici. Partizansko ozemlje se je močno skrčilo.

9. korpus vrača udarec

Po ofenzivi so se boji na Vojskarski planoti nadaljevali. Sovražnik je poskušal zasesti vas Vojsko, a mu to ni uspelo. Ker so nove sovražne postojanke predstavljale veliko oviro za osvoboditev Slovenskega primorja in Trsta, je 9. korpus 16. marca šel v protinapad in jih uničil. Pri tem mu je pomagalo zavezniško letalstvo in prvič tudi letalstvo Jugoslovanske armade. 30. divizija je v teh bojih imela nalogo, da znova osvobodi Trnovo, kar ji je tudi uspelo. V kolikšni meri je bil Jaka, ki je bil takrat komandant tabora in član širšega štaba te divizije, udeležen v spopadih, ni znano.

Bombardiranje Mosta na Soči

9. korpus, ki se je spomladi 1945 znašel v eni izmed najhujših situacij v času vojne, je 17. marca zaprosil Generalni štab Slovenije za letalske napade na Most na Soči, Col, Idrijo in Gorenjo vas. Zavezniška letala so borcem priskočila na pomoč in 25. marca bombardirala ali raketirala Most na Soči, Col, Idrijo, Trnovo, Baško grapo in Ajdovščino. Ponovno so sovražne postojanke na tolminskem območju napadli 9. aprila, ko sta 19. eskadriljo z enajstimi Beaufighterji spremljala tudi dva Mustanga 213. eskadrilje. Napad je vodil kapetan Ogilvie. Izstreljenih je bilo več kot osemdeset raket in veliko topovskih izstrelkov.

Obveščevalni center 9. korpusa je zavezniški misiji poslal naslednje poročilo: “V noči 8. na 9. 4. so zavezniki bombardirali postojanko Grahovo. Cilj ni bil zadet. Dne 9. 4. so zavezniki bombardirali in mitraljirali Tolmin. Mitraljirali delavce pri utrdbah. Istočasno bombardirali S. Lucijo, kjer so porušili 4 hiše. Bača zadeto 1 poslopje. / .../” (Z. Bizalj, 2017)

Na Mostu na Soči je bilo zadetih nekaj hiš blizu šole in ubitih nekaj civilistov. Po bombardiranju se je okoli sto nemških policistov z ranjenci in bolniki iz bolnišnice na Mostu na Soči umaknilo v Gorico, okoli tristo vojakov se je zateklo v bližnji vasi Modrej in Modrejce, v napadenem kraju pa jih je ostalo okoli šestdeset. Sto šestdeset esesovskih policistov je zapustilo tudi Tolmin in odšlo v Volče. Letala so Most na Soči napadla še 23. in 25. aprila. Nanj so odvrгла šest bomb in z njimi požgala dve civilni hiši, porušila skladišče za obleke in nekaj hiš, v katerih so imele okupacijske sile svoj sedež. Pri tem je bilo ubitih pet, ranjenih pa sedemnajst ljudi (Zdravko Bizalj, 2017).

Med porušeniimi hišami sta bili tudi Maregova in Vugova (na trgu). Kraj so zavezniki bombardirali zaradi močne prisotnosti sovražnika v njem. Bližina železniške postaje na progi Gorica–Jesenice, bližina

ceste, ki je preko Vrat vodila v Čepovan, ter središče partizanskega osvobojenega ozemlja, so bili glavni razlog, da je bilo na Mostu na Soči nastanjenih toliko nemških vojakov in drugih oboroženih sil, ki so spomladi 1945 dobile ukaz za uničenje partizanske vojske na Primorskem. Nemci so kraj zasedli že 28. avgusta 1943, še pred kapitulacijo Italije, in si v njem uredili močnejšo postojanko. V Marcinovi hiši sta bila sedež poveljstva SS enot in mučilnica, v Maregovi zapor in mučilnica, v Fratnikovi je bilo nemško policijsko poveljstvo, v Kocjanovi je bilo poleg nemškega tudi italijansko poveljstvo, v Vugovi sta bila kasarna in zapor, v Medvedovi pa je bil nastanjen italijanski fašistični bataljon.

V nekdanji karabinjerski kasarni, kjer je bil tudi zapor so bili po mnenju Zdravka Bizalja (2017) iz Modreje tako Italijani kot Nemci. Domačinka z Mosta na Soči, ki je bila tam zaprta, se spominja, da so Nemci zaradi varnosti spali v bližnjih kavernah pod mostom čez Sočo, podnevi pa so njo in druge zapornike hodili mučiti v zapor v Maregovi hiši (danes je v njej zdravstveni dom).

Verjetno, da so tisti prebivalci Mosta na Soči, ki niso bili aktivno vključeni v narodnoosvobodilno borbo, še najbolj trpeli v času omenjenega zavezniškega bombardiranja, sicer pa so med vojno relativno dobro živeli, saj so bili zaradi močne sovražne postojanke preskrbljeni z življenjskimi potrebščinami. Nemci so ostali na Mostu na Soči do zadnjih dni aprila, ko so se umaknili v smeri Kobarida. S seboj so odpeljali veliko orožja, ki so ga zavezniki proti koncu aprila odvrgli partizanom, a so jim ga Nemci izmaknili in spravili v skladišče na Modrejcah.

Junaška smrt brata Antona

Le nekaj mesecev pred koncem vojne sta v internaciji umrla Jakov oče in brat Viktor, 1. aprila 1945 pa je med zadnjo sovražno ofenzivo življenje izgubil tudi brat Anton. Umrl je med jurišem, ki ga je blizu vojskarskega zaselka Ogalce zaukazal udarni četi zaščitnega bataljona 9. korpusa, ki ji je poveljeval.

*Slika 62:
Danica in Anton Manfreda
(Jakova sestra in brat) leta 1942*

Anton je v partizane stopil 7. novembra 1942, dober mesec po Jakovem prihodu na Tolminsko. Postal je borec Soškega odreda, kasneje Severnoprimskega odreda ter aprila 1943 Gradnikove brigade. Po kapitulaciji Italije je med 15. septembrom in 10. oktobrom 1943 opravljal naloge namestnika komandirja čete v Soški in nato Prešernovi brigadi, ki so se ji oktobra priključili še borci s Tolminskega. V prvi

polovici decembra 1943 je postal namestnik komandirja zaščitne čete Tretje operativne cone in že čez deset dni, 20. decembra, udarne čete zaščitnega bataljona 9. korpusa. Na tem mestu je ostal do 5. maja 1944, ko so mu zaupali mesto komandirja iste čete.

V drugi polovici marca 1945 se je zaščitni bataljon 9. korpusa (v njegovem sestavu je bila udarna četa) nahajal v Cerknem. Anton, ki je četi poveljeval, se je takrat zdravil v partizanski bolnišnici. Ko je do njega prišla vest o začetku sovražne ofenzive, je takoj zapustil bolnišnico, se pridružil svojim borcem ter še z nekaterimi ostalimi korpusnimi enotami odšel na položaje. Udarne četa se je, ko je zapustila Cerkno, prebijala skozi obroče in iz okraja v okraj. Ko je bila konec marca ofenziva na vrhuncu in je bil 9. korpus v Trnovskem gozdu in na Vojskarski planoti obkoljen ter v resni nevarnosti, da ga nemške, fašistične, nedičevske, četniške in domobranske enote popolnoma uničijo, je bil Anton s svojo četo v sestavu zaščitnega bataljona in štaba 9. korpusa v Mrzli Rupi. Štab korpusa se je odločil za preboj v treh kolonah.

V noči na 1. april sta se prvi dve koloni brez težav prebili, prva na Banjšice in druga na Javornik. Tretja, v kateri je bil Anton s svojo udarno četo, pa tudi del zaščitnega bataljona, štab korpusa, glavnina 30. divizije, Gradnikova brigada, mornariški odred, topništvo, zaledne enote, politični in oblastveni organi (zelo verjetno je bil v tej koloni tudi Jaka), pa te sreče ni imela. Ko je predhodnica kolone okoli pol šestih zjutraj prekoračila potok Gačnik, jih je napadlo čez tisoč fašistov, četnikov, nedičevcev ter številčne nemške bojne enote. Večina kolone se je tedaj nahajala na čistini, zato so partizani skupaj s člani zavezniških misij hitro in v jurišu zavzeli nekaj najvišjih vrhov in jih branili vse do večera. Drugi bataljon Gregorčičeve brigade in zaščitni bataljon, v katerem je bil Anton z udarno četo, sta pregnala sovražnika iz zaselka Ogalce in branila smeri proti Vojskemu in gornji Kanomlji:

“Tan-tum, tan-tum, se je zaslišalo iznenada. In potem z vseh strani rafali, bombe, kriki, ukazi. Kot bi se odprla nebo in zemlja. Težko je opisati, kaj se je takrat dogajalo. Komandir (Anton Manfreda, op. a.) se ni zmedel. S pogledom je oplazil tovariše in stekel proti vrhu, ki se mu je približevalo sovražnikovo levo krilo. Bilo je jasno. Če sovražnik prvi osvoji vrh, je s partizansko enoto konec. Med tekom je poveljeval: ‘Četa, za menoj! Moramo priti pred sovražnikom!’ Z metri smo bili v tekmi za življenje. Toni je bil s skupino tovarišev deset metrov pred ostalimi. Na vrh so prišli istočasno s sovražnikom. Iz oči v oči so se znašli s puškomitraljezom. Ne ve se, kdo je v Tonijevi skupini prvi odprl ogenj in vrh je bil v naših rokah.

Komandir je mirno razporejal prihajajoče borce, ki so med premikom odbijali sovražnikove juriše. Postopoma so se tudi druge enote izvlekle iz doline in zavzele vse pomembne vrhove in v obroču organizirale obrambo. Ni izgledalo, da bi se ga lahko prebilo pred nočjo. To je pomenilo, da morajo zdržati ves dan. Toni je to takoj spoznal in zato je ukazal, naj se s strelivom varčuje. Okrog devetih je sovražnik zavzel grič severozahodno od položaja čete in jo odrezal od ostalih enot. Nenadoma se je znašla v ognju sovražnikovih mitraljezov in minometov. Pretilo ji je uničenje. Toni je čepel za večjim kamnom, ki mu je ščitil prsa in glavo. Kamen se je kadir od sovražnikovih krogel in bil je pravi čudež, da je od delcev kamnja, ki so leteli na vse strani, Toni ostal nepoškodovan.

Preko zveze je prišla vest, da je padel komisar čete in da sovražnik potiska desno krilo. Toni je stisnjenih zob gledal proti položajem, kjer so se nahajale ostale enote zaščitnega bataljona in štab korpusa. Potem se je prebudil kot iz sna: ‘Naša naloga je ščititi štab korpusa. Moramo se prebiti!’ Potem je dodal: ‘Moramo nagnati Nemce z vrha in vzpostaviti zvezo z zaščitnim bataljonom.’ Prvi vod je dvakrat jurišal. Zaman.

Sovražnik se je vkopal. Komandir je dal ukaz za preboj. Borci so se hitro prerazporedili na zaukazane jurišne položaje. Po krajši ognjeni pripravi so kot eden poleteli proti nemškim položajem. Vsak je mislil samo na to, da od juriša zavisí usoda čete in izvršitev naloge. Pred močnim naletom čete je sovražnik popustil. Borci so se prebili. Vendar so Nemci ponovno zaprli prehod. Med prerazporejanjem in zavzemanjem novih položajev je četa štela svoje izgube. Bile so velike. Nenadoma se je prenesel glas, da ni komandirja. Vsi so vedeli, da je jurišal z njimi. Vsi poskusi, da bi se prebili do padlih, so bili zaman. Za trenutek je četa obstala. Solze v očeh borcev so odražale vso žalost za njihovim komandirjem. Takrat, kot da so se prebudili iz sna. Sovražnik je zlahka napadal njihove položaje. Toda sovraštvo do njega se je podvojilo. Čeprav oslABLJENA četa je kljubovala napadom. Kot da je naenkrat bilo več pušk, več puškomitraljezov, več bomb. Sovražnik se ves dan ni mogel več premakniti niti za meter. Toni je, čeprav ni bil več med nami, nalogo, ki je bila postavljena četi, v celoti izpolnil.” (A. Poženel)

Slika 63:
Zaščitni bataljon
9. korpusa leta 1944

Podporočnik Živko Covič (1945) in namestnik komisarja Jožef Raubar (1945) sta kasneje izjavila, da je bil Anton Manfreda med prebojem pri Vogalcah ranjen v kolk. Da ne bi prišel Nemcem v roke, se je sam ustrelil z brzostrelko. “Njegovi soborci vedo povedati, da je nemški oficir, videč njegovo hrabrost, ob umirajočem vzklíknil z občudovanjem: ‘Tako se je treba boriti! Če bi imel take vojake, bi bila zmaga naša.’” (P. Leban, 1975)

Anton je danes pokopan v partizanski grobnici na tolminskem pokopališču.

Preboj na Šentviško planoto in nove zadolžitve

Kot že omenjeno, je bil Jaka kot poveljnik tabora 30. divizije verjetno v tretji koloni. Tej se je 2. aprila, dan po krvavi in srditi bitki na Vojskarski planoti, uspelo prebiti na Šentviško planoto. Po večerji je brez težav zapustila svoje položaje v bližini Ogalc in Oblakovega Vrha in se ob potoku Gačnik namenila proti Dolenji Trebuši. Na srečo se je sovražna vojska umaknila s tega območja in delu kolone se je uspelo hitro in urejeno povzpeti na Šentviško planoto. V tem delu kolone so bili štab 30. divizije (predvidoma tudi Jaka), Bazoviška brigada, bataljoni Gradnikove in glavnina Gregorčičeve brigade. Okoli šeste ure zjutraj so prispeli v bližino Pečin, Ponikev in Prapetna. Tistim, ki so bili v drugem delu kolone, sreča ni bila naklonjena. Ko so Nemci opazili, kaj se dogaja, so se vrnili v Dolenjo Trebušo in jih napadli.

Glavnini napadene kolone so za nekaj časa preprečili preboj, se je pa štabu 9. korpusa in še nekaterim drugim enotam še istega dne uspelo prebiti do tovarišev na Šentviško planoto. Partizanski vojski je pomagalo zavezniško letalstvo, ki je tolklo po sovražnikovih položajih in bližnjih cestah. Ko so Nemci čez nekaj dni okrepili svoje sile, se je 30. divizija umaknila na Šebreljsko planoto in v Vojsko. Morda je Jaka prav tam dobil nove zadolžitve. V vprašalni poli piše (1945), da so ga 15. aprila postavili na mesto komandanta baze Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje. Ta odbor je bil ustanovljen že 15. septembra 1944 v Velikih Laznah pri Čepovanu z nalogo, da vodi upravo Slovenskega primorja. Z administrativno mrežo narodnoosvobodilnih odborov in njegovih odsekov, oddelkov, komisij in referentov po okrožjih, okrajih in krajih je pokrival vsa področja civilnega življenja. Predsedoval mu je pisatelj France Bevk. Kot komandant baze tega odbora je bil Jaka zadolžen za vojaški sektor dela. V tej funkciji je ostal vse do 15. junija 1945.

Zadnji up jugoslovanskih kvizlingov na zmago se razblini

Na Primorskem je bilo novembra 1944 več kot osem tisoč pripadnikov Srbskega prostovoljskega korpusa. Do marca 1945 se je v Istro in Slovensko primorje zgrnilo še več jugoslovanskih kvizlingov, vključno s slovenskimi domobranci. Skupaj jih je bilo okoli petindvajset tisoč. To je odgovarjalo načrtom Ljotića, ki si je tam zamislil zmagovito združeno jugoslovansko fronto proti komunizmu. Vsa ta vojska je bila povezana v "delovni skupnosti" vodstvenega štaba SS za boj proti bandam. Nemcev se je želela taktično držati, dokler bi ji to ustrezalo. Konec aprila 1945 se je velik del nemške vojske v Italiji predal, medtem ko za Operativno območje Jadranskega primorja kapitulacija ni veljala. Tam so Nemci oblikovali močan armadni korpus, s katerim so skupaj s petokolonaši in policijskimi SS enotami nameravali prodirajočo 4. armado jugoslovanske vojske v Reškem zalivu obkoliti in ji preprečiti prodor v Trst. To je bil račun brez krčmarja. Jugoslovanska 4. armada je njihove vrste razbila, 29. aprila 1945 dosegla Pivko in v naslednjih dneh skupaj z 9. korpusom zavzela ozemlje vse do slovenskih zahodnih etničnih meja. Glavnina poraženih sovražnih sil se je umaknila na zahod in se predala Anglo-Američanom. Še pred zasedbo Trsta, aprila, pa tudi še maja, se je čez slovensko ozemlje valila množica ljudi, malo manj kot pol milijona vseh mogočih sovražnih vojaških formacij in civilistov, ki so bežali pred Jugoslovansko armado v Italijo in Avstrijo, da se predajo zahodnim zaveznikom. Predajo Jugoslovanski armadi so zavračali in se z njo še vse do srede maja spopadali. Po uradnem koncu druge svetovne vojne 9. maja 1945 je v teh spopadih in drugih okoliščinah umrlo še okoli štiristo partizanskih borcev pa tudi nekaj civilistov.

Na območju Cerknega in Vojskega po koncu vojne niso opazali kakšnih večjih sovražnikovih enot. Največ že razbitih in manjših skupin nemških vojakov, ki so se znašle v Severnoprimeorskem okrožju, je na Koroško poskušalo pobegniti preko žirovskih hribov. V stiku z domačini in s partizansko vojsko naj ne bi bili napadalni. Tudi peta kolona je končno spoznala, da je vojne konec in da z načrti, v katerih se je po nemški kapitulaciji ob boku z Anglo-Američani želela videti kot branik zahodne demokracije pred barbarskim komunizmom, ne bo nič. Uštela se je tudi v tem, da bodo zahodni zavezniki zasedli Primorsko pred Jugoslovansko armado. Petokolonaši so tudi "pozabili", da so še nedavno bili pod poveljstvom SS in da tega ne jugoslovanski partizani ne zahodni zavezniki niso in ne bodo pozabili.

Takšnih stvari niso pozabili tudi alžirski sodniki, ki so nekdanjega notranjega ministra kolaborantske vichyske vlade v Franciji, Pierra Pucheuja, še pred koncem vojne obsodili na smrt, česar ni želel preprečiti niti predsednik Charles de Gaulle. Še več: alžirski sodniki so pred zavezniškim svetom Velike Britanije, ZDA in Rusije ugotovili, da so bili prav francoski komunisti najdejavnejši pri organiziranju francoskega odpora in da je bil zato boj proti komunizmu voda na mlin Hitlerjevi nacistični politiki in

tuji okupaciji. Še toliko bolj nerazumno je bilo pričakovanje okupatorjevih sodelavcev, da se bo anglo-ameriška vojska v vsakem primeru spopadla z Jugoslovansko armado, ki je bila edina priznana vojska začasne države Demokratične federativne Jugoslavije, katere začasno vlado so Velika Britanija, ZDA in Sovjetska Zveza priznale že 7. marca 1945. Vlado so vodili predsednik Josip Broz Tito, podpredsednik Evdard Kardelj in zunanji minister Ivan Šubašić, dotedanji predsednik begunske vlade.

KONEC VOJNE

Osvoboditev Tolmina

Zadnje dni aprila 1945 so se nemški in italijanski vojaki v Tolminu že pripravljali na odhod. Zmedeni in negotovi so begali po postojankah. V Baški grapi so se pripravljali na umik proti Mostu na Soči. Nemci so se začeli umikati že 28. aprila zvečer. Pred tem so razprodali vse, kar so mogli. V noči na 30. april so ljudje bedeli in poslušali ropot vozov in kamionov umikajoče se okupatorske vojske, ki je dokončno zapuščala Tolminsko. En del je zbežal v Furlanijo, drugi pa se je bil prisiljen predati borcem 9. korpusa v Kobaridu. Domobranci v Tolminu so se zjutraj presenečeni soočili z dejstvom, da so ostali sami. Odločili so se, da ostanejo in branijo mesto pred partizansko zasedbo ter počakajo na Anglo-Američane. Že okrepljeni s kobariškimi in baškimi moštvom so nameravali mobilizirati vse tolminske moške, stare od osemnajst do petdeset let. A so si še isti dan premislili in se okoli dveh popoldan odpravili proti Kanalu. Tisti, ki so ostali, so se s pomočjo svojcev in znancev poskrili v bližino svojih domov. Vesela novica o njihovem odhodu se je hitro razširila in prvi partizani so začeli prihajati v mesto.

Slika 64:

Tolminska dekleta pozdravljajo prihod prvih partizanov v Tolmin (Zalog), 30. aprila 1945. Med njimi so Anica Tuta (Abanetova), Dolfa Oblesčak (Čičeva), Vanda Gaberšček (Modrijanova), Ivanka Rutar (Franconova), Danči Šavli, Ruža Carli, Sonja Šavli, Marija Klinkon (Klemenova), Hilda Kavčič (Kukčeva), Marta Filli, Valentina Bravničar (Skojlerjeva), Cvetka Reutek? (Abanetova), Alma Krajnik (Aredova), Marija Šebenik (Leban), Silva Kragelj (Petrinova), Ivica Rutar (Ruščeva).

“Popoldan sem na klancu v smeri mosta čez Tolminko najprej zagledal tri partizane na konjih, med njimi Stanka Rutarja - Kolarja in Franca Brešana - Matjona in dva voza. Enega je vlekel konj, drugega dva vola. Tudi kotel za hrano sta peljala. Ko so prišli v Tolmin, so naročili ljudem, naj napišejo na stene Živijo TITO, Živijo osvoboditev! Potem pa so ukazali, naj hitro vse zbrisejo, ker so šli Nemci skozi Volče proti Kobaridu in Bovcu, s tanki, kamioni, oboroženi, in so se bali, da bi ne zažgali vsega in se znesli nad ljudmi, če bi videli napise. Partizani so se za nekaj časa umaknili iz Tolmina. Potem je bil v Tolminu vsak dan miting. Enkrat so vzklikali na balkonu Kranjčeve hiše, drugič z balkona hiše, kamor se je vselil

KNOJ (današnja policijska postaja): 'Živel Kardelj! Dol s fašizmom! Živel Tito!' " (J. Košuta, 2018)

V Tolmin, ki je spadal v Zahodnoprimerorsko okrožje, so kmalu za prvimi tremi partizani prišli tudi obveščevalni center Komande mesta Tolmin, narodna zaščita in drugi briški bataljon. Poveljnik Komande mesta je bil podporočnik Maks Kogoj. Ljudje so jih veselo pričakali s cvetjem in z zastavami. Naslednji dan, prvega maja, so imeli pred Kranjčevo hišo na trgu, nabito polnem ljudi, slavnostno zborovanje, popoldan pa so počastili še praznik dela. Ljudska oblast in vojska sta v naslednjih dneh hitro vzpostavili nadzor in poskrbeli za varnost in organizacijo življenja. V Vogričevo hišo na tolminskem trgu se je vselil tudi štab 3. udarne brigade 7. divizije, ki je v njej ostal vse do 15. julija 1945.

Jaka na Mostu na Soči

Tudi Jaka je bil prve dni maja na Tolminskem, je pa deloval predvsem na območju Mosta na Soči, ki je spadalo pod Severnoprimerorsko okrožje. Takoj po osvoboditvi so po predhodnem načrtu v kraj prišli organi vojaške oblasti in Oddelka za zaščito naroda, menda tudi Komanda mesta Idrija, ki naj bi se nastanila v stavbi današnjega hotela Lucija. Jaka je bil na Mostu na Soči kot pripadnik pokrajinske ljudske oblasti zadolžen za vojaški sektor dela in je zagotovo sodeloval z vsemi zgoraj naštetimi službami, še posebej s krajevnim narodnoosvobodilnim odborom in narodno zaščito Mosta na Soči ter območnim pooblaščenstvom Oddelka za zaščito naroda.

Prvega maja 1945 naj bi bili poleg Jake na Mostu na Soči: Alojz Baloh, Franc Obit s Koritnice, Rudi Kovačev z Grahovega ob Bači, Bogomir Krivec - Bogdan (pooblaščenec Oddelka za zaščito naroda za Severnoprimerorsko okrožje) in drugi. Predsednik krajevnega narodnoosvobodilnega odbora je bil 11. maja 1945 zagotovo Alojzij Pečenko.

Bogomir Krivec se je v tistih dneh pogovoril z mostarskim župnikom Jankom Premrlom in mu dovolil zvonjenje (prej je bilo prepovedano, razen ko je šlo za alarm). Župnik mu je v zameno obljubil, da ne bo uporabljal besede komunizem, ko bo govoril o komunistični stranki in njenih ukrepih. Krivec mu je torej ponudil nek modus vivendi: lahko govori o brezbožnikih, ne sme pa uporabljati besede komunizem. Župnik se je tega po besedah Zdravka Bizaja (2017) z Modrejc držal in nova oblast ga je pustila pri miru.

Krajevna narodna zaščita, verjetno ji je tedaj načeloval Jurij Muznik, je bila zelo dobro organizirana in je takoj zavarovala vse objekte, ki so bili prej pod okupatorjevo upravo. Skupaj z organi Oddelka za zaščito naroda je delovala v nekdanji karabinjerski kasarni v Maregovi hiši. Morda so tam njihovi pripadniki tudi bivali.

Srečanja z Jako v nekdanji karabinjerski postaji se spominja njegova druga sestrična Marica Kragelj z Modrejc. Njena družina je bila naklonjena domobranstvu. Marica je bila dopisnica tolminskega domobranskega glasila Tolminski glas, njen brat Stanislav je bil član domobranske obveščevalne službe v Tolminu, brat Jože, sicer duhovnik, pa po kapitulaciji Italije prav tako ni skrival odpora proti delovanju Osvobodilne fronte. Po vojni je bil zaprt in obsojen na smrt, vendar so mu kazen omilili. V zaporu je preživel petnajst let. Napisal je več knjig, med njimi Moje celice in Moja Tolminska. V glasilu Zaveza so objavili njegov prispevek, v katerem navaja pričevanje sestre Marice Kragelj:

"V noči pred drugim majem 1945, ko sem še spala, me je prišel prebuditi oče z besedami: Prišli so pote! Vstala sem in šla v kuhinjo. Tam sta me čakala dva partizana. Eden je bil oficir, doma z Grahovega

ob Bači – Rudi Kovačev, kar sem pozneje zvedela. Prosila sem jih, naj dovolijo, da pokličem župnika Premrla, da bi me prišel obhajati. Tisti s činom je dovolil in ko me je župnik obhajal, je v izbi celo pokleknil. Moram reči, da je bil zelo obziren do nas vseh. Poslovala sem se od domačih in smo šli skozi vas, ko se je danilo. Nikogar ni bilo na vasi, edino Kragulc – Podgornik starejši je bil na dvorišču. Prišli smo na Most in odvedli so me v karabinjersko kasarno. Tam je bilo nekaj partizanov. Eden s činom je stopil k meni in me je nekaj zafrkaval. Pozneje sem zvedela, da je bil Bibeljnov Jaka s Huma – daljni sorodnik. Potem so prvega pripeljali Toneta Kendo, nato Zdravka Muniha, potem še Frančka Zlatoperja in Bregarja, oba iz Modreja. Zatem so nas vodili peš skozi Most proti Bači. /... /” (J. Kragelj, 2001)

*Slika 65:
Prihod prvega vlaka na železniško
postajo Most na Soči po koncu vojne,
junija 1945*

Nekaj dni zatem, 5. maja, je na Most na Soči iz doline Hotenje pri Dolenji Trebuši prišlo še okrožno načelstvo narodne zaščite. Tam je ostalo vse do 17. maja, ko je bilo razpuščeno. V zadnjem poročilu, ki ga je dan pred razpustitvijo napisalo in poslalo pokrajinskemu načelstvu, je omenjeno, da je ob osvoboditvi narodna zaščita v celotnem okrožju zbrala šeststo triinšestdeset razhajkanih partizanov, jih izročila vojaškim patruljam, mobilizirala nekaj sto vojaških obveznikov, ujela preko tristo nemških in domobranskih vojakov, zaplenila veliko orožja in streliva, dva radijska oddajnika in sporazumno z Oddelkom za zaščito naroda aretirala dvajset oseb v Baški grapi. Morda se ta podatek nanaša tudi na štiri moške in štiri ženske iz Modreja, Bače pri Modreju, z Mosta na Soči in s Slapa ob Idrijci, ki so jih 2. maja zgodaj zjutraj zaradi suma kolaboracije aretirali in jih še istega dne odvedli v idrijski zapor v gradu, ki je bil pod komando Oddelka za zaščito naroda in Korpusa narodne obrambe Jugoslavije. Nekatere med njimi so usmrtili. Alojz Baloh, en izmed partizanov, ki so prve dni maja izvajali aretacije v Baškem okrožju, je po vojni zaradi občutkov krivde napravil samomor. V gostilni na Postaji je pod vplivom alkohola pogosto obžaloval: “ ‘Koliko ljudi sem ubil, koliko ljudi sem ubil.’ Potem je nekega dne skočil z mosta na Postaji in se ubil.” (L. Manfreda, 2019).

Domačinu Gorazdu Vidmarju (2019) je starejši prijatelj, nekdanji član Oddelka za zaščito naroda, pripovedoval o svojem nadrejenem, Peternelu, ki je pod vplivom travme menda nesrečno padel z istega mostu. Blizu Bače pri Modreju naj bi po koncu vojne v neko skladišče zaprli Nemce in domače izdajalce, vrgli vanj bombe in čez nekaj let vse skupaj zabetonirali.

Jakove zadolžitve v tistih dneh niso znane. Se pa tudi Jože Košuta (2018) iz Tolmina spominja, da je bil Jaka ob osvoboditvi na Mostu na Soči. O tem so mu pravili domačini. Osebno ga je videval na črnem

motorju, s katerim je takoj po vojni "laufal" naokoli. Oblečen je bil v dolg nemški oficirski plašč iz črnega usnja, ki je imel zadaj razpoko, obute je imel visoke škornje in na glavi poveznjeno usnjeno čeladasto čepico z naušniki. "Jaka gre!" so opozarjali (nekateri) Tolminci, ki so se ga bali in se hiteli skrivati pred njim. Čeprav je bil, tudi po Košutinem mnenju, zelo oster in je streljal, ne da bi prej vprašal, pa formalno ni bil zadolžen za likvidacije, saj je imel druge funkcije.

Slika 66:

Most na Soči jeseni ali pozimi 1945

Jake na motorju se spominja tudi sorodnica Zalka Slivnik (2019) iz Ljubljane. Ko se je takrat ob koncu vojne pripeljal k njim na obisk, je bila stara dvanajst let. Prišel je k njeni mami, ki je bila sestrična njegovega očeta. Jožefa Manfreda, poročena Gamšek, je živela sama s hčerkama Jožico in Zalko. Moža in očeta Albina je že decembra 1943 aretirala nemška varnostna policija in ga po mesecih mučenja v ljubljanskih zaporih transportirala v koncentracijsko taborišče Dachau. Umrl je 4. aprila 1945 v koncentracijskem taborišču Weimar-Buchenwald, kamor so ga premestili decembra 1944. Ne Jožefa ne Jaka se v času obiska nista zavedala, da so njuni domači v internaciji umrli. Z mučnimi spomini in bolečo, strašno negotovostjo sta se spopadala vsak na svoj način. Jaka, kot mnogi drugi, tudi z alkoholom.

Statistični pregled Občine Tolmin iz leta 1953 kaže, da naj bi v internaciji, ujetništvu, zaporih, racijah in kot talci z območja sedanje občine umrlo najmanj dvesto štiriinštirideset ljudi. Usode več kot sto udeležencev ali podpornikov narodnoosvobodilnega boja niso znane. V borbi je na partizanski strani padlo tristo štiriindevetdeset oseb, v sovražnih formacijah in italijanski vojski sto štiriintrideset. Petinsedemdeset jih je bilo justificaranih s strani partizanskih oblasti in trinajst oseb je življenje izgubilo med bombardiranjem.

V Trstu

Jaka je bil vsaj od sredine maja naprej že v Trstu, saj je tam 16. maja 1945 izdal potno dovolilnico za pot v Miren in nazaj spremljevalcu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst Rudolfu Maliču.

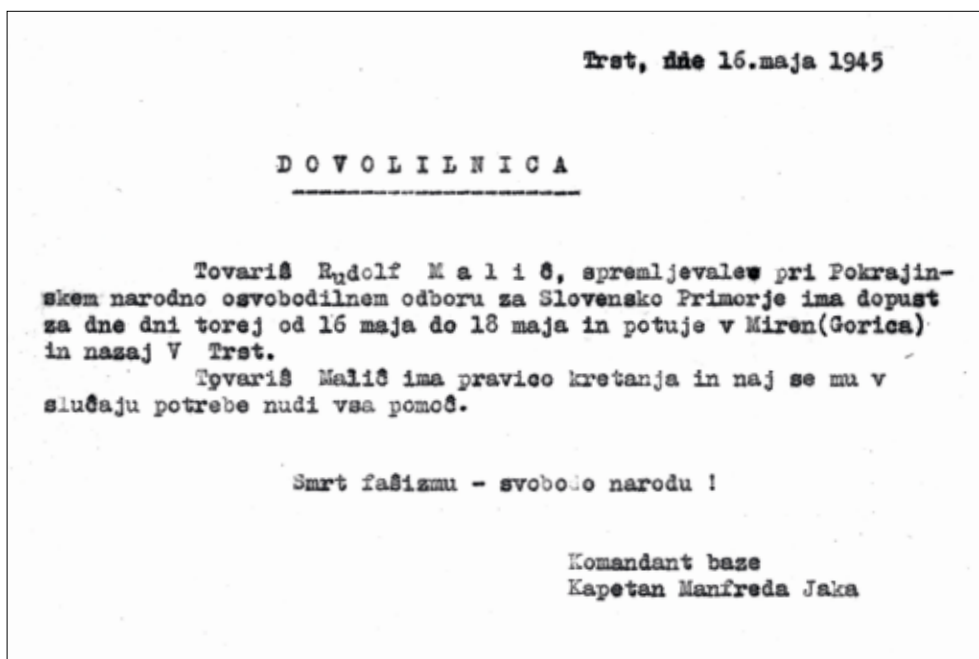
Kot je razvidno z dovolilnice je bil Jaka komandant baze zgoraj omenjenega odbora, ki je po osvoboditvi

po krajšem obdobju vojaške uprave jugoslovanske armade vse do 12. junija 1945 v celotnem Slovenskem primorju izvajal najvišjo oblast. Svoj sedež je dobil v guvernerjevi palači na tržaškem Piazza Grande. Tudi Jaka je potoval, kar se vidi iz potne dovolilnice, ki mu jo je za pot na Ljubinj (blizu Huma) in nazaj v Trst 19. maja v Trstu izdal pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (brez podpisa). V Trst se je moral vrniti do 22. ure 20. maja. Obe dovolilnici hrani Arhiv Republike Slovenije.

Kot vsi, ki so tedaj bili v Trstu, se je neposredno soočal s tako imenovano tržaško krizo in z negotovostjo, ki jo je prinašala. Odnosi med anglo-ameriškimi zavezniki in jugoslovanskimi oblastmi so se zaostri, ko je jugoslovanska armada zasedla večino Primorske z Gorico in s Trstom. Churchill je Titu že 12. ali 13. avgusta 1944 v Italiji dejal, da Jugoslavija Trsta ne bo dobila. O tem je predsednik Tito leta 1974 izjavil:

“Izčrpno sva se pogovarjala o vprašanju usode Istre in Slovenskega primorja, Trsta itd. Moram reči, da je bil Churchill v tem pogledu precej prožen. Ni hotel veliko diplomatizirati, ampak je odkrito rekel: ‘Istro boste dobili vi, Trsta pa ne boste dobili. Dobili boste območje tja blizu do Trsta, toda Trsta vam ne moremo dati, ker je Italija stopila v vojno na naši strani in moramo Italiji kaj dati.’” (D. Biber, 1985)

Prav tako se je vsaj del slovenskega političnega vrha še pred koncem vojne zavedal, da Trsta najverjetneje ne bo mogoče priključiti Jugoslaviji, da pa bomo Slovenci in Jugoslovani na mirovni konferenci na boljšem, če ga s svojo vojsko skupaj z italijanskimi partizani in aktivisti osvobodimo (ali zasedemo, kakor za koga). O povojni usodi Julijske krajine zavezniki med vojno niso kaj dosti razmišljali. Tudi o demarkacijski črti med zavezniško in jugoslovansko okupacijsko cono ne. Ena redkih izjem, ki sta o nujnosti njene določitve poskušala prepričati svoje in tudi sovjetske oblasti, sta bila britanski zunanji minister Anthony Eden in feldmaršal Harold Alexander, vrhovni poveljnik zavezniških sil za Evropo. Britanski predsednik Churchill in novi ameriški predsednik Harry S. Truman nista želela, da bi se komunizem širil proti zahodu, zato sta bila naklonjena rešitvi v korist Italije. Strinjala sta se, da naj razmejitvena črta zavezniške okupacije poteka na rapalski meji.

Slika 67: Potna dovolilnica, ki jo je Ivan Manfreda - Jaka izdal Rudolfu Maliču 16. maja 1945 v Trstu.

Tako je poveljnik zavezniških sil Aleksander 28. aprila 1945 dobil navodila, naj zasede celotno območje Julijske krajine, vključno z Reko in s Kvarnerskimi otoki. Ker pa je bil feldmaršal osebno naklonjen Jugoslovanom in ni želel prelomiti svojega že predhodnega vojaškega dogovora s Titom, je 1. maja 1945 Churchillullu poslal telegram, v katerem o prejetem ukazu namerno piše le kot o možnosti:

“Če mi bodo združeni načelniki štabov ukazali, naj zasedem vso Julijsko krajino, pa čeprav s silo, če bo potrebno, se bomo morali vsekakor spopasti z Jugoslovansko armado, ki bo imela vsaj moralno podporo Rusov. Preden pa se spustimo tako daleč, bi, mislim, morali upoštevati in razmisliti o čustvih naših lastnih čet v tej zadevi. Globoko občudujejo Titovo partizansko vojsko in kažejo velike simpatije do njihovega boja za svobodo. Zato bi morali dobro premisliti, preden bi zahtevali od njih, naj obrnejo hrbet skupnemu sovražniku in se spopadejo z zaveznikom.” (D. Hunt, 1985)

Churchill mu je še istega dne odgovoril, da se z njim strinja. Alexander je še pred izmenjavo telegramov 13. korpusu naročil, naj zagotovi nadzor nad Trstom in povezavami do njega skozi Italijo in med Trstom in Avstrijo, čez Gorico in Trbiž. Zahteval je tudi nadzor nad Pulo, sidrišči med njo in Trstom in povezavami med obema mestoma. 13. korpusu je tudi ukazal, naj prodira le, dokler ne pride v stik z redno jugoslovansko vojsko, in naj ob tem skrbno pazi, da ne bi zaradi napačnega razpoznavanja prišlo do oboroženih spopadov.

Slika 68:
Osvoboditev Trsta, 1. maj 1945

Petar Drapšin, poveljnik 4. jugoslovanske armade, je 29. aprila, po uspešnem preboju nemških obmejnih utrd Ingrid s svojo vojsko pospešeno prodiral proti Trstu, prav tako pa tudi Bernard C. Freyberg z novozelandsko divizijo, ki je bila 30. aprila že vzhodno od reke Piave. Najprej je mesto 1. maja dosegla 4. jugoslovanska armada z 9. korpusom, in skupaj s tržaškimi aktivisti skoraj povsem zlomila nemški odpor. Boji so trajali vse do 3. maja, ko je v njih zadnja dva dni sodelovala tudi že novozelandska divizija. Po prihodu Novozelancev v Trst je Aleksander od Tita zahteval, naj iz mesta umakne svojo vojsko. Tito je to odklonil in zaradi prihoda zavezniških sil odposlal protestno noto. Od takrat naprej je bilo mesto pod dvojno vojaško zasedbo, zaradi česar je prihajalo tudi do večjih ali manjših konfliktov.

Jugoslovansko vojaško oblast je v mestu hitro nadomestila civilna uprava, pod vodstvom Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst, v katerem so bili tako Slovenci kot Italijani, katerih jezika sta se v mestu uradno enakovredno uporabljala. Načrti za prevzem oblasti in organizacijo

življenja na vseh segmentih družbe so bili pripravljene že med vojno. Tako so si primorske vojaške in civilne oblasti lahko hitro razdelile kompetence na področju prometa, pomorstva, ladjedelnic, prehrane, industrije in obrti, gradnje in trgovine in podobno. V cestnem prometu je prevozna in pogonska sredstva in organizacijo prometa prevzela vojska, ki je ob sodelovanju predstavnika civilne oblasti poskrbela tudi za organizacijo prometne pisarne. Jaka je zagotovo sodeloval z vojaškimi oblastmi, saj je bil znotraj sicer civilnega organa zadolžen za vojaški sektor dela. Primorske oblasti so se trudile, da bi vojski in prebivalstvu priskrbele hrano, da bi pokrajina dobila dobro usposobljene finančnike, da bi čim prej zagnali industrijo, s čimer bi prebivalstvo prišlo do dela in zaslužka ...

“Zaloga hrane, ki smo jo našli v Trstu niti zdaleka ne zadošča za prehrano vojske in civilnega prebivalstva niti za teden dni. Treba je bilo nujno pristopiti k dovozu hrane v Trst pri čemer smo naleteli na največjo oviro, to je pomanjkanje prevoznih sredstev. Prevozna sredstva je v celoti zasegla naša vojska. Za potrebe Trsta pa je nujno, da dobimo del teh prevoznih sredstev nazaj. / .../ Pereč problem Trsta je tudi gorivo. Ker vemo, da pošiljke hrane UNRRA-e še nekaj dni ne bodo prispele, smo organizirali množično prehranjevalno kampanjo podeželja za potrebe Trsta. Dežela se je v polni meri odzvala. Ponekod že čaka nabrana hrana in sadje, ki še ni prišlo v mesto zopet zaradi pomanjkanja prevoznih sredstev.” (B. Breclj, 1945)

Kljub želji večine slovenskega naroda in s strani Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte 16. septembra 1943 sprejetega odloka o priključitvi Slovenskega primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, ki sta ga potrdila Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 3. oktobra 1943 in Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije na svojem drugem zasedanju v Jajcu 29. novembra istega leta, so o tem, za slovenski narod tako pomembnem vprašanju, na koncu odločile najmočnejše države zmagovalke v skladu s svojimi geopolitičnimi in gospodarskimi interesi, ob čemer pa niso mogle spregledati pomembne vloge in žrtev jugoslovanskih narodov pri osvobajanju svoje domovine, posredno pa tudi Evrope in sveta.

Feldmaršal Aleksander je že 8. maja 1945 poslal v Beograd svojega štabnega načelnika generala Morgana, da bi s Titom dosegel sporazum o demarkacijski črti med jugoslovanskim in zavezniškim okupacijskim območjem, v katerem bi mesto Trst spadalo pod zavezniško upravo. Čeprav je Tito Morganov predlog zavrnil, je 10. maja poslal brzojavko, v kateri je glavnemu štabu jugoslovanske armade za Slovenijo sporočil, naj se iz Trsta evakuira vojni plen, nadzor nad pristaniščem in komunikacijami z Avstrijo preko Gorice pa prepusti zaveznikom, ki naj jim predajo tudi skladišča za izkrcavanje materiala, delovno silo in podobno. Naročil je tudi: “V Trstu in drugih mestih ohranite močne, varne enote, ki bodo znale in mogle vzdrževati odnose z zavezniki. Upoštevajte vsa moja navodila, drugače boste vse dosedanje uspehe na tem sektorju postavili pod vprašaj.” (T. Ferenc, 1985)

Da bi se izognile spopadu z zavezniškimi silami, so 21. maja 1945 jugoslovanske oblasti pristale na umik iz bodoče cone A Julijske krajine in na vzpostavitev zavezniške vojne uprave, še naprej pa so v njej poskušale obdržati civilno oblast. Kljub pristanku na umik je Tito jugoslovanski armadi zapovedal, naj se do sklenitve sporazuma iz Trsta ne umakne.

Britanci so v noči na 23. maj s tanki blokirali poslopje pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora in zjutraj aretirali njegove člane. Kje točno se je tisto jutro zadrževal Jaka in ali je bil tudi on med aretiranimi, se ne ve. “Predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je o tem dogodku poročal Kardelju: ‘Postopek je bil brutalen. Medtem ko so naše Angleži aretirali in prevažali v odprtih avtomobilih, so se ustaški oficirji oboroženi svobodno sprehajali.’ ” (N. Troha, 1998)

Pogajanja so se nadaljevala vse do 9. junija, ko je bil pod grožnjo vojaškega spopada sklenjen Beograjski sporazum, ki so ga podpisali ambasador Velike Britanije Ralph. S. Stevenson, ambasador ZDA Richard C. Patterson in jugoslovanski zunanji minister dr. Ivan Šubašić. Sklenjeno je bilo, da se Julijska krajina razdeli na cono A in cono B, ki naj ju loči Morganova črta. Jugoslovanska armada se je morala iz zavezniške okupacijske cone umakniti do 12. junija. Grožnja oboroženega spopada s še nedavnimi anglo-ameriškimi zavezniki ni bila iz trte zvita.

“Eisenhower in Alexander sta 17. maja 1945 že pripravljala načrt za vojaško operacijo proti Titovim silam, imenovano Beehive. V okviru te naj bi Eisenhower iz Nemčije poslal na Koroško pet ameriških divizij, ki naj bi podprle 5. britanski korpus, in še tri druge, da zaščiti avstrijsko- jugoslovansko mejo. Obenem je bil v severno Italijo s svojimi enotami premeščen general George Patton, za vsak primer, “če bi Tito trmoglavil”. Območje, na katerem naj bi prišlo do spopada, so vključili pod nadzor zavezniških armad v Nemčiji in sklenili z njega odstraniti vse vojne ujetnike in begunce, ki bi utegnili ovirati vojaške operacije. Za izvedbo tega strogo tajnega podviga, o katerem so bili obveščeni le najvišji oficirji 5. korpusa in 8. armade, sta Alexander in Eisenhower poleg posega kopenskih sil načrtovala tudi uporabo močnih letalskih enot. V tem kontekstu je brigadir Low 17. maja poveljnikom 5. korpusa poslal naslednje sporočilo: ‘Vsi Jugoslovani, ki so trenutno na območju tega korpusa, bodo izročeni Titovim silam, takoj, ko bo mogoče. Te enote bodo takoj razorožene in NE bodo obveščene, kam jih bomo poslali.’ Šlo je za besedilo, ki ga je bilo mogoče razumeti, kakor da se ne nanaša samo na vojake, temveč tudi na civiliste.” (J. Pirjevec, 2020)

Nepoznavanje pa tudi ignoriranje specifičnosti etnične naselitve, zgodovine in že uspešno vzpostavljene ljudske oblasti na tem območju in politična nepripravljenost velikih sil prepustiti ta del Slovenskega primorja Jugoslaviji je vodilo do velikih krivic, razočaranj in nasilja. Slednjega predvsem s strani zavezniške vojaške uprave in z njenimi dejanji in nedejanji opogumljenih fašistov. Tudi množične aretacije ljudi s strani Oddelka za zaščito naroda (večino so kmalu izpustili) in usmrtnitve so poslabšale odnose. Ob tem nekateri število žrtev še vedno pretirano ocenjujejo na več tisoč, kljub temu da je bilo po izsledkih zgodovinarke in znanstvene svetnice na Inštitutu za novejšo slovensko zgodovino Nevenke Troha na Tržaškem od začetka maja do 12. junija 1945 ubitih petsto enainosemdeset oseb. Večina je bila oboroženih pripadnikov vojaških, paravojaških in policijskih enot, med sto dvainsedemdesetimi civilisti pa je bilo najmanj petinsedemdeset oseb, ki jih je bremenila fašistična preteklost ali delovanje, ki je bilo po takratnih ostrejših merilih dojet kot zločinsko. Med vsemi vojnimi in civilnimi žrtvami je bilo petnajst žensk in devet mladoletnih oseb. Dvesto enainštirideset ubitih je bilo rojenih na območju Julijske krajine, Dalmacije oziroma Jugoslavije. Čeprav je s stališča nedotakljivosti življenja vsak umor zločin, je vredno vzeti v obzir naslednje:

“ ‘Ne moralno ne zgodovinsko se ne morejo zamenjati zatiralci in zatirani, niti kadar se ti tako kruto maščujejo. Če pa že vzpostavljamo povezavo, je ta lahko samo v zamenjavi medsebojnih odnosov, v poživljenju navad, v sprebrnjenju vrednot, kar se je zgodilo zaradi fašizma in nacizma, ki nista pustila neprizadetih, ki nista mogla pustiti neprizadetih niti tistih, ki sta jih zatirala.’ Giovanni Miccoli.” (N. Troha, 1992)

Pretiravanje v številu žrtev in prikazovanje, kot da so okrutnosti po vojni počeli samo komunisti, Rusi, Jugoslovani in podobno, tudi ni pošteno. Nasilje se je dogajalo povsod po Evropi. Poleg tega je James Bacque (2007) v svoji knjigi Druge izgube dokazal, da je ameriški general Eisenhower povzročil smrt milijonu nemških ujetnikov, ki so bili po koncu vojne v zahodnih taboriščih, ko jih je z ukazom namerno izpostavil lakoti in drugim neugodnim okoliščinam in da so te smrti nato na Zahodu poskušali podtakniti Sovjetski zvezi.

Umik v Vipavo

Verjetno se je Jaka v Vipavo umaknil 12. junija skupaj z Jugoslovansko armado ali kvečjemu nekaj dni zatem, saj so ga sredi junija 1945 že dali na razpoložanje Komandi Tržaškega vojnega področja, ki je po umiku iz Trsta dobilo svoj sedež v Vipavi. Področju je poveljeval podpolkovnik Albert Jakopič - Kajtimir, namestnik političnega komisarja je bil major Mirko Bizjak, načelnik štaba pa Franjo Rustja - Čanči. Načelnik Oddelka za zaščito naroda za Goriško okrožje je bil takrat Josip Zidar - Jadran, okrožni pooblaščenec za srednjo Primorsko pa Jožef Selan - Džoko.

Kot se spominja Marija Jermol (2015), ki je takoj po vojni delala na vojaškem sodišču v Vipavi, je bil tam velik vojaški center. Med njenim službovanjem v Vipavi je bil Jaka še v Trstu in je v Vipavo prišel potem, ko je bila ona že v Tolminu. Jugoslovanska vojska je bila nastanjena v severni vojašnici, južna je bila namreč v ruševinah.

*Slika 69:
Ruševine južne vojašnice v Vipavi
leta 1945*

Kje v Vipavi je od srede junija 1945 naprej bival Jaka, se ne ve. Marija Jermol (2021) pravi, da je bila severna kasarna takrat polna vojakov in da se ne spominja, da bi živeli tudi pri domačinih. Ne ve se tudi, ali je bil Jaka povezan s kapetanom Ivanom Rupnikom, ki je bil tedaj v Vipavi ali ne. Ni znano niti, kaj je počel tri tedne od srede junija do sedmega julija, ko je bil na razpoložanju. Ve se le, da je v Vipavi 3. julija 1945 v svojo vprašalno polo napisal, da bi se rad politično in vojaško izobraževal, delal v vojski ali na Oddelku za zaščito naroda in da pričakuje skorajšnje razporeditev na novo službeno mesto.

Kot član komunistične partije ni bil med bivanjem v Vipavi v nobeni partijski celici. Mogoče, ker formalno ni bil vključen v nobeno vojaško enoto. Zakaj so ga dali v rezervo, ni znano. Generalmajor Marijan F. Kranjc v knjigi *Primorski uporniki, vojaki in obveščevalci* razmišlja takole:

“Ker Jaka v prvi polovici leta 1945 ni napredoval kot ostali prvoborci, zatem pa je bil sredi leta še postavljen na razpolago, upravičeno zaključujem, da je bil zelo verjetno glavni razlog direktiva Ozne o “čiščenju” JA, da v njej ne morejo biti častniki, rojeni v tujini ali v kakršnikoli povezavi s tujci, četudi so bili borci proletarske brigade in zaščitne čete maršala Tita, pa tudi lažni podatki, ki so jih ugotovili organi Vos-a.” (Marijan F. Kranjc, 2016)

So bile povezave z bratom Jožefom, ki je živel v Avstriji, z mamo Avstrijko in očetovo dolgoletno delo v Avstriji in Nemčiji res razlog za to, da so Jaka dali na razpoložanje? Njegova brata sta namreč tudi po vojni ostala v Jugoslovanski armadi. Matija Manfreda vse do pomladi 1948 in Valdi Manfreda do konca 1947, ko je bil na lastno željo demobiliziran. Slednji je kot poročnik služil celo v Titovi gardi. V Jakovi kadrovske polji z dne 27. novembra 1944 (glej prilogo 1) je namestnik političnega komisarja Venceslav Hojak v sicer odlični splošni oceni navedel tudi nekaj pripomb: “/ .../ toda včasih malo nagnjen k pijači / .../ in se ne more prav vživeti v današnje razmere.” (V. Hojak, 1944) V drugi, vprašalni, polji ki jo je izpolnil le devet dni pred svojo smrtjo, je Jaka o sebi zapisal: “Naročeno mi je bilo, da moram izboljšati vojaško delo ter kar se tiče discipline.” (I. Manfreda, 1945)

*Slika 70:
Slavolok v Vipavi leta 1946, v
ozadju vidna severna vojašnica*

To se je sicer nanašalo na obdobje vojne, kaže pa morda na svojeglavost oziroma trmo, ki mu jo je v pogovoru o njem leta 2018 pripisovala bratova žena Tilka Manfreda. Poleg tega sta v obeh polah navedena podatka, da od brata Jožefa iz Avstrije že od začetka vojne nima nobenega glasu in da se je dvakrat zdravil v bolnišnici, morda lažna. Morda pa nista lažna, saj se ne ve, kaj je imel v mislih, ko je o tem pisal. O razlogih, zakaj je bil po prihodu v Vipavo tri tedne na razpoložanju, v resnici ne moremo prav nič zanesljivega vedeti. Morda so ga nadrejeni hoteli iz vojske odpustiti, se ga na nek način znebiti, morda pa so mu nameravali po izpolnitvi druge vprašalne pole dodeliti nove naloge.

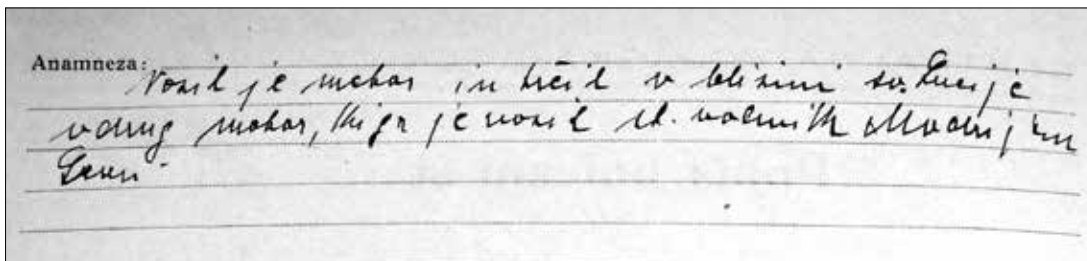
JAKOVA SMRT

Nesreča ali ...

Jaki ni bilo usojeno živeti v miru. Umrl je le slaba dva meseca po tem, ko se je na naših tleh končala vojna. Uradno za posledicami prometne nesreče z motorjem, neuradno zaradi namerno povzročene prometne nesreče, telesnih poškodb ali likvidacije.

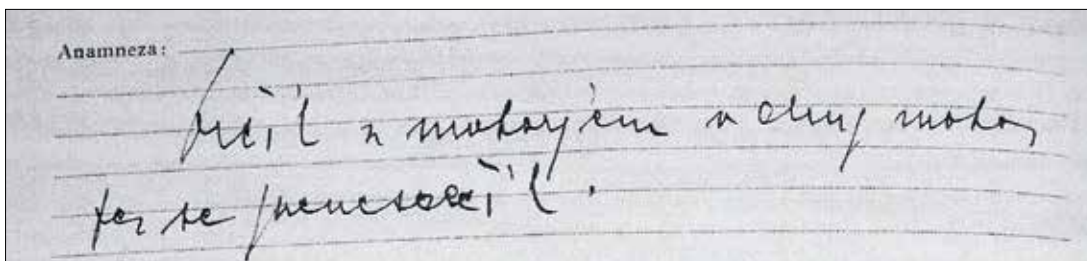
V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enoti Idrija, v fondu s popisi bolezni Vojaške centralne bolnice Idrija obstaja dokument o prometni nesreči in o poteku Jakovega zdravljenja v tej bolnišnici (glej prilogo 4), v Arhivu Republike Slovenije in Vojnem arhivu Ministrstva za obrambo Republike Srbije pa le dokumenta o padlih borcih, kjer je omenjeno, da je imenovani umrl za posledicami prometne nesreče. V vseh dokumentih je navedena samo ena prometna nesreča (v dveh tudi konkretno – z motorjem), ne pa tudi druga (s kamionom).

“Vozil je motor in trčil v bližini Svete Lucije (danes Most na Soči, op. a.) v drug motor, ki ga je vozil starejši vodnik Modrijan Leon.”

Slika 71: Izsek iz popisnega lista bolezni Ivana Manfrede, izpolnil dr. Ivan Hribernik, 1945, Vojaška centralna bolnica Idrija

“Trčil z motorjem v drug motor ter se ponesrečil.”

Slika 72: Izsek iz popisnega lista bolezni Leona Modrijana, izpolnil dr. Ivan Hribernik, 1945, Vojaška centralna bolnica Idrija

Na obeh popisnih listih so na začetku, z drugo pisavo, napisani osnovni osebni podatki ponesrečencev in kot kraj prihoda Sanitetni odsek Komande mesta Tolmin.

IX. Korpus NOV in POJ

Štab brig. bat.
25.9.1945.
na položaju

zap. štev.

Za svobodo padli borec

Ime in priimek (očetovo) Manfred Ivan

čin kapetan

položaj in edinica

rojen dne 1.9.1916

kraj rojstva Essen Nemčija,

vstop v NOV 26.10.1941

umrl dne 13.7.1945 ponesrečil z motorjem

svojci so obveščeni (da ali ne)

naslov najbližjih sorodnikov

kje se nahaja grob padlega pokopan v Tolminu

priča

opomba

s čim je odlikovan

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Politkomisar:

Zig

Komandant:

1710 43

Slika 73: Dokument "Za svobodo padli borec", Arhiv Republike Slovenije

MANFREDA Janka IVAN

(Prezime, očevo ime i ime)

1.IX 1916. Hum, Tolmin

(Godina i mesto rođenja)

kapetan – Vojno područje Tržič

(Čin i jedinica)

28. X 1941. godine

(Datum stupanja u JNA)

poginuo 12. VII 1945. godine

(Umro, nestao — kada i gde)

saobr. nesreća

(Uzrok smrti)

u rodno mesto

(Kada i gde je sahranjen)

Podaci se nalaze u: Arhivu VII
Knjiga 13, red. br. 2198.

VSH — 898-89.

Slika 74: Dokument o Jakovi smrti iz knjige v srbskem vojnem arhivu

V zasebnem arhivu Zdravka Likarja iz Kobarida, v mapi Razno, obstaja originalna izjava sopotnika Slavka Fratnika o nesreči. Kopija se nahaja tudi v arhivu Združenja borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Bovec, Kobarid, Tolmin v Tolminu in v zasebnem arhivu avtorice.

Izjava Slavka Fratnika

“Kratka biografija za Fratnik Slavkota, rojenega 18. maja 1923 v vasi Ponikve, Občina Tolmin. Odšel v partizane 28. januarja 1943 in sicer v Severnoprifnorski odred. Bil sem postavljen za komandirja karavle P-21 na Planoti, kasneje pa za komandirja čete prvega bataljona Gradnikove brigade. Dvakrat sem bil ranjen v doljne okončine ter vsledi tega odpeljan na zdravljenje v bolnico Bari (Italija). Po vrnitvi v domovino sem bil premeščen v Vipavsko vojno področje in postavljen za komandirja zaščitne čete. Moj nadrejeni pa je bil Manfreda Jaka, katerega sem poznal že iz SPO. Bila sva iskrena tovariša in prijatelja.

Usodnega dne me je povabil, da greva na Tolminsko obiskat njegovo mater, ki živi na Humu pri Podmelcu. Sedla sva vsak na svoj motor, ker pa se je na Colu moj motor pokvaril, sem prisedel k Jaku na njegov motor in tako nadaljevala pot. Spominjam se, da smo pri materi sedeli pred hišo. Od tu sva odšla v Tolmin. Na Mostu na Soči je bil ples. Ostala sva le kratek čas in nadaljevala pot proti Idriji. Jaka je vozil, jaz pa sem sedel za njim. Na ovinku, ko se že vidi železniška postaja, saj je oddaljena le kakih dvesto do dvesto petdeset metrov, je naenkrat močno počilo in me vrglo čez Jako in motor v grmovje. Ko sem prišel k sebi, sem videl, da Jaka leži z motorjem na cesti, poleg njega pa še en motorist, ki je pripeljal z nasprotne strani in tudi padel. Na drugi strani ceste je studenček, stekel sem tja in prinesel v titovki vodo. Jaka je bil pri zavesti. Po pomoč sem tekkel na železniško postajo, tam prisilil enega s kamionom, da nas je odpeljal v ambulanto v Tolmin. Tu sem Jako izročil zdravniški oskrbi. Kako sem se vračal v Vipavo se ne spominjam, vem, da sem dolgo taval peš, bilo mi je hudo. Pozneje sem zvedel, da so Jako drugi dan odpeljali v Idrijo. Slišal sem neke govornice, da se je ambulantno vozilo zaletelo v vasi Slap ob Idriji. Kako je potekalo nadaljnje zdravljenje, ne vem. Vem le, da sta ga v bolnici Idrija obiskali obe sestri. Vse navedeno je čista resnica, vse drugo je zlagano.”

Avtentičnost zapisa so potrdile tri osebe: Franc Petrič (Zveza borcev Idrija), Andrej Rot (Zveza borcev Tolmin), Ivica Kavčič.

Imena so napisana na listku, ki je s sponko pripet na Fratnikovo izjavo. Listek je tukaj kopiran na zadnjo stran izjave.

Kratka biografija za
 Ernesta Štefana z.g. 13.5.1923 v vasi
 Tombe, občina Tolmin. Četil v partizane
 27. januarja 1943 leta in sicer v SPO.
 Bil am partizan in za komunistične karavle
 P. 24 na Planoti Karavle pa za Komunistične
 čete 1. bataljona Gradnikove brigade.
 Z obliči am bil ranjen v diviji okoliščini,
 kar vohar tega odpeljal na zvoščijev v
 Čebulce Babi (Idrija).
 Po mrtvi v Čebulci am bil peccinien v
 Vipavski vojni policiji in partizanem za
 komunistične čete. Med partizani je je bil
 Marjanda Jaka, sestroga am pogubljen je iz
 SPO. B. 1943 v Tolmini Karavle in pripadajo.
 Umrla je am je porabil da gura na
 Polmbarbo obiskati njegovo mater, ki živi
 na Humu pri Podmelcu. Sedla sva vsak na
 svoj motor, ker se je na Colu moj motor
 pokvaril sem prisedel k Jaku na njegov motor
 in tako nadaljevala pot.
 Spominjam se, da smo pri materi sedeli pred hišo,
 od tu sva odšla v Tolmin in ples.
 Ostala sva le kratek čas in nadaljevala pot proti Idriji.
 Jaka je vozil jaz pa sem sedel za njim.
 Na ovinku ko se že vidi železniška postaja,
 saj je oddaljena le kakih 200 do 250 m,
 je naenkrat močno počilo in me vrglo čez
 Jako in motor v grmovje. Ko sem prišel k sebi,
 sem videl, da Jaka leži z motorjem na cesti,
 poleg njega pa še en motorist, ki je pripeljal
 z nasprotne strani in tudi padel. Na drugi strani
 ceste je studenček, stekel sem tja in prinesel
 v titovki vodo. Jaka je bil pri zavesti. Po pomoč
 sem tekkel na železniško postajo, tam prisilil
 enega s kamionom, da nas je odpeljal v ambu-
 lanto v Tolmin. Tu sem Jako izročil zdravniški
 oskrbi. Kako sem se vračal v Vipavo se ne
 spominjam, vem, da sem dolgo taval peš, bilo
 mi je hudo. Pozneje sem zvedel, da so Jako
 drugi dan odpeljali v Idrijo. Slišal sem neke
 govornice, da se je ambulantno vozilo zaletelo
 v vasi Slap ob Idriji. Kako je potekalo nadaljnje
 zdravljenje, ne vem. Vem le, da sta ga v
 bolnici Idrija obiskali obe sestri. Vse navedeno
 je čista resnica, vse drugo je zlagano.”

-2-

Nesrečno je močno počilo in me vrglo čez
 Jaka in motor v grmovje. Ko sem prišel k
 sebi, sem videl da Jaka leži z motorjem, me
 nasti poleg njega pa še en motorist, ki je
 pripeljal z nasprotne strani in tudi padel.
 Na drugi strani ceste je studenček, stekel sem
 tja in prinesel v titovki vodo. Jaka je bil pri
 zavesti. Po pomoč sem tekkel na železniško postajo
 tam prisilil enega s kamionom, da nas je
 odpeljal v ambulanto v Tolmin, tu am
 Jako izročil zdravniški oskrbi.
 Kako sem se vračal v Vipavo se ne spominjam,
 vem, da sem dolgo taval peš, bilo mi je hudo.
 Pozneje sem zvedel, da so Jako drugi dan
 odpeljali v Idrijo. Slišal sem neke govornice,
 da se je ambulantno vozilo zaletelo v vasi
 Slap ob Idriji. Kako je potekalo nadaljnje
 zdravljenje, ne vem. Vem le, da sta ga v
 bolnici Idrija obiskali obe sestri.
 Vse navedeno je čista resnica, vse drugo
 je zlagano.

Z. A. Heljica puca, Petrič Franc
 Tel. 71.006
 Doma - 71.094

Z. B. Tolmin puca, Rot Andrej
 Tel. 81.036
 Doma - 83.509

Kavčič Ivica, Tel. 71.678

Ernest Štefan

Slika 75: Izjava Slavka Fratnika o nesreči

*Slika 76:
Kraj prve nesreče (z motorjem) med
Mostom na Soči in Postajo*

Izjava Irene Fratnik, Slavkove soproge o nesreči:

“Nesreča se je zgodila v prvem ovinku od mosta čez Idrijco blizu Postaje, v smeri proti Mostu na Soči. Nekaj časa je cesta od mosta ravna in potem je ta ovinek, kjer se je zgodila nesreča. Tam je bilo nekoč korito in voda v njem. Slavka je vrglo v robido, a je hitro prišel k sebi. V titovko je natočil vodo, polil z njo Jako in ga tako spravil k zavesti. Pustil ga je tam, sam pa je stekel na Postajo in poklical pomoč v Tolmin. Odpeljali so ga k vojaškemu zdravniku na sanitetno postajo Komande mesta Tolmin (Bolničar je bil 13. marca 1945 Feliks Humar. Ali je bil tudi na dan nesreče, se ne ve, op. a.) Tam so ga čez noč zadržali, dokler se mu stanje ne bi malo izboljšalo, nato so ga s tovornjakom imeli namen peljati v idrijsko vojaško bolnišnico. V Idriji pri Bači se je zgodila druga prometna nesreča; šofer tovornjaka je zadel v rob Stavanjeve hiše in Jaka naj bi tam dobil smrtne poškodbe. Najprej so ga odpeljali v idrijsko vojaško bolnišnico, nato v centralno vojaško bolnico v Vipavi. Slavko Fratnik naj bi za drugo nesrečo izvedel šele v Vipavi, kamor se je kmalu vrnil nazaj na službeno dolžnost.” (I. Fratnik, 2015)

*Slika 77:
Kraj druge nesreče (s štabnim kamionom)
pri Stavanjevi hiši, Idrija pri Bači*

Po do sedaj najdenih dokumentih in izjavah soudeleženca nesreče Slavka Fratnika ter njegove žene Irene bi se lahko sklepalo, da se je prva nesreča zgodila v soboto 7. julija zvečer ali v nedeljo 8. julija ponoči med Mostom na Soči in železniško postajo, blizu vodnega korita v zadnjem ostrem ovinku pred ravnino, ki pripelje do mosta na Postajo, druga pa nekoliko kasneje, 8. julija, ob 17. uri, tik ob Stavanjevi hiši v Idriji pri Bači. Po prvi nesreči je šofer kamiona Jako in Leona Modrijana (tretjega soudeleženca nesreče) v spremstvu Slavka Fratnika, s kamionom odpeljal v sanitetno postajo Tolmin. Tam sta ostala čez noč. Naslednji dan so ju nameravali odpeljati v vojaško bolnišnico v Idrijo. Na poti tja se je zgodila druga nesreča. Šest ur za tem sta bila 8. julija okoli 23. ure sprejeta v centralno vojaško bolnišnico v Idriji. Po štirih dneh so, 12. julija, Jako premestili v centralno vojaško bolnišnico v Vipavi, kjer je istega dne umrl.

Slika 78:

Stavba, v kateri je leta 1945 vojaška sanitetna postaja Tolmin, kasneje dijaški dom in hotel na Sotočju.

Leon Modrijan je bil rojen 11. aprila 1906 v Sidolu 5, blizu Šmartnega v Tuhinjski dolini in je bil na dan nesreče komandir čete pri Komandi mesta Tolmin. Slavka Fratnika se v zdravniških dokumentih ne omenja. Kdo naj bi v koga trčil, ni jasno. Glede na smer vožnje skozi ovinek, značilnosti terena in glede na Slavkov opis nesreče, je verjetno Leon trčil v Jako in Slavka.

V času nastajanja knjige so sorodniki in domačini navajali še veliko krajev, kjer naj bi se zgodila nesreča. Iz smeri Tolmina si navedbe sledijo: na križišču pod nekdanjo tovarno Metalflex, na ovinku pod Križem (Dobrave), pod Ključem, pod Pečenkovo hišo (blizu gasilskega doma na Mostu na Soči), pri odcepu za Stopce, v Bači pri Modreju in na poti iz Čepovanske doline proti Postaji. Skoraj vsi so izrazili mnenje, da je bila nesreča namerno povzročena oziroma so bile pod pretvezo le-te Jaki zadane smrtne poškodbe.

Prva nesreča:

“Jekleno žico naj bi prek ceste namerno napeli organi Ozne. Jako naj bi ponoči ob cesti blizu mosta čez Idrijco, ki pelje na Postajo, opazil ležati Vili Štrukelj iz Modreja, ki se je peljal s kamionom tam mimo. To mi je okrog leta 1985 povedal šoferjev sin, Stojan Štrukelj, ki pa Slavkove in Modrijanove prisotnosti na kraju nesreče ni omenjal.” (A. Manfreda, 2018)

Kot je povedal Jože Košuta (2018) iz Tolmina, je bilo po vojni na Postaji veliko skladišče, od kjer so furmani z vozovi in s konji vozili hrano in potrebščine v tolminske trgovine. Po en kamion za civilne prevoze sta imela le Vili Štrukelj iz Modreja in mož njegove sestre Stanislav Podgornik s Slapa ob Idriji. Štrukelj je imel hišo in garažo v Modreju, na začetku vasi.

“Oče mi je pripovedoval, da je kmalu po vojni pod skalami blizu Mosta na Soči naletel na moškega, ki se je ponesrečil z motorjem in ga peljal k zdravniku. Oče se je s kamionom peljal v smeri s Postaje proti Mostu na Soči, skoraj sigurno zvečer, saj se je ob večerih vračal s Kneže, kjer je imel žago, medtem ko se je zjutraj peljal iz Modreja proti Kneži. Skale so malo naprej od gasilskega doma na Mostu na Soči. Nad njimi je danes nekaj hiš (pri eni se reče Pr’ Pečanu, op. a.) in tam spodaj naj bi ga našel. Zdi se mi, da ni bil nezavesten, saj ga je oče uspel spraviti v kabino. Ne spominjam se imena ponesrečenega, tudi ne, da bi to povedal Alojzu Manfredi iz Poljubinja. Lahko pa sem mu to kdaj mimogrede omenil, ko sva se pogovarjala o kakšni drugi nesreči. Tudi se ne spominjam, da bi mi oče govoril o drugih osebah na kraju nesreče.” (S. Štrukelj, 2019)

*Slika 79:
Skale (domačini jim pravijo Pečine)
pri Mostu na Soči, kjer je šofer kamiona
naletel na Jako.*

“Nesreča se je zgodila blizu spomenika ob mostu na železniško postajo pri Mostu na Soči. En od povzročiteljev nesreče je bil skrit v grivi, kjer se gre v Stopce. Vrv ali žico čez cesto je imel ležečo na tleh. Ko je opazil, da prihaja motor, jo je dvignil in Jaka se je zapletel vanjo. Območje “nesreče” je bilo takrat blokirano na obeh straneh, tako da nihče ni mogel skozi. Najbrž je bilo to delo UDBE. Jaka je bil najprej nezavesten, potem je prišel k sebi in se opotekajoče namenil proti Mostu na Soči. Nasproti je pripeljal Vili Štrukelj s kamionom in mu ustavil. Jaka mu je dejal, naj ga pelje na Postajo. Ko je ostal sam, so ga najbrž zgrabili pripadniki Ozne in ga odpeljali proti Idriji. Danica (Jakova sestra, op. a.) je kasneje o tem govorila z Vilijem, ampak nam ni povedala, kaj ji je pravil. Danica je o tem, kar ji je povedal Vili, govorila tudi z našim sosedom, Antonom Hvala. O tem soseda sicer nisva spraševali, nama (Tilki, op. a.) je pa to nekoč sam povedal. O nesreči mu je pravil Vili Štrukelj. Predvidevava, da se je pripetila proti jutru, ko naj bi se Vili s kamionom peljal v magazin (skladišče), ki je bil na Postaji. Mogoče je Jaka želel domov, z vlakom do Klavž in naprej peš do Huma (vlak je začel voziti junija 1945, op. a.). Morda je bil zmeden in je zato hodil v smeri Mosta na Soči in ne proti Postaji.” (T. Manfreda in S. Hvala, sorodnici s Huma, 2017)

Ko je bila žena Jakovega brata, Tilka Manfreda s Huma, čez čas, leta 2019, naprošena, naj pove še kaj o nesreči, in ko ji je bilo omenjeno vodno korito, je kraj takoj prepoznala in dejala, da se je pri koritu zgodila nesreča, da so že takoj tako govorili. Ko so ji bile omenjene tudi visoke skale blizu Mosta na Soči, kjer naj bi Vili Štrukelj naletel na Jako, se je spomnila, da ji je tudi sosed Anton Hvala iz Loj govoril o teh skalah (od vodnega korita do skal je malo več kot kilometer, op. a.).

Da je bila jeklena žica napeta prek lokalne ceste na levi strani Idrijce in ne prek glavne ceste na desni strani, sta slišali sorodnici Marija Rutar (2015) iz Žabč in Bernarda Manfreda (2017) iz Tolmina. Prva meni, da so jo napeli Čepovanci, druga pa, da so to storili domačini iz Bače pri Modreju. Obe mislita, da zaradi maščevanja za hudo, ki naj bi ga med vojno njihovim svojcem oziroma sovaščanom storil Jaka.

Druga nesreča

Nesreče s štabnim vozilom v Idriji pri Bači ni omenjal nihče drug razen Slavka Fratnika, njegove soproge Irene in Milice Stavanja, ki se je v hišo, ob kateri se je prometna nesreča zgodila, preselila po poroki. O tem je povedala:

“V hišo sem se poročila šele leta 1949, ampak se spomnim, da so govorili, da se je šlo za enega višjega častnika, se mi zdi, da je bil partijc. Tašča je govorila, da je bilo to namerno povzročeno, da se je manjši štabni kamion zaletel v vogal, tam, pred našo hišo, v rob hiše ali skale. Da je bilo udeleženih več ljudi. Omenjala je tudi zanko, v katero naj bi ga ujeli, da ne bi zbežal, da je potem umrl, to je tudi povedala, in da je bil vpleten nekdo, ki ga je dobro poznal. Kaj več se pa ne spomnim. Tudi drugi so o tem govorili. To je bila velika stvar, saj je bila to v tistem obdobju edina nesreča v vasi. Še dolgo po vojni sta tu vozila samo dva civilna kamiona. Ta manjši kamion, ki se je tu zaletel, so uporabljali partizani in je bil iz štaba v Ajdovščini. Vsak dan je vozil tu mimo in prevažal material.” (M. Stavanja, 2017)

Likvidacija

Vsi do sedaj predstavljeni dokumenti in pričevanja govorijo o prometni nesreči. Pravi ali namerno povzročeni. Edino pričevanje, ki nedvoumno omenja likvidacijo, je bilo avtorici kot odgovor na poizvedovanje: “Želim si pričevanj o Ivanu Manfreda (partizansko Jaka) s Huma. Bil je prvoborec, v Romanijsko četo je stopil oktobra 1941. Umrl je 12. julija 1945. Navedbe vzrokov za njegovo smrt so različne. Kdor bi mi rad kaj povedal, naj se mi oglasi na zasebcu, lahko ostane tudi kot anonimni vir.” (M. Manfreda, 2015) preko Facebooka posredovano s strani Uroša Staniča iz okolice Nove Gorice:

“Pozdravljena. Pred leti, ko sem zbiral informacije v zvezi s Ferdom Kravanja, sem naletel na informacije tudi o Ivanu Manfreda - Jaka. Namreč gospod Manfreda iz Poljubinja, ki je bil med 2. svetovno vojno šef VDV- ja za Idrijsko področje (gre za Zorana Manfreda, ki je bil med novembrom 1944 in novembrom 1945 komisar čete KNOJ, op. a.), mi je pravil, da je bil Ivan Manfreda - Jaka s Huma prvoborec in so ga kasneje vključili v enote VOS-a. Kot tak naj bi bil, po pripovedovanju omenjenega Manfreda, likvidator, ki je likvidiral preveč domoljubne domačine na področju zgornje soške doline. Leta 1945 naj bi ga sami (njegovi) likvidirali, da ne bi o tem kdaj komu govoril. Ubit je bil s strani VDV- ja s strelom v tilnik na pobočju kaninskih podov. Točne lokacije mi ni znal povedati. To mi je pravil Manfreda iz Poljubinja. Žal pa kaj dosti o Ivanu nisva govorila, njega mi je samo omenil, ko sva debatirala o tigrovcih iz Baške doline. Mislim, da je pravil celo, da je bilo pri Manfredovih s Huma več bratov in sester. Kaj več pa mislim, da o njem nisva govorila.” (U. Stanič, 2015)

Zoran Manfreda je za časa življenja v pogovorih z različnimi ljudmi omenjal še nekaj domnevnih likvidacij, ki naj bi jih zagrešili partizani. Ena se nanaša na Miho Lebara iz Poljubinja, vendar pa je Mihova sestra, Pavla Leban, to možnost odločno zanikala in Zorana Manfreda celo obtožila, da laže.

Težko je prizadetim svojcem, še posebej iz tako različnih in navzkrižnih informacij, zaključiti, kaj se je v usodnih dnevih pravzaprav dogajalo z Jakom, zato je bil leta 2015, še pred nastajanjem te knjige, na podlagi sicer še skopih informacij za objektivno mnenje zaprosen generalmajor v pokoju in sodelavec

tajne vojaške službe Marijan F. Kranjc. V protiobveščevalni rekonstrukciji primera odvzema partizanske spomenice 1941 Ivanu Manfreda - Jaki je prišel tudi do zaključkov glede vzroka njegove smrti: "Mnogi soborci in domačini seveda niso vedeli za revizijo nosilcev spomenice 1941 in direktivo Ozne o "čiščenju JA", pa so zato seveda napačno predvidevali, da je šlo pri prometni nesreči tudi za maščevanje domačinov ali likvidacijo s strani Ozne." (M. F. Kranjc, 2016)

Glede spomenice meni, da mu je bila odvzeta prikrito in po nalogu Oddelka za zaščito naroda ali partije. Razlogi za to naj bi bili podobni kot za njegovo odstavitvev v rezervo. Dopušča pa tudi možnost, da mu je bila pri prvi reviziji nosilec spomenice odvzeta avtomatično, saj Jaka zaradi smrti ni mogel predložiti zahtevanih dokumentov.

V nadaljevanju iskanja informacij o Jakovem življenju in smrti je bilo zbranih še nekaj pričevanj in arhivskega gradiva, med katerim sta izjava sopotnika Slavka Fratnika o nesreči in zdravstvena dokumentacija iz Vojaške centralne bolnice Idrija. Na podlagi vsega zbranega gradiva je bil za neformalno mnenje o okoliščinah in vzrokih smrti naprošen tudi višji kriminalistični svetnik Pavel Jamnik:

"Na vsak način je bil po eni strani partizanski junak, ki pa je po malem že postajal problematičen. Vendar zaradi tega OZNA ni svojih likvidirala na tak način. Bi ga pač umirili drugače, s kakšno funkcijo ali tudi v končni fazi z zaporom. Ne, to da bi ga Ozna sama, se meni ne zdi logično. Po drugi strani pa je o njem šel glas, da je bil pripravljen ubijati tudi več, kot je bilo potrebno. Takih ljudi so se ljudje bali in jih sovražili. Pri vsem tem mi je še najbolj indikativno, da sta takrat padla dva motorja. Vsaj tako je v eni od izjav. Iz pripovedovanja pričevalcev se večkrat pojavi ugibanje, če ga niso domačini. Padec z motorjem, še posebej, ker sta padla dva motorja, bi lahko pomenil čez cesto napeljana žico. Le ugibam, ker bi to vsaj nakazal ta, ki je bil z njim na motorju. Moje mnenje je, da je zadeva tako oddaljena in tako malo ljudi je neposredno videlo padec in kasneje od padca do smrti, da verjetno ne bo mogoče ugotoviti, kaj je bil pravi vzrok smrti. To da se leta 2000 ZZB vznemiri ob začenjanju govorice, da so ga partizani sami, oziroma, da ga je OZNA, se mi zdi bolj odraz časa, saj je bilo takrat vsako blatenje ZZB napad na njih. Pa tudi tisti, ki so bili takrat v ZZB, ne morejo vedeti o njegovi smrti nič, saj tudi, če bi ga res lastni, tega ne bi obešali na veliki zvon. Po smrti so se pač začele govorice, ki so verjetno imele razlog v tem, da so ljudje vedeli, kaj je počel in so si njegovo smrt razlagali pač kar z likvidacijo. Nekako se mi zbuja občutek, da je bila njegova smrt splet nesrečnih naključij in da so govorice o njegovem uboju bolj rezultat časa, v katerem je umrl. To je pač seveda le moje mnenje." (Pavel Jamnik, 2019)

Zadnji Jakovi dnevi

V popisnih listih bolezni, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, piše, da so Ivana Manfreda - Jako in Leona Modrijana v idrijsko vojaško bolnišnico pripeljali 8. julija ob 23. uri. Tudi v dnevniku kirurškega oddelka, ki ga je vodila desetarka Danica, in v Seznamu ranjenih in bolnih vojakov sta vpisana oba, drug za drugim. Prvi je vpisan Jaka, za njim Leon. Kdo ju je v bolnišnici sprejel, se ne ve. Ura je bila že pozna, ni znano, kje je bil takrat zdravnik. Morda ju je sprejela bolničarka, sestra Efrema, ki je tudi stanovala v bolnišnici.

Na dokumentu z dne 5. julija 1945 je kot vršilec dolžnosti upravnika centralno vojaške bolnišnice naveden Alojz Močnik (partizansko Mohar), ki je bil še februarja 1945 okrajni načelnik narodne zaščite Baško-Cerkljanskega okraja. Dne 3. in 5. julija 1945 je bil kot politični komisar vojaške bolnišnice naveden Anton Valič. Ali sta imela Anton Močnik in Anton Valič enake funkcije tudi tri dni zatem (ko so tja pripeljali Jako in Leona), ni znano. Zagotovo pa je bil, glede na dokumente, v začetku avgusta

upravnik tako vojaške kot civilne bolnišnice že dr. Ivan Hribernik, Anton Močnik pa politični komisar vojaške bolnišnice.

Slika 80:

V stavbi na desni je bil takoj po vojni kirurški oddelek Vojaške centralne bolnice Idrija.

Jaka in Leon sta bila nastanjena v stari bolnišnici, v eni izmed sob v prvem nadstropju. Po pripovedovanju Hermana Tušarja (2017), ki živi tik ob njej, je bila soba s pogledom na center mesta namenjena le ženskim bolnicam, ostali dve, ena večja (danes je na pol pregrajena) in druga manjša, pa sta bili namenjeni moškim bolnikom.

Stara bolnišnica in nekdanji sanatorij za pljučne bolnice, ki ju povezuje hodnik, sta danes opuščena. Prvo so zgradili na prelomu dvajsetega stoletja, a je tako kot sanatorij (1932) začela delovati šele v času italijanske okupacije (1926). Po osvoboditvi je bolnišnico in sanatorij prevzela Jugoslovanska armada. Nekaj časa so se tam zdravili tako vojaki kot civilisti. V sanatoriju za pljučne bolezni je bilo predvsem veliko mladih tuberkuloznih bolnic. Sosedje se spominjajo, da se je njihovo kašljanje slišalo tudi k njim. Po vojni sta v sanatoriju in bolnišnici še vedno delala zdravnik Ivan Hribernik, ki je bil najmanj od

Slika 81:

Soba v stari bolnišnici, Idrija

avgusta 1945 naprej upravnik tako civilnega kot vojaškega dela, in nekaj sester usmiljenk iz Ljubljane, med njimi sestra Emerencijana in požrtvovalna Amalija Pavčič, sestra Efrema, ki je med vojno sama ali skupaj z dr. Hribernikom skrivaj zdravila tudi ranjence odporniškega gibanja in jih preko posrednikov oskrbovala s sanitetnim materialom.

Slika 82: Amalija Pavčič - sestra Efrema

Sestra Efrema je živela v podstrešni sobici stare bolnišnice, torej nadstropje višje, kjer je ležal Jaka, in v nočnem času, po potrebi, sama oskrbovala bolne in ranjene. Previjala jim je rane, dajala injekcije in bila sposobna tudi zahtevnejših posegov, saj je v preteklosti delala na Kirurški kliniki v Ljubljani pri dr. Blumawerju. Sicer pa je bilo v začetku avgusta 1945 v vojaški bolnišnici zaposlenih dvaindvajset oseb.

Dr. Hribernik je julija 1945 zagotovo zdravil tudi na vojaškem kirurškem oddelku v stari bolnišnici, kjer sta ležala Jaka in Leon, saj je izpolnil in podpisal njuna popisna lista bolezni. Pri obeh so navedene samo poškodbe glave.

Jaka je bil sprva nezavesten, ko se je prebudil, je prepoznal kraj, nesreče pa naj se prvega dne ne bi spominjal. Imel je pretres možganov, kompliciran zlom zgornje čeljustnice in nebnice (trdega neba), nosnega korena, lobanjskega dna in podplutbe okoli očesne votline. Iz nosnic je močno krvavel. Na glavo so mu polagali ledene obkladke in ga zdravili s pomočjo tablet in injekcij.

Ko sta ga obiskali sestri Danica in Marica, je imel glavo v povojih in bil po Daničinem mnenju menda namerno tiho, ker naj bi na sosednji postelji ležal nekdo, ki naj bi ga opazoval in mu Jaka ni zaupal.

Zadnji dan bivanja v idrijski bolnišnici je postal nemiren. Hotel je ven, na prosto. Bolničarke je vlekel za lase in jih pretipaval.

V sobi je bil morda skupaj z Leonom Modrijanom, saj imata na popisnem listu bolezni isto oznako, 1. c. Kaj naj bi pomenila, se ne ve, morda prvo nadstropje, soba c (ženska soba je imela morda oznako a, večja soba ob ženski oznako b in manjša soba nasproti sobe b nad sprejemno ambulanto in previjalnico desno od glavnega vhoda v bolnišnico pa, kot že omenjeno, c). Morda pa oznaka 1. pomeni kirurški oddelek. Tako so namreč po besedah dr. Franca Derganca takoj po vojni označili kirurški oddelek v ljubljanski in goriški vojaški bolnišnici.

Slika 83: Leon Modrijan

Bolnike so negovale bolničarke – redovnice pa tudi civilistke. Vsaj eno omenjajo dokumenti: Metodo Žgavec iz Spodnje Kanomlje. V poročilu z dne 4. avgusta 1945 piše, da je dobra sestra in da je dva meseca delala v idrijski vojaški bolnišnici. Torej tudi v času, ko sta se v njej zdravila Jaka in Leon.

Leon Modrijan je imel nekaj ran na obrazu in pretres možganov, sicer pa naj ne bi utrpel hujših poškodb. Bolela ga je glava in ponoči ni mogel spati. Po dveh dneh so ga prevezali, čez šest dni še enkrat, ostalo zdravljenje pa v zdravstvenem kartonu ni opisano. V bolnišnici je ostal do 21. julija, nakar je bil za mesec dni poslan domov na bolovanje. Najverjetneje je šel k družini v Ljubljano, kjer sta na Janševi 5 živela njegova žena Štefanija, dekliško Grauner, rojena v Št. Florjanu na Goriškem, in njun tedaj petletni sin Leon

Jože Modrijan. V času pisanja knjige sta bila oba z ženo, prav tako sin Leon in hčerka Ela Modrijan, že pokojna.

Leon je v partizanske vrste vstopil po kapitulaciji Italije, ko se je iz ujetništva na Rabu uspel pretolči do Goriških brd, kjer se je vključil v Briško-beneški odred. Sredi leta 1944 je bil v Komandi mesta Tolmin, kjer je kot starejši vodnik in komandir čete ostal vse do 27. septembra 1945, ko je bil, dva meseca po odpustu iz idrijske bolnišnice, demobiliziran. Z družino je živel v Ljubljani in bil sprva precej politično aktiven, zlasti v času ustanavljanja Zveze borcev. V času informbiroja je Leon postal kritičen, glasno je protestiral zaradi nizkih plač, krivil Edvarda Kardelja za izgubo Trsta in Koroške in podobno, na svojem domu pa je tudi skrival oportunistične somišljenike (informbirojevce). Zaradi vsega tega je bil izključen iz Zveze komunistov Slovenije in bil dvakrat zaprt oziroma poslan na družbeno koristno delo v Mermer. V naslednjih desetletjih je opravljal različna dela, med drugim je bil zidar v podjetju Megrad, politično pa se je prilagodil družbeni stvarnosti. Iz arhivske dokumentacije je razbrati še, da je imel težave v odnosu do svojih bližnjih. Žena in otroci naj bi zaradi tega trpeli. (Arhiv Republike Slovenije, 1949, 1958, 1961)

Nečaku Alojzu Žibertu iz Šmartnega je Leon zaupal, da je po vojni uspel rešiti sovaščana iz Sidola, Janeza Klemna, ki je bil aretiran in okoli leta 1947 iz Teharij premeščen v centralni zapor v Šentvidu. Glede prometne nesreče na Primorskem pa se nečak ne spominja, da bi mu stric karkoli omenjal glede tega. Leon Modrijan je umrl leta 1978 v Ljubljani zaradi bolezni. (A. Žibert, 2019)

Centralna vojaška bolnišnica v Vipavi

Centralna vojaška bolnišnica v Vipavi se je sprva nahajala v mestnem predelu Stara Gora, v stavbi, ki so jo leta 1936 zgradili za družine italijanskih oficirjev. Prve partizanske ranjence so vanjo namestili v noči na 12. junij 1945, ko se je morala jugoslovanska armada pod grožnjo spopada z anglo-ameriškimi vojaškimi silami umakniti vzhodno od Morganove črte. Ranjence, ki so po osvoboditvi v začetku maja iz partizanskih bolnišnic Franja in Pavla premestili v vojaško bolnišnico v Gorici, so junija premestili v Vipavo. Enako ranjence iz partizanske bolnišnice Jakob Završnik ter premične bolnišnice 31. divizije v Tržiču (tja so bili prepeljani iz Bovca).

*Slika 84:
Civilna (prej vojaška) bolnišnica
Franca Derganca v Vipavi, 1945*

Evakuacijo ranjencev iz Gorice v Vipavo sta tisto noč spremljala dr. Edvard Pohar in Franc Bidovec z večino bolnišničnega osebja, med katerim sta bili Franja Kodelja in Ida Marušič, instrumentarki. Na kamione so naložili tudi vso rentgensko in drugo opremo ter veliko sanitetnega materiala in ga odpeljali s seboj. Ukaz je namreč bil, da se vso opremo v vojaški bolnišnici kot vojni plen odpelje v cono B. Malo pred polnočjo se je dr. Edvard Pohar s praznimi kamioni vrnil v Gorico in nanje so naložili še preostanek opreme, pri čemer so pomagali dr. Franc Derganc in drugi, ki so iz goriške vojaške bolnišnice odšli zadnji. Prostora za tovor je bilo na kamionih še veliko, zapolnili so ga v Sežani, kjer so iz tamkajšnje vojaške bolnišnice odnesli še zadnje ostanke sanitetne opreme in vse skupaj odpeljali v Vipavo. Kot se spominja Franc Derganc (1978), je bilo to žalostno obdobje. Poleg tega, da so se le stežka navajali na prisilno prepustitev dela Primorske anglo-ameriški vojaški upravi, so morali v Vipavi začeti spet čisto na novo in improvizirati.

“Odhod iz Gorice in prihod v Vipavo je bilo eno največjih razočaranj v mojem življenju. Z natovorjenimi kamioni smo se odpeljali v Vipavo, kjer je nastal tisto noč in naslednji dan popolnoma nov kirurški oddelek v veliki, toda popolnoma demolirani zgradbi. Pod Italijo je bila namenjena stanovanju italijanskih oficirjev v Vipavi in Ajdovščini, po razsulu fašizma pa je bila kasarna za najrazličnejše vojaške enote Nemcev in njihovih pomagačev.” (F. Derganc, 1978)

Odgovornost za bolnišnico sta prevzela sanitetni referent Vipavskega vojnega področja dr. Aleksander Gala - Peter in njegov pomočnik Vinko Mozetič. Do 20. junija 1945 je bil upravnik bolnišnice dr. France Derganc, nakar so ga premestili v centralno vojaško bolnišnico v Ljubljano. Vojaška bolnišnica je bila v omenjeni zgradbi le dober mesec in pol, do 5. avgusta 1945, ko je v njej začela delovati civilna bolnišnica s kirurškim in z internim oddelkom. Danes se tam nahaja Center za izobraževanje, usposabljanje in rehabilitacijo.

Smrt v Vipavi?

Zakaj so Jako 12. julija 1945 odpeljali iz idrijske vojaške bolnišnice, se ne ve. Če so ga želeli premestiti v centralno vojaško bolnišnico v Vipavi (kot piše na njegovem idrijskem zdravstvenem kartonu), se poraja vprašanje, ali je bilo primerno tako težko ranjenega človeka izpostavljati naporni vožnji po luknjasti in ovinkasti makadamski cesti skozi Col do Vipave. Morda so mislili, da mu tam lahko še pomagajo. A Ivan Manfreda - Jaka naj bi v vipavski centralni vojaški bolnišnici še istega dne umrl. Upravna enota Ajdovščina hrani matično knjigo umrlih naselja Vipava, v kateri njegovega imena ni. V knjigi je za obdobje med 12. junijem in 15. julijem 1945 samo en vpis, ki se nanaša na smrt v partizanski bolnišnici v Vipavi. Umrla oseba je imela zadnje stalno bivališče izven matičnega območja Vipava, blizu Cerknice. Sicer pa so za isto obdobje vpisane skupaj štiri osebe, ki so umrle v Vipavi in so imele tako kot Ivan zadnje stalno bivališče izven matičnega območja Vipave. V Pokrajinskem arhivu Nova Gorica hranijo fond o bolnišnici Franca Derganca in v njem evidenco Kirurški protokol od 16. junija 1945 naprej, v kateri pa tudi ni njegovega imena. Je pa vprašanje, ali je bila njegova medicinska obravnava sploh takšne vrste, da bi jo morali vpisati v kirurški protokol. Kriminalistični svetnik Pavel Jamnik je glede na spisek poškodb zapisal:

“Skoraj sem prepričan, da je imel zaradi zlomljenega možganskega dna možgansko krvavitev. Zato je po nekaj dneh postal nemiren in takrat je bilo že prepozno, zato je v tako kratkem času po nesreči tudi umrl. Očitno se s to resno poškodbo niso ukvarjali tako, kot bi se morali (pa še to je vprašanje ali bi ga takrat sploh lahko tako zahtevno operirali), ampak so ga pustili počivati, potem pa je bilo prepozno.” (Pavel Jamnik, 2019)

Jakova smrt v vipavski matični knjigi umrlih iz tistega obdobja torej ni zabeležena, je pa vpisana v civilno matično knjigo umrlih za Podmelec ter v župnijskih knjigah za Tolmin in Podmelec. Civilno matično knjigo za Podmelec hrani Upravna enota Tolmin. Jakova smrt (Janez Manfreda) je bila vanjo vpisana 4. februarja 1960, pod letnik 1945 in zaporedno številko 5, torej šele petnajst let po njegovi smrti. Osnova za ta vpis oziroma prepis je bil podatek iz mrliške matične knjige župnega urada Tolmin, letnik 1945, stran 67, z dne 14. julija 1945. Hranijo jo v Župnijskem uradu Tolmin. Na omenjeni strani 15. mrliške knjige župnije Tolmin se, z avtoričine strani preverjeno, nahaja vpis o njegovi smrti. Vpisan je kot Joannes Manfreda. Navedeni so datum in kraj rojstva, datum in kraj smrti, datum in kraj pokopa, starost (napačno so mu pripisali 33 let), ime in priimek njegovih staršev, stalno bivališče, spol, rimskokatoliška veroizpoved, samski stan, vzrok smrti (se je ponesrečil z motorjem) ter kdo ga je pokopal (pomočnik Janez Kobal, ki je bil takrat tolminski kaplan). Na vprašanje, na podlagi česa je bil vpisan v župnijsko mrliško knjigo, je tolminski duhovnik pojasnil, da podatke o smrti vpisujejo samo na podlagi izjav organizatorjev pogreba, ki so sorodniki. Izjav oseb, ki niso svojci, ne upoštevajo. Svojci so torej tisti, ki pridejo v župnišče in sporočijo smrt v družini. Jakovi svojci so bili o njegovi smrti pisno obveščeni. Osmrtnico je na Hum prinesel vojak iz Tolmina in jo izročil Jakovemu bratu Valdiju. Kot je povedala Tilka Manfreda (2017), je bil njen mož, odkar je kot Titov gardist v Beogradu služil vojaški rok, takrat prvič doma na dopustu.

Slika 85: Valdi Manfreda (Jakov brat) v Titovi gardi

Sestra Danica Logar (2015) je povedala, da so jim hitro sporočili, ampak da so jim dejali samo to, da je umrl v nesreči z motorjem. Niso pojasnili, kako. Da je bilo vse tako tajno. Tudi Jakov stric Anton Manfreda (2018) in njegova družina iz Poljubinja naj bi že kmalu po dogodku slišala, da se je Jaka v bližini Mosta na Soči ponesrečil z motorjem. Rečeno jim je še bilo, da mu je nekdo napeljal žico čez cesto. V Arhivu Republike Slovenije, v fondu Glavni štab NOV in POS, Kartoteka padlih borcev in v vojaškem arhivu v Beogradu, Arhiv VII, Strokovno vojaško osebje – ranjeni in mrtvi, sicer obstajata dokumenta o njegovi smrti, na katerih pa ni kraja smrti. Poleg tega so nekateri navedeni podatki napačni. V dokumentu iz Arhiva Republike Slovenije so napačni vsi datumi, ki se nanašajo nanj: rojstvo: 1. september 1916 (pravilno 9. januar 1916), vstop v NOB: 26. oktober 1941 (pravilno 28. oktober 1941), smrt: 13. julij 1945 (pravilno 12. julij 1945). Na dokumentu ni ne žiga, ne podpisa, ne imena osebe, ki ga je izpolnila.

Tudi na podlagi česa je bil 25. septembra 1945 ta dokument izdan, se ne ve. V dokumentu iz Vojnega arhiva v Beogradu pa so napačno navedeni: ime njegovega očeta (namesto Jožef je Janko), datum in kraj rojstva (namesto 9. januar 1916, Essen, je 1. september 1916, Hum, Tolmin) in enota, v kateri je bil (namesto Tržaško vojno področje je navedeno Vojno področje Tržič). Kdaj in na podlagi česa je bil ta dokument izdan, tudi ni znano.

Tako obstaja možnost, da o Jakovi smrti v centralni vojaški bolnišnici v Vipavi ni obstajal nikakršen uradni dokument. Podatek iz njegovega mrliškega lista namreč temelji na vpisu smrti v župnijsko knjigo, ki je bil na dan pogreba, vpis v župnijsko knjigo pa na izjavi sorodnikov, ki so bili o njegovi smrti pisno obveščeni. Ni pa znano, na podlagi katerega dokumenta in na podlagi česa je bil (če je bil) ta izdan ter kdo ga je, če ga je) podpisal. Po besedah Tilke Manfreda (2017) je bilo takrat vse v rokah vojske. Sploh pa je bil Jaka takrat še vojaški rezervist. Morda bi se lahko še kaj našlo v beograjskem vojaškem arhivu, morda pa tudi ne, saj so od tam sporočili, da drugega, razen dokumenta o smrti, o njem nimajo. Res, da je v vseh razpoložljivih matičnih in župnijskih knjigah kot kraj Ivanove smrti navedena vojaška bolnišnica v Vipavi, a kot že rečeno, vpis vanje temelji samo na ustni izjavi sorodnikov. Tako se zaenkrat ne more

povsem odmisлити možnosti, da ga iz Idrije pravzaprav niso odpeljali v vipavsko vojaško bolnišnico, ampak drugam.

Dvom o smrti v Vipavi vzbuja še Staničeva izjava o likvidaciji na Kaninskih podih, kar pa se zdi nesmiselno in preveč zapleteno (da bi ga vodili tako daleč). Bi pa ta dvom lahko potrdila ali ovrgla samo genetska analiza kosti iz partizanske grobnice v Tolminu, kjer naj bi bil pokopan in kjer ležijo tudi posmrtni ostanki brata Antona Manfrede. Njuni imeni sta vklesani v spominsko ploščo grobnice.

Pogreb

Jakovega pogreba se je 14. julija v Tolminu udeležilo veliko ljudi. Ob sedmih zvečer so ga s Komande mesta Tolmin, danes je tam policijska postaja, štirje oficirji ob množičnem spremstvu prebivalstva in vojakov odnesli v župnijsko cerkev Marijinega vnebovzvetja. Po spominu Jakovega bratranca Jožefa Manfrede (2015) iz Tolmina, ki je bil tedaj star trinajst let in je bil na njegovem pogrebu, naj bi maševal tolminski dekan Josip Vodopivec. Morda pa ga je videl samo kje v bližini, saj v mrliški knjigi piše, da je Jako pokopal pomočnik (kaplan) Janez Kobal. Po maši je pogrebni sprevod krenil naprej po Gregorčičevi ulici, mimo Filijeve hiše po glavni cesti na pokopališče.

*Slika 86:
Jakov pogreb, Tolmin, 14. 7. 1945*

Spremljali so ga vsi funkcionarji Komande mesta Tolmin in 3. brigade 7. udarne divizije. Pokopali so ga ob cerkvi sv. Urha. Od njega se je v imenu vseh borcev in tovarišev poslovil tovariš kapetan Ivan Rupnik iz Tržaškega vojnega področja:

“Dragi tovariš! Ni dolgo tega, ko si se boril skupno z nami za zlato svobodo. Kruta usoda te je iztrgala iz naše srede. Trpel si vse življenje. Raje, kot bi se boril za fašistično Italijo, si pobegnil v Jugoslavijo. Toda tudi tu si ostal razočaran. Med prvimi si odšel v partizane, zato da bi pomagal ustvariti lepšo bodočnost, vsemu slovenskemu narodu in vsem narodom Jugoslavije. Boril si se v Črni Gori, Hrvatski, Bosni in končno si prišel tudi v Slovenijo. Bil si funkcionar in vedno si svoje naloge vestno izpolnjeval. Bil si tudi eden izmed naših tolminskih puntarjev. Vsi smo te poznali kot dobrega tovariša. Verjemi nam, da te bomo imeli vedno v spominu in naj ti bo lahka ta tolminska puntarska zemlja!” (Primorski dnevnik, 1945)

Po pogrebu je bilo nekaj godrnjanja, da ne spada k cerkvi. Ko so na tolminskem pokopališču uredili partizansko grobnico, so njegove posmrtno ostanke prenesli vanjo.

Slika 87:
Partizanska grobnica, Tolmin

Članek o Jaki v Primorskem dnevniku

Kmalu po Jakobem pogrebu je bil 25. julija 1945 v časopisu Primorski dnevnik objavljen članek Zadnja pot tolminskega junaka kapetana Ivana Manfreda. Tekst v prepisu ni lektoriran, napačno vstavljene vrstice v članku pa so v kurzivi. Prisotnih je tudi nekaj slovničnih napak, ki so v prepisu v kurzivi.

Jaka s pravim imenom Manfreda Ivan iz Huma pri Modrecu je šel k partizanom že spomladi 1941. Prve čase partizanskih bojev je preživel v Bosni. Dolgo časa je bil skupaj z našim ljubljnim maršalom Titom. Ko je bil l. 1942, tov. Tito ranjen, ga je nosil do zavetišča prav iz prvih bojnih vrst. Tudi sam je bil šestkrat ranjen. Toda kot dober borec in protifašist se je boril vedno, četudi mu je iz ran tekla kri.

Junija meseca 1943. leta, ko je bila borba na Krnu, so bili v isti borbi on, njegov brat in sestra. Najprej je bil ranjen brat, potem še on. Toda kot hraber borec ni od-

nehal. Rekel je: "Pustite me. Preden me boste odnesli, hočem ubiti vsaj še enega fašista". Vztrajal je kljub rani še nadalje v borbi in je podrl še dva fašista: Bil je eden izmed najboljših borcev na Primorskem. Vsi smo ga ljubili. Posebno je bil znan na Tolminskem, odkoder je doma in kjer je tudi prvi organiziral Osvobodilno fronto.

Ljudje so mu zaupali, ker so ga poznali kot poštenega fanta. V družini je bilo devet članov. Že pod fašistično Italijo so se zavedali, da jih kliče domovina. V partizane so šli oče, pet bratov in dve sestri. Doma je ostala sama mati. Toda nikdar je ni slišal nihče, da bi se kaj

pritoževala. Vedela je, zakaj se borijo njen mož in otroci. Toda domačega miru ni dolgo uživala. Fašisti so jo odgnali v internacijo in se naselili v njeni hiši. Po razpadu Italije se je mati vrnila domov in zopet sama začela aktivno delovati za svobodo našega naroda.

Medtem se je naš Jaka vedno bolj izkazoval. Skoraj ves čas je bil funkcionar. Bil je skoraj v vseh borbah na Primorskem. Kasneje je postal komandant taborišča IX. korpusa. Mnogo je doprinesel za osvoboditev, toda sedaj, ko bi moral uživati sadove svojega trpljenja, ga je kruta roka usode odtrgala od nas.

Dne 14. t. m. so ga pripeljali iz torjem v bližini Sv. Lucije. Pri tem je bil smrtno ranjen v glavo. Takoj so ga odpeljali v bolnico v Nemško Idrijo, nato v centralno vojaško bolnico v Vipavo, kjer je umrl.

De 14. t. m. so ga pripeljali iz Vipave v njegov rojstni Tolmin. Na njegovi zadnji poti ga je spremljalo ljudstvo iz vseh vasi. Mladina in matere so prinesle s seboj vence in cvetice. Ob sedmih popoldne so ga s komande mesta ob velikem spremstvu prebivalcev odnesli štirje oficirji v cerkev.

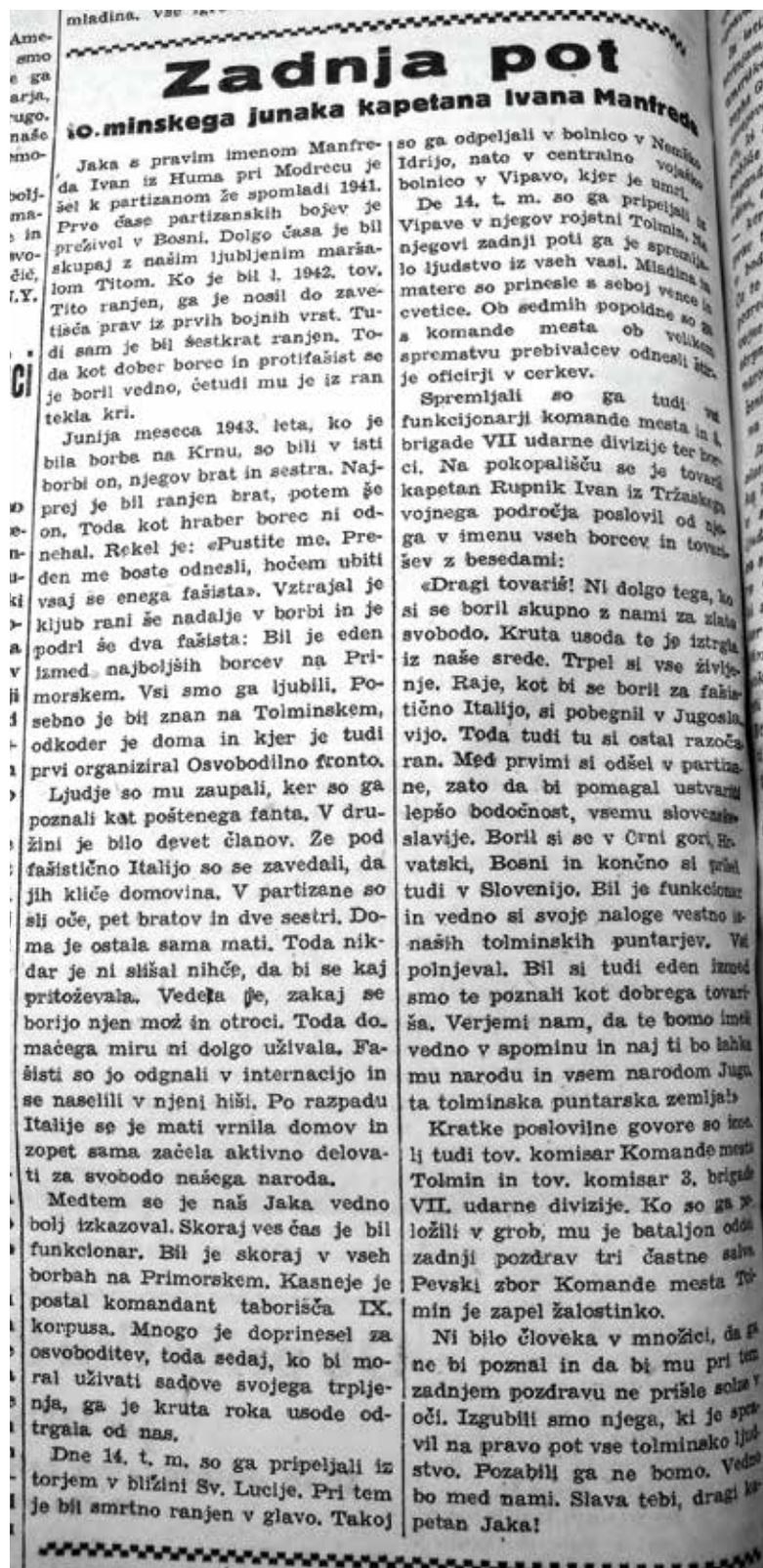
Spremljali so ga tudi vsi funkcionarji komande mesta in 3. brigade VII udarne divizije ter borci. Na pokopališču se je tovariš kapetan Rupnik Ivan iz Tržaškega vojnega področja poslovil od nje-ga v imenu vseh borcev in tovari-

šev z besedami:

“Dragi tovariš! Ni dolgo tega, ko si se boril skupno z nami za zlato svobodo. Kruta usoda te je iztrgla iz naše srede. Trpel si vse življenje. Raje, kot bi se boril za fašistično Italijo, si pobegnul v Jugoslavijo. Toda tudi tu si ostal razočaran. Med prvimi si odšel v partizane, zato da bi pomagal ustvariti lepšo bodočnost, vsemu slovenskoslavije. Boril si se v Črni Gori, Hrvatski, Bosni in končno si prišel tudi v Slovenijo. Bil je funkcionar in vedno si svoje naloge vestno iznaših tolminskih puntarjev. Vsi polnjeval. Bil si tudi eden izmed smo te poznali kot dobrega tovariša. Verjemi nam, da te bomo imeli vedno v spominu in naj ti bo lahka mu narodu in vsem narodom Jugosla-ta tolminska puntarska zemlja!”

Kratke poslovilne govore so imeli tudi tov. komisar Komande mesta Tolmin in tov. komisar 3. brigade VII. udarne divizije. Ko so ga položili v grob, mu je bataljon oddal zadnji pozdrav tri častne salve. Pevski zbor Komande mesta Tolmin je zapel žalostinko.

Ni bilo človeka v množici, da ga ne bi poznal in da bi mu pri tem zadnjem pozdravu ne prišle solze v oči. Izgubili smo njega, ki je spravil na pravo pot vse tolminsko ljudstvo. Pozabili ga ne bomo. Vedno bo med nami. Slava tebi, dragi kapetan Jaka!

Slika 88:
Članek o Jaki, Primorski dnevnik, 25. 7. 1945

Čuden splet okoliščin, dogodkov in neskladnost izjav o Jakovi nesreči in smrti

V kratkem obdobju pred in po Jakovi smrti se je časovno blizu zgostilo nekaj dogodkov, za katere je težko brez dvoma trditi, da so bili naključni (v pomenu nepovezani), ali nenaključni torej vzročno-posledično ali pa vsaj smiselno povezani.

Najmanj tri tedne je bil Jaka že v rezervi, brez novih zadolžitev.

Prav na dan nesreče sta nastali edini sliki z njim. Ne sorodniki ne prijatelji nimajo nobene druge njegove slike. Fotoaparatus, ki sta ga Jaka in Slavko prinesla s seboj, je ostal nepoškodovan.

Zvečer ali kmalu po polnoči naj bi doživel prvo prometno nesrečo in že naslednji (ali isti) dan podnevi še drugo. V obeh naj bi bil hudo poškodovan.

Jakovi sestrični iz Zatolmina niso dovolili, da bi ga po prvi nesreči obiskala na sanitetni postaji Komande mesta Tolmin (v nekdanjem konviktu).

V članku, ki je 25. julija 1945 izšel v Primorskem dnevniku in v katerem je bila opisana njegova pot, je bil tiskarski škrat na delu kar osemkrat, medtem ko napak v drugih člankih ni bilo. Ena izmed njih je bila izpuščena vrstica z datumom nesreče. Matematik z Instituta Jožef Stefan Darko Vrečko (2015) meni, da je moralo stavca v tistem trenutku nekaj hudo zmotiti, da je naredil toliko napak, ali pa so bile te namerno napravljene, saj je verjetnost, da pride do sedem napačno vstavljenih vrstic in ene izpuščene v istem članku, glede na število vseh člankov in vrstic na strani, lahko celo ena proti milijon. Ne ve se, ali je korektor spregledal vse te napake (če jih je napravil stavec) ali jih je kar sam zagrešil.

Tisti čas so na Primorskem dnevniku uporabljali tiskarski, rotacijski stroj albarto. Tiskali so v svincu in vsi članki so pred tem šli še skozi rešeto korektorjev.

Namerno napravljene tovrstne napake so se seveda dogajale. Spomnimo se poročanja o potopu ladje Baron Gautsch 13. avgusta 1914 v Jadranu. Ladjo je imela v najemu avstro-ogrška vojna mornarica in kljub temu da je častnik na ladji vedel, da je njihova vojska območje nedavno minirala, se mu med plovbo ni izognil. Baron Gautsch je naletel na mino in z več sto potniki, od katerih so jih rešili okoli sto osemdeset, potonil. O nesreči so poročali tudi časopisi. Novinar Ali Žerdin, ki za Arhiv tiska zbira tovrstne stare publikacije, je 9. novembra 2019 na predavanju v Tolminu o enem izmed člankov, ki so bili o tej tragediji napisani, spregovoril kot o primeru cenzure, ko v novici nekaj manjka.

“Predstavljam si nekako tako: nekdo od oblasti je dobil prvi krtačni odtis članka in potem nekaj črtal. Ker se je mudilo, ni bilo dovolj časa, da bi svinčene črke, postavljene v vrstice, povsem prestavili. Zato so, enostavno, nekaj črk, ki so tvorile domnevno sporen stavek, umaknili. Ob tem je v tekstu nastala vrzel. Te vrzeli so znak, da je nekdo v besedilo posegal tik pred začetkom tiskanja.” (A. Žerdin, 2019)

Čprav bi lahko bila vsa ta nenavadna naključja, predvsem pa kar dve prometni nesreči v enem dnevu in toliko tiskarskih napak le v članku o Jaki, res samo velika smola oziroma splet nesrečnih naključij in okoliščin, še vedno obstajajo pričevanja, ki v to, da je šlo za navadno prometno nesrečo, zbujejo dvom. Vsebinsko in zaradi neujemanja med njimi.

Sopotnik Slavko Fratnik je pisno izjavil (Osebni arhiv Zdravka Likarja), da je zvečer ob vodnem koritu na cesti Most na Soči–Postaja, prišlo do trka motorja z drugim motorjem. Ko je prišel k sebi in iz grmovja priplezal nazaj na cesto, je odšel na Postajo po pomoč. Tam je prisilil nekoga s kamionom, da jih je peljal

v tolminsko ambulanto, kjer je Jako prepustil zdravniškemu osebju. Kasneje je slišal govorice, da se je ambulantno vozilo, s katerim so naslednji dan peljali Jako v bolnišnico, zaletelo v vasi Slap ob Idrijci. Slavkova žena Irena Fratnik se spominja, da ji je mož omenjal tudi to drugo nesrečo, ki pa se je v resnici zgodila s kamionom pri Stavanjevi hiši v vasi Idrija pri Bači.

V Jakovem popisnem listu bolezni, ki ga hrani idrijski oddelek Zgodovinskega arhiva Ljubljana, je zapisano, da se je nesreča z dvema motorjema zgodila v popoldanskem času. Dokument sovoznika Slavka ne omenja, pač pa tretjo osebo, Leona Modrijana, ki da je vozil drug motor. Omenjena je samo ena nesreča.

Milica Stavanja je navedla pripovedovanje svoje tašče o nesreči s partizanskim (štabnim) kamionom iz Ajdovščine, ki se je takoj po vojni zgodila ob njihovi hiši. Pri tem je uporabila naslednje besede: veliko ljudi vpletenih, visoki častnik, partijec, vpleten nekdo, ki ga je dobro poznal, z žico mu poskušali zvezati noge, da ne bi ušel, potem je umrl.

Jakov bratranec Alojz Manfreda iz Poljubinja je povedal, da mu je Stojan Štrukelj, sin šoferja kamiona, Vilija Štruklja iz Modreja (med vojno je bil aktivist Osvobodilne fronte), pripovedoval, da je njegov oče zvečer ali ponoči ob cesti pri mostu na Postajo našel ležati nezavestnega Jako. Drugih oseb mu Stojan ni omenjal.

Stojan Štrukelj se spomni, da mu je oče govoril o tem, kako je, takoj po vojni, malo naprej od gasilskega doma na Mostu na Soči pri skalah naletel na moškega, ki se je ponesrečil z motorjem in ki ga je nato odpeljal k zdravniku. Nad skalnato steno so hiše in približno tam spodaj pod njimi na cesti ga je zagledal. Stojan predvideva, da se je to zgodilo zvečer in da se je oče takrat skoraj zagotovo vračal s kamionom domov. Predvideva, da s Kneže, kjer je imel žago. Oče mu ni nikoli omenjal, da bi na cesti naletel na več oseb.

Žena Jakovega brata s Huma, Tilka Manfreda, je slišala praviti, da je Vili Štrukelj med vožnjo proti Postaji na cesti blizu gasilskega doma opazil Jako, ki se je med hojo opletal proti Mostu na Soči. Ko mu je ustavil, ga je ponesrečeni prosil, naj ga pelje na postajo. Tudi ona ni nikoli slišala praviti, da bi šofer na kraju nesreče videl več oseb.

Uroš Stanič je v privatnem sporočilu napisal, da je pred leti v Poljubinju obiskal nekdanjega načelnika varnostno obveščevalne službe Zorana Manfreda, ki naj bi se mu nekaj let pred smrtjo tudi izpovedal. Med drugim naj bi mu Manfreda omenil, da je slišal praviti, da so Ivana Manfreda s Huma likvidirali njegovi.

NOSILEC SPOMINSKEGA ZNAKA 1941

Ivan Manfreda - Jaka je oktobra 1944 v Kobaridu prejel Spominski znak 1941, priznanje, namenjeno vsem, ki so že od prvega leta in v najtežjih trenutkih vojne s svojo veliko predanostjo doprinesli k dokončni zmagi in osvoboditvi domovine. To je bila spomenica prvega tipa, izdelana v Sovjetski zvezi.

Jaka jo je prejel skupaj s še osemindesetimi borci 9. korpusa, ki jih je njegovo vodstvo uvrstilo na seznam prejemnikov. Seznam hrani Arhiv Republike Slovenije (glej prilogo 3). Med temi prejemniki jih skoraj polovice (med njimi Jake pa tudi Franca Črnučja - Zorka, med vojno vplivnega političnega komisarja) na kasnejšem seznamu spomeničarjev (prvoborcev) iz leta 1953 ni več.

Slika 89: Spominski znak 1941

Kontrolna komisija je 27. februarja 1958 spomenico odvzela petim osebam: M. Benedičiču, J. Berniku, K. Golobu, M. Juran Tomiču in D. Mervanu. Nihče od njih ni bil na seznamu 9. korpusa iz leta 1944.

Ali je bila Jaki in ostalim spomenica odvzeta na prikrit način (ena izmed možnosti, ki jo dopušča generalmajor Marijan F. Kranjc) ali jim po reviziji poleti 1945 ni bila ponovno podeljena. Za to je lahko več razlogov: da niso oddali vloge zanjo (vsi spomeničarji bi morali to napraviti) ali je bila vloga zavrnjena ali so spomeničarje, ki niso bili Slovenci, uvrstili na druge sezname ali pa je šlo za malomarnost uradnikov v primeru, ko je bila oseba že mrtva, kot je bil Jaka, zaradi česar vloge za revizijo ni mogla vložiti. Zakaj ne njemu ne skoraj polovici ostalim s prvotnega seznama ni bila podeljena spomenica drugega tipa in niso bili vpisani na kasnejši seznam spomeničarjev iz leta 1953, ni znano. O Spomenici 41 je v diplomskem delu pisal Klemen Grbec (2010). Zasebno je avtorici še napisal:

“Na seznamu spomeničarjev oziroma v knjigi spomeničarjev naj bi bili vsi prejemniki partizanske spomenice v Sloveniji. Podeljevanje spomenic se je zaključilo šele v letu 1963 in to naj bi bil končni seznam prejemnikov. Seznam iz 1953 je gotovo nepopoln zaradi navedenega dejstva. Po partizanski spomenici prvega tipa je bil v juliju 1945 ustanovljen drug tip spomenice, ob katerem je bilo določeno, da se izvede revizija že podeljenih spomenic in da se spomenica podeljuje ob predložitvi dokazov. Kot dokaz so se vlogam prilagale izjave prič sodelujočih v NOB, ravno tako so bili postavljeni roki za oddajo vlog. Dogajalo pa se je, da so bile nekatere zahteve za zamenjavo zavrnjene. Kdor je umrl, ni mogel oddati vloge in potemtakem ni mogel dobiti Partizanske spomenice 41. V tem primeru ga ne bi našli na seznamu umrlih spomeničarjev, ker mu drugi tip spomenice nikoli ni bil dodeljen. Dvomim, da obstaja možnost, da bi kdo kogarkoli neuradno izbrisal iz seznama spomeničarjev.” (Klemen Grbec, 2015)

Zakaj imena preživelega in zaslužnega partizanskega komisarja Franca Črnuglja - Zorka ni tudi na končnem seznamu iz leta 1963, se ne ve. Njegova hčerka celo ne ve, da bi oče spomenico sploh kadarkoli dobil.

Tudi Jakovi domači sprva niso vedeli, da je prejel spomenico: “Mi smo za to izvedeli potem. Jaka nam ni razlagal teh stvari. Ni bil ambiciozen, samo zaveden borec za svojo domovino je bil.” (D. Logar, 2015)

Slika 90: Red zaslug za ljudstvo s srebrno zvezdo

Jaka je bil odlikovan tudi z Redom za hrabrost in Redom zaslug za ljudstvo s srebrno zvezdo. Prvo odlikovanje je bilo ustanovljeno 15. avgusta 1943 in podeljevano vojaškim in civilnim osebam za zelo pogumna dejanja v boju, drugo pa je bilo ustanovljeno 9. junija 1945 za izjemne zasluge v izgradnji socializma in socialističnih samoupravnih odnosov, za organiziranje in krepitev splošne ljudske obrambe, varnosti in neodvisnosti države ter za zasluge na področju gospodarstva, znanosti in kulture.

Red zaslug za ljudstvo s srebrno zvezdo so Jaki podelili posthumno. Izročili so ga bratu Valdiju Manfredi na Jakovem pogrebu v Tolminu 14. julija 1945. Danes ga v domači hiši na Humu hrani Tilka Manfreda, Valdijeva vdova. Kje je Jakova spomenica, sorodniki ne vedo. Ko so po smrti prejeli njegove osebne stvari, spomenice med njimi ni bilo.

PREKINJEN SESTANEK

Na pobudo (menda) Slavka Fratnika (I. Fratnik, 2015) je bil 15. februarja 1980 v prostorih Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Tolmin sklican sestanek, na katerega so bili povabljeni tudi nekateri Jakovi soborci, sorodniki, predstavniki družbenega življenja v Občini Tolmin ter predstavnica Socialistične zveze delavnega ljudstva Tolmin. Namen sestanka je bil opisati Jakovo partizansko pot in razčistiti nejasnosti glede spomenice, ki jo je prejel. Na sestanku naj bi spregovorili še o doprinosu ostalih članov družine Manfreda k narodnoosvobodilni borbi.

Zbrane je nagovoril tedanji predsednik tolminske zveze borcev, Milan Šterling, in podprl pobudo, da se celoten pogovor posname na magnetofonski trak. Sestanek je potem zapustil in se zaradi tega opravičil, hkrati pa je opravičil tudi druge predstavnike družbenih in političnih organizacij, ker v situaciji, ki je nastala (podrobnosti ni pojasnil), sestanku niso mogli prisostvovati. Koliko časa je trajal sestanek, ni znano. Čeprav so zanj pripravili kar dva koluta magnetofonskega traku, so posneli le prvih sedemnajst minut pogovora, saj je nekdo snemanje prekinil.

Posneti so uvodni nagovor predsednika Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Tolmin, pričevanji Antona Bavca - Ceneta in Jožeta Kozoroga - Tihomila (pomembnejše izjave, dejstva so vključena v to knjigo) in nekaj začetnih stavkov Jakove sestre. Sredi njenega govora je bilo snemanje prekinjeno. Na sestanku je bil poleg omenjenih tudi Slavko Fratnik. Njegova soproga Irena Fratnik (2015) je povedala, da je njen mož na tem srečanju grobo prekinil Danico, ki naj bi poizvedovala o bratovi smrti in izginulem pominskem znaku, ki ga je Jaka prejel jeseni 1944. Jakova sestra je bila zaradi prekinitve zelo jezna.

V tolminskem arhivu Združenja borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Bovec, Kobarid, Tolmin hranijo oba magnetofonska trakova z naslovom Ivan Manfreda - Jaka. Eden je prazen, na drugem pa je posnetih prej omenjenih sedemnajst minut pogovora. O Jakovi nesreči do prekinitve snemanja niso govorili. Leta 2015 sta bila z namenom kopiranja na zgoščenko po naročilu Združenja borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Bovec, Kobarid, Tolmin oba trakova oddana v snemalni studio v Idriji. Po besedah tehnika je bil prvi trak še neuporabljen in zapakiran. Drugi trak je v dobrem stanju, ne zgloda, da bi ga veliko (če sploh) poslušali. Potrdil je, da je nekdo snemalnik izklopil, kar se vidi iz tega, da je trak nepoškodovan, da je na njem še veliko praznega prostora in da je govor sredi besede prekinjen.

PRIČEVANJA O JAKI

Med pisanjem knjige sem srečala ljudi, ki so Jako osebno poznali, bodisi so bili njegovi sorodniki bodisi so o njem slišali praviti s strani (drugih) sorodnikov ali udeležencev narodnoosvobodilnega boja. V nadaljevanju navajam povzetke iz njihovih pričevanj.

Danico Logar, Jakovo sestro, sem obiskala leta 2015 v Domu starejših občanov v Idriji. Čeprav je bila vesela, da lahko spet z nekom govori o bratu, je bil to zanjo čustveni napor, zato, po opozorilu svojcev, stikov z njo nisem več iskala. V nadaljevanju povzemam Daničino pripovedovanje o Jaki.

Ivan je bil dober in pošten, pameten človek, vreden vsega spoštovanja. Ko sem potrebovala nasvet, sem vprašala njega. Bil je moj vzornik. Tudi med borci je bil zelo priljubljen. O njem so govorili le dobre stvari. Ko je bilo potrebno iti v boj, je bil vedno na čelu, svojo usodo je delil s soborci, zato so mu zaupali in ga imeli radi. Z njim so se bili pripravljene boriti kadarkoli. Tudi on jih je spoštoval in bil do njih zelo tovariški. Nikoli ni bil malodušen. Njegovo vedenje je bilo častno in dostojno. Neizmerno je ljubil tolminsko zemljo in tolminske partizane. Za vsakim, ki je padel, je žaloval. Sam je bil tudi hudo ranjen, nešteto krat je krvavel. Z mislijo na svobodno Primorsko se je boril na vseh njenih koncih. Zanih nalog se ni nikoli branil, čeprav menim, da so mu bile v akcijah zaupane najtežje naloge. Bil je zelo kritičen (tudi do sebe). Če se mu kaj ni posrečilo, si je to priznal in potem poskušal napraviti bolje. Bil je izvrsten borec, komandant, predan komunizmu, ni pa bil karierist. Ko je bila nevarnost blizu, jo je začutil. Kjerkoli smo hodili, ko je bil on na čelu, smo vedno prišli varno na cilj. Nanj sem se vedno lahko zanesla. Kasneje, ko sem bila bolj na terenu, ga nisem več pogosto srečevala. Novica o njegovi smrti me je zatekla na Baškem. Ivan je bil vedno tako zelo previden, zato sem začela sumiti, da ni šlo za običajno prometno nesrečo. Ivan in Slavko Fratnik sta bila dobra prijatelja. Po Jakovi smrti pa ni nikoli več prišel k nam na obisk. Ko sem mu po dolgih letih povedala, da dvomim o povedanem vzroku nesreče, me je sprva prepričeval, da se motim, nato pa me je označil za neprišteveno. Iskala sem resnico, a je nisem našla. Mnogi so mi zaprli vrata in se me začeli izogibati. Jaka je bil tako previden človek, res ne morem verjeti, da se je sam ponesrečil. Mislim, da je »nesrečo organizirala« OZNA. In če to drži, je bilo drugače, kot pravijo, da je bilo. Nekoč mi je, že po vojni, ko so začeli govoriti o njegovih številnih odlikovanjih (v Kobaridu so mu podelili tudi Titovo priznanje), postalo tako zelo hudo. Bil je tako dober človek in težko je bilo verjeti, da bi mu kdo kaj hudega hotel.

Danko Leban, Jakov nečak, se je prijazno odzval mojemu povabilu in leta 2015 prišel v Kobarid, kjer sem tedaj živela. Na obisku mi je obširno in podrobno pripovedoval o stricu in njegovih zadolžitvah med vojno, o čemer so mu pripovedovali njegova mama in drugi sorodniki ter znanci. Povedal je tudi veliko zanimivega o družini nasploh. V nadaljevanju povzemam zgolj Dankove misli, ki se navezujejo na Jakovo smrt.

Mama mi je pripovedovala, da je po nesreči obiskala brata Jako v idrijski bolnišnici in ga našla vsega obvezanega in brez besed. Po treh dneh je umrl v vojaški bolnišnici v Vipavi. Njegov sopotnik na motorju, Slavko Fratnik, naj bi dejal, da je Jaka ob padcu udaril z glavo v parapet (obcestni kamen). Po Jakovi smrti se je začelo govoriti, da je bila nesreča namerno povzročena. Govoric, da so ga ubili, niso nikoli uradno raziskali. Dejstvo je, da je Jaka umrl v sumljivih okoliščinah in zato se mi govornice o njegovi smrti ne zdijo povsem neosnovane. Jaka je bil med vojno likvidator partizanskih oblasti. Deloval je po ukazih, kdaj pa kdaj pa lahko tudi na svojo pest. Ivan je ob koncu vojne že preveč pil in ko je postalo sumljivo, da bi v pijanosti lahko kaj obelodanil, so se ga morda znebili, tako da je bila nesreča lahko

tudi inscenirana. Mislim, da mu nesreče niso podtaknili domačini ubitih svojcev, ti so verjetno molčali. Bolj verjetno se mi zdi, da so ga ubili njegovi, da se ne bi po vojni o njih kaj slabega razvedelo. Jaka se jim je zdel verjetno zaradi takšnih ali drugačnih razlogov moteč. Mamina sestra Danica je o bratovi smrti začela raziskovati že po slovenski osamosvojitvi. Mislim, da se Slavka o podrobnostih prometne nesreče prej ni upala vprašati. Ko pa ga slednjič je, jo je zavrnil z nekaj besedami in tako ji stvari niso bile nič bolj jasne. Ko je o bratovi smrti želela s kom govoriti, so ji ljudje začeli obračati hrbet, med starimi kolegi in kolegicami ni bila več dobrodošla. Na Zvezi borcev so se na Daničin poskus razkrivanja okoliščin bratove smrti zelo burno odzvali, kar tudi lahko kaže na to, da govorice o Jakovi smrti niso kar iz trte zvite.

V pogovorih z mojim očetom, **Jožefom Manfredom**, ki sem jih imela med leti 2015 in 2017, je bilo z njegove strani začititi nenaklonjenost do Jake. Tukaj navajam predvsem njegovo razmišljanje, ki se navezuje na Jakovo smrt.

Že po osamosvojitvi me je po telefonu poklicala sestrična Danica in mi zaupala, da je brata Jako dokazano ubila Ozna oziroma da je o tem zdaj dokončno prepričana. Sam sem o tem, da so ga njegovi, slišal že par let pred njenim klicem, tako da me njene besede niso presenetile. Je pa moj oče že takoj po nesreči vedel, kaj se je zgodilo – da je Jaki nekdo napeljal žico čez cesto blizu Mosta na Soči in da se je ta z motorjem zapletel vanjo. Takoj po nesreči in tudi potem se je vedno govorilo samo o Jaki, nikoli se ni omenjalo Fratnika oziroma kakšne druge osebe. Moj oče bi zagotovo vedel, če bi bil še kdo na motorju. Mislim, da so Slavka Fratnika uporabili za pokritje dogodka. So pa v moji družini najprej mislili, da so mu to napravili domačini iz maščevanja in tega niso povezali z Oddelkom za zaščito naroda. Odgovornim za nesrečo je bil Jaka nevaren. Bali so se, da bo kaj hudega razkril in bo madež padel nanje. Govorilo se je, da je bil Jaka likvidator, zaradi česar ga Poljubinjci niso marali. Sam tega ne morem ne potrditi ne zanikati, lahko pa povem primer, o katerem mi je pravil Jakov brat Matija. Mislim, da je bilo leta 1944, ko sta Matija in njegov soborec odšla s položaja in šla prenočit domov. Ko sta se naslednjega dne vračala v svojo partizansko enoto, ju je nekje med planino Lom in Temnim brdom v Hudi grapi srečal Jaka. Borca z Ljubinja je kot dezerterja na licu mesta ustrelil, brata pa pustil.

S teto **Marijo Rutar**, sestro mojega očeta, sva se leta 2015 na njenem domu v Žabčah veliko pogovarjali o družinah Bibeljnovih iz Poljubinja in s Huma pri Podmelcu. Veliko Marijinega pričevanja je navedenega že v drugih poglavjih, tukaj navajam le še nekaj njenih pričevanj, ki se navezujejo na Jako.

Moj oče je med vojno hodil po seme za krompir in hrano prašičem k nekemu kmetu na Čepovansko. Ta je imel na omenjenem terenu odgovorno funkcijo: skrbel je za partizansko oskrbo, pošto in drugo. Nekoč je očeta vprašal: “Ali poznaš Jako?” Oče mu je odvrnil: “Ja, saj je moj nečak.” Moški mu je v strahu namignil in ga posvaril: “Toni, ne povej tega nobenemu, ker če ne, ne boš šel živ od tu.” Jakovih dejanj (vsaj nekaterih) tudi naša družina ni odobraval. Nekoč se je Jaka izpovedal noni Mariji Zalašček: “Sem poslal enega po kruh. Kruh je bil malo odlomljen. Kar ustrelil sem ga.” Nona je vzkliknila: “Johanček, moj Johanček, tebe bodo tudi!” In Jaka ji je odvrnil: “Mati, dva meseca hočem živeti, da bom vse maščeval!” In po dveh mesecih je umrl. Tudi meni je Jaka grozil. Nekoč sem se s prijateljicami vračala domov in na poti čez most v Poljubinju mi je padla na tla dovolilnica, ki sem jo potrebovala za prehod. Prijateljice so šle naprej, mene pa so domobranci, menda so bili iz Podbrda in Nemškega Ruta, zaustavili in me začeli nadlegovati: “Daj poljubček, pa greš lahko naprej.” Seveda nisem hotela. Ne vem, kako se je vse rešilo. Ponudili so se, da me pospremijo do doma, pa sem jih zavrnila. Ko je za ta pripetljaj izvedel Jaka, predvidevam, da so po vasi razbobnale prijateljice, ki so s travnika opazovale dogajanje in se ob tem hihitale, mi je zagrozil: “Ti, pupca, še enkrat, da te vidim z domobranci, te ostrižem!”

Z **Bernardo Manfreda**, rojeno Šorli, ženo Matije Manfreda, Jakovega brata, sva se o Jaki pogovarjali leta 2017 pri njej doma v Tolminu. Pokazala mi je tudi družinske fotografije in povedala spodaj navedeno.

Jaka se je z motorjem zapletel v nastavljeno žico nad Postajo pri Mostu na Soči. Žico so mu verjetno nastavili fantje iz Bače pri Modreju, da bi maščevali uboj njihovega sorodnika oziroma sovaščana, ki so ga partizani leta 1943 ubili zaradi suma izdaje. Nahajal se je v isti enoti kot Jaka in moj mož Matija Manfreda. Ko se je ta fant vračal na Lom, kjer je bil partizanski tabor, so mu na določeni razdalji sledili Italijani. Morda ni vedel, da mu sledijo, morda je vedel. Dejstvo je, da so to opazili partizani iz njegove enote. Napadli in odbili so Italijane, njega pa so na ukaz na licu mesta ustrelili. Zaradi tega so bratje ubitega fanta še dolgo po osvoboditvi nadlegovali in tudi fizično napadali mojega moža, tako da se je domov na Hum zaradi varnosti raje vračal po drugi poti, čez Poljubinj. Jaka je bil preveč strog. Mogoče tudi zaradi vpliva stare jugoslovanske vojske, v kateri je bil ob začetku vojne. Mož mi je še povedal, da je imel Jaka dekle, vendar njenega imena ne poznam. Imam pa v spominu, da sem imela fotografijo, na kateri sta bila le onadva (nisva je našli med družinskimi fotografijami, op. a.).

Marijo Zbačnik, rojeno Jermol, sem obiskala leta 2015 na njenem domu v Šempetru pri Gorici. Med pogovorom o Jaki mi je podarila tudi fotografiji, na katerih je skupaj z njim in s Slavkom. Njeno pripovedovanje povzemam v nadaljevanju.

Med vojno sem živela na Ljubinju, na domačiji moje mame (Justina Kavčič, op. a.). Vas je bila vsa na strani partizanov. Sama sem kot petnajstletno dekle nosila pošto na Sela, če je bilo potrebno tudi ponoči. Jako sem dobro poznala. Bil je prijazen in fajn človek. Prvič sem ga srečala leta 1942 ali 1943, ko je k nam na Ljubinj prišel po hrano za svojo prvo tolminsko četo, ki je taborila na Prodih. Večkrat se je oglasil pri naši družini, ki jo je spoštoval, tudi zaradi žrtev, ki jih je utrpela. Po vojni sem kot administratorica delala na Vojaškem sodišču Tržaškega vojnega področja, najprej v Tolminu, potem v Vipavi in nato spet v Tolminu, pri Senatu Komande mesta Tolmin (danes Tumov drevored 2, op. a.). Jaka se je s Slavkom, ki ga nisem poznala, 7. julija 1945, mislim, da okoli poldne, oglasil pri meni v pisarni, kjer sem delala. Ne vem, zakaj sta prišla, mogoče se je Jaka spomnil, da sem tam in me je hotel obiskati. Povedala sta, da sta se z motorjem pripeljala iz Vipave, kjer sta služila v Jugoslovanski ljudski armadi (Jaka je bil takrat v rezervi, op. a.). Ob prihodu sta bila pijana. S seboj sta imela fotoaparata in dobro se spomnim, da smo se na balkonu slikali. Mogoče nas je slikala Silva Madrasova. Malo smo se hecali, nista ostala dolgo, saj sta bila namenjena še na Komite in potem na Most na Soči. Nesreča se je zgodila ponoči, kje točno, ne vem. Strašno nam je bilo hudo. Njegova sestra Danica me je kasneje spraševala, kje vse sta bila tisti dan s Slavkom, ampak tega res nisem vedela. Samo to, da sta prišla iz Vipave in da gresta na Most na Soči. O bratovi nesreči ni hotel Danici nihče nič povedati. Tudi od mene je odšla užaljena. Mislila je, da ji kaj prikrivam, ampak vse, kar sem vedela, sem ji že povedala. Danici se je zdelo čudno, da je bil Slavko nepoškodovan. Jaz pa razmišljam, kako to, da sta ostala nepoškodovana fotoaparata in film v njem in kako je potem ta slika prišla do mene (dve različni sliki, op. a.). Mogoče sta film že pred nesrečo nesla k fotografu, ki je živel na Mostu na Soči, v isti hiši, kjer je živela moja teta, blizu cerkve. Vem, da je razvijal tudi partizanske slike. Samo jaz sem imela ti sliki. Dobila sem več kopij in eno od njih sem dala tudi Danici. Imam še originalno sliko, na kateri je datum 8. julij 1945. Rokopisa ne prepoznam (gre za Slavkovo pisavo, op. a.). Mislim, da je to datum nesreče, saj si je bilo lažje zapomniti datum nesreče kot datum fotografiranja. Verjetno smo se slikali v soboto, saj ob nedeljah nismo delali pa tudi ples je bil bolj verjetno v soboto kot v nedeljo.

Op. a.: Marija Zbačnik naj bi bila po spominu sorodnika Jožefa Manfrede (2015) Jakovo dekle, vendar sama to zanika: "Jaka je bil družinski prijatelj, ni bil moj ljubimec, zame je bil takrat prestar (29 let, op. a.). Jaka me je doživljal bolj kot otroka, imela sem komaj osemnajst let. Da bi imel dekle, nisem slišala."

*Slika 91:
Ivan Manfreda - Jaka, Marija Jermol,
Slavko Fratnik, Tolmin, danes Tumov
drevored 2, dne 7. 7. 1945*

Ivana Rutarja sem med bivanjem v Kobaridu pogosto srečevala. Večkrat sva se ustavila in kakšno rekla. Včasih so bili pogovori tudi daljši in bolj osebni. Ivan je odraščal v Poljubinju in je v moji noni Jožefi (po mamini smrti) našel osebo, h kateri se je lahko čustveno zatekel. Verjetno sva si bila tudi zato bolj domača. V Kobarid se je preselil leta 1964 in se zaposlil na tamkajšnji osnovni šoli. Najprej je poučeval slovenščino, nekaj časa pa je opravljal tudi delo ravnatelja. Ivan Rutar mi je v enem izmed pogovorov zaupal, da je po osamosvojitvi Slovenije, v dogovoru z institucijami, raziskoval poboje na Kobariskem s strani partizanskih oblasti. Teh naj bi bilo od leta 1943 naprej menda okoli šestdeset. Tudi o tigrovcu Andreju Uršiču - Slavku mi je govoril, in sicer, da je nedolgo nazaj slišal praviti, da so določene osebe videle, kako naj bi ga skrivaj peš odpeljali v neznano in da ni bilo žice čez cesto, v katero naj bi, po uradni verziji, zapeljal s kolesom. Nesreča naj bi bila inscenirana. Z Ivanom Rutarjem sva se o Jaki pogovarjala v letu 2015, povzetek navajam v nadaljevanju.

Jaka je bil domoljub, mislim da ni bil revolucionar in da se ni strinjal čisto z vsem, kar je prinašala nova oblast, je pa hkrati znal ljudem na preprost način razložiti pomen narodnoosvobodilnega boja. Bil je tudi pogumen. Slišal sem praviti, da je nekoč med vojno sredi Poljubinja ustrelil proti Nemcem, ki so se peljali z motorjem. "Jaka, pazi, kaj delaš!" naj bi pri tem vzkliknila neka domačinka. K sreči se je vse dobro končalo. Nemci so zbežali, on pa jo je prav tako ucvrl po klancu navzgor. Ker je bil pošten in neustrašen, je hitro napredoval in pridobival ugled med soborci. Mogoče so se nekateri nadrejeni tega zbali. Mislim, da so za Jakovo smrt krivi ekstremisti iz komunistične partije na Tolminskem, ki so bili pod vplivom Mačka in Kardelja. Predvidevam, da je nekdo nesrečo povzročil, saj je bil Jaka vešč voznik. Poleg tega vem, da – kjerkoli se je nesreča zgodila – voznik sam ni bil povzročitelj. Sicer pa dopuščam tudi možnost, da je bila za nesrečo kriva kakšna tehnična okvara.

Osvalda Močnika s Kneže, sicer partizana, borca 2. prekomorske in 3. proletarske brigade, sem prvič srečala na Sabotinu v času protestov 2012–2013 na slovesnosti ob dnevu zmage, 9. maja. Potem sva se še večkrat srečala in se pogovarjala. Leta 2015, ko sva bila slučajno oba sprejeta v šempetrsko bolnišnico, sva govorila tudi o Jaki in takrat mi je Osvald Močnik povedal spodaj navedeno.

Jake osebno nisem poznal, sem pa slišal praviti, da je bil hujši od Nemcev. Ampak to so govorili tisti, ki so bili na nasprotni strani. Slišal sem, da je bil v vrstah Oddelka za zaščito naroda, da pa je kdaj tudi samovoljno ravnal oziroma prekoračil pooblastila. Ljudje so povedali, da so mu (ni povedal kdo, op. a.)

nastavili žico čez cesto, da se je vanjo zapletel z motorjem, se ponesrečil in umrl. Ampak ljudje govorijo marsikaj.

Z **Jožetom Lebanom**, sicer partizanom, ki je bil med drugim kurir in telegrafist v Gregorčičevi brigadi, sem se o Jaki pogovarjala leta 2017 na njegovem domu v Modreju. Kar mi je povedal, povzemam v nadaljevanju.

Poleti 1945 sem bival v Postojni in šele ko sem se vrnil domov, sem izvedel, da se je Jaka ponesrečil. Domačini so mi povedali, da je pod Pečenkovo hišo na Mostu na Soči (blizu skal, kjer naj bi ga našel šofer kamiona Vili Štrukelj, op. a.) padel z motorjem in kasneje umrl. Nikoli nisem slišal, da bi bilo pri nesreči več udeležениh ali da bi ga lahko ubili domačini ali Ozna. Ne verjamem, da bi ga ubila Ozna, saj je bil njihov. Poleg tega to raziskovanje po sedemdesetih letih nima nobenega smisla, saj ne boste mogli odkriti resnice. O Jaki vam lahko povem le to, da je bil borec za domovino, da so mu nadrejeni zaupali in da je bil heroj.

PRILOGE

Št. 1: Kadrovska pola: Manfreda Ivan - Jaka, 1944

2475

S T A B
XVII SNOB S. GREGORČICA
Položaj, 27/XI/1944.

K A D R O V S K E P O L A

I.
Splosni podatki

1. MANFREDA IVAN - JAKA
2. Kapetan, operativni oficir XVII SNOB
3. 9.1.1916 v Esenu (Nemčija) Pristojen Tolmin
4. Tesar, delal kot pomočnik pri Aljancicu v Celju, izven tega se preživljal kot kmečki delavec pri raznih posestnikih.
5. Oče, Jozef, 58 let, cevlar, z nekaj zemlje in hišo. Delal več časa po raznih delcih kot delavec (rudar). Za časa Italije zaveden Slovenec in naprednih idej. Mati Berta 56 let. Gospodinja, po rodu Nemka, po prihodu na Slovensko (moj oče se je namreč poročil v Nemčiji kot delavec) je pod vplivom svojega moza in okolice je postala naprednih idej, bila internirana osem mesecev od italijanski oblasti radi odhoda petih sinov, moza in hčere v partizane. Cela družina skrajno zavedna in poštenovalna, že leta 1942 so odšli štiri bratje z očetom in hčerjo v našo vojsko. Najstarejši brat je že od leta 1939 v Nemčiji (kot cevlar), za katerega se od leta 1941 nimam nobenega glasu. Tudi za časa Italije so se vsi člani družine držali v strogo nacionalnem duhu.
6. Do leta 13. sem obiskoval ljudsko šolo, (pet razredov ljudske šole). Kasneje vse do 18. leta sem delal kot hišec in kmečki delavec pri raznih posestnikih iz razloga, ker je bila doma velika družina in se nisimo mogli preživeti. Z 19. letom sem imel iti na nabor, pred katerim pa sem zbežal v Jugoslavijo. Prva dva meseca po prihodu v Jugoslavijo sem delal pri nekem kmetu v Tomčevi vasi pri Ljubljani, od tam sem šel v Čehje učiti se tesarske obrti, katero sem posejal tri leta, pred tem časom sem napravil tri obrtne šole. Po končani učni dobi sem delal dalje pri istemu mojstru kot pomočnik. Mesec pred razsulo Jugoslavije sem se javil kot prostovoljec v jugoslovansko armado. Polom me je našel v Karlovcu, na kar sem se s nekaj tovarišev odpravil na Bosno kjer sem prebival nekaj časa, potem sem vsedel v NOV 28/X/1941. Simpatizer OF sem postal, sem zvedel za njen pokret, kakor tudi za KP. Jasno je, da so nam vplivale zelo težke prilike mojega življenja. Moje zdravstveno stanje je bilo vedno zadovoljivo, medtem ko sem sedaj zelo slab na pljučih vsled rane, ki sem jo dobil v partizanskem boju.

II.
Partijska biografija

7. Postal sem član KPS 20.X.1942, v celici 1. Tolminske cete.
8. Sprejel me je komisar bataljona Severno-Primorskega Odreda Emil.
9. Kandidat sem bil 14 dni v celici Severno-Primorskega Odreda.
10. Sodeloval sem v kulturnem društvu ZVON v Celju pet mesecev - v drugih organizacijah nisem bil.
11. Član SKOJ-a nisem bil.
12. Nisem delal v nobenih organizacijah SKOJ-a.
13. V KPS sem bil sprejet kot komandir v Severno-Primorskem Odradu 2/X/1942. Do konca decembra 1942 nam komandante bataljona do srede januarja 1943, komandant, bataljona VI. SNOB "I. Gradnika" do maja 1943, komandir I. cete II. bataljona VI brigade, do konca junija, na kar sem bil ranjen in sem šel v bolnico do srede julija. Nato sem bil do razpada komandir iste cete. Komandant I. bataljona Tolminskega, nato pre-

komandovan za komandirja pratece cete Soske brigade do 10. februarja 1944, na kar sem bil zopet ranjen ter odsel v bolnico do konca februarja, nato komandant bataljona artilerije pri XXX Diviziji, do srede aprila 1944. Referent za oborožitev pri XXX. diviziji do 17. julija 1944, nato nam. komandanta Idrisko-Tolminskega Odreda do konca julija, potem operativni oficir pri XVII SNOB.

V vseh teh edinicah sem bil vključen v celicah ter po partijski liniji odgovarjal za pojasko delo.

14. Simpatizer OF sem postal čim sem zvedel za njen pokret, aktivist pa ob vstopu v NOV 28/X/1941. V OF ali N.O. nisem imel nobene funkcije sodeloval sem vedno le v vojski, katero delo pa je navedeno pod stev. 13.
15. Nisem bil na nobenih partijskih konferencah itd.
16. Kot borec in tudi kot staresina v raznih akcijah sem bil vedno dobro ocenjevan, kot komandirja in komandanta bataljona so mi nadrejeni forumi vedno zaupali, sodim po tem, ker so mi v kaksnih vecjih akcijah dali najtezje naloge, tudi kasneje kot referent za oborožitev in kot operativni oficir nisem bil slabo ocenjevan, ker nisem dobil nobene kritike.
17. Nisem imel nobene partijske kazni.
18. Zaprt, preganjan itd; nisem bil.
19. Z razrednim sovražnikom sem bil v velikem nasprotju in sem se zavedal svojega izkorišcanja. Sodeloval sem v vec strijkah v Celju, pri katerih pa ni bilo nobenih represalji.
20. Kot borec sem v poprejšnjih casih bil odlicen, danes pa vsled izorpanosti nisem vec tako zilav, vojskih izkušenj imam precej, cutim se sposobnega za vodenje edinic v borbi, kakor tudi manevriranja. Odnos do nadrejenih skrajno discipliniran, do podrejenih pravicen. V vojski imam največ veselja do vojskega dela, zato ker se cutim najbolj sposoben. KP sem predan, discipliniran, samostojnost in samoiniciativnost imam precejšnjo, predvsem v vojskem pogledu, kakor tudi smisla za organizacijo. V vojskem pogledu sem precej odlocen, ker nikoli nisem mislil raznih ukrepov, v tezkih situacijah da dobro znajdem, pri tovarisih in ljudeh sem priljubljen, politično trden a teoretično malo podkovan. Tihe mirne, skromne narave, mehkega odkritosrčnega srca, politično dobro vplivam na sibekejse tovarise. Moralno neoporečen.

III.

Sodelovanje v partizanskih bojih.

21. V NOV sem vstopil 28/X/1941. v Romanisko ceto v Bosni.
22. Na prostovoljen način.
23. Romaniska ceta, borec do 11.XL.1941, I. Proleterska brigada borec do konca marca 1942, Vrhovni Stab - zascitna ceta, borec do julija, potem smo Slovenci odsli v Slovenijo in sicer v L oski Odred. Vodnik do 2/X/1942, I. bataljon Severno-Primorskega Odreda, komandir do konca decembra 1942. Severno-Primorski Odred nam. komandanta bataljona, do srede januarja 1943. VI brigada komandant bataljona do maja 1943, potem sem vsled neke zasede, ki nam ni uspela bi razresen in postavljen za komandirja 2. cete II. bataljona iste brigade. do konca junja, bil ranjen in odsel v bolnico do srede julija, nato do razpada komandir iste cete. Tolminski Odred, komandant I. bataljona do konca novembra, na kar sem bil prekomandovan po potrebi za komandirja pratece cete Soske brigade do 10.11.1943. Bil zopet ranjen ter odsel v bolnico do konca februarja, nato komandant bat/ artilerije do srede aprila 1944, referent za oborožitev pri XXX D. viziji do 17. julija, Idrisko - Tolminski Odred nam. komandanta

- konca julija 1944. POUtem operativni oficir pri XVII SNOB.
24. Kot borec sem bil vedno odlicno ocenjeven, sodeloval sem v sledecih akcijah: Rogatica (Bozna) novembra 1941, Sp. Romanja pri Happersku Penovac; druga nemška ofenziva maja 1942 v Bosni, tretja ofenziva v Erni gori- Faca, Goroze, Cajnice septembra 1942. Z I. proletersko brigado cez Ignac, Treskovic (Crna gora), Loska dolina, Stol nad Kobaridom, Mija, Krn, Ledine, poletne ofenziva 1944. V vseh teh akcijah sem imel razne zadatke, ki so mi po vecini uspeli.

IV.

Raven izgradnje

25. Marksisticko-leninisticko teorijo skoraj ne obvladam.
26. Nisem posecal nobenih kurzov Obvladam tesarsko obrt. Poonoone obvladam Slovenski ter delno italijanski.
27. Obvladam tesarsko obrt. Govorim slovenski ter delno italijanski.

V.

Splosna ocena

28. Ima najboljsi ugled med tovarisi vsled svoje preprostosti, postenosti, in delavnosti. Moralno je neoporecen, toda vcesih malo negnjen k pijaci.
29. Bil je odlicen borec, zglada pa da je zadnje case malo popustil vsled izcorpanosti. Glede vojaskih izkusenj mu ne morem dati ocene. Po pripovedovanju tovarisev je precej sposoben tudi kot strazeg.
30. Odgovarja najbolj za vojasko delo, v administraciji se ne znajde prevec, mogoca bi se bolj odgovarjal v zaledni vojski, in to vsled ze preko triletnege partizanstva in se ne more prav vziveti v dnasnje razmere.
31. Kot partijec je odlicen ali se ne zadosti zgrajen. Partijski disciplini se upokorava in uposteva sklepe celice.
32. Eventualne pripombe:

Nen. politkomisarja:
Hojak Venceslav

Hojak

Vipava, 3.7.1945.

VPRASHALNA POLA ZA ČLANE KOMUNISTIČNE PARTIJE.

I. Splošni podatki.

2475

- 1./ Manfreda Ivan - Jaka, kapetan.
- 2./ Član celice Komanda Baze Pokrajinskega Narodnega Osvobodilnega Odbora za Slovensko Primorje, odgovoren za vojaški sektor dela, trenutno sem na razpoložanju pri Tržaškem Vojnem Področju.
- 3./ Rojen 9.1.1916 v Essenu (Nemčija) pristojen v Tolmin.
- 4./ Tesar, delal kot pomočnik pri Aljančiču v Gelju izven tega sem se prebiviljal kot kmečki delavec pri raznih posestnikih.
- 5./ Oče Jože 58 let, cevlar z nekaj zemlje in hišo. Delal več časa po raznih deželah kot delavec rudar. Za časa Italije zaveden Slovenec in naprednih idej. Mati Berta 56 let gospodinja po rodu Nemka po prihodu na Slovensko (moj oče se je pokrožil v Nemčiji kot delavec) je pod vplivom svojega moža in okolice postala naprednih idej, bila internirana osem mesecev od italijanskih oblagsti v letu 1943 8 mesecev, radi odhoda petih sinov moža in hčere v partizane. Cela družina skrajno zavedna in požrtvovalna, že leta 1942 so odšli štirje bratje z očetom v našo vojsko. Najstarejši brat je že od leta 1939 v Nemčiji (kot čevljar), za katerega že od leta 1941 nimam nobenega glaslu. Tudi za časa Italije so se vsi člani družine ~~zavzeli za~~ držali v strogo nacionalnem duhu.
- 6./ Do leta 13 sem obiskoval ljudsko šolo (pet razredov ljudske šole kasneje do 19 leta sem delal kot hlapec in kmečki delavec pri raznih posestnikih iz razloga, ker je bila doma velika družina in se nismo mogli preživeti. Z 19 letom sem imel iti na nabor, pred katerim pa sem zbežal v Jugoslavijo sem delal pri nekem kmetu v Tomaševci vasi pri Ljubljani od tam sem šel v Celjce učiti se tesarske obrti , katero sem posejal tri leta, med tem časom sem napravil tri obrtne šole . Po končani učni dobi sem delal dalje pri istemu mojstru kot pomočnik. Mesec pred razsulom Jugoslavije sem se javil kot prostovoljec v bivšo jugoslovansko vojsko. Polom me je našel v Karlovcu na kar sem se z nekaj tovarišev odpravil na Bosno kjer sem prebival nekaj časa, potem sem vstopil v NOV 28.10.1941. Simpatizer OF sem postal čim sem zvedel za njen pokret, kakor tudi za KP. Jasno je, da so name vplivala zelo težke prilike mojega življenja. Moje zdravstveno stanje je bilo vedno zadovoljivo, med tem ko sem sedaj zelo slab na pljučih vsled rane, ki sem je dobil v partizanskem boju.

II.

- 7./ Član KPS sem postal dne 20.10. 1942 v celici 1. Tolminske čete.
- 8./ Sprejel me je komisar.bataljona Severno Primorskega Odreda tov. Emil ✓
- 9./ Kandidat sem bil v celici 1. bataljona Severno Primorskega Odreda in sicer od 16.9.1942 do 2.10.42. Sprejel me je tov. politikomisar ~~xxx~~ 1. bataljona Severno Primorskega Odreda v prisotnosti komandantatov. Mirko Bračiča.
- 10./ Sodeloval sem v letu 1940 koncem leta in začetkoma 1941 v kulturnem društvu Zvon v Celju, v drugih masovnih organizacijah sindikatih kulturnih športnih društvih združenih nisem sodeloval.
- 11./ Član SKOJ-a nisem bil.
- 12./ -----
- 13./ Od 2.10.1942. do ~~do~~ konca decembra 1942 član celice 1. bataljona Severno Primorskega Odreda, odgovoren sem bil za vojaški sektor dela, od 1. januarja 1943. do srede januarja 1943, član celice 1. bataljona Severno Primorskega Odreda, odgovoren za vojaški sektor dela, od januarja 1943 do maja 1943 član celice bataljona VI. SNOB Zivana Gradnika", odgovoren za vojaški sektor dela, od maja 1943 do konca junija 1943 član celice 1. čete 2. bataljona 6. brigade odgovoren za vojaški sektor dela. Nakar sem bil ranjen in sem šel v bolnico kjer sem bil do srede julija med tem časom nisem bil organiziran.

MANFREDA IVAN -JAKA, kapetan.

Od julija 1943 do 8.9.43. član celice ~~skitski~~čete 2. bataljona 6. brigade, odgovoren za vojaški sektor dela. Od 8.9.43. do 25.10.43. član celice ~~skitski~~Tolminskega bataljona, kjer sem bil odgovoren za vojaški sektor dela, od 25.10.43. do 10.2.44. član celice prateče čete 18. SNOUB "Soške" (Basoviške), odgovoren za vojaški sektor dela, dne 10.2.44. sem bil popet ranjen ter odšel v bolnico do konca februarja 1944. Od 1. marca 1944 do srede aprila 1944 član celice štaba bataljona artilerije pri XXX. diviziji, odgovoren za vojaški sektor dela. Od srede aprila 1944 do 17. julija 1944. član celice operativnega odseka XXX. divizije kjer sem bil odgovoren za vojaški sektor dela, od 17. julija do do konca julija 1944. član celice štaba Idrijsko Tolminskega Odreda, kjer sem odgovarjal za vojaški sektor dela, od 1.8.44. do 28.1.45. član celice štaba 17. SNOB, kjer sem bil odgovoren za vojaški sektor dela. Od 28.1.45 do 15. aprila 1945 sem bil član celice širšega štaba XXX. divizije, kjer sem bil odgovoren za vojaški sektor dela. Od 15.4.45. do 15.6.45. sem bil član celice Komande Baze Pokrajinskega Narodnega Osvobodilnega Odpora za Slovensko Primorje, odgovoren za vojaški sektor dela, od 15.6.45 do danes sem na razpoloženju pri Komandi Tršaškega Vojnega Področja ter med tem časom nisem bil organiziran. Mislim da v kratkem bom postavljen na novo službeno mesto.

- 14./ V OF nisem imel nobenih funkcij ker sem stopil v partizane leta 1941
V spomladi in poleti 1941 je bila pa moja edina želja da stopim čimprej v partizane.
- 15./ Delegat na partijskih konferencah posvetovanjih kongresih nisem bil.
- 16./ kot borec in kot funkcionar sem bil v raznih akcijah vedno doboro ocenjevan, kot komandirja in komandanta bataljona so mi nadrejeni forumi vedno saupali, sodim po tem ker nisem bil nikdar kritiziran, ker so mi ko so se vršile akcije dali najtežje naloge, tudi poznaje kot referent za oborožitev in kot operativni oficir nisem bil slabo ocenjevan, tako vse skozi do danes v vršenju moje funkcije sem bil doobno ocenjevan dobro. Naročeno mi je pa bilo da moram izboljšati vojaško delo ter kar se tiče discipline to je da bo imelo vojaško delo in kar se tiče discipline še večji uspeh. Naloge katere so mi bile dane sem vedno stremel za tem da sem jih čim točneje izvršil.
- 17./ Nisem imel nobene partijske kazni.
- 18./ Zaprt obsojen, preganjan interniran nisem bil.
- 19./ Z razrednim sovražnikom sem bil v velikem nasprotju in sem se zavedal svojega izkoriščanja. Sodeloval sem v več štrajkih v Celju, pri katerih pa niti bilo nobenih ~~repressalji~~ represalji. Pri štrajkih v Celju sem sodeloval v letu 1940 in 1941.
- 20./ Kot borec sem v poprejšnjih časih bil odličen, danes pa vsled izčrpanosti nisem več tako šilav, vojaških izkušenj imam precej, čutim se sposobnega za vodenje edinic, v borbi kakot tudi manevriranja. Odnos do nadrejenih skrajno discipliniran, do podrejenih pravilen, V vojski imam največ veselja do vojaškega dela, zato ker se čutim najbolj sposoben. KP sem predan, discipliniran, samostojnost in samo inicijativnost ima precejšnjo predvsem v vojaškem pogledu, kakot tudi smisla za organizacijo. V vojaškem pogledu sem precej odločen, ker nikoli nisem mislil raznih ukrepov, v težkih situacijah se dobro znajdem pri tovariših in ljudeh sem priljubljen, politično trden a teoretično malo podkovan. Tihe mirne, skromne narave, m-hkega odkritosrčnega srca, politično dobro vplivam na šibkejše tovariše. Moralno neoporečen. Imam trdno vero, da bodo vsi naši cilji doseženi in snam to vcepljati pri šibkejših tovariših.

..... 3

MANFREDA IVAN, kapetan.

III. Sodelovanje
v partizanskih bojih.

- 21./ V NOV sem vstopil dne 28.10. 1941. v Romaniško četo v Bosni.
22./ Na prostovoljen način.
23./ Od 28.10.1941. do 11.11.1941 sem bil v Romaniški četi, borec, od 11.11. 1941. do konca marca 1942. ~~Vrhovni štab~~ v l. Proleterski Brigadi, borec, od marca 1942 do julija 1942 Vrhovni štab-zaščitna četa, borec. Nato smo biliposlani vsi Slovenci od strani Vrhovnega Štaba v Slovenijo v Loški Odred kjer sem bil do 2.10.1942 vodnik v l. četi 2. bataljona. Od 2.10.1942. do konca decembra 1942 v l. četi 1. bataljona Severno Primorskega Odreda kjer sem bil komandir čete, od 1. januarja 1943 do sredi januarja 1943 sem bil nam. komandanta 1. bat. Severno Primorskega Odreda, Od srede januarja 1943 do maja 1943 sem bil komandant bataljona (istega bataljona) št 6. Brigade Ivana Gradnika. Od maja 1943 do konca junija 1943. sem bil komandir l. čete 2. bat. iste brigade, nakar sem bil ranjen in šel v bolnico kjer sem bil do srede julija 1943. Od julija 1943. do 8.9.1943 sem bil komandir l. čete 2. bataljona 6. brigade "Ivana Gradnika" Od 8.9.43 do 25.10. 43. sem bil komandant Tolminskega bataljona, od 25.10.43. do 10.2.44. sem bil komandir prateče čete 18. SNOUB "Basoviške", št 10.2.44. ~~se~~ sem bil zopet ranjen ter odšel v bolnico do konca februarja 1944. Od 1. marca 1944. do srede aprila 1944. komandant artilerije pri XXX. diviziji, od srede aprila 1944 do 17. julija 1944 sem bil referent za oborožitev pri XXX. diviziji, od 17. julija 1944 do konca julija 1944. sem bil nam. komandanta Idrijsko Tolminskega Odreda, od 1.8.1944 do 28.1.45. sem bil operativni oficir 17. SNOB "Simona Gregorčiča" Od 28.1.45. do 15.4.45. sem bil komandant logorja XXX. divizije. Od 15.4.45. do 15.6.45. sem bil komandant baze Pokrajinskega Narodno Osobodilnega Odbora za Slovensko Primorje. Od 15.6.45. do danes sem na razpoloženju pri Komandi Tršaškega Vojnega Področja.
- 24./ Kot borec sem bil in kot funkcionar sem bil v raznih akcijah vedno dobro ocenjevan, kot komandirja in komandanta bataljona so mi nadrejeni forumi vedno zaupali, sedim po tem, ker nisem bil nikdar kritiziran ker so mi ko so se vršile akcije dali najtežje naloge tudi pozneje kot referent za oborožitev in kot operativni oficir nisem bil slabo ocenjevan tako vse skozi do danes v vršenju moje funkcije sem bil vedno ocenjevan dobro. Naročeno mi je bilo da moram izboljšati vojaško delo ter kar se tiče discipline to je da bo imelo vojaško delo in kar se tiče discipline še večji uspeh. Naloge katere so mi bile dane sem stremel za tem da sem jih čim točneje izvršil. Sodeloval sem v sledečih večjih akcijah: Rogatica Bosna novembra 1941. imel sem nalogo da zadržujem sovražnika ki je prodiral proti osvobojenemu teritoriju. nato v istem mesecu pri Sp. Romanija pri Hamepsku kjer sem imel isto nalogo in na postaji Penovac kjer sem imel isto nalogo. Sodeloval sem v borbah proti 2. nemški ofenzivi kakor tudi italijanski v istih vshodni Bosni in po Črni Gori maja 1942 imel sem nalogo da zadržujem vsaki sovražni prodor. sodeloval sem na pokretu l. Proleterske Brigade cez Igmanj Planino, in v Črni Gori cez Treskovo v smeri Kalinovika imeli smo nalogo da se prebijemo skozi obroč. Sodeloval sem v borbah v Loški Dolini 1942 kot vodnik imel sem nalogo da z svojim vodom zadržujem vsak sovražni prodor na osvobojeno ozemlje, sodeloval sem v borbi na Stolu nad Kobaridom kot komandir čete imel sem nalogo da z svojo edinico zadržujem sovražni pritisk in manevriram z svojo edinico. Sodeloval sem v borbi na hribu Miji komandir čete z nalogo da sem zadrževal sovražnika in da sem manevriral z svojo edinico. Sodeloval sem v borbi na Krnu kot komandir čete z nalogo da sem zadrževal sovražnika ki je prodiral proti položajem moje edinice. Sodeloval sem v borbi pri Ledinah

MANFREDA IVAN, kapetan.

leta 1944 proti sovražni ofenzivi in pri napadu na Spodnjo Idrijo kot komandant artilerije izvršil sem nalogo da z artilerijo sem tolkel in uničeval sovražno utrjevanje.

IV. Raven izgradnje.

- 25./ Marksistične Leninistične teorije je nisem skoraj nič do sedaj preučeval ker mi ni to čas dopuščal želim pa da bi se čimpreje temeljite obvladal zato bi si želel da bi posejal kakšen tečaj.
- 26./ Nisem bil do sedaj na nobenem tečaju, kar del razprav člankov nisem do sedaj skoraj nič proučeval. Želel bi da bi posejal kakšen tečaj čimpreje poleg političnega tudi vojaški tečaj.
- 27./ Ovladam tesarsko obrt. Ovladam slovenski in delno italijanski jezik. Veseli me vojaška panoga ali pa delo pri OZNI.

lastnorčni podpis:
Manfreda Ivan, kapetan

V. Splošna Ocena

- 28./ Ima najboljši ugled med tovariši vsled svoje preprostosti, poštenosti, in delavnosti. Moralno je neoporečen, tofa včasih malo nagnjen k pijanosti.
- 29./ Bil je odličen borec, zgleda pa da je zadnje case malo popustil vsled izčrpanosti. Glede vojaških izkušenj mu ne morem dati ocene. Po pripovedovanju tovarišev je precej sposoben tudi kot strateg.
- 30./ Odgovarja najbolj na vojaško delo, v administraciji se ne znajde preveč, mogoče bi še bolj odgovarjal v zaledni vojski, in to vsled še preko triletnega partizanstva in se ne more prav vključiti v današnje razmere.
- 31./ Kot partijec je odličen ali še ne zadosti sgrajen. Partijski disciplini se pokorava in upošteva sklepe celice.
- 32./ Številne pripombe.

Splošna ocena podana na partijski vprašalni polim imenovanega datirani z dne 27.11.1944.

Nam. politkomisarja:
Hojak Venceslav l.r.

Za točnost prepisa Splošne ocene jamči
starejši vodnik Josip Šraj

Josip Šraj

SPISEK TOVARIŠEV ZA KATERE VAM POSILJAMO
"SPOMINSKI ZNAK 1941."

- 1./ Stante Peter - Skala, podpolkovnik, rojen 14. maja 1914. v partizanih od 2. julija 1941. - štab IX. Korpusa.
- 2./ Filipčič Emil - Ličan, poročnik - štab IX. Korpusa, rojen 12. 9. 1908. v partizanih od julija 1941.
- 3./ Flis Drago - Strela, šef O.C. IX. Korpusa, rojen 14. 8. 1921. v partizanih od 15. 7. 1941.
- 4./ Graif Martin - Rudi, major rojen 6. 9. 1918. v partizanih od 15. 7. 1941.
- 5./ Jovanović Svetolik - Miro, poročnik rojen 28. 9. 1923. v partizanih od 13. 7. 1941.
- 6./ Varšek Viktor - artilerija IX. Korpusa, rojen 28. 5. 1920. v partizanih od 5. 9. 1941.
- 7./ Čopi Franc - Borutin iz XXXI. divizije - rojen 22. 4. 1916. v partizanih od leta 1941.
- 8./ Marjanovič Radko, major, komandant III. SNOB rojen 15. 1. 1915. v partizanih od 3. 7. 1941.
- 9./ Knežević Gojko iz III. SNOB, rojen 6. 9. 1922. v partizanih od 27. VII. 41.
- 10./ Grillanc Stane - Grečko iz III. SNOB, rojen 5. 4. 1910. v partizanih od 27. 7. 1941.
- 11./ Štuler Franc, kapetan iz III. SNOB, rojen 3. 1. 1909. v partizanih od 14. 8. 1941.
- 12./ Koritnik Leopold, poročnik iz III. SNOB, rojen ----- v partizanih od 23. XI. 1941.
- 13./ Kofol Janko, zastavnik iz III. SNOB, rojen 20. 11. 1909. v partizanih od 28. 10. 1941.
- 14./ Žirovnik Jože - Mišo, kapetan iz artilerije IX. Korpusa, rojen 10. 1. 1913. v partizanih od 15. 10. 1941.
- 15./ Kosterov Adif-Jamezpjax rojen 10. 2. 1925. v partizanih od 20. 12. 41. v VII. SNOB.
- 16./ Jernejec Franc - Milčo, kapetan, komandant Jeseniško-Bohinjskega odreda, rojen 5. 3. 1922. v partizanih od 4. 9. 1941.
- 17./ Šmit Franc - Ljubo iz XVI. SNOB, rojen 22. 9. 1906., v partizanih od 14. 12. 1941.
- 18./ Dukić Mirko, podporočnik, iz XVI. SNOB, rojen 6. 2. 1912., v partizanih od 27. 7. 1941.
- 19/ Latinović Djuro, poročnik iz XVI. SNOB, rojen 14. 4. 1913., v partizanih od 29. 7. 1941.
- 20./ Bavec Anton - Gene, kapetan, komandant XIX. SNOB, rojen 27. 10. 1912. v partizanih od 29. 11. 1941.

- 21./ Reja Marjan iz XVI.ŠKOB, rojen 24.novembra 1923. v partizanih od 30.8.1941.
- 22./ Staniš Jovo, kapetan iz III.divizije, rojen 15.7.1920. v partizanih od 25.7.1941.
- 23./ Zajc August, poročnik iz III.divizije, rojen 7.8.1912. v partizanih od 20.7.1941.
- 24./ Humar Martin - Soča, poročnik iz III.divizije, rojen 14.11.1914. v partizanih od 14.11.1941.
- 25./ Manfreda Ivan - Jaka, kapetan iz III.divizije, rojen 9.1.1916. v partizanih od 28.10.1941.
- 26./ Bunjica Dragoljub, poročnik iz XVII.ŠKOB, rojen 26.2.1923. v partizanih od 5.junija 1941.
- 27./ Komarnicki Aleksander, kapetan, rojen v Wozari, Bosna, v partizanih od 27.7.1941. - ruska misija.
- 28./ Mileviš Franislav iz XVII.ŠKOB rojen 6.5.1922. v partizanih od 13.7.1941.
- 29./ Djenadjija Bretan, major iz XVIII.ŠKOB, v partizanih od 27.7.41.
- 30./ Babanovič Bitar, kapetan iz XVIII.ŠKOB, rojen 23.10.1912. v partizanih od 13.julija 1941.
- 31./ Piliš Anton - Marko, major iz XIX.ŠKOB, rojen 9.9.1908. v partizanih od 6.8.1941.
- 32./ Vlačjevič Lušan iz XIX.ŠKOB, rojen 27.7.1919. v partizanih od 2.8.1941.
- 33./ Cernugelj Franc - Zorko iz XVII.ŠKOB, politkomisar, rojen 5.junija 1921. v partizanih od 1.12.1941.
- 34./ Ušker Janez, kapetan C. IX. Korpusa, rojen 20.4.1918., v partizanih od 16.8.1941.
- 35./ Pradeško Ludvik - Iztok, kapetan iz Solomitskega odreda, rojen 24.8.1911. v partizanih od 12.8.1941.
- 36./ Bijak Franc - Stefan iz Gorenjskega odreda, rojen 26.marca 1916. v partizanih od 15.12.1941.
- 37./ Ravčič Pavle iz Gorenjskega odreda, rojen 28.8.1909. v partizanih od 19.12.1941.
- 38./ Reče Gabriel - Peter iz Gorenjskega odreda, rojen v Strahinju občina Paklo, v partizanih od 26.7. 1941.
- 39./ Vraničar Drago, podporočnik iz Gorenjskega odreda, rojen 21.marca 1913. v partizanih od 23.12.1941.
- 40./ Zvan Andrej - Boris, poročnik, nam.komandanta Skofjeloškega odreda rojen 21.11.1915. v partizanih od 28.7.1941.
- 41./ Slovenec Jože iz Vipavskega vojnega področja, rojen 30.10.1924. v partizanih od 7.9.1941.
- 42./ Bren Valentin - Tine, poročnik- član xx FI KPS za Gorenjsko, rojen 1917. v partizanih od 22.decembra 1941.
- 43./ Galičič Jože - Marko, član Obl. 7. KPS za Gorenjsko, rojen 30.3.1921. v partizanih od 15.12.1941. 24.1941 (vinski listi - 1941)
- 44./ Bersnik Stane - Jelovčan, načelnik Obl. Kom. za Gorenjsko, rojen 4.maja 1915. v partizanih od 25.6.1941.
- 45./ Bertnik Anton - Černivec, član CR KPS Skofja Loka, rojen 8.5.1903. v partizanih od 15.7.1941.

- 3 -

- 46./ Passeta Franc iz RO OF Vrhnika, rojen 21.11.1919., v partizanih od 16.7.1941.
- 47./ Babič Branko - Vlado, član OR EPS za Primorsko, rojen 18.10.1911 v partizanih od 10.7.1941.
- 48./ Lučič Spiro, član Sanitetnega odseka Vojne oblasti IX.Korpusa, rojen 13.12.1907. v partizanih od 23.6.1941.

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

Obrazec št. 4

CENTRALNA VOJAŠKA BOLNICA - *Vodica*

Popis bolezni št.

1. *Manfreda* 2. *Ivan* 3. _____
(ime) (ime) (prezime)

4. *Kapetan* 5. *J.P.V. na razpoložljivu* 6. _____
(vojni čin) (institucija) (funkcija)

7. *1. sept. 1946* 8. _____
(datum vstopa) (stanje in ime (vojni čin, postoj))

9. *8. julija 1945. Samoletni oddelek Lom. Mesta Tolmin*
(datum prihoda v bolnico in od kod prihaja)

10. Diagnoza a) s katero je poslan _____
začasna diagnoza, bolnice *fant. virus eruziv. c. imuniteta cede*
fant. malarie komp. von prot. prot. c. c.
 b) _____
 c) sigurna diagnoza bolnice _____

Datum: _____

11. Komplikacije _____

12. Druge bolezni če jih ima _____

13. Bolezni, ki so nastopile v bolnici _____

14. Kirurške intervencije (katere, zakaj) _____

15. Izid (podčrtati)

I. Odpuščen zdrav _____

II. Odpuščen v ambulantno zdravljenje _____

III. Premeščen v drugo bolnico *voj. ista boln. V. J. P.*

IV. Po ugotovitvi zdravniške komisije št. _____

a) sposoben _____

b) delno sposoben _____

c) predlog za bolovanje za _____ dni

d) začasno nesposoben _____

e) stalno nesposoben. _____

Potreben spremljevalec (da-ne) _____

V. Umrli _____ 194 _____ leta.

Vzrok smrti _____

Pokopan _____
(ime kraja) _____
(ime pokopališča)

Kdaj, kam, kako in s kakšnim prevoznim sredstvom je evakuiran _____

Bival v bolnici _____ dni.

(Čitljiv podpis, funkcija, čin in priimek
zdravnik)

Anamneza:

Vošit je mehar in težit v bližini so. Lica je
votraj mehar, ki ga je vošit št. malim št. malim št. malim št. malim
Geni.

Objektivni izvid:

Status somnolens. ien nekaj časa spanje
traj in se ne spominja vsega.
Diffuzio lupre et infra orbitalis. In nosu
preyina musorica. Fractura pectus dext.
Fractura maxillae et orbitae dext.

puls: 125.

Začasna diagnoza:

Fractura basi cranii cum
fract. maxillae et orbitae dext.

Podpis zdravnika:

Božidar Horvatič

Datum	Temperatura		Potek bolezni in rezultat preiskave	Analiza in terapija Dijeta	Nega Kopanje Pranje perila
	zjutraj	zvečer			
8/vii			<p>rommatična uveljavitev; frekvence krvi in krvi; e₂ frekvence maksilarne ampuke, e₂ frekvence protični frekvence krvi in krvi</p> <p>bijski higer</p> <p>lelene abstrakcije in glava. acyrtina nečitava Motivacija ko je enostavno Trudnostenost in 2 x 20 krepitve simptomov</p>		
9/vii			<p>gigijena 2 injevneje elevacija 2 Glycerin 2 Glycerin lelene abstrakcije, bijski tekur</p>		
12			<p>Propheci in namizni, hoi ven in pravo, ulele bol- nične in leje, metar</p>		

Raped in

Manufactura

procuratus et materiam in
S/m ab 17 h ubi in hinc hinc
hinc et materiam
communiter meliore et fruct. boni muniti.
fructus melleae, composit. cum fructus
puncti curi et vulnus puncti curi
fruct. muniti muniti

J. muniti i.c.

1451 Krankenblatt.

Name und Vorname: Manfreda Josef Häfth. Nr.: 109687

Geburtsstag und Ort: 17.3.1887. Tolmin Häfth. art: (Jug) Verb.

Aufgenommen am: 21.1.1945 Entlassen am: 9.11.45

wegen: Endgültige Diag.: Kreislaufinsuffizienz
mit Pleuropneumonia in. atelectasica
Magen-Darmkatarrh

Krankheitsgeschichte.

anamnese: Seit 3 Tagen Schmerzen in der l. Brusthälfte, Husten mit schleimigen Auswurf, Schüttelfrost und Hitzegefühl. 1938 wegen Krampfaderoperation (K. v. S.)

Befund: Mann von 58 Jahren im reduzierten l. u. n. Zustande. Inspektion: l. von der Spitze des Schlüsselbeines nach unten sind zwischen Scapula und Achsel gedämpfter Klopfschlag, darüber Bronchialatmen und vereinzelte Rasselgeräusche.

Herz: Grenzen normal, Töne rein. Blut: o. B.

Erkrankung: R. wurde von der Krampfaderoperation herrührend

Diagn: Pleuropneumonia sinistra.

Therapie: Sulfapyridin, Kreislaufmittel, Analgetica, Expectorantia

Verlauf: 22. I. Durchfall (5x), Nulkrak - ab morgen Still.
 28. I. Durchfall dauert an 10x.
 29. I. Durchfall 6x, verlegt auf die Infektionsabteilung

Krankengeschichte der Infektionsabteilung

24. I. Zur Krankte wurde von der inneren Abteilung wegen Durchfall übernommen.

Befund: Mann in stark reduzierten l. u. n. Zustande, sehr schlechtes Allgemeinzustand. Im übrigen seit dem 21. I. keine wesentliche Änderung. (Siehe Befund der inneren Abteilung).

Verlauf: 27. I. Durchfall verstärkt bis 8-10 x tgl., ganz wässrig und sich immer stärkeren Krämpfen entziehend. Herzton etwas dumpf, Puls mäßig gespannt und voll. An der l. Länge Schallveränderung vorwiegend und etwas eingeebnet, aber noch immer ausgesprochen auskultatorisch hoch immer deutlich Bronchialatmen und Rassel & Rassel hören

30. I. Durchfälle halten an, Allgemeinzustand mehr kritischer. Puls weich & klein.

2. II. Durchfälle verstärkt: 10-12 x am Tage, wässrig ohne Blutbeimengung. Allgemeinzustand sehr schlecht, starke Abmagerung, leichte Cyanose, spirituelle Nadi, eingefallene Augen. Puls sehr klein u. intermitt. Herz-Töne sehr dumpf.

5. II. Durchfälle dauern an, fortschreitende Verschlechterung des allgemeinen Zustandes. Am Morgen befindet keine wesentliche Änderung, Herz-Töne jetzt dagegen sich gestalten wieder stark gestört, Töne sehr dumpf. Puls ganz klein fast fadenförmig.

7. II. Zustand hoffnungslos, tgl. 10-12 Durchfälle mit od. starken Krämpfen. Puls, wenn leicht bemerkbar, kann keine mehr sehen, Cyanose verstärkte. Herz-Töne sehr dumpf, Tätigkeit nur regellos, Puls fadenförmig, Atmung wird oberflächlich und nur beschränkt. Bei den Lungen können keine mehr hören. Am Morgen befindet sich im schlechten Befund, an der Basis können wir in 22. I. bei schlechter Klärung von feinsten Rasselgeräuschen (bei vorübergehender Atmung)

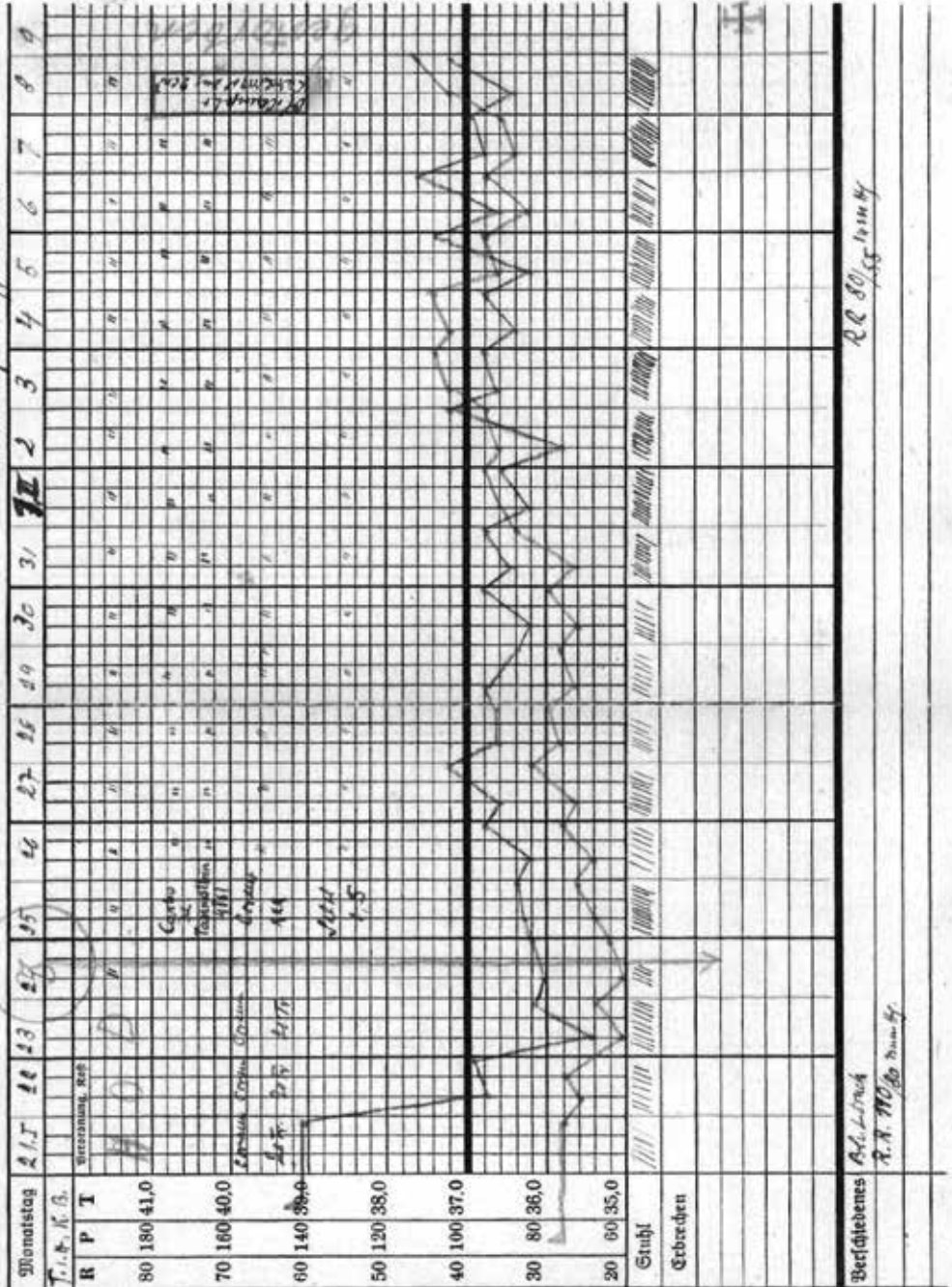
8. II. Pul ist überwiegend, läßt sich nicht mehr stellen, Husten kann hören. Puls fast nicht fühlbar, starke Cyanose, oberflächliche Atmung. St. Campbell & Cardwell auf. ohne Erfolg.

9. II. Gestorben Mann 45 wegen Kreislaufinsuffizienz bei atypischer Magen-Darmkatarrh

Häftl. Nr. 109687
(Jug) Verb.

MANFREDA Josef

Diagnose: **Polioepidemiologie**
 a. k. i. H. Magen-Darm-Katarrh
 (Meningoencephalitis)

Rr. Abt.: Infektions abt. innern. abt. Name: Manfreda Josef Dienstgrad: Häftl. Nr. 109687 Jug. Truppenteil: Geftrand Alter: 58

Kat IV.
845

R.R. 80/155

Ad. L. 1/15
R. R. 110/150

SKLEPNE MISLI

Jakova smrt, vsem pridobljenim informacijam navkljub, ostaja še vedno nepojasnjena in takšna bo očitno tudi ostala. Čeprav je morda res šlo za navadno prometno nesrečo – in so, sicer iskrene, izjave ljudi o namerno povzročeni nesreči ali njeni inscenaciji posledica napačnih ali pa tudi nezadostnih informacij, osebnega, čustveno pristranskega doživljanja ter zmotnih sklepanj – je bil 28. decembra 2017 Ivan Manfreda - Jaka, uvrščen na seznam žrtev druge svetovne vojne, ki je objavljen na spletni strani Sistory.si. Komisija je na podlagi gradiva očitno presodila, da se pričevanj o namerno povzročeni prometni nesreči kljub vsemu ne more kar prezreti. Čeprav nedvoumnega odgovora glede Jakove smrti nisem našla, sem skozi pisanje o njem spoznala marsikaj o njegovem življenju in dogodkih, v katerih je bil soudeležen, si v času spreobračanja zgodovine postavila stabilen temelj glede odnosa do narodnoosvobodilne borbe in, kar me je še posebej ganilo, prišla do resnice o smrti Jakovega očeta Jožefa in brata Viktorja Manfreda. Na spletni strani <http://collections.arolsen-archives.org/en/search> se nahaja veliko listin tudi iz koncentracijskih taborišč, kjer sta umrla. Dodatne podatke, ki jih na spletu ni, sta mi posredovali Katharina Winter iz spominskega muzeja v Flossenbürgu in Stefanie Dellemann iz spominskega muzeja Buchenwald. Ker so nekateri podatki na mrliškem listu Jakovega brata Viktorja napačni, bi bilo prav, da bi se jih zamenjalo z ustreznimi.

Slika 92:
Spomenik padlim in žrtvam 2. svetovne vojne, Kneža

Iskanje v temi

Smo ljudje, ki ne (z)moremo dovolj zaupati, ki potrebujemo vedeti. Včasih ravno zaradi tega odkrijemo, da je splošno sprejeta resnica o nečem pravzaprav neresnica in je resnica drugačna od resnice, v katero smo verjeli. Lahko pa je tudi obratno. Da ne verjamemo resnici in iščemo potrditve za našo neresnično resnico. Ko gre za dogodke, ki so od nas časovno in prostorsko že močno oddaljeni, je iskanje toliko bolj oteženo, misli in občutja ob tem pa polna negotovosti in kaosa. Tako je bilo in je še vedno v meni, ko razmišljam o Jakovi usodi. V zavesti mi pobliskavajo slike, ustvarjene iz besed, ki sem jih med večletnim iskanjem resnice o Jakovi smrti slišala:

Jaka v temi, pod skalami. Šofer ga opazi in mu ustavi. Drugih prisotnih na prizorišču ne omenja.

Slavko napiše, da jih je šofer kamiona peljal na sanitetno postajo v Tolmin. Iz popisnih listov bolezni je razvidno, da so v idrijsko vojaško bolnišnico istočasno sprejeli oba, Jako in Leona.

Dvom, zmeda in stiska, saj se slike bijejo med seboj. Koliko ljudi je šofer peljal na sanitetno postajo, enega, dva, tri? Je Slavko lagal? Je govoril resnico in je šofer samo enega omenil, čeprav jih je bilo več?

Jakova svakinja izjavi, da ji je Danica po obisku brata Jake v idrijski bolnišnici povedala, da je imela občutek, kot da ni želel govoriti, ker naj bi na sosednji postelji ležal nekdo, ki naj bi ga morda kontroliral.

V popisnih listih bolezni Jake in Leona je ista oznaka 1.c. Franc Derganc je v knjigi Okrvavljena roža zapisal, da je bila takrat številka 1 v vojaških bolnišnicah v Ljubljani in Gorici oznaka za kirurgijo. Jaka in Leon sta bila oba vpisana v zvezek kirurškega oddelka. Ali je črka c bila oznaka sobe? Torej ista soba? Je Danica govorila o Leonu, čeprav ga ni poznala in tudi ni vedela za njegovo prisotnost na kraju nesreče? Je videla njega poleg Jake?

Kaj pa druga nesreča, ki se je zgodila naslednjega dne pri Stavanjevi hiši? Od kod Milici Stavanja, ki tam živi in ji je tašča pravila o namerno povzročeni nesreči, misel, da so mu z žico zvezali noge, da ne bi ušel? To je vendar zelo konkretna pripoved in predvsem nenavadno ukrepanje ob nesrečah. V čem bi lahko imela svoj izvor? Bi si sploh lahko izmislila to, ne glede na to, da ni nič neobičajnega, da spominske luknje polnimo tudi s fantazijskimi predstavami?

V popisnem listu bolezni piše, da se je nesreča zgodila 8. julija ob 17.00. V bolnišnico so ju sprejeli ob 23.00. Zakaj so ju sprejeli šele šest ur po nesreči?

O drugi nesreči naslednjega dne pričujejo Slavko Fratnik, njegova žena Irena in Milica Stavanja. Je pa tudi Rok Uršič (2015) iz Združenja borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Bovec, Kobarid, Tolmin slišal zanjo. Spominja se, da je nekoč bral o nesreči s kamionom pri Stavanjevi hiši, ki se je zgodila takoj po vojni, vendar ni pomislil, da bi bila povezana z Jako.

Zakaj v popisnih listih bolezni ne piše o dveh nesrečah? Zakaj ne omenjajo druge nesreče, če pa je Jaka v njej utrpel dodatne poškodbe? Zakaj so dve nesreči prikazali kot eno? In kako to, da sta se Jaki v dveh dneh zgodili kar dve prometni nesreči? Naključje?

In zakaj toliko napak v članku o njegovi smrti, v drugih člankih na isti strani časopisa pa nobene? Naključje?

Rada bi zaupala ljudem, ki menijo, da je šlo verjetno za navadno prometno nesrečo. Dan ali dva celo sem, potem pa me je preplavila žalost. Kot da sem zatajila Jako – žrtev in ga izdala. Zatajila družinsko travmo, bolečino in izdala svoj rod. Pred očmi sem videla prizadete obraze Jakovih najbližjih in na drugi strani razočarane obraze mojega očeta, strica, tete, ki so izgubili mojo lojalnost v obtoževanju Ozne in komunizma za (skoraj) vse slabo v naši nekdanji državi. In potem: občutki krivde. Nato se pod njimi zrušim in ponovno zaživim dogovorjeno realnost naše družinske skupnosti. In se prepustim svojim občutjem, predvsem bolečini. Ker ne gre samo za Jako, gre tudi zame, za občutenje moje lastne bolečine. Tudi naša čustva imajo nekaj s tem. Kakršnakoli že so, hočejo na plano, pa čeprav s kanaliziranjem skozi žalovanja družinske, rodovne skupnosti, ki ji lojalno pripadam. Mogoče ima vsaka skupina, družina, rodovna skupnost, narod v svoji zgodovini vsaj en travmatičen dogodek, ki mu je nekoč podelila nek poseben status, se ga spominja in ob njem žaluje. Se poistoveti z njim, čeprav je od njega minilo že petdeset, sto, dvesto, tisoč let. Taka skupna praznovanja kot tudi skupna žalovanja (pa tudi ko zaradi

kolektivne travme žalujemo v samoti) krepijo občutek skupinske identitete in pripadnosti. A žalovati ni lahko. Žalovanje boli, fizično boli. Bolečini pa se hočemo izogniti. Nagonsko. Da bi se ji izognili, lahko "uporabimo" jezo. Jezo je namreč lažje prenašati kot bolečino. Poleg tega nam jeza da energijo, moč, žalost nam ju odvzame. In tako si izberemo, glede na okoliščine, najbolj verjetnega krivca, ga obtožimo in se nanj jezimo. Samo, da nas ne bi bolelo. Samo da se ne bi počutili tako nemočne. Ali je izvor kolektivne travme v resničnem ali izmišljenem dogodku, v neki fazi, ko je vsa družina, ves narod, že čustveno navezan nanjo, ni več pomembno. Kako trdovratno lahko vztrajajo stare kolektivne zgodbe, ne glede na to, ali so resnične ali ne. In kdor podvomi v te zgodbe in posledično v skupinsko travmo, je odpadnik, izdajalec.

Dan ali dva sem popolnoma zaupala v presojo dobronamernega in z usodo naše družine neobremenjenega človeka. Kaj kmalu pa so mi podobe, ki so mi nenadoma začele pobliskavati v zavesti, zaupanje zamajale in nova slika se je sesula. Spet je oživela prvotna podoba namerno povzročene ali uprizorjene prometne nesreče in Jakove smrti. Vsako informacijo, ki se ne sklada z drugo in je ne morem popolnoma preveriti, interpretiram v skladu s svojimi čustvi in z že obstoječo družinsko sliko. Ker ji očitno verjamem.

Kaj pa če je, kljub vsem tem nedvomno obstoječim travmam, resnica o Jakovi smrti ravno ta, ki ji verjamem? In v katero pravzaprav ne verjamem čisto slepo. Kolikšna je pa verjetnost, da se istemu človeku v enem dnevu zgodita kar dve prometni nesreči? In kolikšna je verjetnost naključja, da so v časopisu napake v samo enem članku (o Jaki) in da je v njem kar sedem vrstic narobe vstavljenih in da ena tudi manjka in to ravno tista, v kateri naj bi bili ključni podatki o nesreči, in da sem ravno tisti večer, ko sem izvedela, kje so skale pri Mostu na Soči, kjer naj bi šofer tovornjaka naletel na poškodovanega Jako, ravno tam in ravno v tistih desetih minutah, kolikor sem bila tam prisotna, v temi srečala moškega, ki se je rahlo opit opletal ob robu ceste in mi ob srečanju dejal: "Ja, ja, ljudi se je treba bat."?

Ali, kot je v svoji knjigi MMXX: leto nevarne bližine, napisal Ali Žerdin (2021): "Dejstvo je, da je naključij preprosto preveč, da bi lahko bila to naključja."

SPREMNA BESEDA (Pavel Jamnik)

Z avtorico knjige o Ivanu Manfredi - Jaki, Marjeto Manfreda, sva se srečala pred leti, ko smo v okviru policijske preiskave raziskovali, ali bi bile lahko ob bivši vojaški postojanki v Tolminu (današnja policijska postaja) zakopane še neznane žrtve nemških okupatorjev oziroma "mongolov", kot domačini na tolminskem poimenujejo ruske pripadnike nemške vojaške enote, ki je bila nameščena v Tolminu. Avtorica si je za odkritje tudi osebno zelo prizadevala in ob negativnem rezultatu poskusnega izkopa se kar ni mogla sprijazniti s tem, da zgodovina, ki jo poznamo in o njej poslušamo danes živeči, vsebuje polno neskladij, pomanjkljivih in vse prevečkrat tudi napačnih informacij in razlag.

Razlogov za to je seveda veliko. Poleg pretečenega časa, predvsem osebna prepričanja ljudi, ki so nekdaj davno, od, ne vedo več koga, o nečem nekaj slišali, do našega povsem osebnega vrednotenja časovno oddaljenih dogodkov, ki jih danes poskušamo osvetliti. V teh najinih srečanjih je pogovor nanesel tudi na njen poskus osvetliti partizanska leta njenega sorodnika Ivana Manfreda s partizanskim imenom Jaka. V pogovorih sem zaznal, da jo še posebej vznemirjajo predvsem razlogi njegove smrti, ki so se zdeli oviti v plašč skrivnosti.

In katera smrt izpred skoraj osemdesetih let, ki se je zgodila v vojni, ko prič že dolgo ni več, ko se morda niti ne ve, kdo je bil ob smrti posameznika prisoten, ni skrivnostna? Skrivnostna v svoji tragiki.

O nekaterih avtoričinih odkritih dokumentih sva si v času, ko je knjiga nastajala, izmenjala nekaj razmišljanj, zato sem se še toliko bolj čutil počaščenega ob njeni prošnji, da bi knjigi na pot k bralcem dodal nekaj svojih razmišljanj. Tako o Jaki kot o Jakovem času.

Osebno se po dvajsetletnem ukvarjanju s preučevanjem časa, medsebojnih nazorskih in ideoloških konfliktov takratnih ljudi v do skrajnosti zapletenih in povprečnemu človeku neprijaznih časih še kako zavedam, da to ni lahka naloga. Nasprotno, objektivno verjetno skoraj nemogoča.

Pisati ali še natančneje rečeno, presojati in soditi o življenjski poti posameznika izpred skoraj osemdesetih let, ob pomanjkanju podatkov, za katere bi bili prepričani, da so točni in popolni, predvsem pa ob našem, današnjem povsem drugačnem pogledu na življenje, vrednote, moralo in čustvovanja, ni nič drugega kot v svoja lastna prepričanja in vrednote umeščati časovno oddaljeno življenje posameznika in se potem do njegovih dejanj opredeljevati. To je do takratnih ljudi nepošteno. Čeprav je za zgodovino osemdeset let relativno kratko obdobje, pa se družba v zadnjih štiridesetih letih tako bliskovito spreminja, da se te spremembe, če to želimo ali ne in če si priznamo ali ne, odražajo tudi na našem kognitivnem in čustvenem dojemanju in razumevanju časa, ljudi in medsebojnih odnosov.

Kaj in kakšni osebni motivi in notranji vzgibi so k posameznim odločitvam vodili najprej Ivana kasnejšega Jako, ne bo nihče od nas izvedel nikoli. O njem namreč ne vemo niti tega, zakaj si je nadel ime Jaka, pa je moral za to imeti nek poseben, globoko intimen razlog. Tudi pri lastnih odločitvah ne znamo vedno pojasniti razlogov za določeno izbiro, zato ne moremo pričakovati, da bomo razumeli odločitve ljudi izpred osemdeset let. Kot je z razumevanjem posameznika iz oddaljenih preteklih časov, tako je tudi z razumevanjem vzrokov in posledic družbenih sprememb. Zgodovinopisje tehta pri vrednotenju preteklega dogajanja širši družbeni kontekst, upošteva razmerje sil v takratni družbi in za nazaj vzporeja (danes vidne) vzroke in posledice. Že to, da različni zgodovinarji iste vzroke in iste posledice vidijo različno in različno ocenjujejo udeležence teh dogodkov, ilustrira, da ne le vzgibov, ampak tudi posameznih odločitev, vzrokov in posledic današnji čas za nazaj ne vidi enako. Prav zato se mi zdi eden

najboljših opisov zgodovine, v katero verjamemo, misel, ki jo je zapisal pisatelj Simon Scarrow (2016) v romanu Kamnita srca: "Morda razlago zgodovine ustvarjajo tisti, ki znajo povedati najboljšo zgodbo."

Še huje je z iskanjem resnice. Osebnost sem mnenja, da je to beseda, ki ima toliko pomenov, kot je ljudi, ki jo izrečejo. Jaz imam prav in ti imaš prav, čez resnico je pa ni, je misel, ki pove vse. Misel, ki je verjetno o resnici edina resnica. Resnice za nazaj v resnici ni, obenem pa je resnica za nazaj vse tisto kar ljudje in/ali samo posamezniki verjamejo. In za to resnico in v imenu takih resnic so ljudje pripravljene početi marsikaj. Dati ali vzeti celo življenje.

Ivan se je rodil v čas krivic. Veliko preveč ljudi se je v naših krajih v začetku dvajsetega stoletja rojevalo v krivice. V krivice, v lakoto, v lasten boj za golo preživetje od petega leta starosti naprej, ko so, če so imeli to srečo, lahko služili kot hlapci. Starševsko ljubezen, kakršno razumemo danes, bi v tistih časih težko našli. Skrb za golo preživetje ni dovoljevala veliko čustev. Če beremo knjigo Milene Miklavčič Ogenj, rit in kače niso za igrače, kjer je postavila na ogled medsebojne odnose ljudi, odnos cerkve do svojih "ljubljenih ovčic", odnos moških do žensk, mater do svojih otrok in očetov do hčera in sinov, lahko z vso odgovornostjo zapišemo, da so bili ljudje iz začetka dvajsetega stoletja čustveno precej drugačni od današnjih ljudi. Mogoče še najboljše njihov medsebojni čustveni svet v primerjavi z današnjim opiše besedna zveza čustvena podhranjenost. Čustvena podhranjenost pa na eni strani povzroči zagrenjenost, žalost, občutek krivice in nemoči, na drugi pa željo po poravnavi krivic. Ker so bile krivice, ki so se dogajale tem ljudem boleče, tudi njihova kognitivna želja po poravnavi krivic ni bila povezana le s besednim prepričevanjem, da nihče ne bi smel biti lačen ali izkoriščen do najglobljega ponižanja. Tak odnos velja v vseh časih in družbah in med vsemi ponižanimi in poniževalci. Razlika je le v možnostih, ki se v posamezni družbi in času pojavijo za poravnavo krivic. Druga svetovna vojna se je v Sloveniji pokazala tudi kot taka možnost. V vojno večina vojakov ne gre rada ali, če uporabimo bolj čustveni izraz, "s srcem."

Drugače je, če se v družbi začne poravnavati nakopičene socialne krivice. V sociologiji in zgodovinopisju se tem poravnavam, skoraj vedno nasilnim, reče revolucija. Takrat se ljudje odzovejo s srcem. Če se v vojnah borijo za meje države in skrite interese svojih voditeljev, se v revolucijah zase in za svoje bližnje, predvsem pa se borijo proti načinu življenju, ki so ga živeli do tedaj. In tak boj ni milosten, ker sodelujoči vedo, da poraz pomeni izgubo vsega. Ne le življenja, temveč tudi upanja v drugačno življenje sebe in svojih potomcev in dokončno obsodbo na nadaljnja nova osebna in narodnostna ponižanja in poniževanja brez upa sprememb. V takih konfliktih ni prostora za veliko čustev, zato vzeti človeško življenje služi le še kot sredstvo ali opomin, da je boju potrebno biti predan v celoti in da za lastne sebične želje zdaj ni prostora. (Jaka brez milosti ustrelil soborca, ki je brez dovoljenja odšel domov, in soborca, ki je prinesel hleb kruha, od katerega si je odlomil košček.) Saj vedo, da to ni prav ("mat kar ustrelu sem ga"), ampak cilji so preveliki in krivice, ki so oblikovale karakterne in čustvene značaje ljudi, so trajale predolgo. V kriznih časih je pri čustveno manj občutljivih ali zaradi preteklih izkušenj bolj poškodovanih ljudeh tako. Nastopijo prelomni oziroma usodni časi, v katerih "majhni" ljudje dobijo veliko moč, ki je omejena v dveh skrajnostih. Na eni stalna nevarnost izgube lastnega življenja, na drugi dovoljenje za odločanje o življenju drugih. Ko pride čas zmage, se prelomni časi umirijo, velika moč "majhnih" posameznikov presahne, pojavi pa se nova nevarnost. Zdaj nekdanjimi poniževanim pripada "cel svet". In hitro se v zavest zaleze misel, ki ne obeta nič dobrega in je samo nastavek novim krivicam, ki se izrisujejo na obzorju: "Jaz sem tisti, ki je svet pomagal narediti boljši, in zato mi je dovoljeno več kot tistim, za katere sem bil pripravljen dati življenje." Napoči nova usodna zmešnjava vzrokov in posledic. A spomini na pot do zmage, če je bila ta posejana tudi z jemanjem življenj, začno skeleti. Kot, vsaj začasen, rešitelj se pokaže alkohol, ki spodbuja veselje ob zmagi in istočasno megli spomin na boleče izgube in slabosti poti. Jaka je po pričevanjih, ki jih je zbrala avtorica, v času svoje smrti imel težave z

alkoholom. Celo na dan smrti, ko je bila, kot bi se usoda poigravala s svojimi junaki, narejena še zadnja, tako ali tako ena redkih Jakovih fotografij.

Nesreča z motorjem, čeprav prekrita s tančico nejasnosti, je brez resnejšega dvoma splet nesrečnih okoliščin in ne zarotniškega uboja njegovih lastnih soborcev. To je begalo in še vedno bega tudi avtorico. Za umiritev prevelikih strasti ali evforije posameznih zmagovalcev je takratna oblast že imela povsem delujoče mehanizme, s katerimi so takega nekdanjega borca umirili. Ko je nastopil čas svobode, so nekateri junaki narodnoosvobodilnega boja in revolucije lahko postali moteči. Ampak za njihovo umiritev ni bilo potrebno ubijanje. Le umiritev. In tudi pri Jaki bi prišlo do tega. Če se sam ne bi znal vživeti v čas, ki je nastopil po 9. maju 1945. Ali je njegovemu padcu z motorjem botroval alkohol ali morda sabotaža fantov iz bližnje vasi (zaradi kakršnegakoli razloga že), ni, in verjetno nikoli več ne bo, mogoče ugotoviti.

S knjigo, ki jo je napisala Marjeta Manfreda je Ivan Manfreda dobil po petinsedemdesetih letih največ, kar je mogoče. Iztrgan iz pozabe časa bo bralcem po vseh teh letih na razpolago dal drobce svojega življenja, s katerimi si bodo lahko ustvarili podobo o času, ljudeh in predvsem o Ivanu Manfredi s partizanskim imenom Jaka, ki je s svojim prispevkom ter s svojimi karakternimi lastnostmi sodeloval v spreminjanju družbe, ki je ponižanim v veliki meri omogočila človeka vredno življenje.

Z današnjimi očmi in z mojimi vrednostnimi normami se z veliko stvarmi, ki so bile storjene, ne strinjam. Prav tako pa si ne bi upal napovedovati, kako bi se v podobnih časih, v podobnih stiskah in v podobnih pričakovanjih in željah po drugačnem odzval in odzival sam. In tega, verjemite mi, bralci, tudi vi ne veste, pa čeprav morda s tem slepите sami sebe. Zato lahko o Jaki, Ivanu Manfredi, ob vsem tem, kar si o njegovi življenjski poti mislimo po prebrani knjigi in kakorkoli njegovo pot vrednostno ocenjujemo, rečemo to, kar je o njem rekel eden od soborcev iz časa vojne, Jože Leban (2017): "Ivan je bil borec za domovino, nadrejeni so mu zaupali, bil je heroj!" Ob tem pa dodamo še nič manj pomembno dejstvo, ki ga razkriva knjiga Marjete Manfreda. Za domovino je izgubil svoje življenje in za domovino je jemal življenje drugih ljudi.

Jakovo življenje je eno od mnogih milijonov življenjskih zgodb, ki jih je zaznamovala in tudi končala druga svetovna vojna. Za nekoga bo njegova zgodba velika, za koga drugega morda ne. Pomembno je le, da se zavedamo, kot pravi pisateljica Ruta Sepetys (2019): "Druga svetovna vojna je polna velikih zgodb /.../ A zmagalo je trpljenje, ki ni prizaneslo nobeni strani, nobenemu vpletenemu narodu."

VIRI

LITERATURA IN SPLETNI VIRI

- AMBROŽIČ ml., Lado (2006). *Novljanovo stoletje*. Modrijan, Ljubljana.
- APOSTOLSKI, Mihailo in drugi (ur.) (1980). *Leksikon Narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945*. Prva knjiga A–LJ. IRO Narodna knjiga Beograd, IRO Partizanska knjiga Ljubljana in OOUR Izdavačko publicistička delatnost, Beograd.
- APOSTOLSKI, Mihailo in drugi (ur.) (1980). *Leksikon Narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945*. Druga knjiga M–Ž. IRO Narodna knjiga Beograd, IRO Partizanska knjiga Ljubljana in OOUR Izdavačko publicistička delatnost, Beograd.
- AROLSEN archives. *International Center on Nazi Persecution*. Pridobljeno v obdobju med 2016 in 2021 s <https://arolsen-archives.org/en/search-%20explore/search-online-archive/>.
- BACQUE, James (2007). *Druge izgube*. Založba Ciceron, Mengeš.
- BALANTIČ, Ana (2013). *Odrezana sreča*. Literarno društvo RIS, Idrija.
- BALANTIČ, Ana (2020). *Ranjena kotlina*. Samozaložba, Idrija.
- BAVEC, Franjo - Branko (1970). *Bazoviška brigada*. Odbor Bazoviške brigade in Partizanska knjiga, Ljubljana.
- BAVEC, Franjo - Branko (2002). *Od Idrije do Tolmina*. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana.
- BEBLER, Aleš (1981). *Čez drn in strn: spomini*. Založba Lipa, Koper; Založništvo tržaškega tiska, Trst.
- BEVK, France (1963). Uvod. *Na Primorskem so izkopali puške*. Revija Kurirček in Zavod Borec, Ljubljana.
- BIBER, Dušan (ur.) (1986). *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji*. Četrta okrogla miza jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev, Brdo pri Kranju, 9., 10. in 11. december 1985. Revija Borec, št. 12, letnik XXXVIII. Založba Borec, Ljubljana.
- BIBER, Dušan (1985). Trst, Triest ali Trieste. *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji (1986)*. Četrta okrogla miza jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev, Brdo pri Kranju, 9., 10. in 11. december 1985. Revija Borec, št. 12, letnik XXXVIII. Založba Borec, Ljubljana.
- BOR, Matej (1962). Roška ofenziva. *Slovenski izseljenski koledar: koledar za Slovence po svetu*. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana.
- BREJC, Tomo (1942). Poročilo z dne 22. 8. 1942 CK KPS. *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Knjiga 2 (1964). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- BROZ, Josip - Tito, Krleža, Miroslav in drugi (1980). *Tovariš Tito*. Partizanska knjiga, Ljubljana, Spektar, Zagreb in Otokar Keršovani, Rijeka.
- ČRNUGELJ, Franc - Zorko (1986). *Na zahodnih mejah – 1943* (druga knjiga). Partizanska knjiga, Ljubljana.
- ČRNUGELJ, Franc - Zorko (2000). *Na zahodnih mejah – 1944* (tretja knjiga). Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana.
- DEAKIN, F. W. D. (1980). *Gora trdnjava*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- DEDJER, Vladimir (1972). *Josip Broz Tito, Prispevki za življenjepis*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- DEDJER, Vladimir (1981). *Dnevnik I*. GRO Liburnija, Rijeka.

- DERGANČ, Franci (2007). *Okrvavljena roža*. Samozaložba, Kranj.
- DESPOTOVIČ, Goran (ur.) (1957–2022). *Dokumenti i knjige o drugom svetskom ratu na teritoriji Jugoslavije i povezanim zbivanjima*. (Gre za obsežno pisno in slikovno gradivo, op. a.). Pridobljeno v obdobju med 2015 in 2019 s <https://znaci.org/>.
- DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 2 (1964). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 3 (1966). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 4 (1968). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 5 (1978). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 6 (1981). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 7 (1969). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- DOKUMENTI organov in organizacij Narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Knjiga 8 (2001). Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- DOKUMENTI organov in organizacij Narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Knjiga 9 (2003). Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- DOKUMENTI organov in organizacij Narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Knjiga 10 (2005). Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- DOKUMENTI organov in organizacij Narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Knjiga 11 (2012). Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- DOLENC, Igor in drugi, (2017). *Zbornik ob 60-letnici Splošne bolnišnice dr. Franca Derganca Nova Gorica*. Splošna bolnišnica Franca Derganca, Nova Gorica.
- DORNIK Šubelj, Ljuba (1999). *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- DŽINGALAŠEVIČ, Stanko (1942). *Od Rudog do Foče*. Pridobljeno 30. 12. 2021 s https://znaci.org/00001/54_3.pdf
- FERENC, Tone (1962) in drugi. *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Knjiga 1. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana.
- FERENC, Tone (1983). *Primorska pred vseljudsko vstajo*. Knjižnica NOV in POS4/1, Ljubljana.
- FERENC, Tone (1985). Razprava na referat Od prijateljev do sovražnikov (Jože Pirjevec). *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji* (1986). Četrta okrogla miza jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev, Brdo pri Kranju, 9., 10. in 11. december 1985. Revija Borec, št. 12, letnik XXXVIII. Založba Borec, Ljubljana.
- FORTIČ, Dušan (1944). *Leto borb ob Soči*. Propagandni odsek 9. korpusa NOV in POJ. (Ponatis publikacije 1983, Goriški muzej, Nova Gorica)
- FRIEDLÄNDER, Saul (1966). *Pij XII. in tretji rajh*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- GODEŠA, Bojan (1996). Slovenski izobraženci in leto 1945. *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.
- GODEŠA, Bojan (2011). *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- GOLDSTEIN, Ivo in Slavko (2017). *Tito*. Modrijan založba d. o. o., Ljubljana.
- GOMBAČ, Metka (2003). *Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst 1944–1947*. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.

- GRBEC, Klemen (2010). *Partizanski spominski znak 1941*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta in Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- HOČEVAR, Jože (2001). *Prvi primorski partizanski bataljon Simona Gregorčiča*. Skupnost borcev Prvega primorskega partizanskega bataljona Simona Gregorčiča, Nova Gorica.
- HRIBERNIK, Rudolf - Svarun (1995). *Spomini*. Zbirka Spekter. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- HUNT, David (1985). Trst in Julijska Krajina spomladi 1945. *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji* (1986). Četrta okrogla miza jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev, Brdo pri Kranju, 9., 10. in 11. december 1985. *Revija Borec*, št. 12, letnik XXXVIII. Založba Borec, Ljubljana.
- HVALA, Franc - Peter (1988). *Organizacija in delo Narodne zaščite med NOB na Primorskem*. Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Ljubljana.
- HVALA, Franc - Peter (1994). *Spomini na partizanski čas*. Branko, Nova Gorica.
- ISAKOVIČ, Radosav - Rade (1973). *Kosovelova brigada*. Partizanska knjiga, Ljubljana.
- IVANČIČ, Miloš (2018). *Fašizem za butalce*. Združenje protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov, Koper.
- JERAM, Janez (1987). Zdravstvo v Idriji v času dejavnosti dr. Ivana Hribernika. *Idrijski razgledi*, letnik XXXII, št.2. Mestni muzej Idrija, Idrija.
- JOVAN, Ljubo (1952). Prvi stiki slovenskih partizanov z maršalom Titom in vrhovnim štabom v Solakovi Kuli. *Revija Borec*, str. 343–346. Založba Borec, Ljubljana.
- JOVAN, Ljubo (1972). V vrhovni štab. *Ključne glavni štab*. Združeno PTT podjetje Ljubljana, Ljubljana.
- KALC, Dušan in drugi (2015). Okno v svet Slovencev v Italiji. *Primorski dnevnik: 1945–2015. 70 let Primorskega dnevnika*. Družba za založniško pobudo z enim družabnikom, Trst.
- KLADNIK, Tomaž, Jurjavčič, Katarina, Dežman, Jože (2010). *Vojne fotografije 1941–1945. Partizanske enote*. Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana.
- KLANJŠČEK, Zdravko (1999). *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske: 1943–1945*. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana.
- KLINKON, Andrej - Drago (1975). Atentat na domobransko postojanko v Tolminu. *Tolminski zbornik 1975*. Kulturna skupnost Tolmin, Tolmin.
- KLUN, Jože - Pavle (1944). Borba na Lokovcu. *Leto borb ob Soči*. Propagandni odsek 9. korpusa NOV in POJ. (Ponatis publikacije 1983, Goriški muzej, Nova Gorica)
- KONAVEC, Anton - Stjenka (1944). Avče 14 junija 44. *Leto borb ob Soči*. Propagandni odsek 9. korpusa NOV in POJ. (Ponatis publikacije 1983, Goriški muzej, Nova Gorica)
- KRAGELJ, Jožko (1997). *Leta dozorevanja*. Grafica Goriziana, Gorica.
- KRAGELJ, Jožko (2001). *Goriška in Tolminska*. Zaveza št. 40. Pridobljeno 10. 2. 2018 s <https://www.zaveza.si/zaveza-st-40/>.
- KRAIGHER, Boris (1942). Poročilo organizacijskega sekretarja CK KPS Borisa Kraigherja z dne 9. oktobra 1942 sekretarju CK KPS Francu Leskošku o razmerah v Gonarsu in položaju na Primorskem. *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Knjiga 2. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- KRAIGHER, Sergej in Šentjunc, Lidija (1958). *Pregled Osvobodilnega boja v Slovenskem primorju*. Pridobljeno 8. 9. 2019 s https://www.sistory.si/cdn/publikacije/38001-39000/38032/Pregled_OB_v_slovenskem_Primorju.pdf.
- KRAMAR, Anton - Zvone (1975). Po ekrazit. *Tolminski zbornik 1975*. Kulturna skupnost Tolmin, Tolmin.

- KRANJC, Marijan. F. (2004). *Zarote in atentati na Tita*. Grafis trade, Grosuplje.
- KRANJC, Marijan. F. (2016). Ivan Manfreda - Jaka. *Primorski uporniki, vojaki in obveščevalci*. Projekt elektronske knjige. Pridobljeno 23. 10. 2018 s https://vojastvo-military.si/wp-content/uploads/Primorski_uporniki123456.pdf.
- LAH, Borivoj (1985). *Artilerija 9. korpusa*. Partizanska knjiga, Ljubljana.
- Lah, Borivoj (1996). *Od Kobarida do Trsta*. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana.
- LAH, Borivoj (1998). *Štirikrat čez Sočo*. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana.
- LEBAN, Pavla (1971). Borka v Severnoprimorskem odredu. *Slovenke v NOB*. Zvezek 1. Založba Borec, Ljubljana.
- LEBAN, Pavla (1975). Hiša upornikov. *Tolminski zbornik 1975*. Kulturna skupnost Tolmin, Tolmin.
- LIKAR, Zdravko (2000). *Franc Uršič - Joško*. Kobariški muzej, Kobarid.
- LIKAR, Zdravko (2011). *Narodni heroj Ivan Likar - Sočan v primorskih partizanskih enotah*. Fundacija Poti miru v Posočju, Kobarid in Združenje borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin, Tolmin.
- LIKAR, Zdravko (2018). *Kobariška republika*. Združenje borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin, Tolmin.
- LINDSAY, Rogers (2018). *Partizanski kirurg*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- LIŠKA, Janko in Brglez, Franček (1981). *Josip Broz - Tito*. Zbrana dela, št. 9 in 10. ČZDO Komunist, TOZD Komunist Ljubljana in Založba Borec, Ljubljana.
- LOČNIŠKAR, Gašper (2004). *Gverilsko bojevanje proti okupacijskim silam na Slovenskem v letu 1941*. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede. Univerza v Ljubljani in G. Ločniškar, Ljubljana.
- LOZIČ, Miloš (2017). *Odred Jugoslovanske armade v coni A Julijske krajine*. Območno združenje ZB za vrednote NOB Nova Gorica, Nova Gorica.
- MAČEK, Ivan - Matija (1981). *Spomini*. Globus, Zagreb.
- MADIĆ, Milorad in Kavgić, Milan (1966). *Titova vojna pot*. Zavod Borec, Ljubljana.
- MATIČETOV, Milko (1963). Sedež pravice. *Na Primorskem so izkopali puške*. Revija Kurirček in Zavod Borec, Ljubljana.
- MIHEVC, Mira (1990). *Pogumna zvesta četa*. Skupnost borcev zaščitne enote VPV Slovenije, Ljubljana.
- MILIČ, Anton (1963). *Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca I*. Zavod Borec, Ljubljana.
- MITROVIĆ, Bogosav (1975). *Uz vrhovnog komandanta*. Fond narodnooslobodilačke borbe Podrinja, Šabac.
- MLAKAR, Boris (1982). *Domobranstvo na Primorskem*. Založba Borec, Ljubljana.
- MLAKAR, Boris (1984). *Pohod 30. divizije NOV in POJ v Beneško Slovenijo*. Partizanska knjiga, Ljubljana.
- MLAKAR, Boris (1996). *Domobranstvo in konec vojne. Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.
- MOČNIK, Cveto (1942). Poročilo z dne 25. 8. 1942 za CK KPS. *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Knjiga 2. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- MRAK Dolinar, Jelka (2009). *Brazde mojega življenja*. Družina, Ljubljana.
- NEMAČKA obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji (1957, 1959). Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ, Uprava državne bezbednosti, Beograd.
- NIKOLIĆ, Svetislav (2011). *Hronika Pibernikovih*. KUD Mihajlo Pupin, Ljubljana.

- OBLAK, Jože (1981). Sedem Manfredovih iz Huma je bilo v partizanih. *Primorski dnevnik*, Trst.
- OD Rudog do Foče. *Dokumenti i knjige o drugom svetskom ratu na teritoriji Jugoslavije i povezanim zbivanjima*. Pridobljeno 18. 4. 2016 s https://znaci.org/00001/54_3.pdf.
- PAGON, Andrej - Ogarev (1975). Osvoboditev Tolmina dne 30. aprila 1945. *Tolminski zbornik 1975*. Kulturna skupnost Tolmin, Tolmin.
- PAHOR, Boris (2015). *Rdeči trikotniki*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- PARIŠ, Jasna, Gaberšček, Renata, Bevk, Solange (1974/75). Pogovor s Pavlo Lebanovo. *Pod Kozlovim robom 2*, letnik IV, št. 2. OŠ Tolmin, Tolmin.
- PARTIZANSKI dnevnik, 18. julija 1944 (1963)*. Zavezniki o naših akcijah. Na Primorskem so izkopali puške. Revija Kurirček in Zavod Borec, Ljubljana.
- PEROVŠEK, France (1989). Osvobodilna fronta in večstrankarski politični sistem. *Revija Borec*. Letnik XLI, št. 1. Založba Borec, Ljubljana.
- PETELIN, Stanko (1983). *Gradnikova brigada*. Založba Borec in revija Naša obramba, Ljubljana.
- PETELIN, Stanko (1968). *Vojkova brigada*. Soča, Nova Gorica.
- PETELIN, Stanko (1967). *Prešernova brigada*. Soča, Nova Gorica.
- PETELIN, Stanko (1985). *Enaintrideseta divizija*. Založba Borec in Partizanska knjiga, Ljubljana.
- PETERKA, Jelka; Uršič, Rok (2016). *Čas človečnosti*. Združenje borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin, Tolmin.
- PIBERNIK, Anton (2016). Oddaja Spomini. *Arhiv RTV Slovenija*. Ljubljana.
- PIRJEVEC, Jože (2011). *Tito in tovariši*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- PIRJEVEC, Jože (2020). *Partizani*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- PIRJEVEC, Dušan (1963). Na Primorskem so izkopali puške. *Na Primorskem so izkopali puške*. Revija Kurirček in Zavod Borec, Ljubljana.
- PIRNOVAR, Hardvik (1999). *Dachau*. Skupnost internirancev Dachaua za Slovenijo, Celje.
- PRIMORSKE brigade (1953). Odbor za proslavo desetletnice ustanovitve primorskih brigad, Ljubljana.
- PRIJATELJ, Anton (2013). Hribernik, Ivan (1897–1975). *Slovenska biografija*. Pridobljeno 13. 5. 2020 s <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1012210/>.
- PRISPEVKI za zgodovino delavskega gibanja (1961)*. Letnik 2, št. 1–2. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.
- PUČNIK, Jože (2002). *Iz arhivov slovenske politične policije (UDBA, OZNA, VOS)*. Založba Veda, Ljubljana in Ma-tisk, Maribor.
- REPE, Božo (2019). Govor na odprtju razstave v Državnem zboru, predverju dvorane Državnega sveta: *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja. Življenje ob okupacijskih mejah v Sloveniji 1941–1945*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.
- REPE, Božo (2012). Čas odločitev. *Mladina*, št. 26, Ljubljana.
- REPOVŽ, Grega (2019). V imenu Marije, Kraljice Slovencev. Uvodnik. *Mladina*, št. 34, 23. 8. 2019, Ljubljana.
- RUS, Jože (1942). Poročilo z dne 4. 9. 1942 Borisu Kidriču. *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Knjiga 2.

- SEVER, Franc - Franta (2014). *Trenutki odločitev*. Založba Pivec, Maribor.
- SLABE, Marijan (2004). *Na rovašu življenje*. Župnijski urad, Podmelec.
- STANOVNIK, Janez (2017). Govor na uvodni proslavi ob prazniku priključitve Primorske k združeni Sloveniji, Nova Gorica.
- STANOVNIK, Janez (2014). Narodnoosvobodilni boj in današnji čas. *Slovenski zbornik 2014. Narodnoosvobodilni boj in današnji čas*. Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, Ljubljana.
- STEFANOVIĆ, Momčilo (1980). Bila sva Titova šifranta. *Podpis: Tito*. ČGP Delo – TOZD Globus, Zagreb.
- SVETEK, Lev (1987). *Pri svojih na svojem*. Založništvo tržaškega tiska, Trst.
- SVETINA, Albert (2004). *Od osvobodilnega boja do banditizma*. Nova obzorja, Ljubljana.
- SVETINA, Tone (1958). Borba Gradnikove brigade na Krnu. *Planinski vestnik*, letnik XIV, št. 4. Planinska zveza Slovenije, Ljubljana.
- ŠAVLI Tramšek, Sonja (2003). *Franc Šavli - Medved. Domoljub in revolucionar*. Založba Humar, Nova Gorica.
- ŠKORJANEC, Viljenka (2011). Italijanske metode pri izpustu iz koncentracijskih taborišč. *Zgodovinski časopis*, št. 65. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.
- ŠLABNIK, Matevž in Vehar, Maja. *Idrija in Žiri kot obmejna kraja 1941–1945*. Pridobljeno 1. 3. 2022 s <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/download/196/293/5010-1?inline=1>.
- ŠTEMPIHAR, Saša (1944). Idrija začetkom aprila. *Leto borb ob Soči*. Propagandni odsek 9. korpusa NOV in POJ. (Ponatis publikacije 1983, Goriški muzej, Nova Gorica)
- ŠULIGOJ - Kogoj, Marija (2008). *Spomini*. Samozaložba, Šempeter pri Novi Gorici.
- ŠUŠTERŠIČ, France (1961). *Vražji vrtec*. Kulturni, prosvetni in zgodovinski zavod Borec, Ljubljana.
- TODOROVIĆ - Bilić, Marjana (2013). Strahovlada Viktora Gutića. *AD. Glas Srpske*, 17. 6. 2013, Banja Luka.
- TOLMINSKI zbornik 1956 (1956). Odbor za izvedbo Tolminskega kulturnega tedna., Tolmin.
- TORKAR, Blaž (2010). Idrijsko-tolminski odred in njegove vojaške aktivnosti na Tolminskem. *Tolminski zbornik 2010*. Občina Tolmin, Tolmin.
- TROHA, Nevenka (1992). *Trst med Vzhodom in Zahodom*. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- TROHA, Nevenka (1998). *Politika slovensko-italijanskega bratstva*. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- TROHA, Nevenka (1996). Osvoboditev ali okupacija, narodna osvoboditev ali revolucija – Primorska in Trst v letu 1945. *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.
- UMEK, Aleš (2005). *Partizanska taktika v italijanski ofenzivi v ljubljanski pokrajini in nemški ofenzivi v Sloveniji 1943*. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- URŠIČ, Rok (2018). *Ilka Devetak Bignami in njen čas*. Združenje borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin, Tolmin.
- VESELINOVIĆ, Dragan (2020). *Titovi stražarji*. Samozaložba, Kočevje.
- VEUM, Eirik (2012). *Nådeløse nordmenn: Hirden 1933–1945*. Kagge, Norveška.
- VIDMAR, Cvetko (2009). *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja*. Goriški muzej, Nova Gorica.
- VUKSANOVIĆ, Miloš (1981). *Prva proleterska brigada*. Narodna knjiga Beograd, Institut za savremenu istoriju Beograd in Pobjeda, Titograd.

ZADNJA pot tolminskega junaka kapetana Ivana Manfreda (1945). *Primorski dnevnik*, 25. 7. 1945. Čitalnica Goriške knjižnice Franceta Bevka, Nova Gorica.

ZALETEL, Danila (1920). Hribernik, Ivan. *Obrazi slovenskih pokrajin*. Pridobljeno 13. 5. 2021 s <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/hribernik-ivan/>.

ZALETEL, Danila (2020). Pavčič, Amalija - sestra Efrema. *Obrazi slovenskih pokrajin*. Pridobljeno 4. 5. 2020 s <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/pavcic-amalija-sestra-efrema/>.

ŽAUCER, Pavel (1966). Prispevek v zborniku *Prva proletarska*, ur. Bojić, Milosav. Str. 133. Založba Borec, Ljubljana.

ŽRTVE II.sv – Zgodovina Slovenije – Sistory. Pridobljeno v obdobju med 2016 in 2021 s

<https://www.sistory.si/zrtve>.

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana:

Čitalnica ARS, Katalog ilegalnih imen.

216, Vojaške enote in organizacije narodnoosvobodilne vojske 1941–1945.

SI AS 1848, škatla 46, p. e. 851, IX. korpus in POJ. Štab 9. korpusa: Spisek tovarišev, za katere vam pošiljamo “spominski znak 1941”.

SI AS 1848, škatla 46, p. e. 848, Odsek za kadre pri Štabu 9. korpusa, dopis z ukazom Vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije o imenovanju in napredovanju oficirjev (Ivan Manfreda - Jaka je postal kapetan, op. a.).

SI AS1851, Glavni štab NOV in POS, kartoteka padlih borcev: Za svobodo padli borec Manfreda Ivan, 1945.

SI AS1851, Glavni štab NOV in POS, kartoteka padlih borcev: Za svobodo padli borec Manfreda Anton, 1945.

SI AS 1846, Seznam funkcionarjev XII. SNOB, Gregorčičeva brigada, 23. 1. 1945.

061, Pokrajine, okrožja, oblasti od 1945 do 1952.

SI AS 1818, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (1944–1947).

SI AS1818/1, Zapisnik seje Predsedstva Pokrajinsko narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst, 16. 5. 1945.

SI AS 1582, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (1944–1953).

SI AS 1487, CK KPS, škatla 75, p. e. 652, Kadrovska pola: Manfreda Ivan - Jaka, 1944.

SI AS 1487, CK KPS, škatla 75, p. e. 652, Vprašalna pola za člane KP: Manfreda Ivan - Jaka, 1945.

SI AS 1487, CK KPS, škatla 75, Vprašalna pola za člane KP: Manfreda Matija.

SI AS 1487, CK KPS, škatla 75, Vprašalna pola za člane KP: Manfreda Zoran.

SI AS 1589/IV, CK ZKS, škatla 4213, Članski dokumenti Manfreda Danice.

SI AS 1589/IV, CK ZKS, škatla 3918, Članski dokumenti Manfreda Ivana - Sava.

SI AS 1589/IV, CK ZKS, 4552, Članski dokumenti Hrašovec Mihe.

SI AS 1589/IV, CK ZKS, škatla 5285, Seznam spomeničarjev (1953).

SI AS 1589, CK Zveze komunistov Slovenije 1945–1990. Anketni list Leona Modrijana - Lovrenca in drugi dokumenti o njem.

SI AS1589, CK ZKS-1464/14-56, Št. 224/2. Poročilo o Jožetu Kozorogu z dne 26. 11. 1956, OK Gorica.

SI AS1589/III, CK ZKS, škatla 78, Zapisnik kontrolne komisije CK ZKS, 27. 2. 1958.

SI AS 1546, škatla 33, Zbirka biografij.

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici:

SI_PANG/1013, Topografija narodnoosvobodilnega boja, cca.1960–cca.1964.

SI_PANG/1013, Topografija narodnoosvobodilnega boja: Loje, Kneške Ravne, Prodi, cca.1960–cca.1964.

SI_PANG/1013, t. e. 9. M. Golja, 1974.

SI_PANG/1014, Zbirka spominov, t. e. 13/2/1, Loški in Soški odred, Jože Kordiš, 1962.

SI_PANG/2014, Zbirka spominov, t. e.: 34/4/23, Potek NOB v predelu Loje–Lisc–Ravne–Prode–Zagačnik–Sela–Borovnica, Angela Klinkon, 1984.

SI_PANG/409, Splošna bolnišnica Dr. Franca Derganca Nova Gorica–Šempeter pri Gorici, Bolnišnica Vipava, Evidenčna knjiga bolnikov bolnišnice Vipava.

SI_PANG/409, Splošna bolnišnica Dr. Franca Derganca Nova Gorica–Šempeter pri Gorici, Bolnišnica Vipava, Operacijski protokol.

Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota v Idriji:

SI_ZAL_IDR/0133, p. e. 77/311, Zbirka gradiva NOB, Idrija (1941–1945), Centralna vojaška bolnica Idrija, Seznam ranjenih in bolnih vojakov J. A. 1945.

SI_ZAL_IDR/0133, p. e. 78/320, Zbirka gradiva NOB, Idrija (1941–1945), Centralna vojaška bolnica Idrija, Popisi bolezni.

SI_ZAL_IDR/0133, Zbirka gradiva NOB, Idrija (1941–1945), Centralna vojaška bolnica Idrija, Desetar Danica – Kirurški oddelek.

Zgodovinski arhiv Celje:

SI_ZAC-G100, Cehi in zadruga (1732–2004), Seznam obrtnikov in trgovcev.

SI_ZAC/0851, Obrtna in vajenska šola Celje (1883–1962), Vpisni listi dijakov Obrtno nadaljevalne šole v Celju za obdobje 1935–1940.

SI_ZAC/0024/002/011/00204, Prebivalci ob Dečkovi cesti prosijo za ... (dokument o hišnih posestnikih in situacijski načrt za stavbe na Dečkovi cesti, 18. november 1935).

Vojni arhiv Ministarstva odbrane Republike Srbije:

Arhiv 7, knjiga 13, št. 2198, Strokovno vojaško osebje – ranjeni in mrtvi.

Državni arhiv v Trstu (Archivio di stato di Trieste):

Knjige zaprtih, premeščenih in izpuščenih v/iz zapor(a) Coroneo za obdobje 1941–1945

Državni arhiv v Rimu (Archivio Centrale dello Stato, Rome):

Centralni politični register, rubrika za mejno območje, ovojnica št. 2982, (Casellario politico centrale, Rubrica di frontiera, busta 2982), Manfreda Giovanni.

Arhiv Knjižnice Tolminskega muzeja:

Fascikli z gradivom iz NOB (neurejeno gradivo).

Spominski muzej koncentracijskega taborišča Flossenbürg (KZ – Gedenkstätte Flossenbürg):

Memorial archives, Database Victims – Vitorio Manfreda (03/23/1926 Piedimonte). Napačno ime kraja: pisati bi moralo Piedimelze (Podmelec), op. a.

Memorial archives, Database Victims – Adolf Munik (02/06/1908 Podbrdo).

Arhiv Knjižnice Cirila Kosmača Tolmin (domoznanski oddelek):

Zapuščina Pavle Leban iz Poljubinja (z opombo: Gradivo zelo pomembno). Glavnina zapisov o NOB je nastala med leti 1947–1974. Nekaj tipkopisov je kasnejšega datuma. Gradivo je neurejeno, večinoma še neobjavljeno.

Shranjeno je v dveh fasciklih, ki med drugim vsebujeta mape:

Kronika NOB – Poljubinj

Kronika za vas Poljubinj od 1941 do 1945

Dodatek h kroniki NOB – vas Poljubinj
KO ZB NOV Poljubinj-Prapetno
Leksikon ZPO
izjave prvoborcev ZPO
spomini, govori
Življenjepis Franca Šavlija Medveda
Razvoj OF na Tolminskem
Spomini prvih aktivistov OF Tolminske
Spomini NOB – dopisi v delu

Arhiv Združenja borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin:

Pričevanja udeležencev NOB in drugih (v fasciklu), zbral stane Jan okoli leta 1985, prvi del.
Pričevanja udeležencev NOB in drugih (v fasciklih).
Rink, Janko (1944). Poročilo o Jožetu Kozorogu. Komanda mesta Tolmin, Obveščevalni center – 26. 10. 1944.
Razni spisi, fotokopije časopisnih člankov.
Seznami imen, dogodkov, krajev po abecedi (uredil Rok Uršič).
Seznam padlih na Rdečem robu od 20. do 27. 8. 1944 (sestavil Rok Uršič).
Spomini Danice Logar na brata Jako.
Ivan Manfreda – Jaka (1980). Magnetofonski trak. Zveza borcev NOV Tolmin, Tolmin.
Ivan Manfreda – Jaka (2015). Zvočni CD (presneto z magnetofonskega traka). Združenje borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin, Tolmin.

Arhiv Zemljiške knjige na Okrajnem sodišču v Celju:

Zemljiškknjižni vložek št. 789, Hudinja, Dečkova cesta 30.

Arhiv Območne geodetske uprave Celje:

Indikacijska skica in evidenčni načrt za k. o. 1074 – Spodnja Hudinja iz leta 1955, vzdrževan do nove izmere.

Arhiv Upravne enote Tolmin:

MKU (Matična knjiga umrlih) UE Tolmin, Podmelec, 1941–1945.

Arhiv Upravne enote Ajdovščina:

MKU (Matična knjiga umrlih) UE Ajdovščina, naselje Vipava in partizanska bolnišnica v Vipavi, junij–julij 1945.

Arhiv Upravne enote Kranj:

MUK (Matična knjiga umrlih) UE Kranj, Golnik, 1963.

VIRI RIMSKOKATOLIŠKE CERKVE

Župnijski urad Grahovo ob Bači:

ŠAK Ž Pdm SA 1-6, Status Animarum Podmelec (1910).

Župnijski urad Tolmin:

ŠAK Ž Tol SA 2-2, Status Animarum, zvezek II (Ljubinj, Poljubinj, Prapetno).

ŠAK Ž Tol MKU 15, Matična knjiga umrlih, letnik 1945.

OSEBNI PISNI VIRI

Osebni Arhiv Zdravka Likarja, Kobarid:

Pričevanja udeležencev NOB in drugih (v mapi), zbral Stane Jan okoli leta 1985, drugi del.
Izjava Slavka Fratnika o nesreči z motorjem 8. julija 1945.

Osebni arhiv Zdravka Bizalja, Modrejce:

Napad na Sv. Lucijo – Most na Soči: letalski napadi od 25. 3.–25. 4. 1945.

Osebni arhiv Jožefa Manfrede iz Tolmina:

Vloga za uveljavljanje pravice do pokojnine kmeta borca za Antona Manfredo (Bibeljnovega) iz Poljubinja, 1975.
Odgovor Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja Nova Gorica na vlogo za uveljavljanja pravice do pokojnine kmeta borca za Antona Manfredo (Bibeljnovega) iz Poljubinja, 1975.

Osebni arhiv Mihe Kozoroga iz Tolmina:

Kozorog, Jože (1987). Dogodivščine iz NOV.

OSEBNI USTNI VIRI

Osebni arhiv avtorice:

Aljančič, Bernarda, 2017, Celje
Bajec, Primož, 2021, Pečnik
Bizalj, Zdravko, 2017, Modrejce
Bogataj, Silvij, 2021, Ledine
Božič, Alenka, 2015, Avče
Božič, Ivan, 2022, Tolmin
Božič, Milan, 2021, Idrija
Dellemann, Stefanie, 2020, Buchenwald
Fratnik, Irena, 2015, Ljubljana
Giacomozzi, Carla, 2019 Bolzano/Bozen
Grbec, Klemen, 2015, Ljubljana
Hvala, Sonja, 2017, Podmelec
Janež, Nevenka, 2017, Tolmin
Jelen, Lina, 2019, Velenje
Košuta, Jože, 2018, Tolmin
Leban, Danko, 2015, Logaršče
Leban Jožef, 2015, Modrej
Leban, Ludvik, 2019, Poljubinj
Leban, Metod, 2020, Poljubinj
Leban, Kristina, 2021, Žabče
Logar, Danica, 2015, Idrija
Manfreda, Jože, 2015, 2017, Tolmin
Manfreda, Alojz, 2018, Poljubinj
Manfreda, Bernarda, 2017, Tolmin
Manfreda, Tilka, 2017, 2019, Hum pri Podmelcu
Manfreda, Lička 2019, Idrija pri Bači

Manfreda, Vasilij, 2020, Tolmin
Močnik, Osvald, 2017, Tolmin
Pavletič, Marjan, 2019, Tolmin
Pearman, Alex, 2019, Dachau
Pibernik, Albin, 2017, Ljubljana
Romagnoli, Cinzia, 2019, Forlì-Cesena
Rozman, Magda, 2018, Vipava
Rutar, Ivan, 2015, Kobarid
Rutar, Ludvik, 2019, Čadrg
Rutar, Marija, 2015, Žabče
Rutar, Viktor, 2021, Tolmin
Seljak, Andri, 2021, Pečnik
Slivnik, Zalka, 2019, Ljubljana
Stanič, Uroš, 2015, Solkan
Stavanja, Milica, 2017, Idrija pri Bači
Svetlik, Cvetko, 2021, Spodnja Kanomlja
Štrukelj, Stojan, 2019, Modrej
Tušar, Herman, 2017, Idrija
Vidmar, Gorazd, 2019, Bača pri Modreju
Vrečko, Darko, 2015, Ljubljana
Winter, Katharina, 2019, Flossenbürg
Zbačnik, Marija, 2015, Šempeter pri Gorici
Žerdin, Ali, 2019, Ljubljana
Žibert, Alojz, 2019, Šmartno

KAZALO IN VIRI PRILOG

Št. priloge	Ime priloge in njen vir	Str.
1/	Kadrovska pola: Manfreda Ivan - Jaka, 1944 AS 1487, CK KPS, škatla 75, p. e. 652	209
2/	Vprašalna pola za člane KP: Manfreda Ivan - Jaka, 1945 AS 1487, CK KPS, škatla 75, p. e. 652	212
3/	Štab 9. korpusa: Spisek tovarišev za katere vam pošiljamo "spominski znak 1941" AS 1848, IX. Korpus NOV in POJ, škatla 46, p. e. 851	216
4/	Popisni list bolezni: Manfreda Ivan Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota v Idriji, Vojaška centralna bolnica: popisi bolezni (78–320)	219
5/	Taboriščni zdravstveni karton: Manfreda Jožef (Ivanov oče) AROLSEN archives. International Center on Nazi Persecution. Pridobljeno 6. 7. 2017 s https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/6561983/?p=1&s=Manfreda%20Josef&doc_id=6561989	223

KAZALO SLIKOVNIH VIROV

Št. slike	Naslov slike in njen vir	Str.
1/	Berta Manfreda z Alojzijo, Jožefom in Ivanom (v naročju) Zasebni arhiv Bernarde Manfreda.	9
2/	Bibeljnova domačija v Poljubinju Fotografija slike Andreja Jermola iz Tolmina. Slika (1975) je v lasti družine Manfreda iz Tolmina.	10
3/	Bibeljnova hiša na Humu Zasebni arhiv avtorice.	11
4/	Anton Manfreda Zasebni arhiv Jureta in Boštjana Manfrede.	12
5/	Iz Državne bolnice za duševne bolezni Novo Celje so nacisti junija 1941 nasilno odpeljali tristo sedemdeset ljudi in jih v taborišču Harttheim pomorili s plinom. Dvorec Novo Celje, ok. 1930. Vidmar, Polona (2016). Slike in slikane tapete naročnika Janeza Karla grofa Graisrucka za Dvorec Novo Celje. <i>Acta historiae artis Slovenica</i> . Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU. Pridobljeno 9. 7. 2022 s http://uifs1.zrc-sazu.si/files/AHAS_21_1.pdf .	13
6/	Gimnazija Celje – Center. V njej je bila v času, ko je Ivan Manfreda bival v Celju, tudi Obrtna nadaljevalna šola. R. G. (2012). 100 let Gimnazije Celje – Center. <i>SiolNET</i> . Pridobljeno 13. 7. 2016 s	13

<https://siol.net/novice/slovenija/100-let-gimnazije-celje-center-52449>.

- 7/ Redovalnica 2. razreda Obrtne nadaljevalne šole, Celje 14
Vpisni listi dijakov Obrtno nadaljevalne šole v Celju. Zgodovinski arhiv Celje.
- 8/ Dečkova cesta 30, danes Adamičeva ulica 4, Celje 14
Zasebni arhiv avtorice.
- 9/ Demonstracije proti vstopu Kraljevine Jugoslavije v trojni pakt, Celje, 27. 3. 1941 15
Pelikan, Josip (1941). Ce-NOB. Zbirka Pelikan. Muzej novejšje zgodovine Celje.
Pridobljeno 15. 7. 2016 s <http://www.ce-nob.si/Collections/details/9220?page=3>.
- 10/ Proglas CK KPJ narodom Jugoslavije ob okupaciji z dne 15. 4. 1941 18
Kopija slike je v fototeki na spletni strani www.znaci.net. Prevod: Ferenc, Tone in drugi (1962).
Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 1, str. 21. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Sloveniji, Ljubljana.
- 11/ Romanijski odred konec leta 1941 21
70 godina od pobjede nad fašizmom u Palama (2015). Palelive.com. Pridobljeno 3. 8. 2016 s <https://www.palalive.com/70-godina-od-pobjede-nad-fasizmom-u-palama/>.
- 12/ Slaviša Vajner - Čiča Romanijski 24
Slaviša Vajner. *Wikipedija*. Pridobljeno 25. 9. 2017 s https://sh.wikipedia.org/wiki/Slavi%C5%A1a_Vajner.
- 13/ Hotel Gerstel, kjer so bivali člani vrhovnega štaba in do sredine marca 1942 Tito in 28
Davorjanka Paunović - Zdenka.
Zasebni arhiv Dragana Veselinovića, Kočevje.
- 14/ Vrhovni štab v Foči, velika noč, 6. april 1942 29
Wikimedia. Pridobljeno 17. 3. 2019 s https://upload.wikimedia.org/wikipedia/sr/b/b3/Vrhovni_stab_u_Foci_1942.jpg.
- 15/ Most čez Taro pri Ščepan Polju 31
Veselinović, Dragan (2020). *Titovi stražarji*. Samozaložba, Kočevje.
- 16/ Pohod 2. proletarske brigade na Zelengori 36
Veselinović, Dragan (2020). *Titovi stražarji*. Samozaložba, Kočevje.
- 17/ Kolona 2. proletarske brigade na Treskavici 38
Veselinović, Dragan (2020). *Titovi stražarji*. Samozaložba, Kočevje.
- 18/ Kurirji Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije 41
Jovan, Ljubo (1972). V vrhovni štab. Zbornik *Kliče glavni štab*, str. 260. Uredil Stanko Petelin. Združeno PTT podjetje, Ljubljana.
- 19/ Loški odred poleti 1942 50
Muzej novejšje zgodovine, Zbirka tekoče gradivo. PL3316/b. Avtor fotografije: Mirko Bračič.
- 20/ Italijanski vojaki med roško ofenzivo streljajo talce. Z leve Franc Žnidaršič (Mehalov), 53
Janez Krajc (Kovačev), France Škerbec (Malnarjev), Feliks Žnidaršič (Hlepov), Edvard

Škerbec (Malnarjev), Križna gora (vsi iz vasi Dane v Loški dolini, op. a.), 31. 7. 1942.
Muzej novejšje zgodovine. Zbirka Tekoče gradivo, steklena plošča, reprodukcija,
inv. št.: PL1818.

- 21/ Mirko Bračič, junij 1943 54
Slika: Mirko Bračič. jpg. *Wikipedia*. Pridobljeno 5. 10. 2018 s
https://sl.m.wikipedia.org/wiki/Slika:Mirko_Bra%C4%8Di%C4%8D.jpg
- 22/ Del drugega bataljon Loškega odreda nad Babnim poljem v septembru 1942 55
Muzej novejšje zgodovine, Zbirka tekoče gradivo. TN2006/47. Avtor fotografije:
Mirko Bračič.
- 23/ Loški odred na pohodu proti Gerovu (Gorski kotar) leta 1942 56
Muzej novejšje zgodovine, Zbirka tekoče gradivo. PL3165/a.
Avtor fotografije: Mirko Bračič.
- 24/ Ukaz št. 8 Štaba Soškega odreda slovenskih partizanskih čet z dne 3. oktobra 1942 59
(pomotoma je kot mesec naveden september, op. a.)
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 25/ Mirko Skočir - Miško iz Zatoľmina 62
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 26/ Franc Šavli - Medved 65
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 27/ Aktivistke Osvobodilne fronte za Tolminsko 69
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 28/ Matija Manfreda (Jakov brat) 70
Zasebni arhiv avtorice.
- 29/ Anton Bavec - Cene (v sredini) aprila 1943 v taboru Gradnikove brigade v Prodih na 71
Tolminskem Kladnik, Tomaž, Jurjavčič, Katarina in Dežman, Jože (2010). Vojne
fotografije 1941–1945 – Partizanskeenote. Defensor, Radomlje.
- 30/ Borka tretje čete prvega bataljona Severnoprimskega odreda 75
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 31/ Lucija Kenda 76
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 32/ Jožefa Manfreda (Bibeljnova) iz Poljubinja 76
Zasebni arhiv avtorice.
- 33/ Četa prvega bataljona Severnoprimskega odreda spomladi blizu Ponikev na Šentviški 80

planoti Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.

- 34/ Pavla Leban - Ljubinica 89
Zasebni arhiv Cvetke Kavčič, Poljubinj.
- 35/ Miha Leban - Ciril 91
Zasebni arhiv Cvetke Kavčič, Poljubinj.
- 36/ Valdi Manfreda (Jakov brat) 101
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 37/ Poljubinjske Ravne 102
Zasebni arhiv Jureta in Boštjana Manfrede.
- 38/ Ivan Janko Manfreda - Savo 111
Zasebni arhiv avtorice in Centralni državni arhiv v Rimu. Centralni policijski register,
ovojnica št. 2982 (Casellario politico centrale – Archivio Centrale dello Stato,
Rubrica di frontiera, busta 2982).
- 39/ Prva četa Varnostno-obveščevalne službe za Tolminsko 111
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 40/ Dokument o Ivanu Janku Manfreda iz centralnega policijskega arhiva v Rimu (1937) 112
Zasebni arhiv avtorice in Centralni državni arhiv v Rimu. Centralni policijski register,
ovojnica št. 2982 (Casellario politico centrale – Archivio Centrale dello Stato, Rubrica
di frontiera, busta 2982).
- 41/ Dokument o Ivanu Janku Manfreda iz centralnega policijskega arhiva v Rimu (1943) 113
Zasebni arhiv avtorice in Centralni državni arhiv v Rimu. Centralni policijski register,
ovojnica št. 2982 (Casellario politico centrale – Archivio Centrale dello Stato, Rubrica
di frontiera, busta 2982).
- 42/ Anton Manfreda (Bibelj) 114
Zasebni arhiv Jožefa Manfrede, Tolmin.
- 43/ Dekleta iz Benečije berejo časopis Matajur in pletejo nogavice za partizane. 123
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.
- 44/ Fojda v petdesetih letih 20. stoletja – najzahodnejša postojanka, ki so jo med 2. 124
svetovno vojno napadli jugoslovanski partizani.
Dalla Seconda Guerra Mondiale ad oggi. Associazione Pro Loco Faedis. Pridobljeno
10. 4. 2021 s http://www.prolocofaedis.it/storia_di_faedis_dalla_seconda_guerra_mondiale.html.
- 45/ Aktivisti v Reziji jeseni 1944 125
Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo.
Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.

46/	Težka (spremljevalna) četa 18. brigade marca 1944 Bavec, Franjo - Branko (1970). Bazoviška brigada, str. 209. Odbor Bazoviške brigade in Partizanska knjiga, Ljubljana	129
47/	Zemljevid napada na postojanko Spodnja Idrija Lah, Borivoj (1985). <i>Artilerija 9. korpusa</i> , str. 82. Partizanska knjiga, Ljubljana.	131
48/	Pri Hrastu, na grebenu Pečnika, kjer je stala havbica. Zasebni arhiv avtorice.	132
49/	Glavni cilji partizanskega artilerijskega obstreljevanja, Spodnja Idrija Zasebni arhiv avtorice.	133
50/	Odredba štaba 9. korpusa o Jakovi razporeditvi v Idrijsko-tolminski odred, 15. 8. 1944 AS 1848, 9. korpus in NOV in POJ. F. Fornazarič, Kronika ITO.	149
51/	Poškodovana domobranska kasarna v Tolminu Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo. Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.	150
52/	Marija Klinkon Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo. Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.	151
53/	Ivan Manfreda - Jaka, namestnik poveljnika Idrijsko-tolminskega odreda, avgust 1944, Franjo - Branko (2002). <i>Od Idrije do Tolmina</i> , str. 143. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana.	154
54/	Jožef Manfreda (Jakov brat) Zasebni arhiv avtorice.	155
55/	Ivan Manfreda (Maklav) Zasebni arhiv Milana in Brigitte Leban iz Poljubinskih Raven.	159
56/	Jožef Manfreda (Jakov oče) Zasebni arhiv avtorice.	160
57/	Viktor Manfreda (Jakov brat) Zasebni arhiv avtorice.	161
58/	Nekdanje koncentracijsko taborišče v Hersbrucku v zgodnjih 50-ih letih 20. stoletja Das vergessene Grauen im Doggerwerk (2016). <i>Süddeutsche Zeitung</i> . Pridobljeno 18. maja 2018 s https://www.sueddeutsche.de/bayern/kz-in-hersbruck-das-vergessene-grauen-im-doggerwerk-1.2831899 .	165
59/	Seznam internirancev: pod zaporniško številko 40227 je vpisan Viktor Manfreda, sledijo podatki o rojstvu in smrti Spominski muzej Flossenbürg (KZ-Gedenkstätte Flossenbürg). AGFl_S.22.0054_0090.	165
60/	Koncentracijsko taborišče Ohrdruf Ohrdruf Concentration camp. <i>Wikipedia</i> . Pridobljeno 7. marec 2019 s https://en.wikipedia.org/wiki/Ohrdruf_concentration_camp .	166

61/	Taboriščni karton: Jožef Manfreda (Jakov oče); mrliški list AROLSEN archives. <i>International Center on Nazi Persecution</i> . Pridobljeno v letu 2017. https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/6561983/?p=1&s=Manfreda%20Josef&doc_id=6561989 .	166
62/	Danica in Anton Manfreda (Jakova sestra in brat) leta 1942 Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo. Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.	168
63/	Zaščitni bataljon 9. korpusa leta 1944 Čoro Škodlar, TN-175/21. Kladnik, Tomaž, Jurjavčič, Katarina in Dežman, Jože (2010). <i>Vojne fotografije 1941–1945 – Partizanske enote</i> . Defensor, Radomlje.	170
64/	Tolminska dekleta pozdravljajo prihod prvih partizanov v Tolmin (Zalog), 30. aprila 1945. Med njimi so Anica Tuta (Abanetova), Dolfa Obleščak (Čičeva), Vanda Gaberšček (Modrijanova), Ivanka Rutar (Franconova), Danči Šavli, Ruža Carli, Sonja Šavli, Marija Klinkon (Klemenova), Hilda Kavčič (Kukčeva), Marta Filli, Valentina Bravničar (Skojlerjeva), Cvetka Reutek? (Abanetova), Alma Krajnik (Aredova), Marija Šebenik (Leban), Silva Kragelj (Petrinova), Ivica Rutar (Ruščeva). Fototeka Združenja borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin.	172
65/	Prihod prvega vlaka na železniško postajo Most na Soči po koncu vojne, junija 1945 Tolminski muzej, Zbirka fotografij NOB, Neurejeno, delno popisano gradivo. Glej List uporabnikov arhivskega in knjižničnega gradiva A11 – 2021.	174
66/	Most na Soči jeseni ali pozimi 1945 Zasebni arhiv Petra Kogoja, Most na Soči.	175
67/	Potna dovolilnica, ki jo je Ivan Manfreda - Jaka izdal Rudolfu Maliču 16. maja v Trstu. AS 1582, AS 1818, AS 1816 (PNOO za Slovensko primorje in Trst).	176
68/	Osvoboditev Trsta, 1. maj 1945 Pridobljeno v obdobju 2018 – 2019 s http://www.demokracicni-socializem.si/trst-so-osvobodili-jugoslovanski-partizani-1-maja-1945/ .	177
69/	Ruševine južne vojašnice v Vipavi leta 1945 Muzej novejšje zgodovine, Fond Aleksander Jesenovec, SJ16/2.	180
70/	Slavolok v Vipavi leta 1946, v ozadju vidna severna vojašnica Muzej novejšje zgodovine, Fond Aleksander Jesenovec, SJ32/22.	181
71/	Izsek iz popisnega lista bolezni Ivana Manfrede, izpolnil dr. Ivan Hribernik, 1945, Vojaška centralna bolnica Idrija Zgodovinski muzej Ljubljana – Enota v Idriji. Vojaška centralna bolnica, Popisi bolezni (78–320).	182
72/	Izsek iz popisnega lista bolezni Leona Modrijana, izpolnil dr. Ivan Hribernik, 1945, Vojaška centralna bolnica Idrija Zgodovinski muzej Ljubljana – Enota v Idriji. Vojaška centralna bolnica, Popisi bolezni (78 –320).	182

73/	Dokument "Za svobodo padli borec", Arhiv Republike Slovenije AS 1851, Glavni štab NOV in POS, kartoteka padlih borcev.	183
74/	Dokument o Jakovi smrti iz knjige v srbskem vojnem arhivu Vojni arhiv Ministrstva za obrambo Republike Srbije, Arhiv VII, Knjiga 13, zaporedna št. 2198.	184
75/	Izjava Slavka Fratnika o nesreči Zasebni arhiv Zdravka Likarja, mapa Razno.	185
76/	Kraj prve nesreče (z motorjem) med Mostom na Soči in Postajo Zasebni arhiv avtorice.	186
77/	Kraj druge nesreče (s štabnim kamionom) pri Stavanjevi hiši, Idrija pri Bači Zasebni arhiv avtorice.	186
78/	Stavba, v kateri je bila leta 1945 vojaška sanitetna postaja Tolmin, kasneje dijaški dom in hotel na Sotočju. Zasebni arhiv avtorice.	187
79/	Skale (domačini jim pravijo Pečine) pri Mostu na Soči, kjer je šofer kamiona naletel na Jako. Zasebni arhiv avtorice.	188
80/	V stavbi na desni je bil takoj po vojni kirurški oddelek Vojaške centralne bolnice Idrija. Mestni muzej Idrija, fototeka mestnega muzeja Idrija, 1937_17.	191
81/	Soba v stari bolnišnici, Idrija Mestni muzej Idrija, fototeka mestnega muzeja Idrija, Fototeka_776.	191
82/	Amalija Pavčič - sestra Efrema ZALETEL, Danila (2020). Pavčič, Amalija - sestra Efrema. <i>Obrazi slovenskih pokrajin</i> . Pridobljeno 4. 5. 2020 s https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/hu/oseba/pavcic-amalija-sestra-efrema/ .	192
83/	Leon Modrijan AS, Fond CK ZKS.	192
84/	Civilna (prej vojaška) bolnišnica Franca Derganca v Vipavi, 1945 Zasebni arhiv avtorice.	193
85/	Valdi Manfreda (Jakov brat) v Titovi gardi Zasebni arhiv Tilke Manfreda.	195
86/	Jakov pogreb, Tolmin, 14. 7. 1945 Zasebni arhiv Bernarde Manfreda.	196
87/	Partizanska grobnica, Tolmin Zasebni arhiv avtorice.	197
88/	Članek o Jaki, Primorski dnevnik, 25. 7. 1945 Zadnja pot tolminskega junaka kapetana Ivana Manfreda (1945). <i>Primorski dnevnik</i> , 25. 7. 1945.	199

89/	Spominski znak 1941 Švajncer, J. Janez (2017). <i>Partizanska spomenica 1941</i> , Vojni muzej Logatec, Logatec.	202
90/	Red zaslug za ljudstvo s srebrno zvezdo Zasebni arhiv avtorice.	202
91/	Ivan Manfreda - Jaka, Marija Jermol, Slavko Fratnik, Tolmin, danes Tumov drevored 2, dne 7. 7. 1945 Zasebni arhiv Marije Zbačnik, roj. Jermol, Šempeter pri Novi Gorici.	207
92/	Spomenik padlim in žrtvam 2. svetovne vojne, Kneža Zasebni arhiv avtorice.	225

IMENSKO KAZALO

- Alexsander Harold 176–179
Aljančič Franc 13–15
Ambrožič Lado - Novljan 104, 117
Angela 82
Arko Jernej - Črt 60, 64, 69
Avšič Jaka 94, 98
Bajt Jožef 151
Bajt Silva 68
Bajt Zorka 68
Baloh Alojz 173–174
Batistuta Karel 68
Bavec Anton - Cene 52–53, 65, 70–71, 83, 85, 106, 110, 164, 203
Bavec Franjo - Branko 107, 134–135, 150, 162
Bebler Aleš 74, 77, 84
Belovuković Milan - Deva 35
Benedičič M. 202
Berenčič Pavle - Gašper 86
Berginc Stanko - Maks 98–99
Bernik J. 202
Bevk France 77, 115, 171
Bevk Lukman Polonca 75
Bidovec Franc 194
Bignami Riccardo 78
Bizero 89
Bizjak Mirko 180
Bjeković Vojislav 37
Blumawer 192
Bogojević Milorad - Jastreb 124
Bojanić Vladan 39
Bole Albert - Miloš 62
Bombač Alojz - Boris 65
Bombač Slavko - Boris 63
Bordon Ferdinand - Jakec 62
Borštnar Janez 56
Bošković Filip 105–106
Božič Marija 159
Božič Slavko 159
Bračič Mirko - Miran Bradač 48, 53–57, 59–61, 64, 74, 83, 85, 87, 93
Bradeška Ludvik - Iztok 149
Brajdič Alojz 22, 25, 27
Brandstetter Berta 9–12, 76–77, 85, 101, 154–155, 160
Brandstetter Marija 9
Braniselj Dragica, por. Rome 86–87
Bravničar Valentina (Skojlerjeva) 172
Bregar 174
Brejc Tomo - Lojze 60, 64, 91
Breznik Werner - List 40, 49
Brežan Franc (Matjon) - Orel 158, 172
Brovč Miha - Breza 66, 78
Broz Josip - Tito 17, 22, 27–29, 117, 135, 144, 172–173, 176–179, 197
Bulović Đuro 153
Carli Jožef 67, 92
Carli Ruža 172
Cencič Amalija 124
Cencič Pavla 124
Cencič Rožica 124
Churchill Winston 126, 176–177
Ciano Galeazzo 15–16
Cigoj Jože 152
Cuder Hilda (Modrasarjeva) 102
Cuder Silva (Modrasarjeva) 102, 206
Curk Tone - Gorjan 103
Čelik Peter - Tolminski 62, 70
Černej Darko 17
Čibej Franc - Vojteh 79
Čibej Marica 75
Čopi Franc - Borutin 62–63, 65, 70, 103
Črnugelj Anton 54
Črnugelj Franc - Zorko 162, 201–202
Čufer Karel 79, 88
Čujec (Siber) 104

Daganović Mitar 162
 Dedijer Vladimir 39
 De Gaulle Charles 171
 Dellemann Stefanie 225
 Derganc Franc 194
 Devetak Bignami Ilka - Katra 78, 84, 114–115
 Devetak Marija 115
 Dimitrijević Živan - Gija 29, 38, 42
 Djačenko Anatolij 136
 Djenadija Sreten 117, 124
 Djilas Milovan 33–34
 Dolenc Jože 66, 78
 Dolgan Ervin - Janez 58
 Dolinšek Emerik (Emil) 22
 Dragičević Zora 35
 Drapšin Petar 177
 Drole Peter 161
 Drušković Jožef (Pepo) 22
 Duhovnik Alojz 56, 68
 Đukić Nikola 162
 Đurić Momčilo - Moma 28–29
 Eden Anthony 176
 Eisenhower Dwight David 179
 Erzetič Zdravko - Zdravko 62
 Feltrin Dominik 73
 Feragotto Terezija 77
 Filipčič Alojz - Švejk 63
 Filipčič Emil - Ličen 60, 63–66, 70, 75
 Filli Marta 172
 Flander Ivan 161
 Flis Drago - Strela 70, 75
 Franc 99
 Fratnik Irena 187, 189, 201, 226
 Fratnik Slavko 184, 186–187, 189–190, 200, 203–207, 226
 Freyberg Bernard C. 177
 Furlan Slavko - Dušan 62
 Gaberšček Vanda (Modrijanova) 172
 Gabrijelčič Alojz - Zdravko 62
 Galla Aleksander - Peter 194
 Gamšek Albin 175
 Gamšek Jožefa, roj. Manfreda 175
 Gamšek Jožica 175
 Gamšek Zalka 175
 Globočnik Odilo 164, 167
 Gobo 66
 Golja Ančka 81–82
 Golja Evgen 81
 Golja Mirko (Naun) 81
 Golob K. 202
 Golob Roman 49
 Gomilarjev Janez 62
 Grahelj Marija - Wanca 90
 Grauner Štefanija 192
 Grbec Franc - Bogdan 68
 Gregorčič Simon 58
 Greif Martin - Rudi 62, 64
 Grubač Branko 32
 Gutić Viktor 19
 Hitler Adolf 16–17, 19
 Hojak Venčeslav 162
 Hojan Bojan 103
 Hrašovec Mihael 23, 25, 27, 44, 51
 Hribernik Ivan 182, 191–192
 Hudales Oskar 22
 Humar Feliks 186
 Hvala Anton 188
 Hvala Franc - Peter 73
 Ilić Milan - Čiča 22, 25
 Ilić Pavle 32–33
 Ivan s Sel nad Podmelcem 80
 Jaka 40, 49
 Jakopič Albert - Kajtimir 180
 Janež Andrej (Jenak) 74, 92, 100
 Janež Anton (Jenak) 92, 157–158
 Janež Ivan (Janež) 93

Janković Milorad 42
 Jeram Stanko 71, 78
 Jereb Bogomir 22
 Jereb Franc - Slavko 103
 Jermol Franc 66, 68, 74, 80, 92
 Jermol Marija, por. Zbačnik 74, 206–207
 Jež Pavel - Iztok 62
 Jež Pavel - Stanko 162–163
 Jim 108
 Joe 108
 Joško 152
 Jovan Ljubo - Sašo 40
 Jovanović Arso 32, 36
 Jovanović Miodrag - Korčagin 28–29
 Jug Milan - December 66, 71, 81–83
 Juran Tomič M. 203
 Kandare Ludvik 70
 Kante Vladislav 22
 Karađorđević Peter II. 19
 Kardelj Edvard 22, 171, 173, 178, 193, 207
 Katan David 22
 Kavčič Andrej (Kavšč) 93
 Kavčič Andrej - Kovač 68
 Kavčič Anica 91
 Kavčič Franc - Tinež 92
 Kavčič Hilda (Kukčeva) 172
 Kavčič Ivan (Štef) 93
 Kavčič Ivica 185
 Kavčič Janez (Štefuc) 157–158
 Kavčič Justina 74, 206
 Kavčič Ludvik 160
 Kavčič Marija 68
 Kavčič Oskar 151
 Kavčič Pavla (Mlinarjeva) 102
 Kavčič Stane 112–113
 Kavčič Trpin Marica 75
 Kemperle Angelca 113
 Kemperle Ladko 74
 Kenda Anton 88
 Kenda Anton (Tone) 174
 Kenda Franc (Beksov) 102
 Kenda Ivan 101
 Kenda Ivan (Godcev) 68
 Kenda Lucija (Kašanova) 76
 Kenda Miha 79
 Kenda Stanko 70
 Kidrič Boris 50
 Klanjšek Jože - Vasja 147
 Kleč Franc (Lesnikar) 74
 Klemen Janez 193
 Klemenčič Anton 124
 Klinkon Alojz (Jakšev) 67
 Klinkon Andrej (Pikatonc) 150–151
 Klinkon Janko (Jakšev) 67
 Klinkon Jožef (Kletenkov) 67
 Klinkon Marija (Klemenova) 172
 Klinkon Marija (Pikatoncova) 150–151
 Klun Jože - Pavle 116
 Knapič Anton - Lojze 62–63, 78–80, 83
 Knežević Vladimir - Volodja 123
 Kobal Janez 195–196
 Kodelja Franja 194
 Koderca 54
 Kodrič Angel 57
 Kofol Janko - Tine 63, 66
 Koeppke 105
 Kogej Vasja 107
 Kogoj Danica 91
 Kogoj Ivica 99
 Kogoj Maks 173
 Kokošar Jože - Metod 62–63, 74
 Konavec Anton - Stjenka 148–149, 152
 Kordiš Jože 60
 Koren Franc 161
 Korenčič Anton - Tarzan 162
 Korošec Anton 17

Koselj Janez 153
 Kosovel Anton - Tonček 144
 Košir Leopold - Zmago 148
 Kovač Albin - Jaka 74
 Kovač Stanko - Smeli 52, 58
 Kovačev Rudi 173–174
 Kozorog Anton (Jakopčev) 102
 Kozorog Ivan (Smaličev) 93
 Kozorog Jože - Tihomil 45–46, 48–49, 53, 60, 64, 68, 100, 203
 Kozorog Lenka 68
 Kozorog Stanko (Smaličev) 102
 Kozorog Valentin 60
 Kragelj Anton (Lukc) 93
 Kragelj Jože 174
 Kragelj Marica 68
 Kragelj Marica 174
 Kragelj Mirko 161
 Kragelj Silva (Petrinova) 172
 Kragelj Stanislav 174
 Kraigher Boris 64
 Krajc Janez 53
 Krajc Ludvik 71
 Krajnik Alma (Aredova) 172
 Kralj Janez 56
 Kramar Anton 12
 Kramar Ivan - Martin 62
 Kramarič 54
 Kranjc Janez - Nikolaj 70
 Kranjc Marijan - F. 8, 190, 202
 Krašna Ciril - Tine 62
 Kravanja Ferdo 57, 65, 189
 Krivec Anton 68
 Krivec Anton - Gašper 92
 Krivec Bogomir - Bogdan 174
 Kuk 150
 Kuk Anton - Aljoša 87
 Kuk Arnejc - Tinč 92, 100
 Kumar Gabrijel - Jelko 62
 Kuštrin Gabrijel 88
 Kvaternik Slavko 16, 19
 Kveder Dušan - Tomaž 146
 Laharnar Hinko (Seljak) 2
 Leban Albin 89
 Leban Albin (Korun) 68
 Leban Andrej 100–101
 Leban Andrej (Andrejčkov) 93
 Leban Anton - Mitja 62–63
 Leban Evstahij 161
 Leban Franc (Korun) 161
 Leban Franc (Zaoglarjev) 158
 Leban Ivan (Korun) – Kazimir 68, 157–159, 188, 201
 Leban Ivan (Mlinar) 69
 Leban Ivan (Ruscov) 102, 151
 Leban Ivan (Zajčkov) 102
 Leban Janko (Andrejčkov) 102
 Leban Jože 230
 Leban Jožef (Lamljan) 92
 Leban Jožef (Škuder) 67
 Leban Justina 75
 Leban Marija (Škudrova) 67
 Leban Miha 11, 67–68, 79, 88–91, 189
 Leban Pavla 11, 67–68, 75, 88–90, 189
 Leban Terezija, roj. Manfreda 10, 67, 155
 Lemut Jože - Saša 22
 Lenart Jože 103
 Leskošek Fran - Luka 63, 74, 115
 Leskošek Hedvika 49
 Leskošek Marija 49
 Ličen Žitko - Batjuška 56
 Likar Ivan - Sočan 87, 98
 Lisica Anton - Boris 62
 Lojek Alojzij 74
 Lovko Ludvik - Bognar 56
 Low 179
 Luznik Franc 92

Lužnik Stane - Danko 63
 Maček Ivan - Matija 22, 51, 207
 Maček Polde 49
 Maček Vlado 16
 Makuc Gabrijela, roj. Kuštrin 88
 Malič Rudolf 175–176
 Malnarič Mirko 130, 132
 Manfreda Alojzij 188, 201
 Manfreda Alojzija 9–11, 101
 Manfreda Andrej (Bibelj) 9–11, 111
 Manfreda Andrej (Briegar) 9, 76
 Manfreda Anton (Bibelj, Hum) 11, 66, 70, 77, 81, 88, 101, 149, 168–170, 196
 Manfreda Anton (Bibelj, Poljubinj) 10–11, 67–68, 76, 92, 101, 103, 114, 154–157, 205
 Manfreda Anton (Briegar) 157–158
 Manfreda Anton (Maklav) 12–13
 Manfreda Anton (Zakrajnkar) 101, 111, 113
 Manfreda Anton (sin Zakrajnkar) 111
 Manfreda Avgust 9–11
 Manfreda Danica, por. Logar 11, 19, 74–75, 77, 99, 101, 168, 192, 203, 205–206, 226
 Manfreda Ivan (Dular) 68
 Manfreda Ivan (Maklav) 159
 Manfreda Ivan Janko (Zakrajnkar) - Savo 66–68, 111–112, 114
 Manfreda Janez (Bibelj, Poljubinj) 10
 Manfreda Jožef (Bibelj, Hum) 9–12, 76–77, 101, 160, 165–166, 195, 225
 Manfreda Jožef (sin Bibelj, Hum) 9–12, 101, 154–155, 181
 Manfreda Jožefa, roj. Rejc 67, 76, 80
 Manfreda Marica 11, 76–77, 80, 85, 98, 101, 192
 Manfreda Marija, roj. Zalašček 9–10, 205
 Manfreda Marija (Bibelj, Hum) 11
 Manfreda Marija (Bibelj, Poljubinj) 66, 155
 Manfreda Marija (Bibelj, Poljubinj), sestra Zita 10–11
 Manfreda Marija (Zakrajnkarjeva) 101, 111, 113–114
 Manfreda Matija 11–12, 70, 77, 99, 101, 150, 156, 181, 205–206
 Manfreda Mica, roj. Bravničar 159
 Manfreda Miha (Bibelj, Poljubinj) 9, 11
 Manfreda Miha (Tolminske Ravne) 12
 Manfreda Osvald 11–12, 66, 70, 101, 181, 195, 202
 Manfreda Pavla 68
 Manfreda Rozina 68
 Manfreda Stanko 111
 Manfreda Tilka, roj. Kovačič 181, 188, 201–202
 Manfreda Viktor (Bibelj, Hum) 11, 70, 77, 101, 149, 160–161, 164–165, 168, 225
 Manfreda Viktor - Tarzan 100
 Manfreda Viktor (Zakrajnkar) 111
 Manfreda Zoran - Aleksander 68, 90–91, 189, 201
 Marangon Giuseppe 124
 Maraž Peter - Pavel 62
 Marušič Ida 194
 Maslo Karlo - Drago 58
 Mavri Janez 73
 Mavri Miha 73
 Mervan D. 202
 Mesesnel 158
 Mičo 130
 Mihailović Dragoljub Draža 34
 Mijić Dušan 133
 Miklavšč 93
 Miklavčič Milena 229
 Milič Anton 22, 25, 27, 30, 37, 44, 46, 49–51
 Milošević Olga 36
 Milutinović Ivan 37
 Mirković Bor 16
 Mitrović Bogosav - Šumar 29, 32, 35, 38
 Mlakar Alojz 71
 Mlakar Franc 71
 Močnik Alojz - Mohar 190–191
 Močnik Cveto - Florijan 49, 52, 83
 Modrijan Ela 193
 Modrijan Leon 182, 187, 190, 192–193, 201, 226
 Modrijan Leon Jože 193

Moor Peter 143
 Morgan William Duthie 33
 Mozetič Vinko 194
 Mrak Jelka 113
 Mrak Kristina, roj. Manfreda 113
 Munih Adolf 161
 Munih Zdravko 174
 Mussolini Benito 17
 Muznik Jurij 174
 Mužik Ivan 22
 Natlačen Marko 16
 Navrtnikov 93
 Niederl 19
 Nikoliš Gojko 27
 Novak Slavec 97–98
 Obit Franc 173
 Obleščak Dolf (Čičeva) 172
 Ogilvie 167
 Pajntar Franc - Močnik 103
 Pangerc Ludvik 63
 Patterson Richard C. 179
 Patton George 179
 Paulus Stanko 136, 148
 Paunović Davorjanka - Zdenka 27–28, 34
 Pavčić Amalija - sestra Efrema 190, 192
 Pavelić Ante 16, 19
 Pavlak Tomo 46
 Pavšič Vladimir - Matej Bor 47, 49
 Pečenko Alojzij 174
 Perc Miro - Maks 60, 64–65
 Perdih Franc 68
 Perović Radojica 109, 116
 Peršolja Jože - Filip 62
 Pervanja Ana Marija 70, 72
 Peternel 174
 Petrič Franc 185
 Pibernik Albin 22, 25, 27–29, 39, 44, 49–50
 Pibernik Albin (sin) 2, 25, 27–28, 44
 Pibernik Julijana 22, 25, 27
 Piper Marko 37
 Pirjevec Dušan - Ahac 74, 84, 91
 Podgornik (Kragulc) 174
 Podgornik Stanislav 187
 Pohar Edvard 194
 Popović Koča 21, 34
 Porenta Jože - Ture 40, 49
 Pravhar 53
 Premrl Janko - Vojko 62, 174
 Presetnik Fran 52-53, 56
 Pucheu Pierr 171
 Puhar 53
 Raca Gliša - Raco 110, 117, 122, 132, 135
 Raičević Mitar 105-106
 Ranković Aleksandar 27, 29, 32-33, 39–40
 Razpet Janko 73
 Rebec Drago - Kovač 70, 103, 150
 Redelonghi Marko 108
 Rejc Alojz (Zajc) 102
 Rejc Jožef (Zajc) 68–69, 92
 Rejc Jožefa 77
 Rejc Jožefa, por. Leban 92
 Rejc Matija 77
 Rejec Maks 79
 Rejec Vida 75
 Reutek Cvetka (Abanetova) 172
 Rojšek Franc - Jaka 164
 Roosevelt Franklin D. 69
 Rosini Umberto 53
 Roš Edvard 22
 Rot Andrej 185
 Rupnik Ivan 180
 Rustja Franjo - Čanči 140–141, 155, 180
 Rutar Alojzij 63
 Rutar Andrej 68
 Rutar Ivan (Zajc) 92
 Rutar Ivanka (Franconova) 172

Rutar Ivica (Ruščeva) 172
 Rutar Janko 62
 Rutar Janko (Krničen) 102
 Rutar Stanko - Kolar 172
 Rutar Viktor 81
 Scarrow Simon 229
 Selan Jožef - Đoko 180
 Sepetys Ruta 230
 Simsič Jože - Jurij 62–63
 Skočir Jože 63
 Skočir Mirko - Miško 62–63, 66
 Slavec Ivo - Jokl 53
 Smrekar Ciril 150–151
 Sočica Mujo 34
 Stalin Josif 17, 19, 43, 58, 117, 135
 Stanič Uroš 201
 Stanojlović Mića 29, 38
 Stavanja Milica 201, 226
 Stevenson Ralph S. 179
 Stojadinović Milan 15
 Stres Izidor 86
 Svetličič Mili 132
 Šalomon Franc 22
 Šanta Jože 124
 Šavli Andej (Sutov) 68, 92
 Šavli Danči 172
 Šavli Franc - Medved 63–65, 91
 Šavli Marija 68
 Šavli Miha (Sutov) - Perun 63, 66, 68, 80
 Šavli Oskar 22, 25, 27, 44, 49, 51
 Šebenik Marija (Leban) 172
 Škerbec Edvard 53
 Škerbec Franc 53
 Škrabar Leopold - Vanja 156, 162
 Šorli Egidij - Smrekar 66, 70, 78
 Šorli Katarina 82
 Šorli Marica 63
 Šorović Danilo 83–85, 94–95
 Špacapan Mile - Igor 58, 62
 Špeh Jakob 70
 Štanfelj Anton - Triglav 62
 Štendler 74
 Šterling Milan 203
 Štih Jože - Marko 85
 Štrukelj Stojan 187, 201
 Štrukelj Vili 187–188, 201, 208
 Šturm Niko - Tarzan 56
 Šubašić Ivan 171, 179
 Šulgajeva Fanči 126
 Šumatić Vlado 124
 Šušteršič Miha 103
 Tavčar Jože - Marolt 62–63, 65–66
 Telban Vinko 22
 Testen Franc (Žubarjev) 102
 Tomić Veljko 22
 Torkar Anton 161
 Trček Feliks 22, 25, 44, 49–51
 Treven Karel 126
 Tripković Lazar 27–28
 Trobec Milan - Taras 58
 Truman Harry S. 176
 Turšič Ivan - Iztok 140, 142, 147
 Tušar Srečko 126
 Tušek Mirko 22
 Tuta Andrej - Jež 68
 Tuta Anica (Abanetova) 172
 Udovič Jože - Nino 58
 Uršič Andrej - Slavko 207
 Uršič Franc - Jožko 148, 152
 Vajner Slaviša - Čiča 21, 24–25, 44
 Valič Anton 190
 Vedenik Katarina 13
 Velušček Anton 64
 Velušček Matevž 68
 Verec Dare - Damjan 40–41, 49
 Vidačić Nikola 107, 140

Vidic Filip 126
Vodopivec Josip 69, 115, 196
Vogrič Alojz 115
Volarič Andrej (Martinov) - Organist 98
Volk Emil - Škrjanc 132
Von Hässlin Hans 105
Vrenko Benjamin - Slovenko 62
Vukmanović Svetozar - Tempo 41
Westen Maks Adolf 15
Willson Henry Maitland 144
Winter Katharina 225
Zajc Avgust 124
Završnik Jakob 124
Zevnik Vinko 23, 25, 27, 44, 49–51
Zidar Josip - Jadran 180
Zimic Mirko - Miro 62
Zlatnar Mirko 107, 140
Zlatoper Franček 174
Zorzut Leopold 62
Zuodar Zvonko 88
Zupanič Alojz - Zmago 62
Žagar Franc - Chamberlain 62
Žaucer Pavle - Matjaž 23–25, 27, 44, 49–51
Ždarek Vaclav 22
Žgavec Metoda 192
Žnidaršič Feliks 53
Žnidaršič Franc 53

VSEBINA

UVOD	7
OTROŠVO IN MLADOST	9
POBEG V JUGOSLAVIJO	12
IZBRUH VOJNE	15
Prostovoljec vojske Kraljevine Jugoslavije	16
Kapitulacija	19
Z UPORNIKI V BOSNI	20
Romanija	21
V PRVI PROLETARSKI BRIGADI	21
S četniki in partizani v Rogatici	22
Čakanje na sovjetsko pomoč v Sokolcu	23
Tragedija v Han Pjesku	24
Čez Igman	25
V ZAŠČITNIH ENOTAH VRHOVNEGA ŠTABA	26
Fočanska republika	26
Začetek tretje sovražne ofenzive	30
Umik v Črno goro	31
Plužine	32
Proti Bosni	34
Lakota in zbiranje brigad na Zelengori	35
Veliki pohod Titovih brigad v Bosansko krajino	36
V dežju prek Treskavice	37
Razkol v zaščitni četi	38
Napad na železniško progo Sarajevo–Konjic	39
Prihod kurirjev iz Slovenije v Solakovo Kulo	40
V osvobojenem Prozorju	41
Naprej proti Bosanski krajini	42
Slovo na planini Cincar	43
V SLOVENIJO	43
Odhod	44
Skozi Bosansko krajino in Liko	44
Kordun in Gorski kotar	46
Opustošenje	47
Prihod na Notranjsko in slovo od tovarišev	48
Loška republika 1918	51
Odpor in kolaboracija v Loški dolini in okolici	51
V Loškem odredu	53
PRIMORSKA	57

Napad na vlak pri Kilovčah	58
Brejčevo poročilo	58
Odhod na Primorsko	59
NA TOLMINSKEM	62
V Tolminski četi Gregorčičevega bataljona	62
Kraigherjevo poročilo	63
Prevzem poveljevanja Tolminske čete na Mrzlem vrhu	64
Srečanje z domačimi	66
Začetki osvobodilnega gibanja v Poljubinju	68
V SOŠKEM IN SEVERNOPRIMORSKEM ODREDU	69
Namestnik komandanta drugega bataljona Soškega odreda	69
Napad na karabinjersko postajo nad Zakrižem	70
Poskus napada na italijansko postojanko na Medrcih	72
Življenje v partizanskem taboru v Projih	73
Srečanje partizanskega vodstva na Lomu in v Lokah pri Kromberku	74
Prve oborožene akcije "Jakovega" bataljona Severnoprimskega odreda	75
Italijansko maščevanje in zastraševanje	75
Aretacija mame in sestre ter pomoč sorodnikov	76
Napad na partizanski tabor v Projih in odhod novincev v Jugoslavijo	77
Napad na rudnik bakra na Planini pri Cerknem	78
Požig tabora v Projih	79
Vpliv domačih partizanov na odnos vaščanov do narodnoosvobodilnega boja	80
Spomladanske akcije Tolminskega bataljona	80
Odhod iz tabora Godiča in smrt mitraljezca Decembra	81
V GRADNIKOVI BRIGADI	83
Komandant prvega bataljona Gradnikove brigade	83
Proti Golobarju	83
Umik na Mrzli vrh	84
Proti zahodu	84
Neuspela zaseda nad Kobaridom in odvzem funkcije	85
Reorganizacija na Miji in ločitev od bratov in sestre	85
Napad na sovražnikovo vozilo pri Kobaridu	86
Boji na Stolu	86
Umik na Polovnik in v Prode	87
Rušenje železniškega mostu pri Kneži in umik na Vrše	87
V soteski brez hrane in vode	88
Ranjeni brat in prijateljova smrt	88
Partizanska pot Pavle Leban	90
Govorice o smrti Mihe Lebana	90
Slabo varovanje	91
Izdaja in napad na intendantsko skupino v Godiči	92

Odločitev za brigade in zaostritev discipline	93
Zmagovita bitka pod Krnom	93
KAPITULACIJA ITALIJE	99
Nove zadolžitve na Tolminskem	99
Umik italijanske vojske	100
Praznjenje poljubinskih vojašnic	100
Materina vrnitev	101
Nadaljevanje borbe in formiranje Tolminskega bataljona	101
Samoranitev	104
NA KOBARIŠKEM IN V BENEČIJI	105
Spremljevalna četa 27. goriške divizije	105
Komandir spremljevalne čete 18. brigade	106
Obramba Kobariške republike	107
Krvavi Matajur	108
Iz Goriških brd in Benečije na Tolminsko	109
Rušenje komunikacij v Posočju in v dolini Nadiže	110
Novo leto na Šentviški planoti	110
V BOJIH NA SEVERNEM PRIMORSKEM 1944	111
Zakrajnkarji s Huma	111
Obisk sorodnic iz Ljubljane in neljubi zaplet	103
Obveščevalec Hrast	114
Napad na postojanke v Soški dolini	115
Zborovanje na Banjšicah	115
Začasno pri 17. brigadi	115
Zmagovita bitka nad Srednjim Lokovcem	116
Tretji bataljon 18. brigade v nočni bitki za Trnovo	117
Junaški boji na Lokvah	118
Jaka v napadu na Knežo	118
Počitek na Šentviški Gori	119
Beg bersaljerjev	119
Ponovna formacija spremljevalnih čet	120
POHOD V BENEČIJO	120
Prehod	121
Prvi spopadi	121
Napad pri Štupci	122
V zahodni Benečiji	122
Napad na Fojdo	123
Okrevanje	124
BOJI NA IDRJSKEM IN LOGAŠKEM	125
Komandir artilerije pri 30. diviziji	125
Idrija med nemško okupacijo	125

Prva korpusna vojaška operacija	127
Napad na Hotedršico	127
Priprave na nadaljevanje Idrijske operacije	130
Napad na Spodnjo Idrijo	131
Z 18. brigado na prehranjevalno akcijo v Črni Vrh	135
Ledinska ofenziva	137
NA VIPAVSKEM IN PIVŠKEM	139
Proti Vipavski	139
Proslava na Colu in jutranje neljubo presenečenje	139
Referent za oborožitev pri 30. diviziji	140
V Juršče po orožje	140
Vrnitev v Sajeveče	141
Velika ofenziva na Vipavskem	141
BOJI SE NADALJUJEJO	142
Uspešno uničevanje komunikacij v Soški in Baški dolini	142
Napad na domobransko postojanko v Hotavljah	144
Sovražna ofenziva na Cerkljanskem in Šentviški planoti	144
Srečanje na Oblakovem Vrhu	145
Počitek v Čepovanu	146
Nadaljevanje sovražne ofenzive in poskus uničenja 9. korpusa	146
V IDRIJSKO-TOLMINSKEM ODREDU	147
Z Gregorčičevo brigado na Tolminsko	147
Jakovi prvi dnevi v Idrijsko-tolminskem odredu	150
Boleči spomini na bitko pod Krnom in Jakova srčnost	151
Počitek v Prodih in premik nad Tolminske Ravne	153
Obisk brata iz Avstrije	154
Premik v Prode	155
Streljanje v Čadrgu	156
Skrivači	157
Bližnje srečanje v Smaličevem seniku	158
Dimnikar	159
V GREGORČIČEVI BRIGADI	159
Akcije petega bataljona Gregorčičeve brigade	159
Aretacija očeta in brata Viktorja	160
Veliko zaupanje nadrejenih v Jako	161
Nepripraven odziv operativnega oficirja	162
ZADNJE LETO VOJNE	163
Boji na Vipavskem in uničenje bataljona Fulmine	163
Smrt očeta in brata Viktorja	164
Operacija Rübezahl	167
9. korpus vrača udarec	167

Bombardiranje Mosta na Soči	167
Junaška smrt brata Antona	168
Preboj na Šentviško planoto in nove zadolžitve	170
Zadnji up jugoslovanskih kvizlingov na zmago se razblini	171
KONEC VOJNE	172
Osvoboditev Tolmina	172
Jaka na Mostu na Soči	173
V Trstu	175
Umik v Vipavo	180
JAKOVA SMRT	182
Nesreča ali	182
Zadnji Jakovi dnevi	190
Centralna vojaška bolnišnica v Vipavi	193
Smrt v Vipavi?	194
Pogreb	196
Članek o Jaki v Primorskem dnevniku	197
Čuden splet okoliščin, dogodkov in neskladnost izjav o Jakovi nesreči in smrti	200
NOSILEC SPOMINSKEGA ZNAKA 1941	201
PREKINJEN SESTANEK	203
PRIČEVANJA O JAKI	204
PRILOGE	209
SKLEPNE MISLI	225
Iskanje v temi	225
SPREMNA BESEDA (Pavel Jamnik)	228
VIRI	232
Literatura in spletni viri	232
Arhivski viri	238
Viri Rimskokatoliške cerkve	240
Osebni pisni viri	241
Osebni ustni viri	241
KAZALO IN VIRI PRILOG	243
KAZALO SLIKOVNIH VIROV	243
IMENSKO KAZALO	251

IVAN MANFREDA - JAKA IN NJEGOV ČAS

Marjeta Manfreda Vakar

Izdajatelj:

Združenje borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin

Lektoriranje:

Nataša Špolad Manfreda

Spremna beseda:

Pavel Jamnik

Naslovna fotografija:

Ivan Manfreda - Jaka, Marija Jermol, Slavko Fratnik, Tolmin,
danes Tumov drevored 2, dne 7. 7. 1945.

Zasebni arhiv Marije Zbačnik, roj. Jermol, Šempeter pri Novi Gorici.

Grafično oblikovanje:

Grafika art d.o.o.

Tisk:

Tiskarna knjigoveznica Radovljica d.o.o., 2024

Naklada: 110 kos

Izdajo knjige so finančno podprli:

Občina Tolmin, Občina Idrija, Občina Kobarid

Fundacija Franca Rozmana - Staneta

Zduženje borcev za vrednote NOB Bovec, Kobarid, Tolmin

Zdrženje borcev za vrednote NOB Idrija-Cerkno

Rudolf Baloh, Tomaž Kosmač in družina Manfreda

35,00 €

9 789619 650417